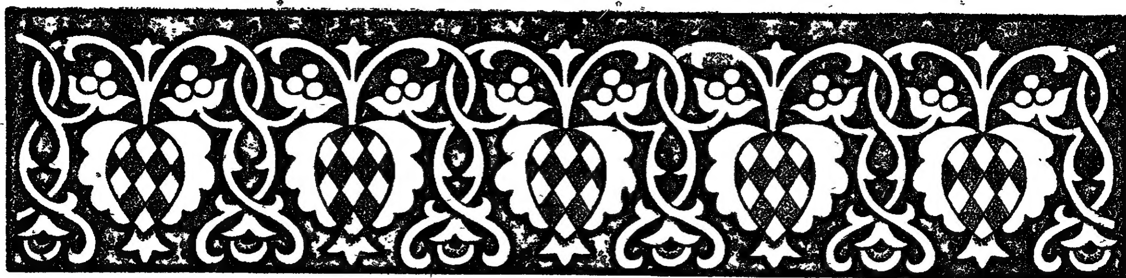
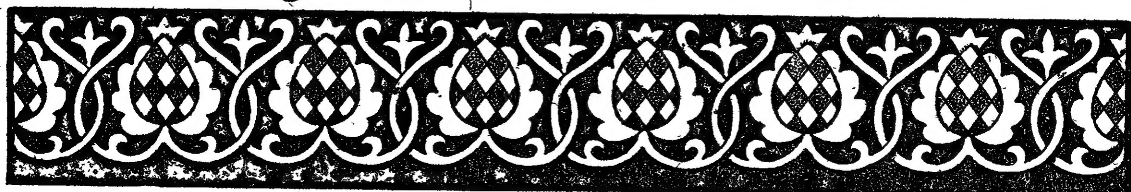

Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка XV. Літери Ст. - Уц.

Накладом Адміністратури
УАПЦеркви в Аргентіні
Буенос Айрес - 1966

СТИ-

СТИЛЬ — замкнена й принципово самовистачальна система естетичних норм, що характеризує мистецтво відповідної доби і відповідної країни. Стилі ДОБОВІ поділяються на: староєгипетський, асиро-вавилонський, староперський, грецький, римський, старохристиянський, візантійський, мавританський. романський, готський, ренесансовий, барокковий, рококовий, ампірний та ін. У межах даної доби розрізняються стилі за національною ознакою, маємо, напр., українське барокко часів Мазепи.

Але не тільки твори образотворчого мистецтва мають свій стиль, говоримо про стилі — барокковий, клясичний, романтичний, імпресіоністичний, реалістичний, і т. д., а і література. Більше того, часто говоримо про стиль виявів нашого особистого, чи громадського життя: все що ми робимо, повинно б мати свій стиль, що в ньому відбивається наша особистість, не дурно і давні римляни говорили «стілюм вірум арґуїт», що значить: стиль віддає вдачу людини, стиль — це людина. Говоримо також про СТИЛЕВІСТЬ якоїсь вистави, коли в ній кожна подробиця гармонізує з цілістю, і все зайве усунено. Бо стиль — все наслідок вибору. наслідок численних усунень, викреслювань, що мають зробити мистецький твір (в тому і людину, коли ми її розглядаємо, як мистецький твір, що над нею хтось попрацював, культивуючи її та цивілізуючи) як найдосконалішим, найбільш відповідним визначеній цілі, вибраному матеріялові та засобам вислову творчого духу. В кожному творчому процесі з'являються тисячі різних способів, як потрактувати безфоремний матеріял і що саме з нього вибрати. Стиль протиставляється хаосові. хаос — стилеві. І тому не тільки твори письменства та мистецтва повинні мати і звичайно мають — свій стиль, але й всяка інша систематична діяльність, що в ній творча думка опановує й плязмує нефоремний хаос безладдя й анархії, оформлює й усистематизовує сирий матеріял, зосереджуючи його навкруги одної провідної ідеї. Все те, що цій ідеї суперечить, або не стоїть із нею в бзпосереднім зв'язку- має бути безжально усунене. Кожний зроблений вибір несе за собою безповоротну смерть невикористаних можливостей, і все життя — це власне одна така низка свідомих чи несвідомих актів вибору, що залишають за собою трупи відкинених можливостей. Все наше життя це фактично тільки шукання свого власного стилю, що без нього немає ніякої визначної особистости а тільки безфоремна людина маси.

Щоб осягнути власну стилевість, щоб здобутися на власний життєвий стиль, треба пройти сувору й трудну школу самодисципліни і самообмеження. Все те, що не відповідає обраній нами цілі, має бути усунене. Не варто бути дилетантом в усіх ділянках людського знання; не доцільно все плавати по поверхні, ніколи не заглиблюючись в якомусь одному напрямку.

Це саме відноситься не тільки до окремих людей, але й до націй. Кожна оформлена нація має свій стиль життя, що походить з її особливої духовости. Тому й Г. Кайзерлінґ писав у у своїй «Всесвітній революції»: «Глибокий змисл і одночасно спільна риса всіх змагань, якими б відмінними вони не здавалися, нашого часу, це — шукання за новим національним стилем. Бо стиль — це нація так само, як, за виразом Бюффона, стиль — це людина. Подібно до того, як в особистому стилі окремої людини всі вияви її особистости (в стилі окремого архитвору мистецтва, всі його складники, раціональні й ірраціональні) формують у живій гармонії одну досконалу цілість створеного організму, так само і кожна нація намагається витво-

рити свій власний особливий стиль, що виправдав би її особовість. . .»

Але тільки державна нація має можливість творити свій національний стиль. Тому мали ми національний український стиль за княжих часів, що й досі зберігся в нашому національному одягу та в нашій народній культурі, зокрема в піснях та в часах Мазепи, коли ми мали стиль українського барокко. Але втративши державу, ми втратили й стиль, і тепер, змагаючись за державність, змагаємо й за відтворення національного стилю. Мих. Осінчук писав в америк. «Свободі» 9. IX. 1949 р.:

«Перша річ, що треба сказати, це те, що український стиль, як щось окреме й відрубне не існує. На українських землях заіснував майже кожний з великих мистецьких стилів європейської культури і кожний з них поповнився більшими або меншими українськими додатками, залежно від того, як довго він практикувався на українських землях. Найбільше отримав тих українських компонентів стиль візантійський і барокковий, бо вони припали на час нашої цілковитої державної незалежности в княжих часах, або умовної незалежности в часі гетьманської доби. Ми можемо з повним правом говорити про укр. ікону, бо вона має свої питоменності, відрубні від московської, грецької чи полуднево слов'янської ікони; можемо говорити про українське барокко, бо український нарід дав у ньому багато свого передовсім в архітектурі, а відтак в орнаментиці. Про романський чи ґотицький стиль можна сказати хіба те, що кілька пам'яток тих стилів залишилось на наших землях і то в дуже типовому виді.

«Модерні напрями зазначились на наших землях дуже слабо, хоч наші митці брали і беруть у них участь, але працюють звичайно на чужому полі, бо рідна земля у чужій займанщині цього поля до роботи не могла їм дати.

З поширенням зусилля в боротьбі за державну незалежність почалися в українському мистецтві зусилля створити своє мистецьке обличчя, почалася боротьба за стиль. Започаткували ту боротьбу одиниці, бо загал мистців як звичайно, ішов утертою давніше дорогою з дуже малими ухилами до модернізму, бо модерні мистецькі твори, було тяжко згрошевити серед нашого громадянства. Боротьба за стиль в образотворчому мистецтві пішла двома струями. Одна оперлася на мистецьких основах української візантики, на українській іконі, друга на мистецьких основах українського барокко. Першу започатував Михайло Бойчук, другу Юрій Нарбут. Один і другий мали цілий ряд послідовників, що попровадили справу дальше. її поглибили і поширили під оглядом мистецької форми, а передовсім її спопуляризували. Послідовники Бойчука дали для нашої церкви нову, зв'язану з традицією поліхромію, нову ікону, а послідовники Нарбута нову українську графіку, нове графічне оформлення книжки.»

Натомість Є. Маланюк писав про український стиль в ЛНВіснику (1930, XI, 971) «Безвладний, розхристаний, двомірний, врівень із несито просторими степовими обріями, в такт із широкими помахами важких степових вітрів (див. СТЕП), — він фатальний цей специфізовано український барок, стиль непевности, тривоги, татарських погонь і заграв нічних пожарів. . . Цей стиль Дикого Поля, землі, що століття корчиться в лютих породильних муках навал, воєн, повстань, рабства, дошкульних канчуків і традиційно- евразійської обабічности («шатости»), — він сам у собі каліцтво, несуцільність, руїнність, він сам у собі, як стиль, стоїть на гострій грані заперечення всілякого стилю. . .»

З цим гострим осудом стилю барокко можна не погоджуватися, але слова Є. Маланюка правдиво характеризують стиль усього українського життя, що від століть проходить під знаком неформенного руїнництва та духового упідлення. Українська нація ще й досі мусить шукати за своїм стилем, мусить шукати, пам'ятаючи, що знайти його вона зможе тільки на шляху безнастанного самоокреслювання, безнастанного самоочищуванн, безнастанного поборювання всяких дилетантських коливань поміж ріжними сусідами та орієнтаціями. Треба віднайти свій власний стиль треба насамперед позбавитися КОМПЛЕКСУ МЕНШЕВАРТОСТИ (див.), та мати віру в силу власного творчого духа, що непереможно змагає витворити з неформної народньої маси різьблену форму української незалежної нації. «Власна хата», вживаючи слів Т. Шевченка, це перша умова праці над власним стилем. Див. СТИЛЬОС на ст. 1843.

СТІЛ — найнеобхідніша річ хатньої обстанови, що на ній споживають страви. Момент споживання страви був у нас завжди дуже важливий. Під час їжі треба було затримувати мовчанку, або обмежуватися на найбільш необхідні слова, не можна було робити непристойних рухів, і сама участь в спільній трапезі створювала якесь містичне споріднення. Перед їжею звичайно молилися, і закінчували їжу також молитвою. Самі страви, такі, як хліб, вважалися «святими», і споживання їх було ніби пізнішим християнським причастям. Не дивно, отже, що і стіл при цьому набирав значення ніби вівтаря. «Не годиться на стіл сідати, бо на нім святий хліб кладеться» (Коломийщина, Франко, І, 371). А на Переяславщині казали: «На столі гріх класти шапку, бо то місце самого Бога» (Дикарев, 164). На галицькому Підгір'ю, не обмежуючись забороною, загрожували й карою: «На столі не годиться сідати: якби хто сів на столі, то йому ввесь зад чиряками обкидає» (Етн. Зб. НТШ. V, 194). На Херсонщині теж казали: «Шапку не можна

класти на стіл: не будеш мати сторубльовки і будеш часто сваритися» (Ястребов Летоп.. III, 118). Не можна в стіл і стукати: «в хаті будуть сперечатися» (там же, 120). Та сама заборона відносилася й до ключів: «Не можна класти на стіл ключі, щоб в хаті сварки не було» (там же). Можливо, що ця заборона виникла тому що ключі, коли їх класти на стіл, стукаються між собою і дзвонять.

Стіл під час їжі мусить бути застелений скатертиною або рушником: «Не можна давати їсти на непокритому столі, а то злидні нападуть». (Чуб. I, 102). Зрештою, саме слово стіл походить від стелити: в давнину, коли ще не було меблів, перед споживанням їжі простеляли на землі шкуру якоїсь тварини і на ній, повнивши відповідні релігійні обряди клали їстивне та його споживали.

Засиджуватися надто довго за столом теж уважалося непристойним: «Щоб видався добрий базар, треба завжди вставати іззა стола першим. Кого «захрестять», себто, коли хто залишиться за столом, коли вже інші повставали і перехрестилися, того ніколи не візьмуть у куми. . .» (там же).

Стіл відогравав значення вівтаря не тільки тому. що на ньому приносилося жертву. яку потім споживалося, а й тому, що він був осередком магічно - релігійної обрядовости. У гуцулів перед тим, як молоді ішли на вінчання до церкви, батько обводив молоду тричі навкруги стола. а всі присутні йшли за ними (Хв Вовк «Студії. . .» 253). Коли молоді верталися з церкви, їх знову обводили навкруги стола (там же, 258). При наборі дружини. чи поїзду молодого, коли поїзджани присягали князеві, всі теж урочисто обходили навкруги стола (там же, 261). На Бойківщині обходили навкруги стола і під час похорону: «Коли вже мерця в трумну вложили і прикрили, то сиплють на всіх чотирьох рогах стола сіль, і вся родина тричі обходить стіл навколо за сонцем і на кожнім розі і за кожним разом лижуть язиком сю сіль посипану» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 153). Також у с. Волосянці Скільського пов. «отець, мати або ґазда чи жона, котре май рідне, обходить тричі стіл» (там же 229). Ясно, що таким чином відбувається обряд очищення, в якому очисна сила йде від стола і побільшується ще й посипаною на ньому сіллю. Треба підкреслити, що умерлого не клали ніколи на столі, але на лаві, виняток роблено тільки для малої дитини: «Малу дитину кладуть на стіл, бо кажуть, що то ангол» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 205, 234).

На Дрогобиччині «як баба-повитуха іде з дитиною до хресту, то вперед кладе на стіл по боках два хліби, а всередину між ними дитину,, яку кропить свяченою водою». (МУЕ НТШ, ХУIII, 18).

Сучасний високий стіл. майже нерухомо вміщений на призначеним місці, досить пізнє явище. У ріжних слов'янських діялектах ця назва означає то стіл, то стілець до сідання. У нас це вагання помітне в термінах «посадиша на столі» князя, або «князь сіде на. столі». Ближчих подробиць про церемонію НАСТОЛЮВАННЯ князя ми не маємо. Правдоподібно, як зазначав М. Грушевський. князь дійсно, вступаючи в свої права, засідав із парадою на княжому «столі», з більшою чи меншою участю суспільности («Іст. УР.» III, 222).

СТОЛИПІН ПЕТРО (1862—1911) — російський міністер внутрішніх справ (в 1906 р.), потім, голова уряду, забитий у Києві Його відношення до українського національного руху виявилося у відомому його виступі в Третій Думі, а потім в обіжнику: «...З точки погляду державної влади (культурницька праця українців) видається дуже (крайнє) небажаною, — вона суперечить усім починам. що їх уряд впроваджує у відношенню до колишньої України. Виходячи з того заложення, що три головні розгалуження східнього слов'янства і походженням і мовою не можуть не складати одної цілости. наш уряд, починаючи з ХУII ст., постійно поборював рух, відомий в наших часах під назвою українського і що втілює в собі ідеї відродження колишньої України і впорядкования малоросійського краю на автономних національно - територіяльних основах. . .»

Московський комуністичний уряд Сталіна та Хрущова перебрав на себе здійснення ідей царського шовіністичного міністра, що в своїй реакційній політиці не спинився перед розгоном Державної Думи (парляменту), як Ленін не спинився перед розгоном Учредительного Собранія. Столипін дуже обмежив виборчі права народу, але большевики й цю столипінську «реформу» вдосконалили. дозволяючи вибирати тільки тих, на кого вказує Політбюро комуністичної партії.

СТОЛИЦЯ — адміністративний центр країни, де перебуває уряд, або. як казали давніше, де перебував княжий СТІЛ. Столиця має дуже важливе значення для країни, це звичайно буває не тільки адміністративний, але також і культурний та інтелектуальний осередок країни, її ніби справжнє серце і мозок. В давніших війнах завоювання столиці означало кінець війни й поневолення тої країни. Але тепер справи трохи змінилися — якщо раніше столиця все була найбільшим а найбагатшим місцем, то тепер бачимо, в США столиця — Вашінґтон, чисто адміністративний центр, що не дорівнює своїм промислом. комерційним та культурним значенням не тільки Нью - Йоркові, але навіть і Чікаґо. Те саме треба сказати про Голляндію,

де столицею Гага, а не Амстердам. В Бразилії вибудовано спеціяльну столицю, осідок уряду, що своїм культурним і торговельним значенням не може дорівняти Ріо-де-Жанейро.

Такий стан речей пояснюється тим, що в великому торговельному місті уряд не все може працювати свобідно, бо в великому місті все знаходиться безліч людей. які свідомо чи несвідомо перешкоджають праці центрального державного апарату, займаючи його своїми дрібними справами, що їх цілком добре можуть розв'язати органи місцевого самоврядування.

СТОЛИЦЯ — епископський престіл. В «Пересторозі» Юрія Рогатинця XVI ст., вину за занедбання освіти в народі покладалося на нашу ерархію ХУІ в., бо тоді «наступали на СТОЛИЦІ митрополити й епископи нездатні, не такі, як зразу бували, — мужі святолюбиві, архимандрити київські . . . » (Цитовано в Ів. Власовського «Нарис історії . . .» ст. 184). До цього Ів. Власовський додавав: «Унія, в яку пішли ієрархи, нездатні до відродження церковного життя українського народу в лоні православія, поклала одночасно край плеканню в Українській Православній Церкві того типу владики, що сформувався на ґрунті «ПОДАВАННЯ СТОЛИЦЬ і хлібів духовних» в XVI ст., жив і поводився, як справжній світський пан-магнат, дбав тільки про власні інтереси й маєтки, зза яких вічно провадив позви і навіть збройну боротьбу». (там же).

СТОЛЬНИК — княжий урядник, який виконував дипломатичні та адміністраційні доручення князя. За Польщі стольник часто був тільки гоноровим титулом. (М. Грушевський — Іст. УР.» III. 233, V. 321, 340) «Стольник мав нагляд за княжим столом, отже над доставою харчів до двору та над прийомами й бенкетами» (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» 18).

СТОПА. СТУПНЯ, ПЛЮСНЯ — нижня частина ноги, що впираючись об землю, витримує ввесь тягар тіла. Слід стопи на землі, чи сама стопа, були в ріжних народів давнини основою мір довжини. У нас стопа була мірою, що відповідала 1/2 ліктя.

СТОРОЖЕВЩИНА — податок, що йшов на втримування ЗАМКОВОЇ СТОРОЖІ, яка мала ходити по замковому бланкованню та пильнувати ворожого нападу в Україні XVI - XVII ст. Крім того ця сторожа мала пильнувати на певних урочищах, на татарських шляхах, на могилах, або на штучних вишках (на СОХАХ), Маючи при собі коні, мала вона попереджати населення про небезпеку нападу. Ця друга сторожа називалася СТОРОЖА ПОЛЬНА. Але користи від неї було мало: «Сторожа не дуже потрібна, — скаржилися житомирці, — бо ніколи вона не встереже, а як і підстережуть татар, то не потраплять дігнати до замку перед татарами . . .» (М. Грушевський «Іст. УР.» VII. ст. 38 - 39). Служба «на сторожі» вважалася важкою і небезпечною, як то видно з тих слідів, що вона залишила в народніх піснях: «Посилає мене пан в велику дорогу, в велику дорогу: на степ, на сторожу . . . » (Драгоманов «Політичні пісні . . .» ч. І. р. II, ст. 134). Або: «Гонять, мамко, на сторожу, під Чорний ліс, на могилу . . » (там же, І, 134).

СТОРОЖЕНКО ГРИГОРІЙ (1889) — єпископ УАПЦ, висвячений 27. XI, 1921 р. В 1925 р. відійшов від праці в Церкві. В 1936 р. був заарештований і засланий. Дальша доля невідома.

СТОРОЖЕНКО ОЛЕКСА (1805 - 74) — талановитий письменник, автор «Оповідань» з українського побуту та старови, що визначаються гумором і фантастикою та гарною мовою драматичних нарисів «Гаркуша», та особливо цікавої поеми «Марко Проклятий» з доби Хмельниччини. На жаль, вона залишилася нескінченою. Велика заслуга Стороженка в тому. що він зібрав усі народні перекази про Марка і передав їх у поетичній формі. Артемовський-Гулак, прочитавши на старості літ цю «поему» (так назвав Стороженка це своє оповідання), написав на ньому: «Зроду кращого не читав і читати не буду». Див. МАРКО ПРОКЛЯТИЙ.

СТОЧОК — велика, покручена спіраллю свічка, яку в Галичині дають у руки покійникові і палять її, поки покійник залишається в хаті, і на перших поминках. Бувала вона така довга, як покійник (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 348, 366, 367). На Буковині сточок клали на горнятко з солодкою водою, запалювали його і стерегли, бо може, мовляв, прийти душа напитися з горнятка. З недогорілого сточка стягали віск, мішали зі свіжим і сучили з нього 12 свічок, щоб вистачило їх на 12 неділя, на кожну Службу Божу по одній свічці. (ЗНТШ. т. 122. ст. 150—51).

СТОЯНИ — дуже товсті дубові палі, що їх вкопували там, де мали бути кутки хати. Іноді їх заступали мурованими з цегли, чи каміння. (Вовк «Студії. . .» ст. 97).

«Тепер становлять хати на стоянах, а колись на лежнях» (Сл. Грінч.).

СТОЯТЬ НА ЛЕЖАХ — обов'язок КОМПАНІЙЦІВ (див.) не затримуватися на одному місці в полку, а переходити з одного міста до другого. (М. Слабченко «Малор. Полк...» ст. 113).

СТРАЙК — масове припинення праці ро-

бітниками та службовцями. Бувають страйки ЕКОНОМІЧНІ, що мають на меті вплинути на підприємців, щоб вони поліпшили умови праці, і страйки ПОЛІТИЧНІ, що мають впливати на політику уряду. В демократично - ліберальному суспільстві страйки вважаються завойованим правом робітників, забезпеченим часто і в конституції. Але, як і кожним правом, так і правом страйку часто зловживається, і право незначної групи людей перетворюється у величезну шкоду всій суспільності. В 1932 р. в США, в наслідок страйку 6.000 робітників на одній із автомобілевих фабрик Форда, Форд побачив себе примушеним замкнути всі свої фабрики, залишаючи без праці 100.000 люду. В тій фабриці, що застрайкувала вироблялися частини, без яких не можна пускати в рух ні одного автомобіля. Це абсурдний наслідок крайньої РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ, при якій якщо одна людина, чи машина спиняється, мусить стати робота всієї майстерні, а акщо спиняється одна майстерня, мусить припипинити працю вся фабрика і т. д. Але саме ця раціоналізація накладає величезну відповідальність на відповідні групи робітників, бо, як ми бачили, страйк 6.000 позбавляє праці інших 100.000. А безробіття 100,000 автоматично приводить до зменшення роботи в інших галузях промисловости з величезною шкодою всій країні. Саме тому соціялістичний уряд Данії видав закон з 1. II. 1933 р., що рішуче забороняє страйки (і льокавти), визнаючи їх шкідливими нації, і тому незаконними. Непорозуміння мусять бути полагоджувані шляхом переговорів із арбітражем держави.

В СССР всякі страйки суворо заборонені, бо там єдиний працедавець — держава, і страйк, навіть чисто економічний, не говорячи вже про політичний, вважається там бунтом проти держави.

СТРАСБУРҐ — університетське місто французького департаменту Долішнього Райну. Тут вчився Кирило Розумовський, а потім його діти. В рр. 1760—61 на медичні студії до Страсбурґа виїжджає 15українських студентів - стипендистів Київської Академії. В чергових роках число стипендистів збільшується, тож і не диво, що на 523 лікарів, яких нараховувано у XVIII ст. в тодішній «Росії», 12% становили москалі, а 8% українці. Саме ці українці були основоположниками медичної науки в Росії. Серед стипендистів Київської Академії переважали діти мало-заможних батьків.

В Страсбурґу докторизувався пізніший професор анатомії і фізіології, автор капітальної праці досі не перестарілої, «Фармакопеа Россіка», син козака лубенського полку, Никон Карпинський, а медичні праці Олександра Шумлянського, сина значкового товариша, постійно цитувалися европейськими вченими. (Гр. Лужницький в «Америка» 4/VII 1959(.

СТРАСТІ — богослуження у ВЕЛИКИЙ чи СТРАСНИЙ ЧЕТВЕР (див. ЧЕТВЕР) увечорі, коли читають 12 евангелій про Христові муки. Страсті Господні, завершені Його розп'яттям і Воскресенням, основна ідея християнства, бо ними відкуплено рід людський від первородного гріха і відкрито шлях до нового життя і спасіння. На Страстях кожний має, під час читання Євангелій, засвічену свічку, з якою в'яжуться пізніше ріжні забобонні вірування. Див. СВІЧКА.

Страсті Господні тісно зв'язані з Його Воскресенням, і тому Симон Петлюра написав у своюму заповіті незадовго до трагічної смерти: «Як будете в церкві й слухатимете дванадцять Євангелій про страсті Христові; як будуть обносити святу плащаницю довкола церкви: як співатимуть радісне «Христос Воскрес!» — згадайте про мучеників України. Згадайте про всіх, кого знищили большевики, згадайте й про тих, хто зі зброєю в руках боронив рідну землю від московських наїздників. . . Воскресне Матір Україна, скине з себе московсько - большевицьке ярмо. . .»

СТРАТИН — містечко Рогатинського повіту Є. Гедеон Балабан заснував тут в 1602 р. друкарню, яку пізніше Є. Плетенецький перевіз до Києва, де вона стала основою Лаврської друкарні. Стратинські видання відзначалися гарним технічним викінченням.

СТРАТЧАТА — душі нехрещених дітей, що їх мати «стратила», вбила, щоб покрити свою ганьбу. До семи років стратчата літають просячи, щоб їх хтось охрестив, дав їм ім'я, кинув крижмо. Якщо до сьомого року їх ніхто не охрестить, вони робляться нечистою силою і шкодять людям. (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 223—24; МУЕ НТШ ХУІІІ, 121—22). Див. ЗБІГЛЕНЯТА, ПОТЕРЧАТА.

СТРАШНИЙ СУД — суд Божий по закінченні цього нашого земного світу. По наших церквах ікону страшного Суду завжди писали на західній частині церкви, при виході, щоб нагадати тим, що виходили, про те, що чекає людину по заході життя. Таке приміщення Страшного Суду тим більш відповідне, що вдавнину перед церквою і на папертях ховали покійників (К. Шероцький «Кіев» 1917, ст. 212).

Ікони Страшного Суду були одним із улюблених сюжетів українського народнього малярства, і цікаві вони тим, що на них знаходимо багато рис взятих із рідного побуту. В. Доманицький відмічав на картинах Страшного

Суду Звенигородщини «ворота. чарівницю, злодія, жидів, турків, чоловіка в білих штанях». На другій картині бачимо гетьмана з жінкою, бо вони — «пани немилостиві» (В. Прокопович в в «Наш. Минулому» Київ, 1918, II, ст. 117).

А. Річинський писав: «Особливо багаті побутовим елементом образи Страшного Суду: стрінемо тут і шинок, у котрім гуляє пан із грішниками та дударями біля бочки пива. . . побачимо латинників та їхніх достойників, уміщених по лівій стороні Христа — у пеклі; чужинців у національних строях; грішників, укараних відповідно до їх провин: злодій висить на посторонкові, розпусники — «зачеплені за теє тіло, на світі, що грішило см'ло» (Ів. Котляревський). . » («Проблеми. . .» ст. 230).

Свящ. Н. Абрамович порівнював образи Страшного Суду друку московського і друку українського. На московськім образі найбільші гріхи — вбивство, пияцтво,жорстокість, підпал, грабіж, розпуста. На українському образі ведуть людей на муки — «за пересуд, не подали милостині, дрімав у церкві за непослух батькам за брехню, за кривий суд. . .» (Рел. -Наук. Вістнік» 1923, II, ч. 7). Тут виявляється безпосередньо релігійна свідомість, яка пересякає все навіть буденне життя і підносить його моральну вартість. Натом'сть у москалів, задивлених у свої теорії або зачарованих переказами про аскетичні подвиги, щоденне життя обезцінюється, легковажиться, і світ, родина, громада байдуже зістають у владі диявола» (. Річинський, там же, ст. 125).

Митрополит Вас. Липківський присвятив Страшному Судові одну зі своїх проповідей, в якій сказав, цитуючи евангеліє від Матвея (XXV, 31): «. . .Як прийде Син Чоловічеський у славі Своїй, і всі святі янголи з Ним, тоді сяде на престолі слави Своеї, і зберуться перед Ним усі народи. . .»

«Слухайте, браття, слухайте! Хто збереться перед Ним,перед престолом Сина Божого?

«Зберуться народи. Не кожна окрема людина стане там, де схоче. Ні! Збереться вся людність по народах.

«І Господь Бог на Страшному Суді судитиме насамперед не кожну окрему людину, а кожний окремий народ. . .

«Ми віримо, що Господь може полегшити долю померлого до Страшного Суду. Чому? Бо залишається на землі народ, з якого від'йшов він, залишається громада, Христова Церква, яка за нього молиться.

«А от як настане кінець світу. . . стануть перед Ним на суд усі народи.

«Любі браття і сестри українці! А ми? Де наш український народ? Де він займе місце на Страшному Суді Божому?

«Наш народ і на землі не може знайти собі певного м'сця, все ховається за чужими спинами, все єднався і з поляками, і з москалями, і навіть із турками і татарами! Але перед Господом все ж він мусітиме зайняти місце, і то своє **власне місце**, — там уже не заховається поза іншими народами.

«І от запитає Господь наш Народ:

— «Народе Український! Як ти виконував Мої заповіді на землі? Чи єднався ти в своє рідне братерство Христове, в свою рідну Церкву, щоб самому працювати на своє спасіння? Чи, може, ховався за спину патріярха московського, чи папи римського — не своєю працею, а їхніми руками, щоб здобути спасіння?»

Що ж ми на це скажемо?

— «Народе Український! — скаже далі Господь, — а на якій мові ти мене славив? Я чув молитви на всіх мовах, а от молитва на твоїй рідній мові не чутна була. Що це значить?»

Що ж ми на це відповідаємо?

Ми скажемо: — «Молились ми до Тебе Господи, на мові слав'янській і на мові латинській»

— «А чому ж не молився на своїй мові? — запитає Господь. — Хіба Я дав тобі найкращий дар, твою рідну мову, щоб ти тільки сварився на н'й з сусідами та лаявся на базарах? Чого ж ти цей дар у землю закопував, а не віддавав на служіння Мені?»

Це я кажу вам, браття, для того, щоб ви розуміли, що це не якась пуста наша примха, що ми утворюємо рідну Українську Церкву, єднаємось у своє рідне Христове братство, Службу Божу правимо на своїй рідній мові. Це **наш найперший обов'язок перед Богом, за який наш народ повинен буде дати відповідь на Суді Божому . . . »**

СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ ІВАН — ґравер - мідеритник, в рр. 1695 - 1709 працював у Києві і в Чернігові, Зробив мідерити на честь гетьм. П. Дорошенка, портрет Варл. Ясинського, вид собору в Новгород - Сіверському, низку релігійних гравюр.

СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ ТЕОДОР (1773-1802) — ґравер; виґравірував образи чернігівської та почаївської Богоматері та інші релігійні образи.

СТРЕМЕНО — кожне з двох залізяк, що звисають із сідла і, що на них їздець спирає свої ноги. Скити, хоч мало не все життя провадили вершниками, стремен ще не знали. За княжих часів, ЇЗДИТИ ПРИ СТРЕМЕНІ у когось — виявляти йому пошану, намагатися бути йому помічним. Галицький Ярослав, як був іще молодий, заявив київському князеві Ізяславові свою відданість: «Сьогодні, батьку, кланяюся тобі, прийми мене так, як сина свого Мстислава: нехай Мстислав їздить при стремені твоїм

по одному боці, а я по другому боці попри твоє стремено їздитиму я з усіма своїми полками. » (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 41). Стремена служать, щоб краще керувати конем. Звідти вираз: «Заложу я стрем'я на тебе» означає загрозу: ось я тебе уговтаю, присмирю. (Франко, III, 181).

СТРИБОГ — староукраїнський бог, що його ідол був поміж тими, які поставив був Володимир В. в Києві, як згадує Несторовий літопис. Його ім'я виводять від СТРИТИ — нищити, і з того здогадуються, що він був богом негоди. В «Слові о Полку Ігор.» вітри звуться СТРИБОГОВИМИ ВНУКАМИ.

СТРИЙКОВСЬКИЙ МАЦЕЙ (1547 - 1582) — польський історик, автор хроніки, що послужила джерелом для українських хроністів Т. Сафонова і Г. Граб'янки.

СТРИКАЧ, СТРИКУН (в «Слові о Полку..», СТРИКУС) — таран. В ловецькій мові досі зберігся стрикач, або СТРИКАЧКА — окутий залізом дручок бити звіря в ямах.

СТРИМАНІСТЬ — характерна риса української вдачі, що не дозволяє відкривати душу кожному стрічному, не дозволяє виставляти свої почування на показ, примушує тримати їх на припоні. Особливо такою стриманістю визначався серед наших письменників Вас. Стефаник, «маломовний, як чутливі люди перед жертвами свіжої трагедії». За цією суворою стриманістю Стефаника почувається, за виразом М. Могилянського, «владна вимога художньої етики, що не дозволяє авторові оздоблювати те, що точить кров із його серця» (М. Зеров «До джерел» 1943, 203). Ця стриманість в значній мірі — наслідок нещасливої нашої історії, як про це писав П. Феденко: «Ті катастрофи, яких зазнав український народ у своєму історичному розвитку, утворили в українськім характері досить поширену рису: замкненість, яку сторонній глядач часто схиляється вважати за хитрість, мовляв, «малорос і не збреше і правди не скаже». «Особливо це виявляється в поширеній в народній мові відповіді в формі запиту. Ця риса випливає з бурхливої історії України, по якій мандрували протягом століть різні військові сили. Виявляти свою щиру зумку перед ними бувало завжди небезпечно. Відсіль здержливість, «слухай і на вус мотай», не виявляй чуття навіть виразом свого обличчя, ані рухом». («Вплив історії...» 1942. ст. 12). Див. ТЕМПЕРАМЕНТ.

СТРИПСЬКИЙ ГІЯДОР (1875 - ?) — дійсний член НТШ, етнограф Карпатської України, від 1910 р. кустос мадярського Національного Музею в Будапешті, до 1923 р. шеф секції міністерства освіти й національних меншин; редактор часопису «Укранія» 1916 р. і «Русско-Української Правди» в 1919 р.; перекладач з української мови на мадярську творів української літератури (між іншим «Слова о Полку Ігоревім»).

СТРІЛА — тонка й довга паличка, загострена спереду і часто оперена з-заду, яку пускали з лука в намічену ціль. Атрибут стрільця, молодця: «Нате вам, бояре, молодецтво мое: і стрілу, і лучок, і передній топичок . . . »Символ швидкости: «Летить, як стріла». В княжій Україні славилися СТРІЛИ КИЇВСЬКІ: за десять славних стріл київських, з орлиними перами, татари дозволяли набирати з кримських озер, чи з чорноморських лиманів, аж цілий віз соли. (М. Груш. «Іст. УР.» VI, 18 і 19). У Гр. Сковороди стріла — символ пориву, розгону ,Праці Укр. Вис. Педаг. Інституту в Празі, Наук. Зб. т. II, ст. 414). І в Ів. Франка в «Мойсеї» стріла — нестримний порив:

Як стріла вже намірена в ціль,
Наострена до бою,
Чи подоба стрілі говорить:
«Я бажаю спокою»

У Шевченковім переспіві «Слова о полку»: «З передсвіта до вечора, а з вечора до досвіта летить стріла каленая, бряжчить шабля о шеломи, тріщать списи гартовані». Тут стріла з залізним каленим наконечником, тоді як для списів Шевченко ужив новішого слова «гартовані». Наконечники на стрілах були кам'яні й перейшли на залізні, з якими вже й зникли стріли з уживання. Дерево на стріли вживали всяке й не виключене, що й калинові гиллячки вживали для стріл також. Про це може свідчити одна з англійських назв одного з видів калини «арровуд», де «арров» — стріла, а «вуд» — дерево. Грінченко на Чернігівщині записав пісню, в якій говориться, що: «Ой плавле, плавле мальован човнок, а в том човночку зличний паничу струже стрілочки, все з калиночки, которі прямі, для себе кладе, которі криві, в Дунай пускає». Себто з калини так само виробляли стріли, тому стріли можуть бути і калинові, і калені. (Г. Гордієнко в «Укр. Війська.» 19. XI. 1960).

СТРІЛА — якась хвороба, ніби ревматизм: «Стрілою називають те, що стрікає в кості, в попереці, в голові, в руках, у ногах». Лікували стрілу примівкою. Примівник наливав води в миску і, тримаючи над болісним місцем, говорив 9 раз: «Госпідку, поможи визивати, викликати. . .» (повний текст в Ет. Зб. НТШ. V, ст. 55). До води в місці додавалося три зубці часнику, воду тричі хрестилося ножем, і потім недужий тричі попивав тої води та змивав нею наболіле місце (там же). .

СТРІЛЯНИНА — засіб на очищення, на відгоняння нечистої сили, як і всякий галас. На Кубані, після Святої Вечері, виходили на двір і стріляли з рушниць та револьверів. Старі люди пояснювали, що це стріляння — ознака стрічі святих Вечорів, що починаються з першої куті і кінчаються на Івана Хрестителя; інші ж казали, що це робиться на проганяння куті (Крамаренко в Етн. ЗБ. НТШ. І, ст. 3). На Кубані опівночі стрічали Новий Рік стрільнею з рушниць і пістолів, в Катеринодарі навіть із гармат (там же, ст. 20). Звичай стрілянини під Новий Рік поширений в усій Зах. Європі і в півд. Америці. «Після вечері на Голодну Кутю проганяють мороза: у кого є, стріляють із рушниць, з пистолів, з револьверів, а в кого цього нема, той просто візьме дрючок та й ударе об дошку так, щоб було подібне до стрільби з рушниці». (там же, 22). Сюди ж треба додати й стрілянину на ВОДОХРИЩА (див.)

СТРІЛЕЦЬ — вояк княжої України озброєний луком і стрілами. У нас формація стрільців, як окремого війська, витворилася під впливом степовиків, що все були добірними стрільцями. В 968 р. київський воєвода Претич склав мир із печенізьким ханом і, на знак приязні,-вони помінялися зброєю: Претич дав від себе броню, щит і меч, а половчин йому — коня, шаблю і стріли. Але степовики не тільки доставляли українцям цього роду зброю, але й були творцями легкого війська, озброєного луками. Уже Святополк Окаяний в боротьбі з Ярославом наняв собі був печенігів. Від 1070 р. різні князі починають наймати собі на службу ватаги половців. У половині XII ст. київські князі зорганізували собі помічне військо з останків печенігів і торків, під назвою чорних клобуків. Ці степовики ввійшли в наше військо під назвою СТРІЛЬЦІВ і на їх зразок почали організуватися і наші лучники. В 1151 р. у боях над р. Рутом, коли ворожі війська почали уступати князі В'ячеслав і Ізяслав «пустили за ними стрільців своїх, чорних клобуків і Русь». У 1109 р. беренди. просять кн. Михайла. «Ми поїдемо наперед стрільцями . . . » В 1180 р. в бою з половцями знову виступають разом «стрільці руські й чорні клобукі». В пізніші часи, у XII ст. степовики вже не згадуються: стрільці рекрутувалися з місцевого населення. До особливого розвитку вони дійшли в галицько-володимирській державі за Данила. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 30).

В «Історії Русов» згадуються теж стрільці, і автор в'яже їх із компанійцями, але тодішні стрільці це не військо, а рід гетьманських селян, що постачали дичину. (М. Слабченко «Малор. Полк . . . » ст. 109).

В українському війську 1917 - 1919 рр. стрілець — взагалі піхотинець; в УГА — також ступінь рядового піхотинця. Окрема категорія — УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ (УСУСИ, див.) в австрійській армії за першої світової війни, та КИЇВСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ (див.) визвольних змагань.

СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ — пам'ятка, що її залишили українському народові Українські Січові Стрільці (УСС-и). Як колись героїка княжих часів відзеркалилась у староруських БИЛИНАХ, а козаччина знайшла свій відгомін у «Думах», так у новіші часи відродження українського війська і воєнні подвиги, а навіть інтимне життя вояка увіковічнилися в стрілецьких піснях. Вони вже так спопуляризувалися, що стали неначе народньою власністю. Та все таки вони не продукт колективної творчости, а кожна з них має свого творця-поета і творця композитора (не рідко в одній особі). Як авторів поетів належить згадати такі імена: Роман Купчинський, Лев Лепкий (брат Богдана Лепкого), Лука Луців, Микола Угрин-Безгрішний, Микола Голубець, Юра Шкрумеляк, Василь Бобинський. 1-ше видання стрілецьких пісень появилося 1916 року. Воно, очевидно, неповне, бо пісні були тоді тільки в процесі творення. Зараз по війні — 1922 року — появилося повне видання пісень під назвою «Сурма». (З огляду на польську цензуру пороблено деякі відхилення від оригіналу). З тих пісень треба окремо згадати славну «Ой у лузі червона калина» Ст. Чарнецького з мелодією Лева Лепкого: «Їхав стрілець на війноньку» Гайворонського, «Гей. видно село» Р. Купчинського, «Бо війна війною» Цяпки, «Гей та зажурились Стрільці Січовії» Р. Купчинського та «Видиш, брате мій» Богдана і Лева Лепких. Це тільки найбільш популярні з цілої маси інших . . .

СТРІТЕННЯ — свято 2. 2. ст. ст. на згадку стрічі старця Симеона з дитиною Ісусом у єрусалимському храмі. Народня обрядовість цього свята, як завважив М. Грушевський, розгубилася, або «перейшла частинно на заговинні обходи, бо при раннім Великодні початок сирного тижня збігався нераз із Стрітенням» («Іст. у. літ.» І, 165). Загально по всій Західній і Правобережній Україні цього дня святили в церкві свічки, що звалися ГРІМНИЦІ чи ГРОМНИЦІ (див.). а також і воду, що допомогала від пристріту (тут відограє ролю схожість назв — Стрітення і пристріт). Іноді свято Стрітення так і звалося Громницею: «Коли на Громниці півень не нап'ється водиці, то на Юрії віл не наїсться травиці» (Номис «Українські приказки . . .» 1864 р. ч. 443. Також Зап. ЮЗОтдела, II, 96) і «Громниці або Стрічення» (Чубинський «Труди»). На Білорусі свято Стрітення теж звется Громницею. Можливо, що тут маємо вплив католицтва, бо в католиків цього дня святять свічки, а єзуїт Лоїцький в свойому катехізисі, що

його видала Віленська Академія в 1748 р. писав про громниці, що вони «громлять силу бісовську, щоб не шкодила громами, блискавками, зливами і градом, що їх легко насилають, за попустом Божим, чародії та чарівниці . . . »

Крім того на Буковин. на Стрітення «сушать гній і окурюють ним хворих на вуха» («Записки ЮЗОтдела, 1874, I, с. 354). В Галичині, пряхи на Стрітення «вдосвіта закидають у пліт веретено, щоб їм у пряжі не рвалися нитки». (Ів. Франко «Приповідки» III, с. 183). На Буковині цього дня «беруть із церкви ТРІЙЦІ,(див.) що знаходилися там від дня Богоявлення» . . . («Записки Юго-зап, Отдела». 1872, II, с. 354), себто від Йордану, Збереглося чимало прикмет і припов'док, зв'язаних із цим святом. Ось головніші: «На Стрітення зима з літом стрічається». При цій зустрічі вони змагаються: «Як на Стрітення тепло, перемагає літо, а якби ніде не капнула стріха, то зима мусить ще додержувати (Чубинський «Труди» III, 6, 7). «Якщо капне в цей день з даху, то буде гарний рік для бджіл». «Коли на Стрітення іней, зародить добре гречка та бульба» (Ів. Франко, «Прип.! III, 182-. «Коли ж на Стрітення нап'ється гуска з сліду води, набереться господар біди», — бо відлига віщує мокру весну (там же, с. 183).

СТРІХА — край солом'яного даху, що виходить поза стіни хати, а також іноді і ввесь солом'яний дах. «Під рідною стріхою» — в рідній хаті. Щоб душа покійного, що важко конає, могла скорше й легше залишити тіло, існував звичай розривати над ним стріху. (Етн. Зб. XXXII ст. 147). Див. КОНАННЯ, СТЕЛЯ.

СТРІЧКА — дівоча прикраса: широка бинда з визерунком у відмінність від СКИНДЯЧКА — бузької, «В перснику вінчатися, в стрічці величатися» (Черн. Губ. Ведом.» 1854, стор. 102). Стрічки майже завше якнайяскравішої барви, носять в ріжних місцевостях України не однаковим способом. На Правобережжі, на Київщині та далі на захід стрічки, або по місцевому БИНДИ, звичайно в дуже великій кількост. прив'язують до вінка, звідки вони спускаються на спину. На Чеорнигівщині вже в меншій кількості пришивають їх вряд до поперечної стрічки та зав'язують її на шиї так, що стрічки спускаються на спину з шиї. На Полтавщині, Харківщині та в багатьох інших місцевостях стрічки вплітають в кінець коси, що її не обертають круг голови, а спускають на спину. На Лівобережжі вживають стрічки, майже завше тільки гладкі та однобарвні, а на Правобережжі дуже часто можна побачити стрічки, заткані дрібними квітками та ріжними візерунками. (Хв. Вовк «Студії. . .» ст. 122—23).

СТРІХА ЕДВАРД — псевдонім Костя БУРЕВІЯ, автора драми «Павло Полуботок», розстріляного 15. XII. 1934 р., разом із 37 іншими українськими письменниками, як Влизько, Фальківський, Косинка. . .

СТРІХІЛЬ — тупий шевський ніж, що ним шевці вирівнюють шкіру.

СТРУГ — назва човна, байдака в княжій Україні. Назва його походить від способу його виробу, від обтісування пня. Адже СТРУГ цей — скобель, прилад, що ним стружать, обтісують, гемблять.

СТРУНА — натягнена пружна нитка, що, коли її вдарити, або потягнути, тремтить і звучить. Висота тону тим більша, чим менша її густота і чим більше натягнена.Струни виробляють з кишок та з металю. «Іде вона як струночка» — кажуть про струнку випростану дівчину. «То його слаба струна», — кажуть також про рису характеру людини, на якій можна грати.

СТРУСЬ — найбільший із живих птахів, до 2½ метра заввишки, вкритий пухким пір'ям, з малою головою і довгою шиєю; крила має недорозвинені, або занидилі, але дуже довгі сильні ноги, що кінчаються двома пальцями; живиться рослинами, зерном та комахами; водиться в Африці, в Арабії та в Півд. Америці. В кн. Йова (XXXIX, 13—18) оповідається про струся, що він дурний, дуже швидкий і жорстокий до своїх д'тей, бо так відкладає яйця, що вони губляться в пустелі. Пророк Єремія порівнював з струсями тих матерів, що під час облоги Єрусалиму кидали дітей своїх.

В середньовіччі струсь символізував еретика, бо, хоча й має крила, не може літати, так і еретик, хоча й озброєний знанням, не може піднестися до зрозуміння Правди. У нас він відомий, як символ страху перед правдою: «Ховає голову, як струсь» — кажуть у нас про людину, що не хоче бачити правди і боїться глянути в очі небезпеці. Струсь ховає голову під крило, гадаючи, що таким чином уникне небезпеки. Тому араби й взяли струся за символ дурости: «Дурний, як струсь», — кажуть вони. Служить струсь і за символ лицеміра, бо хоча й кладе яйця, не висиджує їх і не піклується про своїх пташенят: так і лицемір, хоч і навчає інших про необхідність іти шляхом правди, ніколи сам ним не ходить.

Струсеві пера дуже цінилися, і тому в наших піснях струсеве перо — символ розкошу: «Наша царина преч поорана, сріблом . золотом преч засіяна, струцовим пером заволочена» (Голов. II, 245). Або в колядці:«Жовті чобітки, золотий перстінь. Золотий перстінь, струсевий рантух, Жовті чобітки зтиха ступають, Золотий перстінь палчика красить, Струсевий рантух головку клонить. . .»

100 років тому в Україні біля села Малинівки вперше знайшли струсеве яйце. Воно значно перевищувало розміром яйця теперішніх струсів в Африці. Пізніше біля села Гребінки знайдено в землі частину кістяка того птаха. В одеських катакомбах також знаходять рештки костей струся і шкаралупу його яєць.

СТРУЧОК — червоний стручковий перець. В «Енеїді» Котляревського: «З стручком горілку продавала. . . . » — очевидячки, щоб здавалася міцною.

СТУГА — плетений кіш із верболозу, обмазаний глиною — переховувати муку, збіжжя.

СТУДЕНЕЦЬ — в княжій Україні так звали глибокий колодязь. Див. також ХОЛОДЕЦЬ. СТУДЕНИЦЯ — див. КРИНИЦЯ.

СТУДИНСЬКИЙ КИРИЛО 1868—1941) — професор Львівського університету, історик член ВУАН, дійсний член і довголітній голова НТШ, голова галицької Національної Ради 1921«1922 рр. Був совєтофілом, але був мабуть, замордований большевиками (В. Дорошенко).

СТУДИТИ — чернече об'єднання (чин.) греко-католицької Церкви, яке створив в Галичині митроп. Андрій Шептиський. Їх манастирі були в Уневі, в Кривчицях, у Підлютому. в Зарваниці. у Львові. Архимандритом Чину був в Уневі о. Климентій Шептицький, брат митрополита. Москалі заарештували його в 1945 р., обвинувативши в переховуванні українських повстанців. Студитські манастирі були знищені. У 1964 р. митр. Йосиф Сліпий заснував манастир студитів під Римом. Їх завдання — поглиблення розуміння духа Східньої Церкви.

СТУДИТСЬКИЙ УСТАВ — суворі чернечі правила, що їх опрацював св. Теодор Студит В Україну їх заніс св. Теодозій Печер. (к. 1070 р.) і вони стали зразком для наших манастирів.

СТУЛЕНІ — пироги, що їх пекла на другий день після шлюбної ночі молода. Їх мастили маслом та зв'язували за кінці по два вовняною ниткою. Звали їх стулені, себто притулені один до одного. Їх молода давала дружкові, разом із чорною куркою і горілкою перед тим, як ПЕРЕЗВА (див.) мала їхати до хати матері молодої запросити її та всю її рідню до хати молодих. В Зах. Україні, замість пирогів, варили вареники з сиром, які теж в'язали червоною ниткою. (Хв. Вовк, «Студії . . .» ЗП).

СТЮАРТ ДЖОН (1870 - 1958) — голова Шотляндської Ліґи за Европейську Волю, довголітній і невтомний пропагатор ідеї визволення поневолених Москвою народів, а в тому й особливо України. Він очолював видавничу діяльність Шотляндської Ліґи, і був автором книжок в англійській мові «Український Визвольний Рух в новіших часах» та «Національна проблема в Совєтському Союзі», а також численних статтей в пресі.

СТЯГ — військовий прапор княжих часів. Назва ця скандинавського походження («стонґ» — означає дрюк). Стяг був один для кількох полків і тим в н відріжнявся від КОРОГВИ (див.), що була своя при кожній військовій частині. (М. Міллер в «Муз. Вістях» 1959, І, ІІ) На початку стяг підіймали над військом: це був урочистий знак, що битва починається. Це звалося — «ПОСТАВИТИ СТЯГ»: «Наші стали перед валом і поставили стяги свої» (1093 р.); «Половці налякалися, — не змогли навіть стяга поставити» (1107). Хан Боняк свого союзника, кн. Данила, «поставив під стягом». Ці вислови можна б розуміти так, що прапор стояв непорушно, був до чогось прив'язаний, може, вбитий в землю. Не всі князі пильнували цього лицарського звичаю.

Стяг оберігав СТЯГОВНИК. (Крип'якевич «Іст. у. війська» 48). Див. ПРАПОР, КОРОГВА, БУНЧУК.

СУБ'ЄКТ — особа, що діє. Звідци СУБ'ЄКТИВІЗМ — трактування, насвітлювання якоїсь теми (в літератур', в мистецтві, в історії, в філософії) з надто особистої точки погляду, в залежності від почуття особистої симпатії чи антипатії. В цьому відношенні суб'єктивізм протиставляється ОБ'ЄКТИВІЗМОВІ, що намагається трактувати речі, абстрагуючи від усяких особистих почувань, що, зрештою, на практиці виявляється неможливим. Кожний підходить до кожної речі з своєю точкою погляду. Освальд Шпенґлер в своїй відомій праці «Занепад Заходу» писав: «Огонь для вояка — зброя, для робітника — знаряддя, для священика — знак Божий, для вченого — наукова проблема... В світі історії огонь, як такий, не існує: існують лише палення Картаґени та вогнища, на яких згоріли Іван Гус та Джордано Бруно . . . Кожна істота вимірює іншу істоту лише в відношенні до себе. Цілком інакше дивиться на зграю голубів селянин, що вбачає в них пустошителів ниви, а інакше людина, що кохається в природі. . . Наполеон відносився до речей зовсім інакше, коли він став імператором і коли він був ляйтенантом. Поставте людину в нову ситуацію, зробіть революціонера міністром солдата генералом, і зараз же історія та її діячі з'являться перед ними в новому світі. Немає

історії самої по собі. Історія кожної родини відмінна для кожного її члена, історія країни для кожної її партії, істор'я століття для кожної нації. . . Історія доби може бути трактована об'єктивно, лише коли вона дуже далека від нас, і коли історик у ній цілковито не зацікавлений. Ми ж бачимо, що наші (німецькі Є. О.) найкращі історики не можуть ще досі трактувати Пелопонеську війну, чи битву під Акцієм, без того. щоб не виявити впливу сучасних їм подій» (II ст. 26).

І французький біологіст А. Ляббе, професор в Школі Медицини в Нанті, також писав: «Наука — наслідок особистого зацікавлення, що відмінне в кожного вченого. Це зацікавлення, навіть якщо скеровується лише на факти і нехтує їх вияснюванням, не може залишатися невтральним. В найбільш холодний і об'єктивний виклад ми необхідно вносимо частинку своєї особистости, бо і в тому викладі ми висуваємо головно те, що нас цікавить. Але якщо в звичайному описові фактів нам служать ерудиція, техніка (метода, Є. О.) і до певної міри щастя, то в тлумаченні тих фактів, кожного разу, як ми хочемо вийти за межі, де кінчається спостереження, нами починає несподівано керувати вся наша особиста фізіологія і психологія». «Все інтелектуальне життя, — писав Жофруа Сен Гілер, — відбиває в собі два впливи — власних тенденцій автора, і тих тенденцій, що панують в часі і в місцевості, де твір зачинається і доконується».

Г. Кайзерлінг теж завважував, «В житті, як і в музиці, має значення лише суб'єктивне, пережите . . . Як у світі звуків не зіграна мелодія не існує, так і життя, коли б існувало лише об'єктивно. під формою партитури, не було б життя . . . Життя ніколи не має об'єктивної цілі, як що за таку не вважати смерть. Всяка реальна і справжня ціль суб'єктивна. Вона може знаходитися десь межи двома межами: поверховим задоволенням тіла і глибокою духовою радістю. Але той, хто претендує, що його ідеал ніби якийсь сам по собі об'єктивний стан, лише грається словами. І зо всіх об'єктивних ідеалів найбільш абсурдний — ідеал найбільшого комфорту для можливо найбільшого числа людей..» («Інтимне життя» 1933 р.ст. 136, 156). Див. ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ.

СУБІТКА, СУБІТКОВЕ — карання провинних учнів різками по суботах у наших давніх школах.

СУБІТКИ — очисні вогні перед Зеленою Неділею та Іваном Купалом. «Перед Зеленою Неділею, а подекуди й перед Іваном Купалом палять субітки. Вони бувають двоякі. Одні такі, що на місцях, де поховано людей, померлих не своєю смертю, прохожі кидають гиляки, і ті гиляки лежать цілий рік, аж ввечорі перед Зеленою Неділею діти (пастухи) біжать і запалюють їх. Ці субітки горять на те, щоб тим грішним душам, що сидять у пітьмі цеї ночі було світло. Хто перший запалить таку субітку, тому Пан Біг гріхи відпустить. Перед Купайлом палять субітки на пасовиськах. На підпал, а часом і на цілу субітку вживають дров, накрадених у селі. Коли огонь вигасає, пастухи скачуть через нього, щоб увесь рік були здорові, і переганяють також худобу, щоб її чари не бралися . . . » (Етн. Зб. НТШ, V,209).

СУБІТНІЙ ПІСТ — одна з відмін Західньої Церкви, якою вона відріжняється від Східньої: Східня Церква ніколи не знала субітнього посту, а постила тільки по середах і п'ятницях, як указано в Апостольських Правилах ч. 69. (Митроп. Іларіон «Поділ церков . . . » ст. 90). Субітній піст постав із вірування давніх греків і римлян, що субота була в жидів днем посту, що не відповідає правді. Виникло це вірування з біблійної заборони жидам пекти й варити в суботу, в наслідок чого вони готували собі їжу в п'ятницю.

СУБЛІМАЦІЯ — перетворення тваринних інстинктів в духову силу, одуховлення людського життя. Велике число наших найкорисніших актів суспільного й інтелектуального життя мають своє коріння в сублімованому тваринному інстинкті, і не рідко бістурі хірурга може служити блискучим прикладом сублімації дитячого інстинкту дерти й різати. «Наш обов'язок полягає не в заперечуванні первісних інстинктів, що в нас існують, ані в віддаванні себе їх непереможній силі. Ми повинні без зайвого сорому визнати існування цих підсвідомих джерел нашої енергії і намагатися перетворити їх в вияви духового життя, що має в собі щось божеське, як мистецтво, краса, добробут. щастя . . . » (І. Лібман «Мир духа» 1948, ст. 41). Маркс Шелер писав: «Людина мусить навчатися співжити з собою. Вона не повинна нападати на ті схильності, які вона визнає в собі за погані й згубні, способом прямої боротьби, вона повинна переборювати їх не прямою дією, а спрямовуючи свою енергію на високоцінні завдання, які її сумління визнає за добрі й високі, і які їй приступні» (Цитовано в Ю. Шереха «Думки проти течії» ст. 17-18). Лібман радив: «Якщо йде справа про сина, про брата, чи про чоловіка, що вмерли у визвольній боротьбі, ми зможемо перетворити наш біль, надаючи йому більшої цінности, присвячуючись всіма нашими силами на сповнення того діла, що не зміг довершити покійний. Ми повинні поводитися, ніби як посли тих, що нас залишили ніби як уповноважені закінчити їх місію, якій вони були присвятили своє життя, за яку

вони змагалися і яку, вмираючи, залишили нам у спадок. Це була б сублімація болю, страждання, що без того залишилися б безплідними. (Мир духа» ст. 141—42).

СУБОТА — сьомий день тижня. Це слово походить від жидівського «саббат», або «сабаш», що означає «стримуватися від роботи». Саббат, чи сабаш, був законно проголошений днем відпочинку коло 1499 р. до Хр. Про перше прилюдне святкування суботи згадується в кн. Мойсея. (XXXV, 1-2). Цього дня жиди святкували й сотворення світу і визволення жидів із неволі єгипетської. Ця заборона працювати в суботу виявилася жидам з рештою фатальною. Коли Помпей облягав Єрусалим, спостерегли римляни дивний факт: кожного сьомого дня обложені жиди дозволяли їм вільно працювати коло машин і не чіпали їх ані стрілами, ані камінням. Помпей зрештою довідався, що на кожний сьомий день припадає субота, день, коли жидівський закон забороняє їм працювати, і побожні жиди цього дня навіть не боронятьея. Тоді Помпей наказав своїм воякам працювати лише по суботах і зміг таким чином без перешкоди за три місяці піднести вежі до висоти мурів і розпочати напад на місто. (Г. Фереро «Велич і занепад Риму», I, 401-23. У нас ця біблійна заборона залишила свій слід в пом'ягченій забороні: «В суботу не годиться ніякої роботи зачинати», а тому, мовляв, що субота — останній день тижня (Франко, III, 184) Зокрема не можна ні в якому разі цього дня сіяти (Етн. Зб. НТШ, V, 88), а, навпаки, треба намагатися все розпочате на тижні, в суботу закінчити: «Не добре лишати в суботу будьяку роботу незакінчену. Коли чоловік міркує, що якусь роботу не буде міг у суботу закінчити, то краще її того тижня не починати». (там же, ст. 210). Проте, хату закладали звичайно в суботу (Перв. Громад. 1926, I, 89). Згідно з цими віруваннями вважали також, що «хто вродився в суботу, скоро вмре» (там же). У наших жидів було вірування, що людина, роджена в суботу, буде розбійником (МУЕ НТШ. VIII, 29).

Може бути, що вірування про скору смерть людини, народженої в суботу, в'яжеться з уявленням про суботу, як день покійників. У нас звичайно по суботах поминали покійників. Особливо поминальними суботами вважаються перед 6.X. стст. Хомина, перед 21.X. Дмитрова, перед 1.XI. Кузьмина й перед 8.XI. Михайлова. Полекуди, замість Хоминої, вважають більш поминальною — Лукину. Та особливо важкі суботи перед М'ясницями та перед Тройцею: «Тоді вже всіх поминають, хоть хто своєю чи не-своєю смертю вмер» (Дикарев, ст. 102).

На Херсонщині вважали, що в суботу можна працювати тільки до полудня. Не можна в суботу співати світських пісень. Не можна цього дня мастити дьогтем чоботи, бо в пшениці заведеться сажка (Ястребов, Летоп. III. 63). З огляду на те, що в неділю не можна чесатися, на Гуцульщині всі чесалися, і чоловіки й голилися, в суботу перед заходом сонця (Онищук в МУЕ НТШ,XV ст. 9). В суботу по заході сонця всі милися: «Гріх у осуботу не вмиватися, а приповідка каже, що в суботу й ведмідь умивається» (там же, 15). На весіллі також співалося: «Як я в батька красовалася, щосуботи все чесалася . . .» (там же, XIX ст. 85). Або: «Не жаль мені меду й вина, а жаль мені дівування, суботнього заплітання...» (Чуб. IV, 545) Замужня жінка вже кіс не заплітає.

Зв'язалася з суботою і прикмета: «Коли в суботу перед Великоднем дощ іде, то бараболі будуть гнити» (Етн. Зб. НТШ, V. ст. 210) Про піст у суботу див. СУБІТНІЙ ПІСТ.

СУБОТІВ — село на Київщині, над р. Тясмином, батьківщина Б. Хмельницького, який збудував тут церкву св. Іллі, де й були поховані він і син його Тиміш. Польський воєвода Ст. Чарнецький викинув їх тіла звідти в 1664 р

СУБСТИТУЦІЯ — заміна однієї речі, чи людини, другою. Важливу ролю відограє субституція в обрядовості: замість одного предмета, чи явища, з'являється в ній інше, напр., замість людей, або тварин, приносять в жертву їх подібності, в вигляді ляльки, тощо; замість обходу навкруги вогнища з'являється обхід навкруги стола, який становить останню ланку в лінії: вогнище — вівтар — стіл. (Кагаров в «Перв. Громад.» 1928, I, 53). Привілеї, що ними користуються деякі члени якого племени, можуть бути, на думку примітивних людей, компенсовані стратами, приниженням, горем інших членів того племени. Це явище ВІДВЕРНЕННЯ, в наслідок якого нещастя, що через «заздрість богів», мало впасти на якусь людину, може бути звернене на іншу людину, Ми знаходимо цю субституцію в походженні великої кількости людських жертв: вбивають члена клану, найчастіше дитину, щоб урятувати другого члена, найчастіше провідника, віщуна, що вважаються більш корисними громаді. Іноді принцип субституції комбінується з принципом компенсації. Зрештою, ці дві ідеї в мозку примітивної людини так сильно в'яжуться між собою, що їх не легко розріжнити. (Г. Прошер «Міт героя...» Париж, 1932, ст. 75—76).

Спостерігаємо ми випадки субституції і в Україні. При закладинах хати, в останніх часах, закопували у нас під головний стовп яйця, гроші, жито, вовну дарник, в Білорусі — голову півня. Закопування яйця виступає в Україні, як субституція колишньої кривавої жертви при ЗАКЛАДИНАХ (див) хати. (Перв. Громд. 1926, I, 89). А, на думку Кагарова, за-

копування півня — в свою чергу — субституція людської жертви. (там же, 1928, I, 54).

СУВЕРЕННІСТЬ — найвища влада, незалежна від усякої іншої. Говоримо про суверенність думки великих глибоких мислителів; говоримо про суверенність народу в демократичних державах, хоча ця суверенність народу насправді не існує, бо народ в демократичній державі лише делеґує свою владу, але її не виконує; і говоримо про суверенність визнавану за сутню прикмету кожної незалежної держави. Народилася вона, як протест окремих народів, що хотіли жити своїм власним життям, проти всесвітньої імперії німецьких цісарів та римських пап. Нова теорія права признає суверенні і несуверенні держави: союзна держава, мовляв, суверенна (себто СССР), а держави, що входять у союз (як Українська Соціялістична Республіка) — ні. І дійсно, найвищу владу в Україні — і не тільки найвищу! — мають слуги Москви, фактичного суверена СССР. (Див. СОЮЗ СОВ'ЄТСЬКИХ СОЦІЯЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК, КОЛОНІЯЛІЗМ, СУДАН). Цьому не суперечить факт, що Україна входить в Об'єднані Нації, і що хартія ОН оперта на засаді, що членами ОН можуть бути тільки суверенні держави, які мають рівні обов'язки і рівні права (один голос в Асамблеї ОН). Такий стан речей наслідок лише компромісу, на який погодилися Рузвельт і Черчіль з огляду на вимоги Сталіна, що хотів мати три голоси в ОН (третій голос Білорусь). Пізніше Кабот Ладж домагався виключення України, як несуверенної держави з ОН, але справа виключення надто складна, вимагає надто затяжної процедури (зміни статуту ОН ст. 5,6 і 108) двох третин голосів Асамблеї, ратифікації двох третин членів, більшости в Раді Безпеки і — найголовніше у випадку України — вона зразу засуджена на неуспіх, бо підлягала б вету СССР в Раді Безпеки.

СУВОРІН АЛЕКСЕЙ (1834 - 1910) московський публіцист, засновник і довголітній редактор «Нового Времени», впливового щоденника, що став офіціозом московського уряду. Він захоплювався генієм українських артистів, як Заньковецька, Кропивницький та інші, і марно намагався спокусити їх запрошенням на сцену імператорських театрів. Із рецензій Суворіна на гру цих геніяльних українських артистів, склалася книжка, якій автор дав характерний заголовок: «Хохли і хохлушки». О. Єфремов писав з приводу цієї книжки:

„Я люблю малоросів", — писав Суворін і писав цим разом може й правду; тільки, щоб ньому була ціла правда, треба невеличкий додаток зробити: «но странною любов'ю, і ця «чудна любов» настирливо визирає на вас із кожної його рецензії. Він любив іменно «малороссов», себто те невиразне з національного погляду, що сам накидав українським артистам, любов до того ж не їх самих і не задля того, що вони робили, а раз-у-раз кохаючи свою потаємну думку, котра всюди пробивається в його панегіричних писаннях. Любив їх, можна сказати, тільки задля тієї думки і, вихвалюючи їх під небеса, менш усього дбав про українських артистів, про українське мистецтво. Як і до кожного діла, якого торкався Суворін, він і до українського театру впускав течію розпаду, — і не його вина, коли справа була така міцна, що не помогли тут Суворінові ні його хитрощі, ні звичайна тактика спокус. (Див. ЗАНЬКОВЕЦЬКА). Вже в першій своїй рецензії, звівши мову на непрактичність українського артиста — на те, що його треба вишукувати й мало не силоміць показувати перед світом, Суворін прохопився характерним виразом: «Надо . . . . . . пожалуй дать ему сала (!) і привести сюда». За цим блазенським виразом пишного столичного літератора криється чудова характеристика його писаннів про український театр. Напавши на думку про «сало», Суворін увесь час орудує ним, коли говорить про українських артистів; його рецензії — то те «сало», що ним він маже артистів, маючи якусь свою потаємну думку, бажаючи досягти потрібних йому наслідків. Думкою тією було — спокусити українських артистів і «привести їх сюда», тобто, попросту кажучи, на російську сцену!... І от разом із тим, як зникала в Суворіна надія, що українські артисти його послухають, зникав і палкий тон, холов ентузіязм. В останніх рецензіях ясно вже пробивається той образливо поблажливий тон столичного літератора, що знижає себе до «хохлов», — тон, якого попереду не було помітно зовсім. «Сало» не помогло, його вже не треба було, то Суворін його відкинув. . . » («За рік 1912» Київ 1913, ст. 320-22).

СУГАК — жуйний ссавець із родини антильоп із короткими рогами; це — єдина европейська антильопа, що донедавна жила в українських степах. Тепер ще водиться в сумежних із ними степах Азії. — Також залізний інструмент в ролі шила проколювати дірки в постолах, розв'язувати вузли, тощо.

СУД — влада, покликана вирішувати правні справи. Судам прислуговує право примусу: обвинувачений має явитися до суду; якщо не являється, його приводять. Судять в судах професійні СУДДІ, що мають спеціяльну правну освіту, але крім них по ріжних країнах беруть на суддів також звичайних громадян — присяжних. За приписами новішого права, суд має бути цілком незалежний від державної адміні-

страції, але цього нема в т. зв. тоталітарних державах, а особливо в СССР, де судді самі належать до державної адміністрації.

Колись судова влада була першою владою. Не дурно ж в Біблії книга Суддів попереджає книги Царств. Суд попереджав законодавство. Навіть англійський ПАРЛЯМЕНТ (див.) був насамперед судовою установою. В країнах англосакських суд і донині стоїть засадниче вище уряду, оцінюючи його діяльність. Юм твердив, що вся британська фльота, вся армія, вся сила Англії існують лише для того, щоб суд 12 присяжних міг спокійно повнити свої обов'язки. Проте, на суходолі Европи справа стояла інакше. Про суд, як політичний авторитет, піклуватися дуже мало. Уже Монтеськьє, що поставив був, як здавалося, судову владу поруч із законодавчою, застерігся: «Із трьох влад, про які ми говорили (виконавча, законодавча і судова), судова влада фактично не існує». Кант, порівнюючи три влади з трьома частинами силогізму, відвів судові трете місце — місце несамостійного висновку з двох засновків. Дюкрок зливав судову владу з виконавчою. Все це позбавляло суд його колишнього божеського і понаддержавного авторитету. Але це ще не позбавляло його авторитету виконавця законів. Одначе, з падінням авторитету закону, упав і авторитет суду. Уже Кріхман указував, що обивателі не дурно говорять про виграш чи програш процесів, ніби про якусь льотерію. Справа ше погіршилася, коли народ. свідомість отруєно було пропаґандою клясової чи «пролетарської справедливости», за якою кожний не-пролетар був безжалісно засуджений, як «ворог народу» і «контрреволюціонер». Див. СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

СУД ГЕНЕРАЛЬНИЙ — найвищий суд козацької України.

Ген. Суд з'явився в XVII ст., як витвір особливих умов тодішнього українського життя. Старі шляхетські суди було козацькою шаблею за Хмельниччини знесено, та потреба в судах. певна ріє, не на хвилину не зникала. З того часу походить та формула: «Де три чоловіки козаків, тоді два третього повинні судити», що її знаходимо в статтях 1654 р. Та така форма козацького суду не могла,—якщо тільки вона реально існувала, — не могла задовольнити суспільство: цілком певно, кожний шукав такого суду, що був би підпертий якимсь авторитетом та забезпечував би незламність присуду. Де ж шукати того суду, як не у гетьмана, найвищої тоді влади в Україні? В X-му пункті Переяславських статтей вже говориться про суддів військових та судового писаря. Нема точних вказівок, про яких саме суддів тут мова, але Ол. Лазаревський цілком слушно гадав, що найскорше то мали бути суддя генеральний, а потому й полкові («Замѣчанія на істор. монографії Д. П. Миллера» ст. 30). Цьому то ген. судді, разом із судовим писарем, і було дано право розрішати, з наказу гетьмана, всі ті справи і скарги, що до нього надходили. Перше, ген. суд розв'язував всі ці справи в першій інстанції, а з часом, коли почали надходити скарги на присуди суддів полкових, і в другій інстанції. Взагалі ж в XVII ст. Генр. Суд не уявляв собою ще зовсім сталої судової установи. Лише в XVIII ст., з часів Скоропадського, Ген. Суд твердо осідає в Глухові і набирає значення сталої вищої судової установи Лівобережної України.

В 1720 р. московський уряд видав наказ про сформування Військової Ген. Канцелярії. Через рік, 14/25 XI 1721 р. видано новий наказ з додатком, щоб одночасно з військовою зорганізувати й «судову канцелярію» при ген. судді. Це був початок втручання московського уряду в українські судові справи. Через пів року була встановлена МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕҐІЯ (див.). Згідно з інструкцією цій колеґії, вона мала приймати скарги на Ген. Суд, Ген. Військ. Канцелярію, полкові та інші канцелярії. Таким чином Малоросійська Колеґія стала, в судовому відношенню, понад Ген. Судом, як найвища судова інституція. При Апостолі до Ген. Суду його значення вищої судової інстанції повернулося, але в склад його ввійшли, крім трьох українців і гетьмана, «президента суду», і три москалі.

Після смерти Апостола й утворення Правління Гетьманського Уряду, Ген. Суд знову втрачає значення вищої апеляційної установи: апеляції на його рішення приймає Ген. Військ. Канцелярія, але й на її присуди можна було заносити апеляції до петербурського Сенату. В склад Ген. Суду входили, як кажуть «Права, по которим судиться Малор. народ», два ген. судді та декілька осіб з ген. старшини або з бунчукових товаришів. В такому складі Ген. Суд існував до універсалу Розумовського 17. XI. 1760 р.: від тоді він мав складатися з двох ген. суддів та 10 депутатів, що їх вибирали полки. В 1763 р. гетьманським ордером було заборонено Ген. Військ. Канцелярії приймати апеляції на ріжчі справи, що належали до компетенції Ген. Суду. Коли ж гетьманство було скасоване і, замість гетьмана, з'явилась знову Малоросійська Колеґія на чолі з генерал-губернатором Рум'янцевим вона знову перейняла на себе право апеляції на всі судові установи, в тому й на Ген. Суд знову побільшивши кількість тих інстанцій, що через них мусіли переходити і так дуже довгі процеси. Ордером із II. VIII. 1767 р. Рум'янцев скасував розпорядження Розумовського про виборних членів Ген. Суду, а сам Ген. Суд перетворено в окремий департамент Мал. Колеґії, апеляції на

рішення якого йшли до сенату в С.Петербурзі. (Євг. Онацький «Сторінка з історії Ген. Суду. . .» в «Наш. Минуле» 1918, II, ст. 86 - 98).

СУД ҐРОДСЬКИЙ — див. Ґродський Суд.

СУД ЄПАРХІЯЛЬНИЙ — його встановив був київський собор 1640 р., відділивши суд від духовної єпархіяльної адміністрації, і встановивши судову колеґію з чотирьох членів, які вибиралися з єпархіяльного духовенства. «Ми не маємо відомостей щодо організації й доклад них функцій цього суду, але цінна вже сама ідея відокремлення суду від адміністрації в житті нашої Церкви XVII в., коли духовні консисторії Російської Церкви, в складі якої перебувала з кінця XVII ст. й Укр. Православна Церква, не знали цієї ідеї, совміщаючи в собі і адміністрування і суд, — ославлений КОНСИСТОРСЬКИЙ СУД, до самої революції 1917 р. (Ів. Власовський «Нарис історії . . .1956, II. ст. 172).

СУД ЗЕМСЬКИЙ — див. Земський Суд.

СУД КОПНИЙ — див. Копний Суд.

СУД МАҐІСТРАТСЬКИЙ — існував в упривілеґійованих містах та містечках з Магдебурським правом. Як суд першої інстанції, мав компетенцію вирішувати справи міщан і посполитих селян, що постійно мешкали в містах. Судова колеґія маґістратського суду складалася з війта, райців, бурмістрів та давників. На їх вироки можна було апелювати до суду полкових канцелярій тих полків, в окрузі яких знаходилися упривілеговані міста.

СУД ПОЛКОВИЙ — функціонував переважно як суд першої інстанції, використовуючи матеріяли, які йому постачав суд сотенний. В другій половині XVII ст. суд цей відбувався з участю членів ратуші. Інституція 1730 р. встановлювала, що в полковому суді мала брати участь уся полкова старшина і, крім того, «значкове товариство». З часів Розумовського компетенція полкових судів була значно обмежена. При вироках смертної кари, чи позбавлення прав. потрібна була апробація Ген. Суду. За кодексом 1743 р. полкові суди складались з полкового судді, кількох членів полкової старшини та заслужених значкових товаришів. Як судові першої інстанції, полковому судові були підсудні цивільні й карні справи членів полкової старшини, сотників полкових сотень та значкових товаришів полку. Як друга інстанція, полковий суд вирішував справи по апеляціях на вироки сотенних та ратушних судів.

З 1763 р. полковий суд був поділений на два самостійні суди. Уже в інструкції Д. Апостола можна вбачати початок цього розділу. Там розріжнявся а) суд кримінальний і «по знатих справах» під головуванням полковника і б) суд без полковника, «по справах», очевидно не кримінальних, а цивільних. Це розріжнення лягло в основу й нових судів. Карні справи і взагалі всі ті, що за них, за Литовським Статутом, загрожувала кара смерти, залишилися в тому відділі полкового суду, що почав називатися ҐРОДСЬКИМ СУДОМ (див.); справи ж цивільні і менші були виділені в ЗЕМСЬКІ СУДИ (див.). В кожному полку належало бути одному Ґродському судові і двом Земським.

СУД ПОЛКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ — складався з кількох членів полкової старшини під головуванням полковника. Він був судом другої інстанції і вирішував справи по апеляціях на вироки полкових і маґістратських судів. При Розумовському суд полкової канцелярії був скасований, і його судові функції перебрав Полковий суд.

ПОЛЮБОВНИЙ, МИРОВИЙ СУД — за кодексом 1743 р. всі цивільні справи, а також деякі справи про шкоди, заподіяні карними вчинками, можуть бути вирішувані без участи державних судів: а) через мирову угоду між спірними сторонами, складену на письмі в присутності свідків та записану в урядові книги; б) через вибраних сторонами суддів, приватних осіб, яких Кодекс називає МИРИТЕЛЯМИ. Мирова угода, складена сторонами, як і вирок, винесений мирителями, мають повну силу договору між сторонами. На вироки полюбовного суду мирителів дозволяється подавати апеляції до загальних судів з додержанням правил про підсудність.

СУД РАТУШНИЙ — існував в містах і містечках, що не користувалися привілеґіями Маґдебурського права. Як суд першої інстанції він мав компетенцію вирішувати справи міщан і посполитих селян, що постійно мешкали в містах, а як суд другої інстанції, вирішував справи по апеляціях на вироки сільських судів у справах посполитих селян.

СУД СІЛЬСЬКИЙ — мав компетенцію судити дрібні цивільні й карні справи, що виникали на ґрунті сільського життя серед сільської людности, до якої належали рядові козаки, неприписані до контингенту якоїсь сотні, та посполиті селяни. У склад сільського суду входили представники козаків — сільський отаман і кілька козаків та представники с е л я н — сільський війт і кілька селян. В порядку апеляційному сільські суди підлягали: у справах козаків — судові тої сотні, до якої належало село, а для селянських справ — ратушному судові ближчого міста, чи містечка , тієї сотні.

СУД СОТЕННИЙ знаходився в кожній сотенній окрузі. Як суди першої інстанції, сотенні суди вирішували справи, що виникали

між сотенною старшиною, або між козаками даної сотні. Як суди другої інстанції, сотенні суди вирішували справи по апеляції на вироки сільських судів у спорах між козаками. Апеляційною інстанцією для сотенних судів були полкові суди. Судова колегія сотенного суду складалася з сотника, міського отамана, міського писаря, сотенного осавула та хорунжого.

СУДАК — місто в Криму, колишній СУРОЖ потім СОГДЕЯ, головна торговельна станція венеціян. В XIII—XIУ вв. залежав від татар.

СУДАК — солодководна риба, була колись обов'язковою серед страв Різдвяної вечері (МУЕ НТШ. ХУШ, 77).

СУДАН — країна в Африці, кол. британська колонія. У січні 1956 р. міністер закорд. справ республіки Судану Мубарак Заррук з Хартуму звернувся до міністерства зак. справ Укр. ССР з нагоди, що Судан з 1. І 1956 р. став суверенною державою. У тій ноті Мабарак Заррук писав: «Сповіщаючи про цю історичну подію, я сподіваюся, що Ваш Уряд зробить необхідні кроки». «Під необхідними кроками» розумілося визнання суверенности Судану і встановлення з ним дипломатичних зносин. Але ніяких дипломатичних зносин, незалежних від Москви уряд ніби «суверенної» (за конституюіхю) УССР встановити не може. Тому Л. Паламарчук, міністер зак. справ УССР, ніби не розуміючи, про що йде мова, відповів 23. І. 1956 р.: «Прошу Вас, пане Міністре, передати щирі поздоровлення й найкращі побажання Уряду й народу Української ССР Вашому урядові й народові в зв'язку з проголошенням незалежности Судану». Оце і все. (Д. Соловей «Україна в системі...» 1959 ст. 120 -21). Див. СУВЕРЕННІСТЬ.

СУДІЄНКО МИХАЙЛО (к. 1803 - 1874) — голова в рр. 1848 - 57 київської археографічної комісії. Видавав цінні матеріяли до української історії. Допомагав грошима гімназіям в Чернігові та в Новгород-Сіверському.

СУДНИЙ ДЕНЬ — жидівське свято в місяцях вересні - жовтні на пам'ятку примирення з Богом. Також СТРАШНИЙ СУД (див.)

СУДОМА — СУДОРГА — корчі. Звідти проклін: «А щоб тобі ноги посудомило!» «Хто бреше, нехай того судорга замкне!» (Номис, 6978).

СУДОМОРА ОХРИМ (1889 - ?) — мистець маляр і графік, автор стилізованих ілюстрацій до українських казок, тощо.

СУДЦІ — мітичні судді людської долі в числі 12. Вони сідають підчас злогів на варцабу застільного вікна і судять безперестанку, аж поки не родиться дитина. Кожний судця має свою хвилю, бо є 12 хвиль в кожної дитини: котрої хвилини дитина вродиться, чи злої чи доброї, така й буде її доля. А потім, як уже дитина народиться, ті 12 судців радять та й судять, як їй має житися на цім світі: чи має панувати, чи бідувати, порядно жити чи лайдакувати, чи має кому життя порятувати, чи відобрати, і якою смертю має вмерти — своєю чи ні, як ні, то якою: пов'ситися, втопитися, зарізатися, тощо. Все то ті 12 судців усудять після тих хвилин, в яких дитина вчинилася. Призначають також одну звізду на небі, яка світить аж до смерти людини... По тім суді всі 12 судців відходять геть (МУЕ НТШ, ХУІІІ. ст. 100). Від тих судців маємо й такі вирази: «Від судженого не втечеш», або «Судженого конем не об'їдеш», що хоча й відносяться спеціяльно до подружжя, мають і ширше фаталістичне значення.

СУК — вузол, затверділість на стовбурі дерева, а також решта на дереві відрубаної галузки. Дерево добре колеться, аж поки рубач не зустрічає сук, з яким приходиться чимало повозитися. Звідти приповідки: «В тім то й сук!» — отут-то й головна трудність, перешкода. «Сук на сук» — непереможна трудність. «На твердий сук — гостра сокира» — себто на велику трудність треба великого зусилля або й належних засобів.

СУКМАН, СУКМАНА — верхній суконний одяг. На Холмщині СУКМАНА — рід свити.

СУКНО — тканина з вовни. Зі сукна в князівській Україні робили свити й опанчі, які тоді й мали ту саму назву. Привозили сукна багато ззакордону, але виробляли його і в Україні. В 1567 р. в Бардієві був навіть цех СУКОННИКІВ. З ХУ - ХУІ вв. маємо відомості про суконні ткальні, головно на Поділлі (див. ФОЛЮШІ). Подороджник Вердум, що був в Галичині в рр. 1670 - 72, свідчив, що «на Русі носять мужчини і жінки селяни опанчу з сукна, яке самі виробляють». І Боплян стверджував, що жінки в Україні «тчуть для свого вжитку полотно й сукна». Організація суконного виробництва на більшу скалю, що мала вже характер фабричної промисловости, розпочалася головно в Гетьманщині, заходами української старшини. Одначе великий зріст ткацького виробництва кінця ХУП і початку ХУШ вв. цілком захитався після1708 р. через спеціяльну політику Петра І, який за словами О. Оглоблина («Очерки іст. укр. фабрики» Київ, 1925) «пробивши вікно

до Европи з Московщини, старався закрити деякі двері і передовсім самостійної української торгівлі, щоб запобігти шкідливим для нього втратам» (ст.38). Проте з середини ХУШ ст. текстильні підприємства значно поправилися. Виробляли сукно для одягу, опони для коней, тощо. У 80 рр. ХУШ ст. путилівська фабрика в с. Глушкові вважалася одною з найкращих у всій російській імперії (В. Січинський «Нариси з іст. укр. промисловости» 1938 ст. 64 - 66).

СУКОВКІН МИХАЙЛО — земський діяч на Київщині, в 1917 р. київський губернський комісар, за Скоропадського посол України в Туреччині. В порозумінні з головою уряду Гербелем і чи не з наказу міністра зак. справ Афанасьєва він, у половині листопада 1918 р. повідомив Високу Отоманську Порту і всі чужоземні представництва, що Україна вважає себе за частину великої російської держави і має стати ґереном для її відбудови. Заборонив вживати української мови і наказав вести діловодство посольства в московській мові. На яхті посольства, стаціонованій в Царгородськім порті, наказав підняти російський трьохкольоровий чи андріївський прапор замість українського. Звільнив радника посольства, генерала, доктора Люція Кобилянського, та, де тільки траплялася нагода, показувався прикрашений російськими орденами, в товаристві старшин, приділених до посольства, в московських однострoях. Все це компромітувало посольство і в очах турків, і всіх чужоземних представництв, було, — врештою, — злочинно безправним.

Коли. на початку січня 1919 р., наспіла до Царгороду вістка про відкликання п. Суковкіна урядом Української Республіки і наказ передати керування посольством радникові Кобилянському, як тимчасовому повіреному у справах, п. Суковкін відмовився це зробити і подав до турецького уряду заяву, що український уряд і ті, що іменуються його представниками, це — «большевики».

Назначивши собі сам (!) радника, бувшого перекладача російського посольства, зненавидженого в турецьких урядових колах, Тухолку, він з ним і з першим секретарем, князем Тенишевим, об'їздив усі дипломатичні, військові і церковні представництва і установи, запевняючи всіх, що в Україні жодного самостійницького руху нема, а лише большевицькі інтриґи і революційний хаос, та що все, що є культурного, цивілізованого і життєвого, російське. Радника Кобилянського усунув, бо це «бундючний поляк».

Допомагали йому у ширенні цих неймовірних чуток про події і людей в Україні скупчені в Царгороді російські штаби, пресові аґенції, новоспечені місії і комітети та величезна кількість російських біженців самого різноманітного походження і положення, як графиня Брасова, братова останнього царя, князь Долгоруков, відомий думський діяч, славнозвісний Мілюков та інші.

Коли ж 23. IУ. 1919 р. прибув до Константинополя новий український посол Ол. Лотоцький, Суковкін намагався, як тільки міг, утруднити йому виконування його посольських обов'язків. (Із спогадів кн. Токаржевського - Карашевича).

СУЛИМА ІВАН — гетьман реєстрових козаків в 1628 р., ходив часто походами на татар турків. В одній морській битві здобув турецьку ґалеру і, взявши на ній в неволю 300 турків, завіз їх до Італії і подарував папі Павлові V Борґезе (1605—1621). За це одержав від папи його золоту медаль з портретом папи. В 1635 р. козаки під його проводом зруйнували польську фортецю Кодак на Дніпрі, що була надто небезпечна всьому козацькому життю. Пізніше, в наслідок підкупства і зради, Сулиму було видано полякам і, за зруйнування Кодака, почетвертовано у Варшаві.

СУЛИЦЯ — легкий спис. що його кидали у ворога. Згадується в Слові о Полку Ігор.

СУЛЯТИЦЬКИЙ ПАВЛО (1884—1932) — міністер справедливости в 1919 р. Кубанської Народньої Республіки, в 1920 р. голова Кубанської дипломатичної місії у Варшаві. Залишив спогади «Нариси з історії революції на Кубані» та інш.

СУМ — Спілка Української Молоді, українська революційна організація, що зорганізувалася в підсоветській Україні в 1925 р. і була викрита в 1929 р., коли було арештоване понад 2.000 осіб. пізніше фізично зліквідованих. Головою СУМ-у був Микола Павлушків, небіж С. Єфремова, голови СВУ, разом із ним засуджений на процесі 9. III. — 15. IУ. 1930 р. Пізніше СУМ відродивсь на еміґрації.

СУМАРОКОВ П. — автор книжки «Досуґи кримського судьї» Петербурґ (1883 , 1805). Коли він вперше вступив на українську землю, занотував: «Інші обличчя, інші звичаї, інший одяг, інший устрій і чую іншу мову. Невже тут межа імперії? Чи не до іншої в'їжджаю держави!» (В. Січинський «Чужинці...» ст. 152).

СУМИ — місто над р. Пслом, засноване 1658 р. виселенцями з Правобережжя. Було адміністраційним осередком слобідсько - українських полків, від 1780 р. повітове місто.

СУМЛІННЯ — світло душі, що дозволяє нам розріжняти добро, яке ми повинні робити, від зла. якого ми повинні уникати, або направляти. Але це світло може бути ані досить сильне від початку, ані досить розвинене пізніше, і може бути також цілком притемнене ріжними пристрастями. Християнська й жидівська релігії твердять, що Бог передав людям певну кількість законів, що ними має керуватися людина, щоб мати чисте сумління. Ці закони — це Заповіді Божі, виконуючи які людина має спокій душі. За висловом Сократа найбільше щастя в світі — чисте сумління, найбільше нещастя — сумління нечисте. З цієї думки Сократа розвинулася природна мораль Платона, Арістотеля і Канта.

Проф. Гр. Ващенко писав: «Численні факти свідчать про те що сумління не можна ототожнювати із свідомістю користи чи шкоди якогось вчинку для людини, інакше кажучи, не можна ототожнювати мораль з особистим егоїзмом, як це твердить Ґоббс, Навпаки, наше сумління якраз засуджує егоїстичні вчинки, а особливо ті з них, що причиняють шкоду іншим людям. Але емпіристи пояснюють такі докори сумління виключно страхом перед карою. «Найжахливіша насолода найганебнішого злочинця гарна сама по собі і стає негарною лише через те, що має всі шанси потягти за собою кару». — пише Бентам.

Факти цілком заперечують твердження Бентама. Людина мучиться докором сумління не тільки тоді. коли вона чекає кари за свій злий вчинок, але й тоді, коли вона цілком певна своєї безкарности, навіть тоді, коли вона певна. що про її вчинок ніхто не знає й знати не буде. Саме такі муки сумління відбиті в літературі. Їх переживає Дон-Жуан із «Кам'яного Господаря». Їх переживає і Леді Макбет і Борис Ґодунов. Переживають вони ці муки не тому, що бояться кари за свої злочини, а тому, що проти цих злочинів повстає і їх засуджує сумління незалежно від їх наслідків. Борис Ґодунов мучиться не тому, що виявиться його злочин і його потягнуть до відповідальности, а тому, що він усвідомлює весь жах злочину. Йому ввесь час ввижаються «хлопчики криваві в очах» . . . І він радий би бігти та нікуди. Іноді ці думки сумління такі сильні, що люди накладають на себе руки. Мало того, під впливом мук сумління люди іноді самі заявляють владі про свої злочини і бувають морально задоволені, коли понесуть заслужену кару. Останнє з повною переконливістю доводить, що особистий еґоїзм не є основою моралі, навпаки, сумління засуджує його. Так само не можна звести моралі й до сумління клясового еґоїзму. як це роблять марксисти.

Ніде й ніколи не робилось стільки злочинів проти людини, ніде ніколи, не було пролито стільки крови людської, як в СССР. Безпосередньо все це робили кати із ЧК, ГПУ, НКВД, МҐБ. Було б помилкою думати, що вони за свої злочини не терпіли й не терплять мук сумління. Факти кажуть про щось протилежне. Між совєтськими катами було й є багато кокаїністів, морфіністів і алькоголиків. Отрутою вони намагаються затамувати голос сумління, що кричить проти їх злочинів. Дуже влучно відзначив це Хвильовий у свойому автобіографічному оповіданні, «Я» (романтика»... («Український Самостійник» 9.IV.1950).

СУМНЕР ВІЛЬЯМ ҐРАГЕМ — професор Ельського університету в США, глибокий знавець соціології та всесвітньої історії. В «Огляді Російської історії» він писав (ст. 223-24).

«Самостійне державницьке життя, українці почали у формі Київської Руси, яка об'єднувала собою всіх східних слов'ян, і з якої походять українці. а не москвини, які собою репрезентують інші початки та інший розвиток. Москвини частково походять від русинів (українців), частково від фінів і татар. Фактом є, що московські історики, пишуть під кутом зору московського імперіялізму. отак іґноруючи існування української нації».

СУМНІВ — підстава нерішучости і СКЕПТИЦИЗМУ. Щоб перебороти сумнів, треба розпочати діяти, бо ще Горацій писав, що той, хто розпочав діяти, вже зробив пів діла, — треба мати сміливість знати правду. Якщо сумнів батько науки, то лише тому, що людина не хотіла — і не могла — залишитися при сумніві, а починала шукати правду, вірячи, що її знайде. Віра будує, сумнів руйнує. В нашій літературі Ів. Франко написав три поеми присвячені проблемі сумніву: «Каїн», «Іван Вишинський» і «Мойсей». В них можна бачити, як сумнів роз'їдає людей найсильнішого духу, знесилює людину в її власному нутрі. Такий сумнів промовляє до нас і в величній «сповіді» св. Августина і в трагічних творах Байрона.

СУМЦОВ МИКОЛА (1854-1922) — літературознавець і етнограф, професор харківського університету, дійсний член НТШ і ВУАН, що його праці, головно з етнографії, часто використовуються в УМЕ. Вчений европейської слави, був він незвичайним популяризатором науки і серед широких селянських мас українського народу. На 24-тім році життя він уже був приват-доцентом харківського університету на катедрі історії рос. літератури. На 26 році життя (в 1880 р.) оборонив маґістерську дисертацію «О свадебних обрядах, по преимуществу русских», а в 1885 р. докторську дисертацію «Хліб в обрядах і піснях».

В 1888 р. став звичайним професором Харківського університету і залишився ним до кінця життя. За ввесь час своєї наукової діяльности написав коло 600 наукових праць, розвідок, статтей, тощо, які містив переважно в Київській Старині, Етнограф. Обозренії та в Ізвєстіях Імп. Акад. Наук, якої був членом кореспондентом. Був також почесним членом «Істор. Т-ва Ім. Нестора Літописця» в Києві та Губернських Архівних Комісій в Чернігові і в Вороніжі, Археологічного Інституту в Москві та кількох інших українських і російських наукових товариств.

Крім наукових праць, писав популярні книжечки в українській мові для народу, як от «Діткам і дорослим» та «Хліборобам», вид. в Харкові, 1908 р. В 1918-19 рр. написав популярну Географію України, видану в Харкові 1921 р.

СУПЕРЕЧНОСТІ — необхідна прикмета вразливих поетичних душ. М. Зеров писав, що справжній поет не обмежений догмою в своїх симпатіях і відразах («До джерел» ст. 245), підкреслюючи при цьому, що «колись (себто не за большевиків) це прекрасно розуміли». Він додавав цитату з Плетньова: «Поет навіть може бути повний суперечностей, бо ним керують враження, які, подібно до природи, що їх витворює, що-хвилини інші, Тільки не народжений поетом вигадує й творить філософію (себто «генеральну лінію» Є. О.) для поезії.

Еспанець М. Де Унамуно стверджував: «Хтось може вбачати суперечність в усьому тому, що я кажу, то жадаючи вічного життя, то твердячи, що це вічне життя, не має тої вартости, яку йому приписують. Суперечність? Певно! Бо моє серце каже так, а мій розум — ні! Цілком певно, суперечність. Але хто не пригадує слів Євангелії: «Господи, я вірю, поможи мойому недовірству!» Певно, це суперечність. Бо ми живемо суперечностями і задля них, бо життя — це трагедія, а трагедія — вічна боротьба, без перемоги і без надії. Життя — повне суперечностей». («Про трагічне відчуття життя» іт. вид. Фльоренція, 1937, ст. 22).

М. Шлемкевич писав про поезію Т. Шевченка: «Це з одного боку Бог християнської любови і прощення, що при всіх виклинаннях зла панує в «Неофітах» і «Марії», і з другого боку грізний Єгова, Бог гніву і помсти: . . . . Деус карітас і Деус іре. Це суперечність, що роздирає християнську свідомість, і це суперечність, що нею роздерта душа Шевченка особливо в останні роки . . . .Знайти інтеграцію тих суперечних мотивів і дати нове ідейне й мистецьке завершення — підорване здоров'я Шевченкові не дало. Незагоєна внутрішня суперечність у Шевченка може правити за символ глибокої, досі невирівняної суперечности в українському світі. Де її коріння? Чи в расових компонентах українського типу, чи в історичних дійсностях? З одного боку ідеал мирного, хліборобського життя, з другого боку конечності, що їх створювало межове положення України в близині войовничих орд, а потім напастливих окупантів: — хутір серед садка вишневого і Січ Запорізька! Протилежності, що ними пройняті душа і твори Шевченка; символічні протилежності, що досі тримають у напруженні українського духа й українське життя». («Верхи життя і творчости» 1958, 103-104).

СУПЛІКА — в давніх судах гетьманської України прохання до суду, згідно з інструкцією 1728-30 рр. Пізніше замість цього терміну було наказано вживати термін ЧЕЛОБИТНА. (М. Слабченко «Малор. Полк» ст. 316). Термін супліка перейшов проте у народ і в письменство в значенні прохання взагалі.

СУПРУГА — три або й чотири пари волів, щоб орати плугом. СУПРЯГА — сполучення волів кількох господарів, щоб сформувати комплект, потрібний для оранки плугом. Така супряга оре по черзі кожному СУПРЯЖНИКОВІ.

СУРЖИК — мішанина ріжного збіжжя, або муки з нього, наприклад, пшениці з житом, жита з ячменем, ячменя з вівсом і т. д. Звідти СУРЖИК — також людина мішаної раси, і, нарешті, рід жаргону, мішанина українських та московських слів, як наслідок неуважного ставлення української інтеліґенції до власної мови.

СУСПІЛЬНІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО — спільнота людей, зв'язаних спільними національними, політичними, економічними, духовими інтересами. Саме слово походить від з'єднання двох слів: спільність і су, що підкреслює ще більше ту спільність, визначає спільність із багатьма може бути фізична, психічна та моральна.

ФІЗИЧНА «спільність із багатьма» — це звичайний собі гурт, чи збиранина більш-менш однородних речей, як от купа каміння, отара овець, ліс, як суспільність дерев, система зірок, що складають сузір'я і т. п. Факт існування разом усіх цих однородних речей витворює між ними низку взаємин, свого роду «суспільну» або «соціяльну геометрію», «суспільну» або «соціяльну» фізику. Коли цей факт спільного існування стає об'єктом досвіду, тоді науку про окремі речі заступає наука про їх взаємини. В математиці відводиться, напр., чима-

ло місця теорії «множин» . . . Факт фізичної суспільности речей витворює отже ріжні взаємини між ними, які виявляються не тільки в координації (себто утворення рівних умов спільного існування), але й в субординації, себто підпорядкуванні кожного окремого члена такої фізичної суспільности всій суспільності. Самітне дерево, що стоїть десь у розлогому степу, росте зовсім інакше, ніж те, що росте в лісі, де воно мусить підпадати впливам свого суспільства.

Поруч із такою натуральною фізичною суспільністю, людина витворює шляхом техніки ще й штучну: з купи цегол робить будинки, церкви, театри, мости, де всі окремі частини пов'язані між собою і коряться одній спільній меті.

Людське суспільне життя теж має свій фізичний бік: люди пов'язані між собою родовими, племінними, расовими й іншими фізіологічними та біологічними зв'язками. Вони спільно улягають впливам фізичного довкілля — ґрунту, підсоння і т. ц. Їх хвороби і смерть також у значній мірі залежать від спільного життя. І тепер, по багатьох університетах, ми знаходимо катедри соціяльної медицини, себто медицини, що студіює й лікує саме ті хвороби, які походять від суспільного життя: сюди належать хвороби, зв'язані зі спадковістю, з пошестями і т. п.

ПСИХІЧНА СУСПІЛЬНІСТЬ — це вже «спільність із багатьма» не бездушних та безсловесних речей, але одухоблених осіб, що, пробуваючи разом, обмінюються між собою почуттями, думками, бажаннями. Тут уже збіранина речей перетворюється в колектив із власною колективною психікою, що більш-чи-менш ґрунтовно підбиває індивідуальну психіку. Особливо яскраво виступає цей факт підбиття індивідуальної психіки колективній в явищах т. зв. ПСИХОЛОГІЇ ЮРБИ. В юрбі люди навіть високого індивідульного духового розвитку роблять такі вчинки, на які в нормальному — чи самітному — стані ніхто б із них не зважився. Впливам колективу підпадають не лише члени випадкових зборів, вуличних натовпів, тощо, а й члени таких реґулярних зборів, як парляменти, корпорації, колеґії, тощо. В сучасних густонаселених містах колективна психологія діє далеко сильніше, ніж в давніших аристократичних суспільствах: люди в них далеко більш спільно відчувають, спільно думають, спільно чинять; усе справді індивідуальне, особисте в усе більш механізованому суспільстві все більше затирається. Велику ролю відограють у цьому радіовисильні, телевізії та преса.

МОРАЛЬНА СУСПІЛЬНІСТЬ — це та, що складається з осіб, що не тільки спільно відчувають, думають і бажають, але й свідомо визначають спільні цілі і засоби, найбільш придатні до їх осягнення, в вузькій залежності від здатностей і сили, як усього суспільства, так і окремих його членів. Суспільне взаємовідношення усвідомлюється тут не стільки, як фак, а й як обов'язок. На цьому усвідомленні будується спільна мораль і правовий лад. В такому суспільстві, що вища якість особи, то більше її значення для суспільства. Індивід тут перестає бути байдужим, завжди собі рівним атомом, що служить тільки для збільшення кількісної маси, але стає свідомою цілей свого суспільства особою, що збільшує передовсім якісну силу своєї групи. Така моральна, чи етична, суспільність складається не тільки з живих осіб, що входять у неї в даний відповідний момент, як у суспільності психічній. Ні, вона далеко більша й відмінніша. Вона представляється, як безконечна низка поколінь, минулих, сучасних і будучих, як велична й довговічна збірна особовість, що в ній окремі особи — тільки тимчасові складники, які народжуються, ростуть і вмирають, і заступаються ввесь час новими, тоді, як сама суспільність залишається все та сама, вірна сама собі, зі своїм власним добром одідичених ідей і уявлень, що їх кожне покоління переймає від попередніх і передає наступним.

Що більше кооперації, солідарности, співпраці й взаємного вирозуміння виявляється в членах якоїсь суспільности, що більша в ній сума спільних традицій, звичаїв, спогадів, релігійних, мистецьких та мовних символів, які єднають сучасні покоління з попередніми, тим вона сильніша, відпорніша, обсяг її діяльности ширший, а вплив і значення в світі помітніші. Але коли кооперація її складників порушується; коли одні клітини суспільного організму починають розростатися за кошт інших, як клітини раку в організмі окремої людини, — тоді суспільний організм починає хворіти, його вплив у світі все зменшується, аж поки не приходить розпад і смерть. Ролю клітин раку в суспільному організмі відограють ті особи, що, єднаючись у партії, чи інші групи, починають ставити інтереси тієї партії, чи групи, чи кляси, понад інтереси всієї суспільности.

В українській суспільності, що вже тричі протягом тисячолітньої історії осягала найвищої форми суспільної організованости, себто форми національної державности, розкладові сили виявляли себе потужнішими, ніж організаційно-творчі, і тому більшу частину свого минулого життя великий чисельний та талановитий народ провів у стані суспільного розкладу, коли члени української суспільности, не усвідомлюючи собі спільних цілей і не працюючи згідно над їх осягненням, приєдну-

валися до чужих суспільностей, здійснювали їх цілі, ворожі українській суспільності, і перетворювали український народ із свідомої себе Нації в погній для чужих культур, у підмурівок для чужих держав.

СУТКІВЦІ — село на Поділлі, біля Ярмолинців, славне руїнами замку. а особливо своєю церквою, що служила за оборонну твердиню в XV в., і представляє одну з оригінальніших творів української архітектури. Побудовано її коло 1473 р., про що засвідчує дзвін цієї дати та інші дані про самі Сутківці, що належали до українського роду Сутківських. Збереглася в церкві надгробна плита Ів. Сутківського з датою 1593 р.

СУТЯГА — зневажлива назва для адвоката та для людини, що любить судитися. Котляревський в «Енеїді» писав, що і в пеклі

Сутяга толкував укази,
І що то значить наш Статут;
Розказував свої прокази,
На світі, що робив цей плут . . .

СУХАНОВ АРСЕНІЙ — московський єромонах, який провожав патріярха Паісія з Москви до Єрусалиму. Його Москва вислала була в 1649 р. до Б. Хмельницького послом, щоб Хмельницький видав Москві самозванця, який називав себе кн. Шуйським, а москалі «вором Тимошкою». Цар і бояри побоювалися, що він може стати небезпечною зброєю в руках козаків. Був він насправді московським поддячим Тимоф'єм Анкудиновим, який втік був до Царгороду і видавав себе за внука царя Василя «Шуйського», Виговський відповів, що «у нас таких звичаїв нема», щоб видавати збігців. А щоб не образити Москви. додав: «Як ми просили в царя помочі, і государ було годився нам допомагати, але нічим не допоміг» (Л. Винар в «Розб. Державн» 1958, І (ч. 22) ст. 31).

Був ще другий СУХАНОВ, теж чернець, ігумен одного московського манастиря. В 1730 р., вертаючись із Єрусалиму до Москви, він переїздив через Україну і Київ і написав донос у Синод, що в Україні заведено багато «треклятого латинства», приміром: «Співають у церквах по нотах, наче італійці де на ігрищах; у митрополита на митрі хрест — на зразок хрестів, що в царів на коронах; попи хрестять дітей, не окунаючи їх у воду, а тільки поливають водою (Див. ОБЛИВАНЦІ); до того ж, як хрестять, не плюють усім кліром на сатану». На цей донос Синод почав допитуватися митрополита Ванатовича. Ванатович відповів тоді, що все, що написано у доносі єромонаха Суханова, — «бред (верзіння, маячня) мужичий, не вартий богословських дискусій, що їх породив Мартин Мних Армянський, що посіяв на Московщині («Великоросії») безглузді поговори та розкол . . . .В Україні ж твердо тримаються тих обрядів, що з самого початку християнсько - грецького віровизнання запроваджені . . . Синод визнав цю відповідь за єретичну і, знявши з Ванатовича сан митрополита, заслав його ченцем у далекий манастир. На його місце призначено Рафаїла Заборовського, М. Аркас, коментуючи цю подію, завважив: «Це втручання неосвіченого і темного старомосковського духовенства у церковні справи на Україні велику шкоду зробило українцям не тільки для самої віри, але й для церковної архітектури. . .» («Історія України», 1947 р., ст. 455).

СУХЕ ДЕРЕВО — в народній поезії символ старого, віджилого, зокрема старого чоловіка, що в'яже життя молодій жінці, персоніфікованій у ВЕРБІ (див.): «Ой ти, вербо кучерявая,хто тобі кудрі повив? — Повила мені суха лоза, бистра вода, що хвилю б'є: кажуть люди. мій муж не п'є; як світає, до коршми йде, як смеркає, з коршми йде» (Чубин. ІІІ, 117).

СУХОВІЙ (СУХОВІЄНКО) ПЕТРО — писар Запорізької Січі, від 1669 р. гетьман під татарською протекцією, противник гетьмана П. Дорошенка. 1670 р. передав клейноти Мих. ХАНЕНКОВІ.

СУХИЙ ЧЕТВЕР — останній четвер перед ПЕТРІВКОЮ.

СУХОДОЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1889—1962) український драматург із Ромна, інженер гідроенергетик. Перша п'єса — «Степ чекає» 1930 р. Далі «Арсенал», «Устим Кармелюк», «Тарасова юність», «Дальня Олена», «Хвала життя» та інш. Не змішувати його з СУХОДОЛЬСЬКИМ ОЛЕКСІЄМ, актором побутового театру, автором кількох мельодрам.

СУХОЗЛІТКА, СУХОЗЛОТИЦЯ — шумиха, що нею в нас на весіллях покривали (золотили) коровай. Також тонка золота, або срібна, нитка, що нею обвивали струни кобзи.

СУХОМЕЛЬЩИНА — плата за мелення зерна. Коли платили частиною збіжжя, то таке ПОМОЛЬНЕ звалося РОЗМІР, або МІРЧУК.

СУЧАВА — місто над Серетом в Буковині. в XIУ—XУІ ст. була столицею Молдаві, резиденцією молдавських господарів і митрополитів. Тут в 1653 загинув під час облоги Тиміш Хмельниченко. В 1675 р. Сучаву зруйнували турки. Тут був похований св. Іван Сучавський, в наслідок чого Сучава зробилася метою паломництв.

СУША ЯКІВ (1610—1685) — холмський унїятський епископ (в рр. 1652-85), протоархимандрит оо. Василіян від 1661р., оборонець унїятської Церкви перед римською куріею від латинських ерархів. Залишив праці про М. Смотрицького, Йосаф. Кунцевича та інш.

СУШКО РОМАН (1894—1944) — сотник Укр. Січ. Стрільців, один із організаторів і потім полковник київських Січ. Стрільців, начальник І. дивізії СС, командант УІ дивізії СС в часі наступу УГА на Київ, командант II бригади в повстанчій групі ген. Ю. Тютюнника в 1921 (II Зимовий Похід). Звільнившись після Базару з табору, він включився зараз же в Українську Військову Організацію (УВО) і декілька разів займав пост крайового команданта УВО. Польська поліція, хоч і знала від своїх шпигунів про ролю Сушка і декілька разів його арештовувала, ніколи не могла доказати йому вини. З польської в'язниці він написав петицію до Союзу Народів у Женеві в справі побиття українських політичних в'язнів. Та петиція була так дбайливо написана, що Союз Народів прийняв її на розгляд, хоча взагалі уникав таких драстичних справ, що торкалися Польщі. Полк. Є. Коновалець писав 21. XII. 1932 р. авторові УМЕ: «12 грудня відбулось остаточно засідання Комітету Трьох у справі полк. Сушка відносно знущань з боку польської влади над політичними в'язнями. На ньому ухвалено не передавати згаданої петиції на розгляд Ради Союзу Народів, а оголосити в офіційному журналі СН окремого листа Комітету. У тому листі з'ясовано причини цього компромісового рішення Комітету, а саме Комітет признає, що петиція не має прямого відношення до охорони прав меншостей, а взагалі ставить питання про нелюдський спосіб поводження польської влади з політичними в'язнями; рівночасно Комітет досить гостро засуджує таке поступовання польської влади та режим у польських в'язницях і висловлює надію, приймаючи на увагу заяву польського уряду, що виновники в цій справі зістали покарані і що польський уряд уживе заходів, щоб того роду випадки в майбутньому не мали місця». (З архіву Автора)

Він був діяльним членом ОУН (псевдо СИЧ) і працював з ген. Курмановичем та іншими високими старшинами над підготовкою до організування майбутньої української армії, але друга світова війна перекреслила всі ті пляни. 15. І. 1944 р. його підступно вбито у Львові. Він був одним із найближчих співробітників полк. Є. Коновальця.

СФІНКС — казкова потвора мітології індуської, египетської й грецької, яку представляли ріжно: то з обличчям жінки, а іноді й чоловіка, з тілом пса і лабами лева, з крилами і без них, із хвостом дракона, іноді з жіночими грудьми і майже завжди ліжма на передній частині тіла з лабами, простертими вперед. В існування сфінкса поважно вірили Пліній і Альберт Великий. Найславніший сфінкс той, що його Юнона, розгнівана на те, що Алкмена піддалася жаданню Юпітера, наслала до брами Теб. Цей сфінкс примушував подорожніх розгадувати загадки, і хто не міг їх розгадати, гинув під кіхтями, чи пазурами потвори. Едіп розгадав загадку, відповівши, що людина — та тварина, що в дитинстві ходить на четверинках, допомагаючи собі руками і ногами, в дорослому віці на двох ногах, а в старості на трьох, спираючись на налицю. Переможений сфінкс кинувся згори у прірву, і Едіп з тріюмфом увійшов до Теб, де одружився з царицею Джокастою.

Не менш славний сфінкс, що його статуя знаходиться біля Хеопсової піраміди в Египті. Він мав би бути символом оборони плідних земель долини Нілу проти палючих пісків пустелі, на яку дивиться. Не страх навіває його образ, а подив перед силою розуму, перед вмілим мовчазним знанням, перед творчим активним життям. В такому розумінні ідеї сфінкса вживали пізніше й християни, ставлячи статуї сфінкса при вході до церков, як підставу до колон передсінку. Два більш модерні (з 1913 р.) сфінкси прикрашають зовнішні сходи унівеоситету в Неаполі.

Серед українських письменників найкращу поезію присвятила сфінксові Леся Українка:

. . .І згодом на розпеченім піску
З'явився твір, немов жива потвора:
Ліниве тіло лева простяглося,
Мов спекою пригнічене вполудне,
Та загадкова людська голова
Здіймалась гордо і дивилась просто
Камінним поглядом поперед себе;
А на устах був усміх зловорожий.
Той погляд і той усміх був страшніший,
Аніж убійче сонце у пустині.
І та потвора стала в людях богом,
Їй будувалися просторі храми
З важкими колонадами; а барки,
убрані лотосом, несли їй жертви,
Леґенди почали складать про неї,
Закрашені у густу барву крови;
Співали їй свої пісні поети,
А вчені будували піраміди
З книжок, що мали загадку вгадати
Очей таємних і ворожих уст.
Там списані були усі імення
Тії потвори: Сонце, Правда, Доля,
Життя, Кохання і багато інших;
Та краще всіх пристало слово Сфінкс:
Воно таємне. як сама Потвора. . .

В О. Олеся натомість образ сфінкса в'я-

жеться в 1920 р. з образом України: «Як злука Бога з сатаною, як келих крови і вина». Таємницею вкрита її будучність: «Коли ж ти, Сфінксе, з таємниці нарешті здіймеш свій покров? Три роки чути брязкіт криці, три довгі роки ллється кров!» Але сфінкс України досі залишається для нас — загадковим сфінксом, нерозгаданою ще таємницею.

СФРАҐІСТИКА — наука про старовинні ПЕЧАТКИ (див.) та медалі, частина ГЕРАЛЬДИКИ, За найстаршого теоретика сфраґістики вважають Конрада фон Муре, що написав в 1275—76 рр. в Цюріху твір про печатки, під назвою: «Сумма де арте просанді». В ньому досліджує він зміст печаток і торкається правного боку користування ними.

Назва «сфраґістика» від грецького слова «сфраґіс» — печатка дістала ця наука багато пізніше в творі Йогана Геумана «Коментарії де ре діпломатіка імператорум етц. (Норімберґе 1745—53».

У нас сфраґістикою цікавилися і робили відповідні студії гр. Милорадович, О. Лазаревський, А. Стороженко, Т. Сотниченко, Мар'я Слабченко, В'ячеслав Прокопович, автор розвідки про «печать малороссійская», Богдан Барвінський, Іван Крип'якеви, та В. Сенютович - Бережний.

Ол. Лазаревський писав: «Козацька старшина (спочатку) ще не заглядала в польські гербаржі і вдоволялася козацькими емблемами,, вживаючи хрести, шаблі, місяці, зірки. Наприклад, на печатці ген. обозного Василя Борковського, замість його родового гербу «Лебідь», бачимо шаблю і хрест. На превеликий жаль доводиться констатувати, що у нас систематичного вивчення печаток майже не було. Один відомий український історик висловився про це так:

«Поле нашої сфраґістики дотепер таке необроблене. що треба вітати не тільки кожний огляд цього роду, але й найдрібніші матеріяли. та рівночасно годі опертися гіркому почуванню, що так пізно починається робота, і що навіть спеціялістам доступний невеликий і неповний матеріял. . .

Ще в наші часи була ціла низка оригінальних українських печаток ХУІ—ХУШ ст., а серед них держ. печатки час'в Мазепи й І. половиниХУІІІ ст., печатка Січи Запорозької часів П. Кальнишевського, печатки київських митрополитів і козацької старшини.

У своєму творі про Росію за царювання царя Олексія Михайловича, писаному в другій половині ХУП ст., Котошихин пише, що у московських людей взагалі «гербів не буває», а печатки вони вживають «яка прилучиться», а не родову.

Тому не треба дивуватися впливові нашої сфраґістики на московську, що в другій половині ХУП ст. щойно зароджувалося. Про цей вплив особливо виразно свідчать печаті московських воєводів у Києві кінця ХУП ст., які починають вживати гербів за нашим і польськ и м зразком». (Сенютович - Бережний в «Час» 12. IX. 1948).

СХИЗМА — розкол, розходження в церковному управлінні і в практиці. Звідси, СХИЗМАТИК — той, що відірвався від церковної єдности, не відкидаючи правд віри.

Католики часто називають «схизматиками» православних, хоча ті уважають цю назву для себе образливою, бо вважають, що власне католики відірвалися від церковної єдности. Всеж католиків православні схизматиками не називають.

СХИМА — найгостріший ступінь чернечого життя у східній Церкві. СХИМНИК — чернець. що дав обіт дотримувати найсуворіших правил чернечого життя.

СХІД — сторона світу де сходить сонце, також усі країни, що лежать на схід від України, хоча для західньої Европи і Україна вже схід, бо лежить в СХІДНІЙ ЕВРОПІ. У нас часто повторюється фраза, що Україна боронила Европу вд Сходу, розуміючи під ним азійські орди кочовиків. Але Ю. Шерех писав: «Зневагу до монголів, семітів і фінів ми позичили в Москві. Наївну теорію нашої історичної ролі, як заборола Европи від Сходу ми позичили в Варшаві. В Польщі вона мала тінь рації, бо Польща — найсхідніша католицька держава (але тільки тінь!). Поза тим вона смішна. . . Ми так само, як зі сходу, боронилися і з заходу... Шанс України не в заборольності, а якраз у розбіжності. Сотні років ми плачемо, що ми — чайка при битій дорозі. Прежалісна пісня і справді гарна. . . Але шанс України якраз у тому, що вона при битій дорозі. Що вона і Европа і Азія. Наша культура вбирала елементи з обох сторін світу. Було багато орієнтальних впливів і зв'язків. Їх треба виділити, вивчити, випнути. Трипілля і Іран. Візантійське защеплення теж було східне. Шпенґлер розглядає візантійську культуру, як арабську. Слово о Полку Ігоревім зв'язане не тільки з нормандськими заґами і піснею про Ролянда. Воно зв'язане з біблією і епосами Сходу. Злочин Росії не тільки в тому, що вона відірвала нас від Европи. Вона відірвала нас і від Сходу. Вона виховувала не тільки европофобство. а і зневагу до Сходу... («Думки проти течії» 1949 ст. 96—97).

Але ще до Шереха писав В. Кучабський: «Не від волі України, тільки від волі Провидіння залежало, що Україна й її народ були покладені на 100 чи 200 миль від властивих меж романо - германського світу; тут місце й тут завдання України. Тут межі, дані самій істоті України. тут визначення її історичної й

національної своєрідности, якою вона відріжняється від усіх інших народів світу. Зростати й творити вона може лиш, поскільки вона цій своїй істоті вірна, — занепасти, обезпліднитись, завмерти вона мусить, поскільки вона бунтуватись буде проти цього їй даного призначення у всесвіті. Це — світове місце України, перехрестя візантійського Сходу й римського Заходу, Европи й Азії, світу індогерманського і світу монгольської раси. На цьому великому перехрестю й пограниччю приймає Україна від непам'ятних віків більшу чи меншу, діяльну чи страдальну участь у всіх тих один одному чужих світах, яких круги впливів на землі українській в ній перетинаються. Пере біг історичних подій зложився — з вини чи без вини України — так, що вона духово, політично і соціяльно не оформилася, не знайшла внутрішнього зрівноваження між тими елементарними заложеннями, які прийняла з ріжних, один одному ворожих світів, що вона, словом, не знайшла самої себе серед всесвіту... не належить вона всеціло ні до «візантійського», ні до «латинського», ні до «східнього», ні до «західнього» світу: споріднена зо всіма, але й відчужена від усіх. Цим місцем і цими межами визначується й теперішне, минувшиною завіщане завдання України у всесвіті: знайти саму себе серед анархії «модерного» світу й розгорнути в собі недорозвинені зав'язки всіх своїх добрих і високих, всіх життєдайних і життєздатних первовзорів, вартостей і елементів, унаслідженних нею з її ріжноманітної минувшини, а вигубити в собі зав'язки всіх злих, низьких і смертоносних нахилів однаково західнього, як і східнього походження, щоб ось так діланням непомітного органічного щоденного росту — росту, якого напрямок і зміст не може бути згори ні передбачений, ні означений ніяким схематичним, абстрактним, інтелектуалістичним ідеологізуванням, як непередбаченим було пізніше огорнення Окциденту на зараннях Середневіччя, — змогла наступити творча, оформлена синтеза Сходу і Заходу на Українській Землі» («Україна і Польща» 1933, ст. 205—06).

У православній Церкві з найдавнішого часу защепився звичай ховати померлих головою на схід. Всі православні храми теж ставляться вівтарем на схід. Так само, коли православні моляться надворі чи в полі, стають обличчям на схід («Наша Культура» 1953, ч. I/186 ст. 30).

СХІДНЯЦТВО — нова назва МАЛОРОСІЯНСТВА (див.). В основі цієї нової назви лежить презирлива німецька кличка «ост» (схід), «остівці» (східняки), що нею таврували німці насильно вивезених за другої світової війни з України рабів. Охоплюючи цією кличкою не тільки українців, а й усіх людей з територій, що були під советською Росією, і вживаючи це слово, як синонім «совєт», німці цим способом, як писав Вас. І. Гришко, «намагались оформити їх у свідомість західнього світу й також у їхній власній свідомості, як якусь меншевартісну, бо, мовляв, позбавлену власного національного - людського імени й обличчя масу «унтерменшів», відмінних від усіх інших, чітко окреслених національно, людей з нормального позаросійського світу. Коли ж зникла гітлерівська Німеччина й почалося оформлення нової політичної еміграції з народів ССС, проблема «остівська» раптом виникла знову, вже під новою, не німецькою, а російською назвою, як проблема «восточніков» і «западніков», а ці російські поняття скоро були з-українізовані перекладом їх на українську мову словами «східняки» й «західняки». Властивими інспіраторами цієї проблеми були большевики. Саме большевицькі репатріяційно - людоловські установи розподілили українців на «восточніков», тобто підлеглих примусовій репатріяції підсоветських людей з України, і «западніков», тобто охоронюваних від неї Ялтинською угодою людей з поза-советської частини України. Цим було витворено відмінність повоєнної ситуації для одних і для других, а цим саме — і певну, розділяючу їх, атмосферу правно - побутових упосліджень для одних та привілеїв для других». («Малоукраїнське Східняцтво».

Таким чином, в умовах уже повоєнної еміграції відродилось, під назвою «східняків», те саме презирливе трактування українців з-під російської влади, яке видумали німці. І навіть, як писав Вас. І. Гришко в уже цитованій праці, «властиве значення цієї клички лишилося те саме. Так большевики цією кличкою стали означати також ту, по-їхньому, безформенну й безобличну масу просто «советських людей безразличной национальности», якими вони, власне, розуміють і якими вони також «оформляють» у свідомості світу та в свідомості самих цих людей усіх вихідців з СССР, незалежно від національности. Різниця в німецькому й советському трактуванні цієї маси «остовців — східняків», тільки в тому, що перші одверто підкреслювали саме негативний, ганебний сенс такої безнаціональної безформенности і безобличности, а другі — цей негативний, ганебний сенс якраз підносили, як щось позитивне, бо специфічно - советське.

Одночасно і згадані вже наші еміґрантські «західняки», користуючись готовою німецько - советською формулою, також у поняття «східняки» вклали ніщо інше, тільки своє жалюгідне - рабське (бож ніхто так не пишається своєю уявною «вищістю», як випадково привілейований раб!) презирство до цієї, нібито,

«меншевартісної», бо безликої з погляду панів-окупантів, «східньої», чи пак «совєтської» маси під-російських, нібито «денаціоналізованих» і «русифікованих» українців. Таким чином поняття «східняки» і в по-воєнному совєтському, і в еміґрантському «західняцькому» розумінні, так само, як і в німецькому, стало синонімом усього найгіршого, що придумали окупанти для зганьблення, затаврування і знецінення під-російських українців».

Ясна річ, що з боку цих останніх мусіла прийти реакція — реакція усвідомленої національної гідности. По таборах української еміґрації почалася боротьба між упривілейованими «західняками» і упосліджениими і ображеними «східняками». Але, як ствердив Вас. І. Гришко, виявилась одна «надзвичайно характерна річ, — виявилось, що весь спротив під-російських українців еміґрантському «західняцтву» зводився ні до чого іншого, тільки до одного: до впертої і гарячої оборони під-російськими українцями своєї української національної гідности й своєї української національної повноцінности — оборони проти чужого й свого трактування їх, як, нібито, національно - меншевартісної, бо взагалі зденаціоналізованої і зрусифікованої частини української нації. Це була, власне, яскрава маніфестація з боку під-російських українців своїх національно - політичних якостей, і це був також своєрідний виклик еміґрантському «західняцтву» в змаганні за кращу, ефективнішу боротьбу з ворожими українству силами, за кращу, правильнішу українську самостійницьку політику . . . .

«І коли в російських проти-українських спекуляціях вживається наклеп про те, нібито в таборово-діпівському конфлікті «західняків» і «східняків» крилося якесь протиріччя між українцями - самостійниками спеціяльно з Галичини й, нібито, якимись українцями - несамостійниками з Наддніпрянщини, то одного тільки поверховного погляду на загальновідомі факти з історії цього конфлікту вистачить, щоб і сліпому було ясно видно, що справа виглядала якраз навпаки. Це був конфлікт між бузьколобим провінціялізмом еміґрантських «західняків», що суперечить і шкодить всеукраїнському самостійництву-соборництву — з одного боку, і всеукраїнським державницьким самостійництвом і соборництвом широких мас українців з усієї Великої України, тобто в основному — колишніх під-російських українців — з другого боку . . . Ішлося передусім про правильніше розуміння української соборности, як справжнього всеукраїнства, базованого на основній природній базі всього всеукраїнства — на базі центрального осередку земель і національного людського масиву Великої України, а не лише одної з її периферій. «У цій дискусії представники під-російських українців не тільки що ніколи не виступали під прапором «східняцтва», як такого, не тільки ніколи не сприймали це німецько - совєтське окреслення, як щось відповідне їхній суті, а навпаки — різко заперечували це образливе окреслення, обвинувачуючи своїх супротивників у культивуванні й прищіплюванні цієї осоружної принизливої клички в стосунку до себе. Слово ж «східняки» в лапках вживалося в цій дискусії тільки в неґативному сенсі, як лайливе слово, проти якого протестувала гідність під-російських українців. На окреслення ж своєї суті вживалися тільки такі підкреслено соборницькі поняття, як — «Велика Україна», «нова велико-українська еміґрація», або такі загальноукраїнські історично - географічні чи політичні поняття, як — «наддніпрянці» або «під-російські» чи «під-совєтські українці».

Проте, хоча в лавах наддніпрянської української еміґрації не знайшлося місця для «східняцтва», як якогось ідейного, проти-самостійницького руху, московська імперіялістична еміґрація спробувала використати ріжні морально здеґенеровані, переважно безпринципно - продажні елементи серед ще невимерлих малоросів, що під новою назвою почали виконувати шкідницьку роботу компромітації української національно - державницької ідеї. З'явилися, відповідні організації «східняків» і часопис «Східняк» (в 1952 р.), але... впливи їх, невважаючи на значні матеріяльні фонди, що вони одержували від ворожих українському визвольному рухові кол. імперіялістичної московської еміґрації та зближених до неї американських організацій, виявилися такими незначними, що і ті «східняцькі» організації і той їх часопис «Східняк» досить швидко припинили своє існування, назва ж «східняцтва» залишилася для визначення цієї нової форми продажного малоросіянства.

СХОЛЯСТИКА — наука теології й філософії, що розвинулася була в середньовіччі в школах латинської Церкви, і мала тенденцію з-асимілювати віру з наукою, яку вбачала головно в філософії Арістотеля. Звідси СХОЛЯСТИК — середньовічний вчений, послідовник схолястичної філософії, а переносно — суха, заскорузла людина, буквоїд, що надає більше значення розумовим арґументам, аніж спостереженню фактів.

СЦІБОРСЬКИЙ МИКОЛА (1896 - 1941) — визначний публіцист, ідеолог українського організованого націоналізму, автор «Націократії». Народжений в Житомирі, брав участь у першій світовій війні, як старшина царської армії. Зараз по революції зголосився до укра-

їнської армії. З нею перебував усі походи. В 1920 р. вийшов з українською армією на еміґрацію, де довгі роки терпів злидні в польських таборах інтернованих. В тому часі закінчив спец'яльні курси генерального штабу з ранґою підполковника кінноти. По трьох роках перебування в Польщі, переїздить до Чехо-Словаччини і вступає там до Укр. Госп. Академії в Подебрадах, яку закінчує з дипльомом інженера - економіста. Одночасно зі студіями Сціборський бере активну участь в студент. організаціях, займаючи в них керівні місця, головуючи в Легії Українських Націоналістів, яка в 1927 р. ввійшла в склад Союзу Українських Націоналістів в Празі під головуванням М. Сціборського, що підготував Конґрес Українських Нац'оналістів в 1929 р. Сціборський брав дуже діяльну участь, як у підготовці Конґресу, так і в його перебігу, і вже тоді ввійшов в Провід ОУН, в якому залишився до смерти, вживаючи псевда — Органський, Луцький. Рокош, займаючи пости то організаційного, то пропаґандивного, то пресового, то політичного референтів, то активно працюючи в таких органах націоналістичної думки, як «Розбудова Нації» в Празі, та «Українське Слово» в Парижі, та «Сурма» в польському підпіллі. Писав і окремі книжки, як «Земельне питання». «Національна політика большевиків в Україні» (вийшла і в англійській, французькій та німецькій мовах), «Україна в цифрах» (в німецькій мові) та брошури «Демократія» і «Сталінізм». Загинув в рідному Житомирі, разом із Сеником - Грибівським, від руки підісланого вбивці.

СЦІЛЛА — морська потвора з шістьма головами й дванадцятьма лабами в скелястій печері при вході до сіцілійської протоки, напроти виру небезпечної ХАРІБДИ. Вона проковтувала кораблі, що наближалися до неї. Тому ЗНАХОДИТИСЯ МЕЖИ СЦІЛЛОЮ Й ХАРІБДОЮ — бути в великій небезпеці.

СЯБРИ — члени спілки, що бралася обробляти в XVI - XVIII вв. ніким не заняту землю в Україні. Всі вони були спів-власниками тої занятої землі, навіть коли обробляли її окремо. Деякі з них ставали козаками, навіть старшинами, і здобували права козацьких земель. вільних від податків та тягарів, на всі землі давньої СЯБРІВЩИНИ. Але тоді лише ці члени-козаки ставали власниками землі, інші ж члени Сябр'вщини жили при них, як ПІДСУСІДКИ (див.), користаючи під їх захистом із козацьких маєткових свобід. Деякі підсусідки ставали згодом звичайними посполитими селянами.

Митрополит Климент, вчений XII ст., у своїм посланні, вичисляючи ріжні предмети тодішнього землеволодіння, згадує сябрів: «Скажу тобі, хто хоче слави — ті, що прикладають (здобувають) дім до дому, село до сіл, ізгоїв і сябрів, борті і сіножаті, ляди і старини». Це єдина згадка про сябрів з тих часів. І проф. М. Грушевський коментував: «Ця одинока згадка про сябрів показує, що становище їх (тоді) було аналогічне з ІЗГОЯМИ (див.) Зрештою, і ізгої й сябри, як і інші безземельні свобідні робітники, правдоподібно, розуміються нашими правними пам'ятками в категорії ЗАКУПІВ (див.), (М. Грушевський «Іст. УР.» III. 319). Отже, треба різко відріжняти сябрів давньої княжої України від сябрів часів козаччини, коли це слово набрало просто значення «спільника». (там же с. 545, також, У, ст. 118).

СЬОМАК — монета в сім копійок асиґнаціями або в 2 копійки сріблом. Також СЕМИЛІТКА (див.) СЕМАК).

ТАБАКА — тютюн до нюхання. Нюхарі табаки, яких зрештою, в Україні не було багато, розуміється, вихваляли незвичайні її якості: «Табака мозок чистить», казали вони, і звідци виникла й приповідка: «Заживай табаки не забивай баки!» (Ів. Франко «Приповід.», III, 191). Та й не тільки розум прочищає табака, але й очі, бо від неї сльози виступають: «Табаку нюхати — здорово на очі» (там же). Але на загал символіка табаки радше від'ємна, вона часто символізує прикрість: «Натер йому табаки до носа», — себто наробив неприємностей. «Мені й без табаки в носі крутить», — «Утру я йому табаки!» загрожувався хтось на другого. (Ів. Франко, III, 191-92). Так само. коли кому сталась якась неприємність, його іронічно запитували: «— А що, понюхав табаки?» (Номис, 3968). ЗТЕРТИ КОГОСЬ НА ТАБАКУ — сильно побити. (Див. ТЮТЮН).

ТАБИН — щільна шовкова матерія.

ТАБІВКА — шкуряна торбинка, що її гуцули носять через плечі на ремені.

ТАБОР — місце розташування війська: козаки захищали табор валом або рядами возів, пов'язаних ланцюгами. А з того часто називали табором і самі обозові вози, за якими ставало військо для самооборони. Такий спосіб оборони був відомий в українських степах уже за княжих часів, ще за часів Володимира В., як то виявляє літопис під р. 993. Чи треба було йти вперед, чи відступати, військо під охороною табору, за кількома рядами возів було добре забезпечене, і в 1628 р. запорожці під заслоною табору перейшли ввесь Крим, від Перекопу до Бахчисараю, хоч татари й

сильно їх обстрілювали. І так само пізніш верталися тим самим шляхом, теж «оборонною рукою».

Проте, нераз треба було в інших випадках спинитися на якомусь місці й приймати бій. Тоді випрягали коні і пускали їх самопас (запорізькі коні були привчені ходити табунами), а з возів будували міцніший оборонний табор, який іноді був дуже просторий: під Берестечком табор Хмельницького ніби мав по 7 верст уздовж і вшир. В оборонному таборі вози ставили близько один до одного і зв'язували їх колеса. Деколи звертали вози голоблями до ворога. Так зробив був Путивлець: «вози густо сполучив, голоблі на подобу списів обернув, і до возів самих приступу не було». Острянин обезпечив табор наїженими рогатинами. До возів насипували землі, а то й цілком обкопували їх валом, копали ще рови, шанці і всякі засідки. Боплян писав про українських козаків: «У чому проявляють найбільше зручности й вмілости, то це битися табором, заслоняючись возами. Можна сказати, що під охороною табору 100 козаків не боїться 1.000 поляків і так само 1.000 татар». А Старовольський додавав: «Їх табор у злуці з польською кіннотою має величезну вагу, як це ми переконалися в війні з турками. . . . » (Ів. Крип'якевич »Іст. у. війська» 1936, ст. 268-69).

ТАБОР — місце примусового перебування більшої кількости людей, полонених, утікачів, тощо. Після другої світової війни уславилися табори в Німеччині та Австрії, де перебували роками колишні російські, а зокрема українські, полонені та робітники, інтеліґенти й жінки, вивезені з України на примусову працю (див. СХІДНЯКИ), що потім не захотіли вертатися додому під советський режим, та пізніші втікачі з-під того режиму.

Паризьке «Укр. Слово» писало в 1950 р.:

«Коли кинути оком на пройдених п'ять років життя нашого ісходу в таборах, ми можемо дякувати долі, що була така ласкава: адже маса нас таки жила, не надто висилюючись на здобуття шматка хліба, адже ми таки мали дах над головою якийсь лах перепадав нам при розподілі, і таки коли ми були хворі та коли родились нам діти, ми мали забезпечену лікарську поміч і найосновнішу турботу про найменших. Усе це нам не слід забувати і перш усього не слід забувати, що з погляду того ми були одною з найщасливіших еміґрацій світу. А якщо нам заощаджено тисячних клопотів і гризот, якщо ми в масі зберегли своє здоров'я і виростили наших дітей, — то все це ми завдячуємо Заходові і найперше основі цього Заходу — Америці, якій колись треба буде Україні за врятування соток тисяч, її вивтікавших від терору ворога дітей, гідно зреванжуватись».

Але ж це таборове життя нашої еміґрації тривало не п'ять років. — для значної частини воно продовжилося — все під опікою Держав Заходу, а головно США, — ще на багато дальших років, аж поки мало не вся еміґрація виїхала — з тою ж добродійною допомогою — до ріжних країн північної та південної Америки, де розпочала самостійне життя. Див. КОНЦЕНТРАК.

ТАБУ — маляйське слово, що його виводять із кореня «та» — маркувати, значити, та паростка «бу», що степенує основну ідею: «особливо відзначений». Своїм значенням тому це слово відповідає латинському «сацер» в його подвійному значенні — святий і заклятий, і тому недотикальний. Воно протиставляється слову «моа» — звичайний, дозволений. Ріжні культові заборони були дуже розвинені в давньому Єгипті, в Індії, в Римі, у жидів (в цих останніх термін КОДЕ. . відповідає табу). Цю мішанину понять святого, недотикального і проклятого, себто теж недотикального, нечистого ми стрічаємо в слабших формах по всіх усюдах. Греки, напр., ніяк не могли вирішити, чи свиня в жидів була звіриною святою, чи нечистою.

Отже табу — це заборона. Заборона може відноситися, як до дотику фізичного, так і до дотику зором, чи навіть словом. У кн. Левітів, в Біблії (XXIV, 16) сказано, що син жидівки й єгиптянина в сварці з якимсь жидом вимовив святе ім'я, і за те, на наказ Всевишнього, був побитий камінням. З того жиди зробили висновок, що ім'я Єгови не можна вимовляти, і ця заборона була така успішна, що ми тепер не знаємо, як властиво вокалізувати ті чотири літери, з яких воно складається: теперішня вимова — Єгова — чисто умовна. Подібні заборони ми зустрічаємо і в Греції, і в Римі і в інших народів, і їх звичайно пояснюють: ідеєю, що знання імени дозволило б викликати, з шкідливими намірами, силу, що це ім'я визначає. Але це пояснення, як указав С. Рейнах, могло бути правдиве в деякі часи, але спочатку була страшна власне святість імени, як словесний контакт з табу, із забороненим.

Проте, поняття табу вужче, ніж поняття заборони: Табу ніколи не мотивується і ніколи не погрожує інтервенцією когось третього Порушення табу викликає негайну кару — смерть або хворобу — внаслідок безпосередньої стичности з таємною силою. Небезпека, яку визначає табу, ніколи не наявна.

Табу зродилося головно в часи ТОТЕМНИХ (див.) культів. Тотем — перше табу для тотемної групи. Тотема **не можна** вбивати, **не можна** їсти, **не можна** дотикатись, наближатись до нього, ані, навіть іноді дивитись на нього. Ця недотикальність переносилася на все, що має якийсь зв'язок із тотемним куль-

том, а потім і з усяким культом взагалі. Під охорону цієї недотикальности ставляться й особи всякого роду власти насамперед, розуміється, власти духовної, що, внаслідок маніпулювання святих речей, набирають теж таємної, магічної сили і стають табу.

Нема сумніву, що коли б не було табу, дика людина, ще недоступна порадам розуму й передбачливости, спустошила б землю. Ріжні чисельні табу привчили її необхідності стримуватися. Але, коли б не було поправок до табу, то первісна людина, ще не досить розвинена, щоб могти критично дивитися на оточення і застрашена незрозуміло - дивним, скувала б усе своє життя ріжними табу, боячись те своє життя взагалі втратити, і це зробило б неможливим всяку цивілізацію, всякий поступ. Треба було вміти в певні моменти звільняти від табу людей і речі, і в цій цілі виникло особливе знання обрядів, що носило в клясичному світі назву ЛЮСТРАЦІЙ або ОЧИЩЕННЯ (див.) Це знання знаходилося в руках священиків, і головна їх роля власне в тому й полягала, щоб робити ті очищення та звільняти від наслідків порушень табу.

Сила й наших заборон, з якими ми зустрічаємося і на сторінках УМЕ, мала своє походження в отій культовій забороні, що ми її звемо маляйським словом ТАБУ і, що походила з забобонного страху перед святими речами налитими якоюсь таємною мігічною силою Звичайно, всі ці заборони подаються з тією чи іншою мотиваціею, іноді явно причепленою і пізнішою, але, нема сумніву, всі вони не мали колись ніякої мотивації, крім наказового «не можна!» Сюди належать і заборони з одного боку — божитися, і з другого — називати чорта та взагалі Нечистого.

Проф. Р Смаль-Стоцький в спеціяльній студії (в англійській мові) про табу деяких звірячих назв в Україні, звернув увагу, що український нарід старанно уникає називати ведмедя та вовка, уживаючи для першого таких описових виразів, як «бурмило», «вуйко», «той старий», «той великий», «він», а для другого — «неситий», «сіроманець», тощо. Сама назва ведмедя, на думку Смаль-Стоцького, втеча від первісного, «табуованого» терміну «ведмідь» (той, що їсть мед), а не звичайна перестановка звуків. Див. ЦУР.

ТАБУЇ (1868-1958) — французький генерал, в рр. 1914-18 — «високий комісар фран. республіки» при українському уряді за Центр. Ради. 11. І. 1918 р. ген. Табуї вручив українському урядові декларацію, в якій між іншим було сказано:

«Уряд Французької Республіки, повідомив мене телеграфічним шляхом, єдиним нині засобом комунікації, — що він мене призначив уповажненим представником Французької Республіки при Уряді Української Республіки. Незабаром буде вже рік, як я перебуваю на території України. Продовж цього часу я мав нагоду простудіювати історію України, я стежив з увагою за розвитком її національного руху і міг обсервувати зусилля Укр. Республіки для створення і закріплення моральних і фізичних сил, потрібних для організації держави. Я стежив за всіма цими фактами з постійним зростаючим зацікавленням і сьогодні я щасливий і гордий, що це була не тільки моя особиста заінтересованість, але що Уряд Французької Республіки одобрює мої зусилля і доручує мені продовжувати ті прекрасні відносини, які розвинулися між нами. Я приношу Вам сьогодні, Пане Президенте, офіціяльне запевнення, що Франція, перша держава, яка рішилася на цей важливий крок, підтримає всією силою своєю Українську Республіку в її змаганнях іти шляхом, який вибрали Аліянти і на якому вони йтимуть без вагання дальше, глибоко свідомі своїх прав та своїх завдань супроти демократії всього світу і людства. Від нинішнього дня Франція вступає в офіційні взаємовідносини з Україною».

Ген. Табуї залишив книжку спогадів: — «Як я став комісарем французької республіки на Україні», 1932 р.

ТАВОЛГА — рослина з родини трояндуватих, росте кущем до 2 м. заввишки. У нас, з огляду на колючки, була в піснях символом мук, або кари: «То ті яничари добре дбали . . . по три пучки тернини й червоної таволги набирали, по тричі в однім місці бідного невольника затинали, тіло біле, козацьке, молодецьке коло жовтої кости оббивали, кров християнську неповинно розливали . . . » (Чуб. У, 470).

ТАВРА — знаки власности на дні давнього посуду в формі кола, порожнього або з вписаним хрестом, зіркою, квадратом або свастикою, тризубів, двозубів, тощо. Гончарі вирізьблювали ті знаки на маленьких дерев'яних кружалах, на яких формовано посуд на гончарському колі, і вони відтискувалися пластично на дні посудини. У тих знаках добачали перше релігійні символи, або декоративні мотиви, але тепер загально прийнято між дослідниками вважати їх за особисті знаки гончарських майстрів. Вони подибуються на великих княжих городищах, але бувають і на малих провінційних городищах. (Я. Пастернак «Археологія . . . » 1961 ст. 565-67). Див. ТАМГА.

ТАВРИ — передскитське населення Таврiди. Див. КІМЕРІЙЦІ. Від них пішла й назва Криму — ТАВРІДА:

«. . . Тут прадіди й діди в ярмі неволі,
Татарським ясирем ішли на Схід.
Під кримським сонцем вимучені, голі,
Кривавий на землі лишали слід.
І може десь між них ішла слухняна,
Бадилля проминаючи руде,
Рогатинська попівна Роксоляна,
Не знаючи, що у султанші йде.
І вже напевно. не в гарбі, а пішки,
Від люті чорний, не від спекоти,
Проходив січовик Самійло Кішка,
Проходили азовські три брати.
І скільки їх упало, щоб зотліти, —
На стежці не позначено числа.
Їх кров гаряча на землі Тавріди
Вогнем червоних маків розцвіла.

ПЕТРО ДОРОШКО

ТАЇНСТВО — тайна віри, недоступна розумові, напр. св. Тройця, втілення Сина Божого, і т. д. Крім того, ТАЇНСТВАМИ називаються сім священодіянь, що їх установив сам Христос, як Голова Церкви. При них невидимо подається від Бога Благодать Св. Духа тому, над ким священодія Таїнства доконується. Ці Таїнства: Хрещення, Миропомазання, Причастя або св. Евхаристія, Покаяння (Сповідь), Священство (Хіротонія, висвята в епископи. або священика), Шлюб (вінчання, подружжя). Маслособорування. Цих сім Таїнств визнають православна й католицька Церкви. Протестанти переважно визнають тільки Хрещення й Причастя.

ТАЙНА ВЕЧЕРЯ — остання пасхальна вечеря Ісуса Христа з апостолами, на якій було встановлено таїнство св. Евхаристії (причастя). В візантійському мистецтві Тайну Вечерю в давніших часах представлювано подвійно або, як історичну подію, і тоді Христос і апостоли возлежать навкруги овального стола, причому св. Іван покоїться на лоні Христовім; або, як символічний прообраз таїнства Евхаристії, і тоді Христос фіґурує двічі і дає на один бік хліб шести апостолам, і на другий бік дає шести іншим апостолам вино. В давньому українському мистецтві панувала символічна манера, себто з подвійним образом Спасителя, входячи необхідною частиною у вівтар, де відбувається Таїнство, що фіґурує на іконі.. Спершу цей сюжет прикрашав східню стіну вівтаря, себто абсиду, як це ми бачимо на мозаїках київських церков XI в. Потім він заняв місце над Царськими Вратами.

Популярно ТАЙНОЮ ВЕЧЕРЕЮ зветься також вечеря на Свят-Вечір під Різдво.

ТАЙНА КАНЦЕЛЯРІЯ, або КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРІЯЛЬНА — московська державна установа, що стежила за протиурядовою діяльністю. Заснував її Петро І. в 1699 р. За Катерини II. її було перейменовано на ТАЙНУ ЕКСПЕДИЦІЮ. Олександер І, її скасував, а Микола І. відновив під назвою «Третього Відділу». За большевиків вона називалася ЧеКа, потім Енкаведе і т. д. Див. ПОЛІТИЧНА ПОЛІЦІЯ. Автор «Історії Русов» писав:

«Створена з урядників окрема Міністерська Канцелярія, або так звана Тайна Експедиція, змушувала тремтіти малоросіян (українців) у найдальших їх селах і у власних домах. Вона була достоменним виродком великої тої санкт-петербурзької Тайної Канцелярії і не переставала час од часу допитувати, розпитувати, катувати всіляким знаряддям і, нарешті, припікати розпеченою шиною нещасних людей, що до неї потрапляли» (ст. 320). Автор закінчує згадку про тодішню царську «чрезвичайку» таким реченням: «Загальний і вірогідний переказ» оповідає про саме місце, де була Міністерська Канцелярія, що «якби перстом руки Божої скопати клаптик землі на місці тому. то вдарила б з нього фонтаном кров людська, пролита міністерською рукою».

ТАКТ, ТАКТОВНІСТЬ — хист поводитися серед людей, нікого не ображаючи і не наражуючись на образи; відповідна розумна та гідна поведінка.

ТАКТИКА — наука, що досліджує способи вживання війська на війні, а звідси: — практичні засоби, яких уживається, щоб до наміченої цілі дійти. В політиці програма партії не все вирішує про тактику, якої та партія має дотримуватися. До царської думи, напр., ішли і праві і ліві, і ліберали, і соціялісти (так само, як і деінде до парляменту). Але одні для підтримки режиму, а другі — для його повалення. Отже. позірна однаковість тактики не все рішає про її угодовість чи принципіяльність. (Д. Донцов «Політика принципіяльна і опортуністична». 1928 ст. 4).

ТАЛААТ МЕГЕМЕД БЕЙ (1874-1921) — один із творців молодо-турецького державного перевороту, від 1909 р. міністер внутр. справ, з м. лютого 1917 по жовтень 1918 р. великий везир. 9.XI.1914 прийняв на авдієнції вислаників Союзу Визволення України, д-ра Ст. Барана та д-ра Л. Цегельського і в розмові з ними підкреслив кількакратно, що буде українські державницькі змагання підтримувати, зокрема на мировій конференції, бо створення над Чорним Морем самостійної української держави відповідає інтересам Туреччини. Загинув на вулиці Берліну з руки вірменина, що мстився за переслідування вірмен.

ТАЛЕРГОФ — місцевість в Стирії, де в

рр. 1914-17 був табор інтернованих Австрією українців, головно москвофілів (до 7.000).

ТАЛМУД — пам'ятка жидівського релігійного законодавства з III-X вв. по Хр. Служить і досі за основу релігійно - правного життя правовірних жидів, за виїмком КАРАЇМІВ У II. ст. по Хр. було уложено т. зв. МІШНУ (другий закон), а коли візантійські цісарі стали переслідувати жидівських второзаконників. а особливо, коли Теодосій II. зніс їх самоуправу, вони виемігрували в Вавилонію, де уложили т. зв. ҐЕМАРУ (докінчення). Мішна й Ґемара й склали ВАВИЛОНСЬКИЙ ТАЛМУД. Авторів Мішни звуть ТАНАЇТАМИ, і з них найславніші Гіллель, Аківа, Меїр і останній її редактор патріярх Юда I. (200 р. по Хр.), Ґемара — основна дискусія пізніших палестинських і вавилонських учених, т. зв. АМОРАЇТІВ над Мішною і їх правні висновки. За наукою Талмуду: «Жиди — найдосконаліше плем'я з усіх племен світу, як серце між членами тіла»; «одна душа ізраїльська в Божих очах більше варта, ніж усі душі будь якого народу»; вони — плід, а решта народів — лушпиння». Поза жидами, всі інші народи «мають лише таку душу, яку мають звірята й худоба». Талмуд забороняє всяку співпрацю з чужинцями: «неможлива річ, щоб жиди могли змішатися з іншими народами». З чужинцями не вільно одружуватися; не треба віддавати загубленої і знайденої речі: відносно них не зобов'язує заборона брати лихву, ошукувати, красти, навіть чужоложити, бо «зносини з жінками гоїмів не караються» ... Таким чином Мойсеєві приписи, що мали зберегти в чистоті релігію й національну окремішність жидів, виродилися в Талмуді в обрядове буквоїдство, засліплений шовінізм і національну виключеність. (А. Річинський «Проблеми.. ст. 180). Талмуд зве християн поганими («гоїм») і палає ненавистю до Ісуса Христа і християн. Для Талмуду Ісус Христос — чарівник. демагог, богохульник і прийняв заслужену смерть. Топер зрештою самі жиди соромляться шовінізму Талмуду і домагаються, щоб у новіших виданнях Талмуду негідні згадки про Ісуса Христа виповнити колісцятком (0). (о. А. Мельник «Ісус Христос у світлі істор. фактів». 1953, ст. II-13).

ТАЛЯР — груба срібна монета високої вартости вагою 28-30 грамів, що її карбовано майже у всіх великих і малих державах Зах. Европи і в Польщі. Виникнувши 1484 р. в Тіролі (Австрія) під назвою «ґульденґрошен» (бо вартістю дорівнював золотому рейнському ґульденові»). Ця монета одержала на початку 20 років XVI століття назву ЙОАХІМСТАЛЕР, бо її масово карбовано було в Йоахімовій Долині (Йоахімсталь) в Чехії, а десь коло 1525 р. її стали звати скорочено — таляр. Ця назва в ріжних країнах поза Німеччиною була змінювана, відповідно до місцевих мов «далер», «даальдер», «доляр», тощо. Таляр дуже поширився в усій Зах. Европі і був головною монетою аж до запровадження золотої валюти.

У Польщі масово карбовано таляра у другій половині королювання Сіґізмунда III (1586-1632). Але в Україні головним ґатунком таляра був не таляр Сіґізмунда III, і взагалі не польські таляри, а таляри самостійної частини Нідерляндів. а також таляри частини Нідерляндів, що належали Еспанії. Особливо були поширені таляри цих останніх. т. зв. КРЕЙЦТАЛЯРИ ХРЕСТОВІ ТАЛЯРИ, бо на них був зображений андрієвський косий хрест. Інакше вони ще звалися АЛЬБЕРТОВІ таляри — від імени герцоґа, що їх карбував.

В польській монеті, що її якість ступнево погіршувалася, таляр, незалежно від його державної приналежности, цінувався в рр. 1607-27 в 40-60 польських грошів а від 1628 р. і далі в 90 грошів, або 3 золотих польських. На московські срібні копійки таляр. приблизно в 30тих роках XVII ст. коштував 60 коп., хоч в окремих випадках, в перші роки після Переяславської угоди 1654 р., цінувався й трохи нижче. В останніх десятиліттях XVII ст. ціна таляра, в зв'язку з зменшенням срібла в срібній московській копійці (з р. 1682), підвищилася понад 70 копійок. (В. Шугаєвський в «Наук, Зб. УВАН», 1951, I. ст. 135-36). Див. також ЛЕВ. ЛЕВОК. ОРЛЯНКА.

Таляр. як рахункова одиниця, завжди дорівнював 60 російським копійкам (у XVII і XVIII ст. однаково), але як реальна монета — ТАЛЯР БИТИЙ — в 80 рр. XVII ст. піднісся в ціні, як зазначено вище (там же, ст. 148-49). (Є Онацький в «Наш Минуле» 1918, II. ст. 221-22).

ТАМ ГЕНРІК — шведський журналіст, що побував в Україні і видрукував свої враження в «Свенска Таґблядет» 31.X. 1919 р. Віденська «Воля» зацитувала в ч. V, в. III, за 1919 р. ст. 139 такий уступ:

«Українець не має грубої й неприємної натури великороса, — він робить враження людини більш урівноваженої, глибокої й вдумливої, а також більш спокійної, ніж великорос, дуже веселий одну хвилину, лихий і сумний другу, дуже ласкавий сьогодні, а завтра готовий на вбивство. Українець музикальний, романтик і мрійник, менше звертає уваги на практичний бік життя, аніж великорос. Ці прикмети — наслідок української природи: безмежні степи зі своїми неясними контурами, з ароматом квіток, веселими полями, з радісним співом пташок, з теплим вітерцем, що несе зі собою музику, з романтичними

мрійниками. яким чорна земля дозволяє не вважати на труднощі життя. Коли йдеш уночі, особливо при місячному світлі, крізь українське село, з усіх низеньких хаток лунає пісня, цілком особлива мелодією й ритмом, завжди з дуже романтичним настроєм. Велика спокійність й рівновага українського народу спричинюють його нездатність до революційних рухів». (?! ЄЄ. О.)

ТАМАТАРХА — торговельний порт в усті Кубані, в якому в VI ст. була епархія, що підлягала Ґотській митрополії в Теодоро. «Таматарханська єпископія відіграла велику ролю в розповсюдженні візантійської культури, а в тому й християнства на півн. Кавказі», зокрема серед осетинів та надкубанських черкесів. «Ще й досі збереглося їх кілька тисяч, найбільше в Майкопській окрузі. Християнство у цих народів надзвичайно архаїчне, з багатьма поганськими уявленнями та обрядами, і значно відріжняється від російської православної Церкви, що свідчить про його давнє походження та самостійний ізольований розвиток». М. Міллер в «Нові Дні», 1958, VII, ст. 750-51).

ТАМГА — тавро, давній знак власности, що його вживали вже сармати, тавруючи свою худобу. Вважали їх також і родовими знаками. В перших сторіччях по Хр., їх часто вживали на Босфорі і частинно на Прикубанні, та й тепер ще подибуються вони там на предметах побутового значення, нагробних стелах, різьбах і кам'яних плитах. Їх знайдено також на стінах катакомби в Керчі з 130 р. по Хр., і на трьох кам'яних левах в Ольвії. Проблему значення цих знаків довго дискутовано. Їх уважали за слов'янські руна, що з них постала т. зв. Глаголиця, але цю теорію ґрунтовно розбив проф. М. Грунський; уважали їх і за символи грому й блискавки, і за апографічні знаки, і за таємниче письмо, і тільки В. Антонович, який присвятив цим знакам окрему працю, визнав їх слушно, як думає проф. Я. Пастернак, за знаки власности, що їх потім перейняли ґоти, і в своїх поворотних мандрівках принесли їх і в середню Европу. (Я. Пастернак «Археолоґія . . .» 1961, 470-71).

За татарських часів вираз «тамга» означав у нас — мито. (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 185, 297).

ТАНЕЦЬ — низка ритмічних рухів тіла під супровід музичних інструментів або й голоса. В житті первісної людини танець відогравав дуже велику ролю і мав поважне значення: тепер він — тільки суспільна розвага, вдавнину був суспільно корисною магічною відправою і часто супроводив релігійні церемонії. Коли англійський дослідник Чалькер запитав тубільців Нової Ґвінеї, чи бувають у них танці «так собі», для розваги, то одержав відповідь, що танець ніколи не буває безцільним. Як птахи і звірі ритмічними колективними рухами і спільним співом, гуком та ревом приводять себе — в почутті своєї спільности — в добрий настрій, так роблять і люди. Де тільки вони збираються в більші групи, там колективний гомін, гук, ритмічні рухи, танці, хороводи виступають, як невідмінні прикмети їх збірного відчування. Людина, відчуваючи себе частиною однодушно настроєного колективу, набирається самопевности, доброї думки щодо своїх співгромадян. Після такого колективного акту, людина, з одного боку, почуває вдоволення від розваги, а, з другого боку, з досвіду переконується в корисних наслідках для тої праці, для того вияву активности, з якими вона зв'язала таку гру колективної енергії. Саме тому РИТМ (див.) всякого роду набирає в очах людини з найдавніших часів магічного значення. Розмірене одностайне повторення тих самих рухів зберігає енергію, перемагає втому та дає змогу працювати успішніше, довше й приємніше. Ця психо - фізична сила ритму дала йому величезний розвиток і ріжнородне використання: дала насамперед РОБОЧУ ПІСНЮ в ширшім розумінні: повторення симетрично розмірених вигуків, слів, речень, зв'язаних певним музикальним мотивом, що товаришить ріжним виладовуванням енергії — маршові, рубанню, сапанню, веслуванню і всякій іншій фізичній праці. Потім защепила й виховала в людині переконання про велику силу ритму взагалі. Піднести в собі бадьорість, настрій, навіть екстазу якимось сцеціяльним хороводом, танком із специфічними вигуками та співом, це значило, як завважив проф. М. Грушевський, не тільки забезпечити собі успіх і перемогу над ворогом, не тільки розпалити в собі сильну статеву пристрасть і тим мовляв, забезпечити поріл сильного й здорового наросту свойому племені, але й вплинути на розплодження якогось звіряти, чи рослини, потрібних для прожитку племени, якщо зробити їх об'єктом певної ритмічної процедури, якогось екстатичного танцю, магічної музики, чудодійного співу, і так само осягнути й всяке інше явище, дібравши відповідних ритмічних форм.

І от ми бачимо на різних кінцях світу, ріжнородні в формі, але однакові в своїй психологічній основі колективні відправи — пантоміми, хороводи, з музичним чи просто гуковим супроводом, з ритмічним криком чи співом, в яких переважає то елемент забавний (гри), то утилітарний (заворожування врожаю, погоди, добрих ловів, тощо), то культово - релігійний чи магічний, обрахований на ті сили, що

керують явищами, на духів умерлих, тощо, то, нарешті, героїчний, що має на меті забезпечити военний успіх (М. Груш. «Іст. у. літ. » І, 28-31).

Як на тип дуже архаїчного танцю в нас, проф. М. Грушевський вказував на КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, (див.) яким завжди розпочиналися весняні гри. Його первісна вага лежить не в тексті не в пісні, що його супроводять, а в духу, в хороводі, і в тім видно його перше завдання — піднести настрій, розбудити енергію, Елементи гри, з одного боку, і розвій музичного, й словесного супроводу, з другого,притьмили цей початковий вихідний характер наших танців - хороводів. А проте, на погляд М.Грушевського цю первісну магічно - мімічну операцію ще добре видно в таких, нпр., веснянках як ГОРОШОК (див.). В ньому ще ясно виступають ті ж елементи імітації рухів звірини, чи рослини, що їх знаходять і в сучасних магічних церемоніях розмноження в австралійських чи яких інших дикунів. Звиваючись на взір горохового стебла, чи огіркового огудиння, учасники хороводу, несвідомо вже для себе, мають, очевидно, пособляти доброму ростові гороху чи якої іншої городовини.

Цей мотив — хороводними, імітаційними рухами пособляти зростові потрібних рослин, лежить, на думку М. Грушевського, в основі ріжних весняних дій, які були вдавнину власне тими магічними рослинними діями, що їх виконували обрядово колись дорослі люди, і тільки пізніше вони зійшли на рівень ігор молоді. Такі забави, як ПРОСО, або СІЯННЯ МАКУ, що в них поетичні образи вже беруть перевагу над рослинними діями, колись стояли, мабуть, у дуже тісному зв'язку з магічними рослинними танцями, церемоніями, що їх серія починалась з початком соняшного року і переходила через увесь господарський сезон, намагаючись розбудувати, зміцнити, можливо розвинути природні явища, добродійні й корисні, або зневтралізувати ворожі й шкідливі. (там же. ст. 100-102).

З обрядових танків у нас звертае на себе увагу особливо КРУГЛЯК, що його виконували колядники на Гуцульщині . . . В. Шухевич, добрий знавець Гуцульщини, писав про цей танець, що це, мабуть, «якийсь давній релігійний танець, тим більше, що виводять його нераз сивоволосі ґазди, немов би хотіли в той спосіб свого Бога вшанувати . . .» («Гуцульщина» IV, 35).

І взагалі панує погляд, що найдавніша форма танку це — релігійний танок. Виконували його жерці та жрекині; їх поважний танок мав виявляти ту згоду-гармонію, що панує у всесвіті. У стариннім Єгипті, в Вавилоні, в Асирії, у Греції танок входив у склад ріжних релігійних обрядових церемоній. У Римі були для цього окремі жрекині «весталки», що були в великій пошані. Деякі храми мали свої окремі школи. Там дівчата вже за ранніх літ довго мозолились, щоб вивчитися танкового мистецтва й ним звеличувати релігійні обряди. Релігійне захоплення виявлялося поважними рухами, то знову такими ошоломливими, що переходили в нестяму. У Греції була навіть окрема танкова религія, зв'язана з почитанням бога Діоніса. Сучасні Індійці ще досі плекають релігійні танки з дуже складними рухами. Японці бережуть у себе прабатьківський, старинний танок, що в рухах ховає таємне значення релігійних поглядів. Жиди старовіри (хасиди) ще й досі підтанцьовують у своїх божницях . . . І взагалі й в інших народів в старовину і пізніше по храмах чи танцювали, чи підтанцьовували.

З релігійних та магічних танків розвинулися народні танки, що в них і тепер можна завважити основи — релігійні, обрядові, магічні, мисливські та любовні. До народніх танків любовних зачисляють танки еспанські, італійські, і деякі слов'янські. Военні танки з відгуками боротьби мають шкоти, альбанці, англійці, українці («Запорожець») та інші.

За народніми постали в середньовіччі по лицарських замках ПРИДВОРНІ танки. Народні поети-співці (трубадури) в південній Франції у своїх піснях часто згадували про такі танки. Коли постали вони, ми не знаемо, але ж розвинулися вони найбільше в XVII і XVIII столітті й захопили королівське життя. Улюбленим танком того часу був МЕНУЕТ, поважний, повільний танок французької аристократії, і ГАВОТ, веселий, скочний. Із придворного танку витворилися згодом ТОВАРИСЬКІ ТАНКИ. Придворний танок перейшов згодом то на сцену театрів у формі БАЛЕТУ, то до панських сальонів, де його танцювали на балях.

Із товариських танків перший був КОНТРЕДАНС, себто танець, де пара стоїть проти пари — цей танець 1825 р. перероблено на відомий у нас КАДРИЛЬ.

Український народний танок — один із кращих в світі. Він корениться в глибокій давнині, розвиваючись та поповнюючись протягом довгого життя й історії українського народу. Поетичний зміст українського народнього танку, його нахил до драматизації, а також до легкої сатири та гумору, а крім того й героїка князівських та козацьких часів («Запорожець») творять його справжній чар та непереможний вплив на глядача. Українські народні танки, на відміну від танців інших народів, не зазнавали впливу танців двірських та поширених модою чужинецьких танців, і тому зберегли свою оригінальніть і свіжість. Вони різ-

народні змістом, а розмахом і малюнком відріжняються від народних танців інших народів. Їм властивий нахил до простору й заокруглених ліній, вони розвиваються горизонтально, повні бадьорости та соняшної радости. Українці виконують свої танки з гідністю і грацією, особливо жінки, — у чоловічих танцях рухи героїчні, вільні, експансивні.., але одночасно й стримані, характеризуючись браком грубости в поведінці і в рухах. Найстаріші танці виконувалися, як засвідчують старинні літописи, в супроводі співу й музики та плескання в долоні.

Їх можна поділити на три групи:

1. ХОРОВОДИ (див.) як ВЕСНЯНКИ, ГАГІЛКИ, танець ЖУРАВЕЛЬ . . . 2. ПАРНІ ТАНЦІ, що мають характер головно залицяння й пантомімічного визнання кохання і 3. СОЛЬОВІ ТАНЦІ, що в них танцює одна особа, а частіше дві — жінки, чоловіки, або й мішана пара.

Серед найбільш поширених у нас танців визначається ГОПАК, що його танцюють колом, лавами, гусаком. Цей танець виконують пари поруч у колі з степовим розмахом і оборотами (важкий крок). Чоловічі кроки: підскок угору, перескок, випад присіди (зовсім невідомі в Зах. Европі), плазунець та човганець, коли чоловіки танцюють, ніби повзаючи по підлозі.

Далі йде КОЗАЧОК, танець залицяння: дівчина тікає, хлопець наздоганяє. Кроки: зальотна хода, колисання, мережка, доріжка. Музичний такт 2/4, спершу повільний, а далі щораз швидший. КОЛОМИЙКА — танець у замкненому колі з довільним числом пар. ЗАПОРОЖЕЦЬ — танець героїчного характеру, в якому беруть участь тільки чоловіки що в танці змагаються шаблями, КАТЕРИНА — її танцюють парами в колі самі хлопці, самі дівчата, або й мішані пари. Кроки — хода складна й акцентована, колисання, угинання, ліса (заплітання рук біля шиї). Музичний такт — 3/4. Далі МЕТЕЛИЦЯ (див.), АРКАН (див.), ЖЕНЧИЧОК, ГРЕЧАНИКИ та інші.

З козацьких часів походить танець ЧУМАК та ЗАПОРІЗЬКИЙ ГЕРЦЬ. Герць уподібнює боротьбу різноманітністю та поривчастістю кроків і жестів.

Наші народні танці так захоплювали свою й чужинецьку публіку, що в нас почали пристосовувати їх до вимог сцени й організували танкові гурти та школи народних танків. Першим почав збирати українські танки в Україні Василь Верховинець. Завдяки йому й український театр почав звертати більшу увагу на танці. Перед чужу ж публіку в Канаді і США вивів їх уперше Василь Авраменко. Він стилізував і поширював наші народні танці на еміграції, спершу серед молоді в Чехії та Німеччині. Потім виїхав у Канаду і в 1926 році зорганізував виступи у Торонті, а потім по інших більших містах Канади. Опісля переїхав до США і в 1928 р. оснував школу українських танків. Цим прищеплював у молоді любов до нашого народу, його культури і розбуджував приспану національну свідомість. Масовими танковими виступами зазнайомлював не лише з нашим танковим мистецтвом, але й з нашою музикою й одягом. Своєю стилізацією перетворив народні танці в репрезентативні сценічні танці.

Заслужилися популяризацією та поширенням українських танців також Нижанківська - Снігурович, колишня солістка опери й балету у Львові, що мала свою школу танців у Вінніпегу, та Ол. Ґердан-Заклинська, що теж мала свою школу мистецького танцю в Торонті. Великі заслуги в піднесенні українського танцю на справді мистецьку височину перед інтернаціональною публікою має і солістка Рома Прийма. В 1962 р. великий успіх мав у США і в Канаді, а в Арґентіні 1965 р. Київський балет Павла Вірського. Див. також, М. Пастернакова «Українська жінка в хореографії». Вінніпеґ 1963. ст. 1—216.

ТАНІЯ — над-озівська Русь, що мала своїм політичним та культурним осередком ТМУТОРОКАНЬ (див.). Другим значним осередком Танії був САРКЕЛ та пов'язана з ним БІЛА ВЕЖА. Історії Танії присвятив гарну розвідку проф. М. Міллер в Наук. Збірнику УВН в 1952 р. кн. І. Закінчує він свою розвідку таким підсумком: «Історія Над-озів'я — сторінка історії України. Боротьба українського народу з кочовиками за степ і Тмутороканське князівство — один із яскравих та романтичних епізодів цієї історії. Не всі факти та події, не всі питання того відтинку історії виявлені вже остаточно. Але ж нові археологічні матеріяли за останні десятиріччя вже виявляють Танію — Над-озів'я, як одну з давніх українських волостей, а такі міста, як Біла Вежа, Руський Порт та Тмуторокань виступають, як околиці твердині української державности та культури на сході, що грали ролю таких же українських форпостів, як давні міста Червень, Перемишль, Ярослав та інші на заході». (ст. 60)

ТАНСЬКИЙ АНТІН — зять Палія; за Мазепи полковник компанійський, пізніше полковник білоцерківський, за Апостола полковник київський.

ТАНТАЛ — мітичний син Зевеса, батько Пельопа та Ніоби, цар Фріґії. Щоб вивідати, чи боги дійсно все знають, подав їм на обід

тіло Пельопа. За це терпить у підземному царстві вічний голод і спрагу: хоча стоїть по коліна в воді, не може напитися, бо вода відступає в міру того, як він нахиляється, і хоча в нього над головою звішуються з дерева соковиті овочі, не може їх зірвати. Звідти загально знаний вираз ТАНТАЛОВІ МУКИ, коли хтось бачить бажане ніби в себе в руках, і не може його осягнути.

ТАРАКАНОВА АВҐУСТА (1745-1810) — донька цариці Єлисавети і ґр. Олексія Розумовського. До 1785 р. жила в Італії, потім, на наказ Катерини II була привезена до Росії, пострижена в черниці та замкнена в манастирі, де жила і вмерла в повній самотині.

ТАРАКАНОВА (1755-1775) — молода красуня, що видавала себе за доньку цариці Єлисавети та ґр. Ол. Розумовського. В травні 1775 р., на наказ Катерини II, ґр. Орлов викрав її з Італії і привіз до Росії. Її було замкнено в Петропавловській твердині, де в грудні того ж року й загинула під час повені. що залила її келію. Була героїнею багатьох романів, з котрих визначається роман Г. Данилевського.

ТАРАН — машина руйнувати мури, вживана і в середньовіччі, у нас за княжих часів таран згадується чимсь у роді катапульти, бо ніби кидає такі камні, що їх «могли чотири сильні мужі піднести». Але проф. Ів. Крип'якевич здогадується, що в цьому записі щось переплутано, бо відомо, що таран — «це була окована залізом бальки до розбивання мурів» («Іст. У. Війська» 1936 ст. 77). ТАРАНОМ звали вдавнину також виступ передньої, підводної частини корабля для удару у ворожий корабель. ТАРАНОМ звали й слід від віспи на обличчі. Звідци ТАРАНКУВАТЕ ЛИЦЕ.

ТАРАНИЦЯ — мала гармата. За описом XV в. в Житомирі було «чотири пушки великих, а п'ять тараниць» (М. Грушевський, «Іст. УР.» VII, 39).

ТАРАНЯ — риба, що живе в Озівському та Чорному морях. Сушена тараня — улюблена страва в Україні, особливо в піст.

ЗАЛІЗНА ТАРАНЯ — гайдамацькі ножі, прозвані так тому, що гайдамаки, навантаживши вози такими ножами — СВЯЧЕНИМИ (див.), — прикривали їх таранею і таку тараню возили продавати на ярмарку. У Шевченка в поемі «Гайдамаки»: «Попід дібровою стоять вози залізної тарані».

ТАРАНЬКО МИХАЙЛО (1887-1959) — педагог і видавець. Позбавлений праці в школі ім. Шашкевича у Львові за свою громадську діяльність, розпочав в 1920 р. видавати «Світ Дитини», що скоро став зразковим дитячим місячником». Швидко потім він почав видавати для старших дітей і молоді журнал «Молода Україна» та заснував «Діточу Бібліотеку». Видавництво Михайла Таранька у Львові стало одним з найповажніших, а його видавець-редактор, Михайло Таранько, став одною з найбільш шанованих та водночас, завдяки особистим прикметам, найсимпатичніших постатей. Він мусів боротися з постійними величезними труднощами: на першому місці з польською пресовою цензурою, яка свідомо переслідувала його, шиканувала. не хотіла цензурувати щіткових відбиток (превенційна цензура), а нищила цілі наклади, щоб зруйнувати його матеріяльно і довести до ліквідації видавництва. (Ів. Кедрин в «Свободі» 3/II 1959). Серед численних ним виданих книжок знаходиться й переклад Є. Онацького славної книжки К. Кольоді «Пригоди Пінокkія» 1923 р.

ТАРАСЕВИЧ ЛЕОНТІЙ — один із найбільших українських ґраверів мідериту в рр. 1686-1703. Виконав 88 ґравюр, переважно на міді, з того 45 ілюстрацій до «Патерика». Крім чисто релігійних сюжетів, дав велику серію ґравюр історичного змісту, змальовував складні військові баталії, творив символічні образи, як «Дніпрові сирени», був визначним портретистом.

ТАРАСЕВИЧ ОЛЕКСАНДЕР (АНТІН) — найбільший український ґравер мідериту й офорту, що його діяльність припадає на рр. 1672-1720. В. Січинський зареєстрував 109 ґравюр О. Тарасевича. Від 1688 р. працював у Києві, як чернець Антоній і намісник Лаври. Йому належать портрети митр. Жоховського, короля Яна Собєського, Лазаря Барановича та інші. «Бувши реалістом у портретовій і загалом фіґуровій ґравюрі, мистець в ілюстраціях значно стилізує краєвид і рослинність, що надає його композиціям особливого своєрідного стилю». (В. Січинський).

ТАРАСІВЦІ — таємна організація, що постала в Полтаві в 1891 р. з почину Івана Липи під назвою «Братство Тарасівців» для боротьби за національне й політичне визволення України. Це від них іде так зване СВІДОМЕ УКРАЇНСТВО, що прийшло на зміну колишньому УКРАЇНОФІЛЬСТВУ з його національною ДВОДУШНІСТЮ. Влітку 1891 р. четверо молодих українців — харківчан Ів. Липа. студент медицини, Микола Байздренко, студент ветеринарії, Михайло Базькевич, студент техніки, та Віталій Боровик, що саме скінчив природничий факультет Київського університету, — відвідали могилу Тараса і тут дали

один одному Ганібалеву присягу: Бути у всьому, скрізь і завсіди послідовними українцями, працювати тільки для України та її народу, змагаючи до незалежної й самостійної Української Держави. А що-до цієї присяги дійшли вони на могилі Шевченковій, то й організацію свою, що мала йти слідами великого Тараса, назвали тарасівською, а себе тарасівцями. Тарасівці не хотіли бути, як їх батьки, українофілами: ні ліберальними общеросами з реґіональними українськими симпатіями «патріотами» про свято — вони хотіли бути **українцями-европейцями**, українцями не лише «генте», але й «націоне». Назверх це виявилося у них послідовним уживанням української мови з обов'язковим додержанням европейських форм та ношенням европейського одягу. Російська «косоворотка» чи українська вишиванка була їм однаково гидка, як ознака чи то московського нігілізму, чи розхрістаного неглибокого українофільства. Але треба було ще опрацювати програму й статут т-ва, що й було зроблено пізніше. Вони не збереглися, але, як писав Ів. Липа, — «іншої України, як самостійної. Тарасівці собі не уявляли». («Письмо з Просвіти» Львів, 1892) — «Основа нашого світогляду полягала . . . в тому щоб одокремитися зовсім од російської культури і почати нове життя в оточенню культури власного народу. Звідси випливало, що всі Тарасівці мусять говорити на Україні виключно українською мовою Усе особисте й родинне життя мусить бути українізоване до дрібничок. Дбаючи про поширення Братства, кожен братчик повинен скрізь пересвідчувати в українській справі моголіж а не менше двох осіб з них прилучити до Тарасівців. Так само повинен був учити грамоти по українському неграмотних і на протязі року дати хоч двох грамотних в українській мові.

«Мета — Самостійна Україна свідомо національна так, як кожний вільний нарід, як німці французи, англійці і т. п., уявлялися Тарасівцям не завтра і не за якоюсь конституцією в Росії, а тільки завдяки національній пропаганді по селах на протязі довгих літ» (ДНВ 1925 7 VIII) До Братства належали, крім Ів. Липи Вит. Боровик. Вал. Боржковський Мик. Вороний. Б. Грінченко М. Кононенко. М Коцюбинський М. Міхновський. Дм Сингаревич. В Степаненко. В Самійленко Є. Тимченко. Ол. Черняхівський Вол Шемет та інші Були відділи Братства в Києві Харкові. Полтаві. Одесі . . .

Шевченкові роковини в Харкові 1893 р. відбулися при численній участі студенства і представників нелеґальних організацій: польської, грузинської, московської й інших. Відчитаний тут реферат переданий був Київським Тарасівцям, а з Києва був пересланий до Львова і був видрукований в «Правді», п. н. «Визнання віри» молодих українців» (т. XVII за 1893 р.).

Пару місяців по цім святі харківську організацію Тарасівців розгромлено, а найбільш активні її члени (Липа, Степаненко, Зозуля, Байздренко, Яценко й інші. опинилися в тюрмі. Сталося це-у зв'язку з транспортом української літератури з Галичини. Пачкарі зрадили й донесли про транспорт жандармерії. Слідом за транспортом їхав від кордону до Харкова аґент тайної поліції і в Харкові вистежили, хто книжки відібрав з перевозової контори «Надежда», і де вони зложені. А частина цих книжок була зложена між іншим у Русових, і вони теж були заарештовані. Взагалі в Харкові тоді було переведено багато ревізій і арештів, і українське життя на довгий час було тут притихло.

По цім розгромі харківської організації, центр діяльности Тарасівців перенісся до Києва. Ширших розмірів, одначе, діяльність київського гуртка не набрала, а всеж існування його було помітне на кожному кроці і проіснувала ця організація аж до 1898 р. (А. Жук) В усякому разі найголовніше вона зробила: старе українофільство доживало останні дні. Швидко не стало. як висловився В. Дорошенко, й його зовнішнього вияву: вмерла «Кіевская Старина». а на її місці постала чисто українська преса — наукова, загально-літературна і політична. Замість Братства Тарасівців постає вже справжня політична партія РУП — Революційна Українська Партія. і першою її брошурою була «Самостійна Україна». що вийшла з під пера одного з основників Братства — Мик. Міхновського.

ТАРАСНИЦЯ — рід гармати XV - XVI ст., яку ставили на терасах замку.

ТАРАСОВА НІЧ — поширена назва славної перемоги козацького війська під командою отамана Тараса Федоровича, прозваного Трясилом, в ночі 1. VI. 1630 р. над військом польського гетьмана Конецьпольського під Переяславом. Внаслідок цієї блискучої перемоги, що в ній польське військо було цілковито розгромлене, Польща була примушена попросити миру й пішла на значні уступки вимогам українського громадянства. Героя цієї перемоги Тараса Трясила дуже шанує наш нарід, і його ім'я згадується в нашому національному гімні поряд із іменами Наливайка та Павлюка:

Наливайко і Павлюк
Та Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святеє діло. . .

Славна Тарасова Ніч знайшла своє відображення і в літературі: Костомаров обрав її

темою своєї драми «Переяславська Ніч», але особливо яскраво й гарно оспівав її Т. Шевченко в поемі «Тарасова Ніч», а за ним і Вол. Сосюра теж у поемі тієї ж назви.

ТАРГАН — чорний жук, що заводиться в нечисто утримуваних хатах. Московський етнолог Потанін писав про москалів: «Чорним тарганам приписується добродійний вплив. Зауваживши випадково таргана на підлозі, господиня обережно односила його за пічку, щоб хтось із домашніх не розчавив із необережности. Де з'явилися таргани, там буде багатство. Тарганам як і домовому, виставляють страви. Таргани передчувають пожежу і залишають перед нею хату». (ЖМНПр. 1882, II, 296).

У нас на всій території України, навпаки, уважали тарганів за нечисть і намагалися якнайскоріше від них звільнитися. «Лучче маленька рибка, аніж великий тарган», — іронізує українець (Номис, 7293).

ТАРІЛКА — кругла, або й подовгаста, досить мілка посудина, що на неї накладають, під час обіду чи вечері, кожному страви. В піснях служить іноді за символ дівчини. Потебня з цього приводу писав: «Здається дивним величання дівчини через порівнання з тарілкою: «Котилася, розбилася цинова тарілка, а в нашого пригінчого дзіндзівер не дівка: Ой, як вона заговорить, як у дзвони дзвонить, Ой, як вона засміється, в Полтаві слинеться..» Або: «Котилась дорогою цинова тарілка, А в нашого козаченька утіха, не дівка». Але незвичайність цього уявлення зникає, коли ми приймемо, що тарілка, яка розбивається, один із соняшних символів: в подібній обставині ми бачимо зорю: «Ой , котилась зоря з-під нового двора, Ой не єсть же то зоря, гето ж панова жона, Ой, як вона заговорить, як у дзвони задзвонить . . .» Зоря, падаючи розбивається: «А вжеж я ся не дивую чому Марця красна: Коло неї вчора рано впала зоря ясна Як летіла зоря з неба й розсипалася. Марця зорю позбирала та й затикалася (себто заквітчалася)» Потебня в РФВ 1882. III, 67).

Ясно, що поетичний образ зорі первісний, а «тарілка» прийшла пізніше, як засвідчення занепаду поетичного чуття.

ТАРНАВСЬКИЙ МИРОН — (1869 - 1938) генерал-четар УГА. В рр. 1916-17 командир вишколу УСС-ів, в 1918 р. командир XVI полку стрільців австро-угорської армії, в 1919 р. організатор і командир II корпусу УГА, а внев довзі начальний вождь УГА, що провадив наступ на Золотоверхий Київ, відібраний від большевиків 30. VIII. 1919 р.

Підписав договір із Денікіним про припинення військових дій між московською добровольчою армією та УГА. За це був пізніше поставений під військовий суд, але, прийнявши під увагу незвичайні обставини, в яких тоді знайшлася була УГА, суд звільнив його від вини і кари. По закінченні військової кампанії 1920 р. він мав можливість переїхати до Чехо - Словаччини, але, дізнавшись, що його вояки знаходяться в концентраційному, польському таборі в Тухолі, заявив: «Де знаходиться моя армія, там і моє місце». І добровільно поїхав до Тухольського табору, щоб там, разом із своїми вояками, терпіти всі знущання й невигоди . . . Похорон генерала у Львові 2. VII. 1938 перетворився в величну національну-маніфестацію.

ТАРНОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1810—66 — історик і меценат, автор праці про правничий побут на Україні, видавець Кулішевих «Записок о Южной Руси» та «Чорної Ради», а також інших українських видань; брав близьку участь в заходах щодо скасування кріпацтва в Україні.

ТАРНОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1837 - 99) — син попереднього, дідич і маршалок дворянства на Чернігівщині, основник українського історично - етнографічного музею в Чернігові, що в ньому і автор УМЕ працював в 1916 р. над архівом Полетик, і що згорів під час другої світової війни. Був почесним членом львівської «Просвіти».

ТАРНОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ († 1853) — дідич, меценат, дядько Вас. Тарновського старшого; власник Качанівки, де часто бували: Гоголь, Глинка, Маркович, Штернберг, Т. Шевченко, Забіла, Максимович, Куліш та інші.

ТАРПАН — дикий кінь, що водився в українських степах. Був він менший від господарського, мав велику голову, коротку морду, гострі вуха, товсту шию, широкі груди; був мишастої масти з темною смугою вздовж хребта, грива й хвіст були чорні. Останнього тарпана забито в Україні в 1870 році.

ТАРТАК — водяний млин, що з трамів дерева різав ТЕРТИЦІ. Найстаршу вістку про тартак у нас маємо з 1429 р. зі Стрілиськ Бібрецького пов. Тартаки дуже спричинилися до винищення лісів.

ТАРТАР — за Гомером — темна безодня, найглибше місце підземного царства, тюрма титанів і місце кари безбожників. У нас набрало значення ПЕКЛА.

ТАСАК — коротка шабля в Україні XV в.

ТАТАРИ — первісне монгольське плем'я, що в IV. в. жило в півд. - східній Монголії й Манджурії, але потім цю назву прикладено до середньо-азійських монголо - тюркських степових кочівників, що в XIII ст., об'еднані Джінгісханом, створили величезну державу, завоювавши майже всю Азію і східню Европу. В Україні вони появилися в 1224 р. і, розгромивши українські та половецькі війська над КАЛКОЮ (див.), повернулися в Азію. Вдруге вони прийшли в 1237 р. під проводом Батия і в 1237-38 рр., завоювали Московщину, а 1240 р. зруйнували Київ та завоювали українські землі, спустошили Польщу (битва під Лігніцом 1241 р.), Угорщину й північний Балкан, і осіли на Поволжі, де утворили державу Золотої Орди. що від неї залежали московські і більш-менш і українські землі. Золота Орда занепала в 1480 р.. а на її місці утворилися царства: Казанське та Астраханське. Від Золотої Орди відірвалася й Орда Кримська, що в XVI і XVII вв. грала велику ролю в історії України.

Татари Золотої Орди ставилися назагал терпимо до релігійних і національних ріжниць, але з тим більшою жорстокістю жадали від підбитої людности безумовного послуху й рабської покори. Вони не робили з неї татар, як тепер москалі намагаються робити з усіх підбитих народів «один советський», себто фактично один русскій народ (див. СОВЄТИЗАЦІЯ), але безоглядно насаджували деспотизм і рабське упідлення. Далося це в знаки і на Україні. хоча тут і населення було більш свободолюбне, і князі ввесь час опиралися наїзникам, і зрештою й татарська неволя не тривала так довго (тільки до XIV в.), тим часом, як Московія зісталася в татарськім ярмі аж до XVI ст. Тому в Московщині це ярмо залишило дуже глибокі сліди і в народній психіці і в державнім устрою. Під впливом татарських звичаїв з'являється й тут, супроти слабих і суспільно нижчих, деспотизм, а одночасно, супроти сильніших і високопоставлених, підлеслива покірність і рабський послух.

Проф. Ів. Мірчук писав: «Кровні зв'язки між пануючими династіями (для прикладу: перший вел. князь Юрій, син основника Московської Держави, одружений з сестрою татарського хана) та постійний контакт, стосунки із централістично - наставленими монголами не могли залишитися без впливу на формування психічної структури керівників Московської Держави, тим більше, що таке духове зближення до панівної нації приносило поважні політичні користі. . .» («Істор.-ідеол. основи теорії III Риму». ст. 15).

Інакшу картину бачимо на півдні та на півд. заході. Тут руські князі не входять із чужими завойовниками у ніякі стосунки, а стараються різними шляхами дістати від Заходу поміч проти татар. (там же, ст. 16)

Ще Карамзин заявив, що «Москва обязана своим величием ханам». Костомаров ще більше розвинув і поглибив ці думки в праці «Начало единодержавія в Россіи». С. Соловйов також уважає, що в Московії «монгольське іго наклало свое неизгладимое клеймо на бит, право, літературу, язик . . .» «Темния стороны Московского государства об'ясняются вліянием монгольского ига. . .»

Рецепція татарського права, як вищого за московське, проклала собі дорогу і в галузі родинного права. Останнє так сильно заімпонувало москалям, особливо вищим шарам населення, що вони ним замінили свое звичаєве родинне право. (В. Буданов «Обозр. іст. р. права» ст. 1909 443.). Московські великі князі, як і князі всієї Московіїріднилися з татарами. Ростовський князь Гліб Василькович «оженился в Ордє» ще 1257 р. В останній чверті XIII ст. ярославський князь Феодор Ярославич одружений був із дочкою самого хана. В Орді народилися і два його сини Давид і Константин. Вел. князь московський Юрій Данилович коло 1317 р. одружився з сестрою хана Узбека — Кончака. Ростовський князь Констянтин Борисович мав за жінку також ординку. Білозерський князь Феодор Михайлович побрався також із татаркою. Московський велико-князівський двір був масово споріднений з татарським ханським двором. Золото-ординські царі не забороняли своїм царевичам, боярам і урядовцям від'їздити на службу до московських князів. Вел. князь Василь Васильевич мав у себе на службі двох синів Улу - Махмета: Касима, знаного, як Трегуба, і Якуба . . . В його дворі кишіло від татар, мову було чути майже виключно татарську. Він довший час перебував у татарському полоні, звідки повернувся оточений татарським почотом, В родословній книзі, виданій Новиковим, перелічується довгі ряди московських боярських родів, що виїхали з Орди. Звідти вийшов і московський цар Борис Ґодунов. . . .» (В. Гришко «Істор. - правне підґрунтя теорії III Риму» ст. 24 - 25.).

Рецепція татарських взорів управління Москвою вже так далеко зайшла, що об'єктивний москаль М. Правдін у праці «Спадщина по Джінґісханові» не міг не завважити, що «всяка ріжниця між Вел. Князівством Московським та властивою монґольською Золотою Ордою щезла майже до решти».

Якщо узгляднити указ московського уряду від 23. VIII. 1756 р., за яким «не дозволяється буть мечети» там, де кількість хрещених вища за десяту частину нехрещених, та указ з I.X.1764 р. про потребу мати проповідників для татар в губерніях Нижеґородській, Казанській, Тамбовській, Рязанській і Тобольській,

як також і факти знесення в 1743 р. в одній казанській губернії 418, в Тобольській 98 мечетів, а також те, що в книзі діяній Стоглавого Собору читаємо постанову, скеровану проти татароманії в побуті (ношення тафій на голові), — то можна уявити собі домінуючу потугу могамедданськоко світу серед московського царства в попередні століття» (Там же стор. 25).

ТАТАРСЬКІ ЛЮДИ — так зве літописець сільські громади, безпосередньо залежні від татарської зверхности, і то внаслідок цілком добровільного переходу під їх владу. З оповідань літописця про кампанії кн. Данила в рр. 1254 - 55 проти «татарських людей» видно, що в безпосередній залежності від татар знаходилися тоді Болохово, (мабуть, те, що над Горинню) і «всі Болоховці» (під цим треба розуміти, як уважає М. Грушевський, громади побожські і послучські), Побожжя, громади по середній Случі (Білобереже, Возвягль, Сімоць і Городок) і все поріччя Тетерева. М. Грушевський вважав, що таке їх відношення до татарської зверхности треба пояснити «змаганням виломитися з-під князівсько - дружинного режиму, що важким тягарем лежав на народній масі і наприкрився їй. Під татарською зверхністю громади могли шукати більшої свободи своєї громадської самоуправи, лекшого оподаткування (такі факти звісні і з часів арабських, або турецьких завойовань у візантійських землях). Під татарською зверхністю, громади виступають свобідно й автономно, нема ані сліду татарських залог, наставників-баскаків, або чогось такого. Обов'язок давати хлібну данину («рати пшеницю й просо», як каже літописець), мабуть, не був дуже обтяжливий. Зрештою. треба пам'ятати, що цей громадський рух розвинувся. як бачимо, в найбільш глухих. пограничних краях, що все бокували від політичного вічового й князівського - дружинного життя земських центрів (Києва, Володимира, Луцька) і могли віддавна задержати певний пасивний сепаратизм, що й виявився тепер у сім протикнязівськім руху» («Іст. УР.» III, ст. 159). Але, на думку проф. І. Мазепи «історичні дані не потверджують правдивости думки Грушевського. Навпаки, з того всього, що каже сам Грушевський про татарських людей, ясно одне: якщо княжо - дружинний устрій на зазначених українських землях по татарськім погромі «упав зовсім», то це значить, що там утворився стан фактичного безладдя. В таких умовинах населення мусіло рятуватися самотужки, організуючись в автономні громади. Це були переважно селяни (смерди), що за існування Київської держави фактично не брали участи в державному управлінні і звичайно за тих часів, коли самі князі й бояри ще не мали ясно виробленої державної ідеології, не могли мати ніякої ні державної, ні національної свідомости. Коли за наших часів, під час революції 1917 р., на Україні могли постати ріжні «Пашківські республіки», то чому не могло цього бути тому сім століть під час анархії, що запанувала на українських землях після татарської катастрофи?» («Підстави нашого відродження», І, 1946 ст. 35). Звичайно, — продовжує І. Мазепа, — такі відносини, що утворилися самим життям, були на руку татарам: розпад земель на окремі громади улегшував татарам панування над безборонним і розпорошеним населенням. Тому вони беруть ці громади під свою безпосередню зверхність і піддержують їх супроти інших претендентів. Тим то, коли галицький кн. Данило задумав був поширити свій вплив на схід, щоб відновити там державну організацію, і почав боротьбу з татарськими людьми на сусідніх територіях Волині, то татарський хан зараз же примусив його припинити цю акцію, при чім місцеве населення не виявило ніякого руху на користь Данила, бо татари не втручалися в унутрішнє життя автономних громад і цим, очевидно, придбали симпатії (там же ст. 35-36). Так і не пощастило Данилові приборкати татарських людей і звільнити східні українські землі від татарського панування.

В публіцистиці наших днів під «Татарськими людьми», розуміють людей, що, виходячи з своїх егоїстичних, матеріяльних, часто не гаразд усвідомлених інтересів, а іноді й з ідеалістичних побудів, руйнують власну державу, ідуть проти національних і державних ідеалів свого народу, і стають на службу чужій державі. Такими «татарськими людьми», були майже всі українські комуністи, що руйнували власну державу, гаряче обстоюючи, хоча переважно й не усвідомлюючи того, імперіялістичні цілі Москви.

ТАТАРСЬКІ ШЛЯХИ — степові шляхи, що ними татари набігали з Криму на Україну. Було їх головних три: 1. Один татарський шлях, завширшки на десять і більше миль, ішов мимо Черкас, Корсуня, Києва, Луцького, Сокаля, простуючи на Львів, і звався він ЧОРНИМ. 2. Другий ішов від Очакова через степові річки Саврань, Кодиму, Кучмань і повз Бар, також на Львів, і звався КУЧМАНСЬКИМ. 3. Третій простував туди ж берегами Бога на Зіньків і Покуття, звався ВОЛОСЬКИМ або ПОКУТСЬКИМ. ТАТАРСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ШЛЯХ ішов у XIV ст. зі Львова через Поділля на Кам'янець до Тегині (Бендер); звідти або до Білгорода й морем до Криму, або на Тавань і Перекоп.

ТАТАРЩИНА — данина татарам. Болоховська земля платила дань татарам натурою (див. ТАТАРСЬКІ ЛЮДИ), але не виключено, що, й поза тими землями з «татарськими людьми», плачено татарам і грошеву дань. Про це М. Грушевський так писав: «Татарам платили контрибуції. Чи мали вони характер постійної дані, чи надзвичайних оплат, це не зовсім ясно. Деякі чужосторонні джерела говорять про постійну дань; особливо виразну звістку маємо в листі Локетка до папи в 1323 р., де говориться, що Русь платила татарам річну данину. Але дивно, що в досить докладнім оповіданні Галицько - Волинського літопису в другій половині XIII в. ми ніде не знаходимо згадок про данну практику. Маємо згадку літописця в описі подорожі Данила до Орди, що татари «хотіли дані від нього»; маємо потім у тестаменті Володимира Васильковича згадку про обов'язок селян давати князеві «татарщину». Але при існуванні правильної річної данини ми надіялися б мати докладніші звістки про її побирання татарами, і це примушує нас приймати з певною резервою навіть таку виразну звістку Локетка». (Іст. УР. III, 101 - 02),

ТАТУОВАННЯ — розмальовання тіла з допомогою уколів чи надрізів і втирання в рани ріжних фарб, — звичай, поширений чи не в усіх первісних суспільствах і практикований і тепер серед дикунів, моряків, акробатів і злочинців. У первісних суспільствах татуовання мало за ціль не прикрашування тіла, як можна було б думати, а було магічною церемонією, що мала надавати людині певного зв'язку з вищими силами. Тому, напр., дітей, народжених від нетатуованих жінок, вбивали, на них дивилися, як на нечисть. (Аничков, II, 316). В Полінезії татуовання й досі явний доказ союзу людини з богом племени, — воно там рідке у жінок, але обов'язкове в чоловіків. Рисунки часто представляють тотемних звірів. (Рейнах «Орфео» 229).

У негрів секретні товариства, дуже серед них численні, мають свої окремі фетиші. Татуовання в них свідчить про залежність вірного від свого фетиша (там же, ст. 227). В пізніших цивілізаціях, як у Єгипті та на Криті, де татуовання було в моді, це первісне його значення вже втратилося, і було своєрідним пережитком,

На наших землях знаходимо вказівки на можливе існування татуовання в палеолітичну та неолітичну добу, як то припускають археологи з факту знаходження великих шматків ОХРИ (див.) по могилах.

Про те, що охра в могилах могла служити для татуовання, здогадувався Я. Пастернак в «Археології України» (1962, ст. 58). Але покищо це — тільки здогади. Що ж до ОХРИ (див.) існують й відмінні тлумачення. Хведір Вовк писав: «В неолітичні часи, а особливо наприкінці того періоду могло також існувати на території України і розмальовання тіла, наскільки можна судити по візерунках, що ними прикрашені знайдені в Україні, а особливо в сусідній з нею Румунії й Буковині глиняні статуетки домікенського типу, майже все тільки жіночі. . .» (Студії. . . ст. 121).

ТАЧКА — візок на одному колесі з двома ручками, щоб перевозити землю, каміння, тощо, на всяких будівельних роботах. Праця «з тачкою» дуже далася в знаки нашим політичним засланцям по ріжних советських таборах примусової праці, але й перед тим, як от, напр., у Ів. Франка, вона все була символом важкої, звичайно і підневільної роботи:

У тачку життєву
Запряжений, як наймит той похилий,
Я мушу так її тягти, покіль живу,
І добре чую се: ярма не розірву
І донесу його до темної могили. . .

ТАШКА — шкуряна торба, що її селяни, головно гуцули, носять через плече. Вона часто буває прикрашена мідяними ґудзиками та іншими прикрасами.

ТАШКЕНТ — найбільше місто Узбекістану, що його московський сатирик Салтиков - Щедрін вибрав, як типове місто московської бюрократичної та поліційної сваволі, визначаючи цим іменем не якусь певну точку на мапі, а взагалі «країну, що знаходиться всюду, де б'ють по зубах, і де має право громадянства традиція про Макара, що телят не гоняє». Звідци й назва ҐАСПАДА ТАШКЕНЦІ для тих московських культуртреґерів, що кинулися були в Середню Азію після її завоювання Росією і наробили там таких безчинств, грабунків, обдурювання, казнокрадства і звичайного злодійства, що Салтиков - Щедрин мусів виступити проти них з громовою сатирою. Від тоді «ґаспада ташкентци» стали похідною назвою для всякого тупого, рвацького, дикого і хижацького російськго імперіялізму, який виявляв себе в Середній Азії, на Кавказі, в Китаї, в Манджурії. Ці самі «ґаспада ташкентци» робили подібні подвиги в Сибіру, викликаючи ненависть сибіряків до всього, що приходить із Росії, і ті самі «ґаспада ташкентци» під трикольоровими прапорами закликали до знищення жидівства та мазепинства в Україні, забезпечивши собі перед тим державні субсидії за патріотичну працю». (проф. Л. Лесюченко).

ТВАРДОВСЬКИЙ ПАН — герой польської народньої леґенди, чорнокнижник XVI в., який продав свою душу чортові й мав опісля багато веселих пригод, але за це мусить висіти між

небом і землею до Страшного Суду. Ю. Клен в своїй епопеї «Попіл Імперій» представив цю легенду як алегоричну характеристику імперіялістично - авантюристської політики «моцарствової» Польщі:

Подумай про п'ятий трагедії акт,
О пане Твардовський, чарівнику-пане!
Навіщо зв'язав тебе з чортом контракт?
Куди ти женешся у далеч багряну?
Який там на тебе чатує кінець?
Хоч біси коряться людському закляттю,
Та щойно надійде лихий реченець —
І майстра вони роздирають на шмаття.
Невже ти не знаєш у темному сні,
Що кінь твій баский, на якому ти скачеш,
Лише намальований є на стіні?
Невже ти не тямиш? Невже ти не бачиш? . .

ТВАРДОВСЬКИЙ САМУЇЛ (1600—1660) — польський письменник, учасник протико зацьких воєн, автор поеми «Война Домова» про війну Польщі з козаками, татарами, москалями, шведами й уграми, вид. 1681 р. Герої поеми Ярема Вишневецький та Ян Казімір; головне місце — облога Збаража й Берестечка. Була дуже популярна серед українців і мала два українські переклади — С. Величка і Ст. Савицького.

ТВЕРДИНЯ — фортеця, воєнна будівля, шо має замкнути ворогові доступ до якогось важливого місця в країні. В давнину твердині будували у вигляді ЗАМКІВ (див.), тепер це низка залізо - бетонових фортів, що проміжники між ними легко вкриваються гарматним чи рушничним вогнем.

В княжій Україні система дерев'яних укріплень звалася — ТВЕРДЬ. Натомість земляні укріплення звалися — ПРИСПА, ПЕРЕСПА, ВАЛ, РІВ.

ТВІДСМЮР, лорд — генеральний губернатор Канади, який, промовляючи до канадських українців у 1932 р. сказав: «Ніхто від вас не вимагає, щоб, поселюючись у Канаді, ви забули про свою батьківщину. Ваша культура має такі глибокі й могутні корені, що чим кращими будете українцями, тим кращими станете канадійцями. . .» А 21.IX. 1936 у Фрейзервуді, промовляючи до них, ще раз ствердив: «Ваші традиції надзвичайно цінні для нашої канадійської культури, яка не сміє бути відбиткою чогось старого, але повинна бути чимсь новим, що виникає під впливом усіх тих елементів, які творять Канаду.» Див. МОРТОН В. Л.

ТВОРЧІСТЬ — витворювання нових цінностей, що збагачують світ і прикрашають життя. Наслідки діяльности творця, людини, що віддається, творчості, необмежені і несподівані. Вони кидають світло там, де була темрява, вони забарвлюють те, що було доти ніби мертве і сіре, вони виявляють світові те, чого він досі не помічав, не розумів і не бачив. І тому справжні творці у письменстві чи в образотворчому мистецтві шукають не гарних сюжетів, а роблять гарними й цікавими ті сюжети, якими вони цікавляться. Декого вабить, як писав Джорджелес, квітка прегарного маку. Він зриває пожадливо ту квітку і прикрашає нею себе, але квітка була гарна, поки в неї було ще життя, — зірвана, вона швидко в'яне, і той, що хотів нею прикраситися, відкидає її з погордою, а перехожі топчуть її в порохи дороги. Натомість справжній творець збирає сіренькі, ніби безвартісні камінчики, що знаходить їх на своєму шляху, і в його руках вони перетворюються в блискучі самоцвіти, з яких несподівано для всіх виростають дорогоцінності, що ніколи не в'януть і не вмирають.

Творчість походить із зустрічі чуйних антен внутрішнього духу з зовнішнім світом — із всіма тими явищами зовнішнього світу, що їх наші духові чуйні антени схоплюють, затискують, опрацьовують і нарешті викидають у зовнішній світ такими відмінними, такими перетвореними, якими бачили Христа апостоли на Таворській горі. Що більший творець, то більша його чутливість до з'явищ зовнішнього світу, то більша його на них реакція. Тому Честертон писав: «Чутливість — це суть життя», і велика людина не та людина, що відчуває менше від інших, вона така сильна, що відчуває більше. І коли Ніцше казав: Даю вам нову заповідь: будьте тверді, то він казав у дійсності: «Даю вам нову заповідь: будьте мертві!» (Честертон «Єретики» у «Визв. Шлях» 1961, VI, ст. 583). Бо ж твердість — істотна прикмета нечуйного мертвого каменя.

Живемо в добі незвичайної механізації життя, що виключає творчість для надто великого числа людей. В добі т. зв. Середньовіччя кожний мав можливість виявляти й вправляти свої творчі здібності в щоденній своїй праці ремісника, що дуже часто межувала з мистецькою творчістю. Кожний швець робив сам увесь свій черевик і вкладав у ту свою працю ввесь свій мистецький смак, тепер швець великої шевської майстерні рік за роком робить одну і ту саму річ, що на ній він спеціялізувався, і в роблення якої не вкладає вже ніякої творчости, ніякого мистецького зацікавлення. Чи ж треба дивуватися, що в дні й години, вільні від заробіткової праці, майже кожна людина шукає чогось, будьякої діяльности, де б вона могла виявити свої творчі можливості заложені в кожній людині? В кожній вільній діяльності, що відбувається без примусу, лише за внутріш-

нім побудом, є втіха виявлення внутрішнього духового видива, радість будування, радість творення, що, випливаючи з глибоких надр душі, дає людині ілюзію піднесення над буденною дійсністю, дає ілюзію перевершення дійсности, збільшення власної могутности в створенні речі, що переборює смерть і продовжує життя в безконечність.

Але — багато покликаних, та мало обраних. Бо справжня творчість, що дає тривалі наслідки, — це сильна воля і дисципліна, що багатьом бракують. Приємний стан мистця, що віддається фантасмагорії своїх вражень, своїх внутрішніх уяв і образів, та він залишається безплідним, аж поки мистець не робить над собою зусилля, щоб дати цим своїм образам і уявам зовнішній вияв. Лише тоді, коли він вповні опановує свій внутрішній світ і зорганізовує його навкруги якоїсь одної центральної ідеї; лише тоді, коли він, перемігши спротив матерії і свою власну нерішучість, свої власні сумніви, вбирає хаос образів і вражень в міцні рамки, виявляючи в тому велику терпеливість і витривалість, — лише тоді заслуговує він на назву справжнього творця, бо його творчість знайшла підставу в твердій волі збагатити світ новою духовою вартістю.

Творити не значить дивитися на себе в дзеркалі і захоплюватися ріжними виглядами власної особи; творити — це кидати в світ нові істоти, що починають відразу жити своїм-власним життям, корючись законам власного буття. Творити — це надавати життя й змисл речам, що без цього акту творчости залишалися б мертвими і беззмістовними . . .

ТЕАТР — **див. Вертеп, Інтерлюдії, Комедія, Котляревський, Кропивницький, Заньковецька, Курбас, Опера, Оперета, Садовський, Саксаганський, Соленик, Стадник, Старицький, Трагедія, Щепкин.**

ТЕГИНЯ — місто на Херсонщині над Дніпровим лиманом. Його побудував, як твердиню, перекопський хан Менґлі Ґірей 1491 р. Його кілька разів руйновано й знову відновлювано. Треба його відріжняти від ТЕГИНІ ДНІСТРОВОЇ, що інакше звалася БЕНДЕРАМИ: біля Бендер, у Варниці помер в 1710 р. гетьман Ів. Мазепа.

ТЕЗЕЙ — атенський національний герой, мітичний син Егея і Етри, чоловік АРІЯДНИ (див.). цар Атен, що убив МІНОТАВРА (див.) і тим визволив Атени від обов'язку платити данину Крітові. Див. ПРОКРУСТ.

ТЕЗИС — ґравюра з програмою філософських диспутів, театральних вистав, тощо. Такі тезиси увійшли в ужиток з почину київської Академії; найкращі: І. Щирського 1691, І. Мігури 1703, Гр. Левицького 1793. Крім самої програми диспутів, на тезисах уміщалися цілі літературні твори, присвячені визначним особам і передовсім гетьманові І. Мазепі. Відбитки з тезисів, що їх виконували ґраверським способом, заздалегідь вивішувалися, як плякати, на брамі Братської (Академічної) церкви, на мурах Академії і роздавалися визначним гостям. Власне оце розвішування тезисів (звичайно великого розміру аркуші) є одним з найраніших прикладів появи плякату не тільки для України, але для всієї Европи. Ці твори ґраверської умілости відзначаються великою мистецькою вартістю, що вповні стоїть на висоті західньо-европейського, а навіть голяндського ґраверства. (В. Січинський).

ТЕЛЕНКА — пастуша сопілка зі свіжої кори бузини або верби, без бокових дірок.

ТЕЛІГА ОЛЕНА (1907-1942) — талановита поетка, найбільша по Лесі Українці, палка українська патріотка, що загинула в катівні Ґестапо в Києві 21. II. 1942. разом із своїм чоловіком інж. Мих. Телігою, учасником визвольних змагань 1917-19 рр., кубанцем-бандуристом. Донька проф. Шовгенева, що був міністром в уряді УНР, Ол. Теліга, шістнадцятилітньою дівчиною переходить в 1923 р. польсько-советський кордон і розпочинає еміґрантське життя, думаючи ввесь час про поворот на Україну. І от 22.X.1941 р. вона в'їздила знову до Києва, щоб взяти діяльну участь в національному відродженні України після московсько-большевицької окупації. Вона стала редакторкою «Літаврів» та головою Спілки Письменників. 9.II.1942 р. німці її арештували і за кілька днів розстріляли. В її келії ніби був залишився напис: «Тут сиділа і відси йде на розстріл Олена Теліга». Зверху — тризуб. Ще перед розстрілом один із ґестапівців казав: «Ні до чого не признається. Щоб відтяжити інших, все бере на себе». Один із катів висловився: «Я не бачив мужчини, щоб так героїчно вмирав, як ця гарна жінка». Не дурно ж вона, в одній із своїх поезій, «палко мріяла до самого рання», — «Щоб Бог зіслав найбільший дар: гарячу смерть, не зимне умирання . . . » Див. ПАРТАЧІ ЖИТТЯ.

ТЕЛЯ, ТЕЛЯТКО — мале від корови. Теля на першому році — НАЗІМОК, ВИПУСТОК; що вже перезимувало — БУЗІВОК, БУЗІМОК; на третьому році — ТРЕТЬЯЧОК. З телям в'яжеться чимало приповідок: «Добре теля дві корови ссе, а зле ні одної» — кажуть, щоб зазначити, що добрій людині всі допомагають, а лихій ніхто не хоче: «Дай Боже нашому теляті вовка спіймати» — кажуть про людину, що з малими засобами береться до великої справи.

«Ляде теля на мене хвіст підносить» — обурюється дорослий чоловік, коли недоросток підносить проти нього голос. «Рушило мертве теля хвостом» — глузують з недотепи, що намагається сказати щось дотепне. (Ів. Франко, «Припов.» III, 202).

Існував щодо теляти й забобон: «Коли корова отелиться, то, принісши теля в хату, зараз же затуляли одежею або чим іншим, пічку, щоб не дрочливе було». Вважали також, що «із благовісного теляти добра не ждати» (Номис, 420).

ТЕМА — Провідна думка твору або розмови. В музиці називають темою так розвинену думку, що вона має своє означене характеристичне обличчя. Звідси в музиці ТЕМАТИЗМ — розроблювання одної або більше тем. В. Сварог писав: Вибором своєї теми письменник повинен показати, що він замислювався над певними проблемами більше, ніж ми, та що він знає про них більше, ніж ми. Якщо ідея твору не нова — а чи багато на світі нових ідей? — він повинен внести в неї нові думки й оцінки . . . Велике мистецтво, варте цієї назви, повинно підносити нас із повсякденної рутини на висоості очищаючої трагедії, людської драми. А форма — лише функція змісту. («Нові Дні», 1960 IV ст. 8). Див. ТВОРЧІСТЬ.

ТЕМІДА — дочка УРАНА (Небо) і ГЕЇ (Землі), грецька богиня правосуддя, мати (від Зевеса) ГОР і МОЙР.

На маґістраті в Києві в XVIII ст. стояла мідна статуя Теміди, вказуючи на справедливість, яку віддавали людям лавники і радці: в правій руці вона тримала важничку, а в лівій — високо піднесений меч — символ кари. (К. Шероцький «Кієв» 1917, 178.)

СЕМІР КУТЛУЙ — хан Золотої Орди від 1395 р. Після перемоги над Витовтом в 1399 р. над Ворсклом пустошив Україну аж до Луцька.

ТЕМНИК — у татар начальник над ТЬМОЮ, себто над 10.000 війська. Підлягав безпосередньо ханові.

ТЕМНИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР — (1880 - 1938) — один із провідних діячів галицької соціял-демократії, в рр. 1914-21 голова її Управи, діяльний співробітник Союзу Визволення України (СВУ), потім віцеміністр зак. справ УНР в кабінеті В. Чеховського і міністр зак. справ в кабінеті Б. Мартоса.

ТЕМНИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1882-1918) — брат Володимира, соц.-демократ, промовець і організатор, в 1915 р. вивезений москалями на Сибір. Від 1917 р. перебував в Одесі, де був головою УСДРП, редаґував український часопис, був місцевим комісаром фінансів та товаришем голови міської ради.

ТЕМПЕРАМЕНТ — вроджена здатність реаґувати на зовнішні події, відповідно до присущих кожному фізіологічних та психічних властивостей. Основоположником науки про темперамент був грецький лікар Гіппократ. Він поділив темпераменти на чотири групи і зв'язував їх з перевагою в організмі людини одної з таких рідин: червона (артеріяльна) кров, чорна (венозна) кров, жовч і лімфа. Перевага червоної крови дає темперамент санґвінічний, чорної — меланхолійний, жовчі — холеричний, лімфи — флегматичний. Клясифікація темпераментів, подана Гіппократом була прийнята і в нові віки з невеликими змінами. Учені нового часу подали інше фізіологічне підґрунтя психічних властивостей різних темпераментів, але характери стику їх залишили майже незмінними.

Головні риси чотирьох темпераментів, відповідно до вчення Гіппократа, такі: — САНҐВІНІК має швидкість і поверховість реакції, швидку зміну настроїв і уподобань, перевагу веселого настрою і безтурботність, жвавість без наполеґливости, блиск без глибини. Санґвінік дуже легко сходиться з людьми і дружить з ними, але дружба його ненадійна. Його зовнішнє життя нестійке і неспокійне; внутрішнє життя позбавлене гармонійности й рівноваги.

ХОЛЕРИК має реакції швидкі і сильні. Йому властиві бурні афекти, особливо афекти гніву, він настирливий і впертий в прагненні до поставленої мети і не зупиняється перед перепонами. Часто він через свою аґресивність буває неприємним у суспільстві й має багато ворогів.

МЕЛАНХОЛІК — має реакції сильні й повільні. Враження поволі, але глибоко проходять в його душу і довго тримаються в ній. Звідси перевага внутрішніх переживань над зовнішньою діяльністю, а також нахил до смутку, журби і песимізму. Меланхолік трудно сходиться з людьми, має нахил до підозрінь і недовірства, зате, зійшовшись, він залишається вірним другом.

Нарешті, ФЛЕГМАТИК — має реакції повільні й слабі. Він не має ні сильних бажань, ні пристрастей. Він спокійний і зрівноважений. Рухи його повільні, але це не означає, що він ліниви. В праці йому властива упертість і послідовність.

В кожному народі є представники всіх названих вище типів темпераментів. Можна сказати з певністю, що якийсь тип темпераменту переважає у того, чи того народу. Але чисті типи темпераментів зустрічаються рідко. Більшість — це комбіновані темпераменти. Сікорський в кни-

зі «Ілюстрована психологія» писав, що холериско-меланхолійний темперамент сприяє розвиткові творчих здібностей. Приклад — Мікель Анджельо. На думку проф. Гр. Ващенка серед українців переважають темпераменти холерично-меланхолійний і флегматичний; серед українок — санґвініко-холеричний і меланхолійний. Взагалі українцеві властиве повільне наростання емоцій, що потім переходить в бурхливі довготривалі афекти. (Галайда в «Гайдамаках» Шевченка). Чистий холеризм, з його ознакою аґресивности не властивий типовому українцеві. У нього холеризм зм'якшується деякими рисами меланхолізму. Останній, як відомо, характеризується повільністю і глибиною реакції. Академік Павлов характеризує меланхолійний темперамент, як загальмований. Отже, моменти гальмування. властиві типовому українцеві, (див. СТРИМАНІСТЬ) пом'якшують його холеризм. Українець здібний запалюватися сильними почуттями; йому властива енерґійна дія, але запалюється він не зразу, а поступово. Почуття наростають у нього повільно, але досягають великої сили. У цій повільності виявляються меланхолійні риси темпераменту українця. Але від типового меланхоліка укроїнець відрізняється тим, що реакція на подразнення в нього спрямовується не лише на свій внутрішній світ, а й на світ зовнішній, приймаючи іноді бурхливі форми. Поєднання елементів холеризму і меланхолізму виявляються також у тому, що йому властиві як сильні стенічні почуття (радість, гнів у бурхливій формі — риси холерика), так і сильні почуття астенічні (смуток, журба — риси меланхоліка). Ці властивості темпераменту виявляються перш за все в масових рухах українського народу. Вони не виникають раптом з приводу якогось випадку, а завжди мають довгий підготовчий період, потім вибухають з нестримною силою й довго тримаються. Так було з повстанням Богдана Хмельницького, так було і з гайдамаччиною.

Зате в мирних обставинах для типового українця характеристична стриманість. Навіть на українських ярмарках стоїть глухий гул і рідко можна почути галас і крики. (Гр. Ващенко в «Євангельській Правді» р. XIII. ч. VII-VIII).

ТЕНДЕНЦІЯ — основна думка, яку автор явно намагається накинути читачеві. Звідси ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ — явна односторонність, однобічність твору. Треба відріжняти тенденційність від СУБ'ЄКТИВІЗМУ (див.) Суб'єктивізм виявляється в кожному творі без волі автора, що, пишучи чи працюючи в образотворчому мистецтві, не може не виявляти своїх справжніх почувань; кожний справжній мистецький твір відбиває в собі духовий світ свого творця, але тенденційність — це навмисне накидання своєї думки, що не має нічого спільного з мистецтвом, і що звичайно всяке мистецтво заперечує, особливо, коли та тенденційність, як то кажуть, «шита білими нитками». Див. ТЕЛЕОЛОГІЗМ.

ТЕНЕТА БОРИС (1903-1935) — автор поезій, збірок оповідань «В бою», «Десята секунди», повісти «Гармонія й свинюшник». Арештований, покінчив із собою в Лукіянівській в'язниці в Києві.

ТЕНЯНКО ПЕТРО (1884- ?) — поет, автор збірки «До раю золотосяйного». В 1917 р. був головою повітового земства і організатором українського шкільництва на Київщині.

ТЕОДОР А. — один із кращих українських ґраверів на дереві в Києві в кінці XVII в. Відомі коло 75 його дереворитів високої ґраверської техніки до київських видань.

ТЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ, св. (†1074) — ігумен і організатор Києво - Печерської Лаври, автор кількох «поучeній», молитов і проповідей. Завів у Лаврі суворий студитський устав.

ТЕОКРАТІЯ — державна система, в якій влада виводить себе від Бога, це — або деспотична монархія, або аристократія, де панує духовенство. Іноді формальний представник Божества, як от Даляй-Ляма в Тібеті, не має фактично ніякої влади, а має її духовенство. В Европі теократією була Папська Держава, відновлена в 1929 р. в Ватикані.

Проф. Спекторський писав у своїй праці «Християнство і культура» (1925 р. ст. 240-47) що теократична ідея так само стара, як і Держава. І це зрозуміло. Державна влада тримається завдяки авторитетові і силі. Одної сили так само мало, як і самого авторитету. Що далі в глиб віків, більше виступає священний, сакральний характер влади. Китайські богди-хани вважалися «синами неба», особисто відповідальними за погоду, а в наслідок того і за урожай. Давні грецькі царі вважалися «богородженими». «боговихованими». Єгипетські фараони вважали себе безпосередніми нащадками богів. Римські царі вважалися напівбогами, а імператори просто таки богами. Але клясичною землею теократії була земля Ізраїля. Давній Заповіт дає нам два типи теократії — безпосередньої і посередньої. При першій Цар Небесний сам керує своїм народом, видає закони, судить, урядує, піклується про хліборобство, про гігієну... При другій Бог, хоча й неохоче, вповноважує вибрану Ним особу бути земним царем: «І сказав Бог Самуїлові: вони відкинули Мене від царювання над ними . . . » (САМУЇЛ VIII,7). «Послухайся голосу їх і постав їм царя» (там же). Інвеститура відбувалася через мащення, що супроводилося обдаруванням ріжних незвичай-

них прикмет — даром пророцтва і т. д. Відбувалась вона не безпосередньо, а через особливу духовну особу, і тому теократія ускладнюється ієрократією, КЛЕРИКАЛІЗМОМ. Вся історія старозавітного Ізраїля — це історія його теократії. Він не відмовився від неї й тоді, як утратив політичну незалежність: він почав чекати Месії в образі царя Іудейського.

Проте Христос радикально зліквідував думку про своє земне царство в розмові з Пилатом: «Царство моє не від світу цього . . . » (Івана, XVIII, 36). Це не була невдача політичного претендента, це була принципова відмова від теократії, від земного царства, що ним марно диявол спокушав Христа. (Луки, IV, 5, 8).

І тим не менше думка про теократію, про царство Боже на землі опанувала свідомість християнських народів і їх провідників. Середньовічні папи взяли в руки не тільки духовий, але й світський меч, і претендували не лише на тіяру первосвященика. але й на корону імператора. Поряд із цим з'явилась утопія, чи псевдоморфоза Священної Римської Імперії. При цьому. як і при всякій теократії проник у життя КЛЕРИКАЛІЗМ (див.), хоча в Євангелії нема жадних вказівок, щоб духовники — черці, архиереї, патріярхи, папи — робили цісареве діло. Клерикалізм у свою чергу викликав АНТИКЛЕРИКАЛІЗМ (див.), що часто переходив в антихристиянство. Теократія не тільки не мала успіху, але й привела до дехристиянізації держави. Імперії ідеологічно визволилися від християнства. Коли Петрові І було піднесено титул імператора, і Московія зробилася Російською імперією, це був акт світського державного права, а не теократичної інвеститури. Коли Наполеон І зробився імператором, він вихопив у папи Пія VII корону і сам поклав її собі на голову.

Так звана Всесвітня Держава представляла собою дивну мішанину поганського імперіялізму з жидівським теократизмом. Замість Єрусалиму — Рим. Замість жидів — християни. Данте запевняв, що людський рід тоді найбільше наближається до Бога, коли він найбільш об'єднаний. себто коли складає всесвітню монархію. Один Бог — один імператор, одна держава (слово, що не повинно мати множину), одна столиця і та столиця — Рим. Тому, коли осередок Римської імперії перенесено до Константинополя, він зробився другим Римом. А коли в XV в. його опанували невірні, зроблено було спробу перенести осередок християнського імперіялізму в Москву, яку було проголошено третім і останнім Римом. Три варіянти всесвітньої християнської імперії — римський, візантійський і московський. Найдовше трималася римська теократія, що принесла не мир, а два мечі — папський і імператорський, ґвельфів і ґібеллінів.

Т. зв. християнська монархія — це лише територіяльно вужча, ніж всесвітня християнська держава, теократія. Вся її метафізика ґрунтується на Старому, а не Новому Заповіті. Вона була лише реставрацією юдейських царств, але її монархи, навіть такі жорстокі, як Людовик XI, (або й Іван IV московський) носили титул «дуже християнських» королів, а австрійські імператори називалися «апостольськими». Часи «християнських держав» були властиво часами абсолютистичних держав, де панувала особиста влада монарха. І тому бували монархи християни, але їхні держави не були християнськими. Були спроби зарадити такому станові речей, але засоби були так само нехристиянські. Виходячи з заложення, що Богові треба коритися більше, ніж людині (Діянія, V, 29), почали проповідувати право підданих не лише на непослух, але й на повстання, та навіть на царевбивство. Початок поклав у XII ст. Іван Солісберійський, приятель Томи Бекета. Але апоґея ця доктрина досягла в XVI ст., коли католицькі і кальвіністичні «монархомахи» проповідували винищування мало християнських, на їх думку, королів. Як виказують вбивства двох «дуже християнських» королів Генріха III і Генріха IV, проповідь не обмежувалася словами. Чернець, що всадив в живіт Генріха III ножа, яким він напередодні різав хліб, як гість короля, був певний, що він робив християнське діло . . .

Але вже в середні віки почали чутися голоси, що нема чого вдосконалювати монархії, бо голос народу — голос Божий, і тому всі однаково придатні для християнської теократії, яка таким чином набрала республіканський характер. В XI в. папа Григорій VIII, герой Каноси, називав владу монарха «узурпацією», бо, поза церковною ієрархією, всі люди рівні. В XIII в. Тома Аквінський, «ангольський доктор», дав формулу влади від Бога через народ: «омніа потестас а Део пер популюм». Так підготовлявся ґрунт під теократичні республіки XVI і XVII вв. Але їх культивували тільки кальвіністи, пуритани та інші сектанти: що захоплювалися старозавітним ідеалом «царства святих» (і тому Кальвін спалив живим Сервета!). Лютерові імпонував Герр Омнес; католицтво орієнтувалося далі на монархію, московське православіє продовжувало, через Синод із світським генерал - прокурором, як представником царя. невдалий експеримент християнського самодержавія . . . Але Українська Православна Автокефальна Церква на соборі 1921 р. проголосила своїм ідеалом повне відділення церковної влади від політичної, бо Царство Боже — не від світу цього.

ТЕОФАН — єрусалимський патріярх, що переїжджаючи через Україну в 1620 р., висвятив митрополита Борецького і 5 єпископів: Ісаю Копинського на єпископа Перемисльського, Мелетія Смотрицького — на Полоцького, Єзекиїла Курцевича — на Володимирського, Ісаака Борисковича — на Луцького і Паісія Іполитовича — на Холмського. Таким чином була відновлена православна ієрархія Української Церкви, що була зникла внаслідок Берестейської унії.

ТЕПЛИЦЯ — огріване зимою приміщення для плекання екзотичних, чужоземних рослин. Т. Шевченко писав у поемі «Сон» про своїх земляків, що вони «московською блекотою у німецьких теплицях заглушені . . .» П. Зайців вказував, що «німецькими теплицями» поет називав тут російські школи. Взагалі він уживав слів «німець», «німецький» замість «москаль», «московський». Іноді робив це для конспірації, а іноді свідомо підкреслюючи той факт, що в Росії панує німецька династія, а правлять нею віддані тронові німецькі барони . . .» («Життя Тараса Шевченка» 1955 ст. 136).

ТЕПЛОВ ГРИГОРІЙ (1717—1779) — довірений дорадник гетьмана К. Розумовського, управитель гетьманської канцелярії, москаль «чоловік хитрий, недобрий, українським порядкам неприхильний». Уся українська суспільність уважала Теплова головним спричинником скасування гетьманства. Знаючи настрої Катерини II, а може й на підказку московського уряду, він склав записку цариці про «Непорядки в Малоросії», в якій дійсно було зібрано чимало матеріялу про зловживання української старшини, а також доводилося, що українці — такі ж «росіяни», як і великороси, тільки «через недбальство київських князів відокремилися» і їх можна без особливих церемоній об'єднати в усьому з великоросами. . . Тим цінніше його засвідчення, що коли б у Батурині, як хотів Розумовський, було засновано університет, то там ніколи б не бракувало учнів, як бракувало в університетах московському та петербурському. «Про охоту люду Малоросійського до науки, — писав він, — немає чого й говорити, бо на Україні здавна заведені школи, без жадної помочі від уряду, а учнів, хоч вони не мають за вчення жадних нагород (привілеїв або чинів), не тільки не меншає, а більшає . . .»

Коли в наслідок доносів Теплова та його «Записки», Катерина II викликала Розумовського до С. Петербургу, і він зустрівся там із Тепловим, той зустрів його «з розкритими обіймами». Гр. Орлов, побачивши це, заввалив майже голосно: «Лобза, його же предаде» (Васильчиков «Семейство Розумовських» I).

ТЕРЕМ — за княжих часів дерев'яний, а іноді й мурований, кілька поверховий дім, палата. Археолог П. Курінний на підставі розкопів описував терем кн. Ольги й Ігоря в Києві: «В центрі площі княжого двору височив дерев'яний, на кілька поверхів ТЕРЕМ, стіни його всередині були розмальовані фресками; на тлі стіни кольору слоневої кістки, ще й до того добре вилискуваної, розбігались травчасті світло-зелені побігуни . . .» Назва ТЕРЕМ збереглася для палат чи палаців в наших часів: «Ой там, на горі в новім теремі, там рано засвічено. . .» (Сл. Грінченка).

ТЕРЕН, ТЕРНЯ (Прунас спіноза) — кущевата рослина з малими листками й дрібними неїстивними овочами; галуззя з колючками. Вживають терен на живоплоти. Терен розростається скоро і так густо, що людині крізь нього дуже важко пробити стежку, тому терен символізує в піснях непрохідне в просторі чи в часі місце, розлуку: «Позаростали стежки -доріжки, де проходили милої ніжки; позаростали терном, травою, де проходили ми разом з тобою». Або: «Ой. давно я у батенька була . . . А вже ж моя стежечка терном заросла. . . » (Чуб. V, 752). Т. Шевченко використав цю народню символіку:

Заросли шляхи тернами
На тую Вкраїну, —
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув,
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому . . .

Звідти терен і символ занедбання, що в деяких випадках переходить навіть у ненависть, як от у тещі до невістки: «Поховала сина на цвинтарі, а невістку під цвинтарем. Посадила сину яворину, а невісточці тернину . . . » (там же, 715).

І важке, бездомне життя характеризується тернами: «Вернись, сину, додомоньку, ізмий собі головоньку! — Ізмий, мамо, сама собі, або моїй рідній сестрі: мене змиють дрібні дощі, а розчешуть густі терни, а висушить ясне сонце, а розкуйдить буйний вітер . . .» (Драгоманов «Політичні пісні. . . » в II ч. I, ст. 154).

Тому й кажуть: «Мається, як в терні» (Номис, 2144). Або: «Мається, як голий в терні» себто бідує, терпить (Франко II, 382). Сюди ж належить і вираз: «Тернова (себто важка) до Бога дорога!» (там же III, 205). Не дурно ж і вінець Христовий був зроблений з тернового галуззя, повного колючок, — символу страждання. (Див. ТАВОЛГА). У колядках тернина фігурує, як «проклята», бо вона ніби

відмовилася вшанувати Христа з Богоматір'ю: «Пречиста стала . . . хвильку спочивати, Сина повивати, Стало їй ся стало галуззя кланяти, Буччя й коріння й всяке сотворіння, Лем ся не клонила проклята осика, Проклята осика й проклята терня. — Проклята осико, бодай єсь ся трясла - До суду судного. до віку вічного! А проклято терня, бодай єсь кололо До суду судного, до віку вічного! (Голов. II, 9).

ТЕРНИНА В НОЗІ — річ досить неприємна, але бувають ще неприємніші речі: «Волів би тернину в нозі, як його в домі!» — кажуть про дуже небажаного гостя чи родича (Франко «Прип.» III. 205). Проте, символіка терену має й світлі сторони. Саме завдяки своїм колючкам, терен робиться символом дівочої неприступности, чесности, непідкупности: «Знати Ганнусечку, знати, з котрої вона хати: двір її обтесаний, калиною обсаджений...» (Голов. IV. 261). Або про непідкупного господаря: «Ой славен, славен, пане господарю! — Ой чим же ти ся прославив? — Золотим терном обгородився . . . (Чуб. III, 385).

Тернова ягідка виступає, як символ ідеальних очей: «Чорний терен — то мої гарні очі.. » «Брови як шнурочок, очі — як терночок . . » «Чорні очі, як терен. коли ми ся поберем?». «Ой попід гори стежечка здавна, а попри стежку чорненький терном. Надійшла стежкою греч. на панночка, тернок зірвала, до очей клала: — Ой коби в мене такі оченька, такі чорненькі, як той тернок!»

Завдяки ж своїм колючкам. терен набрав значення й оберегу від нечистої сили: «Від вроків палять терня, говорять Отченаш і кидають у воду. І тоті вуглики падуть на дно у миску. Як вуглики упадуть, то йому (хворому) з того позавидування бракує, а як не падуть, то нічого не бракує. Оповідають також. що тих вугликів з тернини має бути дев'ять» (Етн. Зб. НТШ XXXIV, 161). На Снятинщині «в свято Юрія ломиться до схід-сонця терня під піччю, наливають води до миски і кидають терня: як терня потає, то поможе від уроків, а як сплине, то не поможе». (там же, XXXII, 307). На Буковині, хто не має на дворі овець, прив'язує напередодні Юрія над ворітьми пучок терну і квітку (Купчанко в Зап. ЮЗОтд. III, 384). За посвідченням Вагилевича. в Галичині в 1827 і 1831 рр., під час посухи і холери палили гаданих упирів і відьм на ТЕРНОВІМ ОГНІ

Терновий огонь згадується і в думі про Матяша старого: «Тоді отаман Матяш од них далеко одступав терновий огонь розкладав, коня свого козацького сідлав, біля себе припинав. . . » Взагалі терновий огонь вважається за огонь ідеальний: «Ой там на горі горять огні та все тернові; коло тих огнів стоять столи, а все тисові; коло тих столів сидять ковальчики, а все молодії, кують коненьки під старостоньки, а все вороні, а їм сваненька підков додає, а все мідянії, а коралики на гуфналики, а все дорогії . . .» (Голов. IV, 234). І в цій весільній пісні терновий огонь має значення оберегове. Саме тому на Волині у веснянці, поєднаній з КРИВИМ ТАНКОМ (див.) також співали: «Дівки й молодиці терени зрубали та й церковцю збудували . . . » Як знаємо, терен до будови зовсім не підходить, але тут «оберегове» значення.

Ів. Франко в поемі «Мойсей» в терні символізував ідеал саможертвенного провідника народу не демагога, а вірного слугу народніх інтересів, і вкладає в уста його персоніфікації таку промову:

Здобуватиму поле для вас,
І хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.
Боронитиму вступу до вас
Спижевими шпичками,
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.
І служитиму зайцю гніздом.
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху . . .

ТЕРЕНКИ — три похилі прутики, обвиті зубчатими биндами з тіста, в подібнювання колючок терну, і прикрашені згори голубками з тіста ж та пучком живої калини, що ними прикрашується згори КОРОВАЙ (див.) Ці теренки зв'язуються згори червоною заполоччю, яку потім — «якщо молода чесна» — роздають в неділю гостям . . . В більському пов. ці палочки звуться ТОРОЧКАМИ (Ящуржинський в К. Ст. 1897. XI, 283).

ТЕРБНІЄНКО МИКОЛА (1820-1903) — капіталіст, власник цукроварень, меценат, що дав на потреби Києва — на політехніку, на історичний міський музей, на зразкову міську школу — коло 2. мільйонів рублів. Жертвував на потреби народньої освіти, побудову шкіл, тощо в Глухові та деінде.

ТЕРЕЩЕНКО МИКОЛА (1898-1934) — письменник, поет; збірки «Ляборaторія», «Чорнозем», «Мета й Межа». Перекладав із Вергарна. Розстріляний разом із 27 іншими українськими письменниками, як Влизько, Фальківський. Косинка та інші.

ТЕРЕЩЕНКО МИХАЙЛО (1889—?) — внук Миколи мецената, в 1917 р. був міністром зак. справ в російськім Тимчасовім Уряді Керенського і провадив переговори з Укр. Центр. Радою.

ТЕРЕЩЕНКО ОЛЕКСАНДЕР 1806—65 — історик, етнограф та археолог. Головні праці: «Бит русского народа», «Очерки Новоросійского края», розвідки про кам'яні баби та могили Катеринославщини й Херсонщини.

ТЕРИТОРІЯ — основний складник разом із населенням (народом) та владою поняття ДЕРЖАВИ. Територія — це обшир землі. країна, на якому живе даний народ. Кожний нарід мусить мати свою територію, з якою він в'яже свою долю. В залежності від історичних подій ця територія може збільшуватися й зменшуватися, кордони її можуть пересуватися, але в основному кожний нарід вважає своєю територію, на якій він має етнічну перевагу і що в ріжні часи входила в склад його держави. В. Липинський писав: «Можна мати прекрасну територію і ніколи не здобути на ній влади, не мати на ній своєї держави та не стати з нею ніколи нацією. Допіру свідомість своєї території і хотіння мати на ній свою окрему владу, свою окрему державу, перетворюють її в активну порушуючу силу. З цієї свідомости і цього хотіння родиться ПАТРІОТИЗМ (див.) — любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх, без виїмку, її мешканців. Патріотизм — свідомість своєї території, а не сама територія, лежить в основі буття й могутности держави. . .» (Листи до Братів-Хліборобів» ст. 375).

Проф. Ст. Дністрянський відзначав ріжницю між національною і державною територією: «Основна ріжниця між національною і державною теиторією лежить у тім, що державні території основуються засадничо не самовільно,. тільки через натуру й культуру. Хоч би й признати, що народи у свойому історичному почині творилися якраз так, що одні племена ішли походом на інші і опісля перемішувалися взаємно, аж наслідком культурних цінностей перетворилися в народ, то чей же не може бути сумніву, що ні один модерний народ не став нацією лише через те, що підбив під свою владу інші народи. Через саме завоювання іншим народом не зміняється народність завойованого народу. До цього треба, щоб автохтонний народ покинув чи змінив свої первісні оселі. Доки він сидить далі на землях своїх предків, та доки завойовникам не вдалося після завоювання перевести повної асиміляції оселених на своїх колишніх землях членів завойованого народу та переробити його дефінітивно в спільну етнічну масу (пор. напр. в давніших століттях в Італії або Англії, а в новіших часах в Америці). доти завойований народ не тратить своєї народньої індивідуальности, та його територія обіймає всі ті пов'язані зі собою землі, на яких він жив зі собою без огляду на свою державну приналежність.

«З того слідує, що національна територія якогось народу — це та територія, з якою він зв'язаний історично через постійне, споконвічне поселення. В цьому розумінні поняття національної території есклюзивне: значить, хоч би мешкало побіч себе кілька народів, ніяка територія не може бути рівночасно національною територією для кількох народів, та кожний народ має свою питому, етнографічну територію. де він постійно поселився та, де він живе своїм питомим культурним життям . . . »(«Самовизначення народів» в «Воля» 1919, ч. V. ст. 201-02).

До весни 1939 року територія України мала 456 тисяч квадратових кілометрів. З приєднанням західніх областей і Криму простір поширився до 601 тисячі кілометрів квадратових. За виключенням Російської Федерації Україна щодо простору посідає перше місце в Европі. Від крайньої західньої точки кордону і до східньої — 1.300 км, а з півдня на північ — 900 км. З'явилися нові «сусіди» — Чехо - Словаччина, Угорщина, Болгарія. Кордони України зблизилися впритул з державами Західньої Европи, що має неабияке політичне й економічне значення. На протязі 164 км. долішній Дунай протікає в межах України. Отже, після тисячолітньої перерви з часів Святослава Україна стала придунайською державою. Через Північний Дінець і канал Волга-Дон Україна має судноплавний вихід на Волгу. Каспій, Урал.

Українські лісисті Карпати, найвища точка яких гора Говерля досягає 2060 м, та Крим з його горами та субтропічним узбережжям в значній мірі урізноманітнюють досить одноманітний плаский рельєф українського простору.

Збагатилася Україна на двоє внутрішніх «морів» — Каховське й Кременчуцьке з площею близько 450 тис. га. Кременчуцьке море простяглося від Кременчука аж до Черкас на 50 км завширшки. Його «зеркало» розлилося на просторі 252 тис. га. Тринадцять мільярдів кубометрів води вміщує це море. Яких разючих змін зазнали окремішні й дальші густо заселені райони, можна уявити з того, що перенесено на нові місця місто Новогеоргієвське, коло сотні сіл на сорок тисяч дворів!

На базі Каховськово моря споруджено і продовжується будівництво великої мережі зрошувальних каналів в степах Херсонщини. На зрошуваних каховських пісках та степах північного Криму розводять садки. виноградники.

Не пізнати й краєвидів Полтавщини, Чернігівщини. Нові Санжари близько Полтави, Радченки, Сагайдак біля Миргорода, Качанів-

ка, Розбишівка біля Гадяча, Роменський район на Чернігівщині й багато інших, стають районами нафтодобування, скрізь височать нафтові вишки. Потужні газопроводи з Шебелінки, що під Харковом, з Дашави в Галичині головно в напрямі на північ перехрещують український простір. Видобуток залізної руди поширився з Криворізького басейну і наступає на Кременчук. На теренах Волині з'явився новий вугільний басейн і шахтні надбудови, терикони стають невід'ємним елементом волинського краєвиду.

Виросли нові міста, як нова Каховка, Нове Здолбуново, Ново-Волинське й інші («Укр. Селянин» 1960, ч. І.)

ТЕРЛЕЦЬКИЙ КИРИЛО († 1607) — єпископ пинський і туровський від 1572 р., єпископ луцький і острозький від 1588 р.; перейшов на унію і в 1595 р. їздив до Риму; в 1596 р. відкрив берестейський собор.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ ОМЕЛЬЯН (1873 - 1958) — історик, дійсний член НТШ, довголітній диригент «Бояна», що став при ньому найкращим хором Галичини, директор гімназії Рідної Школи в Чорткові, потім Академічної гімназії у Львові. За першої світової війни, діяльний член Союзу Визволення України (СВУ), працюючи спеціяльно в Раштаті, по війні — голова «Рідної Школи» і член Головного Виділу «Просвіти», видавець «Знання», бібліотеки науково - популярних викладів. Залишив по собі «Життя української громади в Раштаті» (і в німецькій мові), «Історію Української Держави», перший того роду твір у нас, що зробив великий вплив на вироблення державницького світогляду; «Вплив природи на історію України», «Україна — забороло Европи», підручник географії і невидруковані джерельні історії Галичини, що, мабуть, загинули під час другої світової війни. За большевиків був до останніх років професором історії в університеті ім. Ів. Франка у Львові.

ТЕРЛИЦЯ, ТЕРНИЦЯ — знаряд тіпати льон, коноплі. «Суха, як терлиця» — казали в нас про сухоребру жінку. Була вона також символом гамірливости, надмірної балакучости: «Чи принести терлицю?» — запитували надто балакучу людину, якої не можна було переговорити (Франко «Припов.» III, 189, 204).

ТЕРЛИЧКИ — пісні, що їх чоловіки співали на весіллі, або на музиках. В скаргах П'ятниці зустрічаємо й скаргу, що люди «на мене, П'ятойку, терличок співають..» Бо в п'ятницю можна співати хіба тільки побожні пісні, а терлички, певно такими не були.

ТЕРЛЬОН († 1693) — франц. дипломат, посол Людовіка XIV до Швеції, де він був приятелем Юрія НЕМИРИЧА (див.), з яким вів переговори про допомоговий корпус козаків для Франції. Див. КОНДЕ.

ТЕРМІТИ — підрівникові комахи, що живуть громадами, як муравлі, в пороблених з глини гніздах до 4 метрів заввишки. Дуже шкідливі, бо своїми міцними щелепами нищать дерев'яні будови й вироби. Бояться сонячного світла і працюють у темряві. Тому переносно термітами звуть і людей, що потаємно провадять в суспільстві розкладову роботу.

ТЕРНЕШЕЛЬД — шведський посол до гетьмана Б. Хмельницького. В інструкції яку йому дав король Карло Х Ґустав визнавалась повна незалежність України, і пропонувалась не васальна залежність, а союз; економічні й торговельні відносини між Швецією й Україною мали спиратися на основах взаємности. (В. Липинський «На переломі..» ст. 271).

ТЕРНІВКА — наливка на терні.

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ КРАЙ — так була названа царським указом частина Галичини — галицьке Поділля з містами Тернополем, Чортковом і Заліщиками, — що в наслідок Шенбрунського миру 14. Х. 1809 р. відійшла до Росії і залишалася під Росією до 1815 р., коли, після Віденського конгресу, відійшла знову до Австрії. На чолі Тернопільського Краю стояв губернатор Ігнатій Тейльс, що урядував в Тернополі, в місті, яке заснував Я. Тарнавський 1540 р.

ТЕРОР — залякування політичного противника засобами кривавого насильства, включно з убивствами. Терор може бути ІНДИВІДУАЛЬНИЙ, коли він скерований проти окремих осіб: цього терору вживають революційні організації; і терор МАСОВИЙ, коли його, як систему влади, вживає уряд супроти всього населення.

Терор індивідуальний знаний з найдавнішої історії, але теоретичного узасаднення і широкого практичного застосовання він зазнав лише в XIX - XX вв., коли його систематично почали застосовувати ріжні терористичні партії. Особливого розмаху індивідуальний терор досяг після першої світової війни, як засвідчує оня красномовна листа: 1. листопада 1918 р. вбили мадярського премієра міністрів ґр. Тісу, 1919 р. тяжко ранили Леніна, 19 лютого 1919 р. легко ранили Клеманса; 14 травня 1920 р. вбили президента Мексику Каранцу; 8 березня 1921 р. вбили еспанського премієра міністрів Дато; 26 серпня 1921 р. вбили німецького канцлера Ерцбергера; 22 червня

ТЕРОР — залякування політичного противника засобами кривавого насильства, включ. но з убивствами. Терор може бути ІНДИВІДУАЛЬНИЙ, коли він скерований проти окремих осіб: цього терору вживають революційні організації; і терор МАСОВИЙ, коли його, як систему влади, вживає уряд супроти всього населення.

Терор індивідуальний знаний з найдавнішої історії, але теоретичного узасаднення і широкого практичного застосовання він зазнав лише в XIX - XX вв., коли його систематично почали застосовувати ріжні терористичні партії. Особливого розмаху індивідуальний терор досяг після першої світової війни, як засвідчує оця красномовна листа: 1. листопада 1918 р. вбили мадярського прем'єра міністрів гр. Тісу. 1919 р. тяжко ранили Леніна, 19 лютого 1919 р: легко ранили Клемансо; 14 травня 1920 р. вбили президента Мексику Каранцу; 8 березня 1921 р. вбили еспанського прем'єра міністрів Дато; 26 серпня 1921 р. вбили німецького канцлера Ерцбергера; 22 червня 1922 р. німецького міністра закордонних справ Ратенава; 16. грудня 1922 р. першого президента Польщі Габрієля Нарутовича; 1. лютого 1923 р. тяжко ранено чехо-словацького міністра фінансів Рашіна; в червні 1923 р. убили болгарського прем'єра міністрів Стамбулійського; 1. червня 1924 р. тяжко ранили австрійського канцлера о. д-ра Зайдля: 14 квітня 1925 р. невдалий атентат на болгарського короля, вибух пекельної машини в катедрі потягнув за собою смерть 150 людей. Король Борис врятувався. 7 квітня 1926 р. легко ранили Муссоліні; 25 травня 1926 р. большевицький аґент, жид. Шварцбарт убив у Парижі Гол. Отамана Симона Петлюру; 11. вересня 1926 р. невдалий атентат на Муссоліні; 14. жовтня 1927 р. убили албанського посла Цена Беґа; 12 квітня 1928 р. атентат на італійського короля Віктора Емануеля, який врятувався. 23 особи вбиті; 20 червня 1928 р. посол Р. Рачіч застрілив у скупштині в Білгороді провідника Хорватів Радіча; 20 лютого 1931 р. атентат на албанського короля Ахмеда Зоґу. Король врятувався; 7 травня 1932 р. москаль Ґорґулов застрілив президента Франції П. Думера; 15. лютого 1933 р. атентат на президента Рузвельта. Президент врятувався, але від куль згинув бурмістр Чікаґа Чермак; 6 червня 1933 р. невдалий замах на грецького прем'єра Венізельоса: 3. жовтня 1933 р. убили румунського прем'єра Дуку; 16 червня 1934 р. українці убили міністра внутрішніх справ Б. Перацького: 25 липня 1934 р. убито канцлера Дольфуса; 9. жовтня 1934 р. у Марселі убив Келемен короля Югославії Олександра І і французького міністра закордонних справ Л. Барту.

Останній терористичний акт, що його жертвами впали король Олександер і міністр Барту, викликав, в зв'язку також із попередніми актами, реакцію в урядових колах усіх держав, представлених в женевській Лізі Націй, і вона 10. XII. 1934 р. ухвалила резолюцію з осудом актів індивідуального терору і закликала уряди зорганізувати інтернаціональну акцію для поборення тероризму. Ця резолюція не дала жадних наслідків, бо «збільшені і, так би мовити, залеґалізовані репресії не викоренять лиха, як ніякі репресії взагалі ніякої проблеми ніколи не розв'язали. Боротьба з тероризмом — це боротьба з наслідками лиха, це ліквідування тільки зовнішніх проявів недуги. У Женеві не поставили діяґнози цієї недуги, і тому всі заходи міжнароднього світу проти явищ тероризму мусять на практиці скінчитися невдачею... Тероризм, як міжнародня проблема, існуватиме так довго, як довго терором послуговуватимуться окремі держави у своїй внутрішній політиці». (Діло XII 1934).

І тут ми приходимо до проблеми — МАСОВОГО. чи УРЯДОВОГО терору.

Масовий терор застосував в великих розмірах вперше уряд французької т. зв. «великої» революції, під проводом Робесп'єра, але в менших розмірах його практикували всі т. зв. поліційні, автократичні уряди. Особливо ж він відзначив царювання московських Івана Ґрозного, Петра І та Леніна і Сталіна, а в Німеччині Гітлера. Тероризм Івана Ґрозного обмежувався на Московщину, але Петро І поширив його і на Україну, особливо після виступу Мазепи по боці шведів. вирізання всього населення Батурина, Маячки, Нехворощі, Переролочної, Запорозької Січі, а потім катування на смерть в Лебедині сотні самих старшин були явними актами терору, скерованими на залякування українського народу, щоб він побоявся підтримувати гетьмана в його повстанні проти Москви.

Енґельс писав 4.XI. 1870 р. Марксові: «Ми розуміли під режимом терору панування людей, що наводили жах, вживаючи терор; але, це, навпаки панування людей, що самі стероризовані Терор, це, по більшості, непотрібні жорстокості, поповнювані для власного заспокоєння людьми, що самі бояться. Я переконаний, що відповідальність за терор 1793 р. падає виключно на людей, занадто зляканих...»

Ці слова Енґельса цілковито пасують тому теророві, що його запровадили московські большевики, опанувавши владу. Боячися її втратити, вони вирішили затримати її шляхом жахливого терору. Вираховують, що за час від 1917 до 1922 р. Чека знищила приблизно 10 мільйонів людей, не враховуючи тих, що згинули на фронті. Дані, зібрані спецяльною англійською комісією, свідчать про те, що в перших роках московсько - советської влади було

знищено: епископів і священиків — 1.243, професорів і викладачів — 6.775, лікарів 8.800, офіцерів 64.650, інших представників інтелігенції 355.250. Разом 426.718 осіб. За Сталіна цей поліційний терор ще посилився, поширюючись навіть на кадри ком. провідників, ідеологів і ініціяторів комуніст. революції. У травні 1934 р. Н. Криленко, тодішній державний прокурор, промовляючи до суддів, сказав: «Ворожі кляси розбиті, але індивідуально кляса ворогів ще існує, бо не всіх ми вже розстріляли, не всіх переловили, не всіх фізично знищили...» Самого Криленка, як «ворога народу», було теж пізніше «фізично знищено» — розстріляно. З давнього Політичного Бюра, що існувало при Леніні, залишилися живими при Сталіні, лише він сам, Ворошилов, Молотов і Андреєв, всі інші — Лев Троцький, Ю. Зінов'єв, Л. Каменев, Н. Бухарін, А. Риков, Ю. Сокольніков, М. Томський та інші були фізично знищені. « З членів Центр. Комітетів Комун. партії були «фізично знищені» 52. Були також знищені 42 маршали, генерали і адмірали — всі комуністи, бо про інших ми тут і не згадуємо — їм бо ність числа. Не враховуємо тут десятків тисяч зліквідованих місцевих провідників і мільйони засланих. Не враховуємо тут і 150 українських письменників, численних учених і мистців, що були комуністами...

Московський комуністични' режим увів ще й небувалий ЕКОНОМІЧНИЙ терор, особливо в Україні, щоб позбавивши населення економічних засобів, скерувати всю його увагу на зусилля якось прожити, удержатися при житті. З цих засобів економічного терору не можна не згадати штучно зорганізованого голоду 1933 р., коли загинуло понад 6 мільйонів українського селянства.

Систему економічного терору в Україні висвітлив у спеціяльній розвідці в «Укр. Вістях» М. Павлюк: «Виявилося, що навіть безоглядний поліційний терор, цілком достатній при НЕП-і, не давав бажаних Москві наслідків при соціялізмі. Він був не досить всеохоплюючий, хоч часто карали і зовсім невинних, щоб навіть і люди, ні в чому неповинні, ніколи не забували, що відсутність провини не може їх врятувати від репресій червоного терору, коли цей терор оголошено як масовий. «Стало ясним, що навіть червоний комуністичний терор не спроможний в умовах матеріяльного добробуту населення примусити працювати не тільки до старости, а й до самої смерти, або примусити матерів залишити без догляду й виховання своїх дтей а самим іти на роботу. Як потопельник щоб врятуватися хапається за соломинку, так загроза смерти від голоду примушує людину підкоритися і покірно працювати, що є сили. . .»

«Маючи до послуг увесь державний апарат, застосовуючи поліційний терор, морячи людей голодом у разі сильного спротиву обдурюючи пропагандою і необмеженими обіцянками, червона Москва використала ще й методу економічного тиску хвилями: спочатку винищування селян голодом в 1930 - 1933 роках, потім помітне відпруження в 1934 - 1936 роках і після 1936 року знову зниження життєвого рівня. Виявилось, що маси, зазнавши жаху голоду, сприймають відпруження економічного тиску з вірою, що далі буде краще, і наче не помічають, що під час відпруження матеріяльний добробут населення далеко не дійшов до рівня, скажімо, НЕП-у. Але настрій в населення підвищується, як у людини, що, видужавши після тяжкої хвороби, не помічає, що хоч ця хвороба й минулася, але здоров'я вже не те, що було до хвороби. Так і тут, маси на деякий час забувають про свій попередній індивідуальний добробут і радіють, що тепер принаймні досить хліба, що минулася небезпека докраю виснажитися, а то й вмерти. . .»

«В світі поширена думка, що в Советському Союзі і зокрема в Україні неможливі страйки і більш - менш серйозні заколоти лише через поліційний терор. Хибність цього твердження видно з того факту, що коли поліційний терор був найсильнішим (у 1919 - 1921 рр.) були страйки, були й повстання. Коли ж усі верстви населення були спролетаризовані матеріяльно і тим самим охоплені економічним терором, ми не бачимо виявів протесту й непокори, які стали неможливими. Людина, загрожена фізичним голодом, не може ні повставати, ні страйкувати, бо обидві ці акції потребують певних матеріяльних ресурсів (і духової енергії, Є. О.) Широкі маси робітників і колхозників не тільки зі страху перед поліційними репресіями, а й наслідком цілковитої матеріяльної незабезпечености не можуть наважитися на масовий відкритий виступ. Страйки взагалі характерні для суспільства, що бореться за вищий ступінь матеріяльного індивідуального добробуту, а не за те, щоб не вмерти з голоду. Голодна людина спроможна лише шукати хліба і нездатна до протесту».

Юр. Дивнич в розвідці «Тероризм, як соціяльна система СССР» писав: «Тероризм, як один із методів організації суспільства, існував і раніше, але тільки як один поруч з іншими. В СССР всі інші методи організації набирають терористичної функції. Тероризм XX ст. — це не тільки фізична, поліційна репресія, це ввесь арсенал примусу жити так, як не хоче ні один стан у даному суспільстві, діяти так, як противно народній душі. Це арсенал, всі і перші - ліпші засоби якого оправдуються не людською природою і потребами її прогресу, а довільно визначеною «метою»

(Див. ТЕЛЕОЛОГІЗМ). Тут фізично розстрілюють кулею, морально — цукеркою, безчестям і опльовуванням і орденом (одному відомому українському вченому — членові Академії Наук на слідстві було вибито зуби, а потім його звільнено, нагороджено орденом і персональним автом), тут разять брехнею і правдою, гарматами й ідеями. голодом і спецрозподільником, безчестям і славою. Ця система універсального терору, що проникає в усі клітини життя і побуту, побудована на доброму знанні суспільних законів, психології мас і одиниць і далі ми побачимо, яка вона гнучка, стратегічно і тактично розроблена, як уміє вона сполучати наступ із відступом, зброю із словом, брехнею підправляти видимість правди. Свою соціяльну базу ця система творить собі зовсім наново у вигляді нової упривелейованої верстви». (Див. БЮРОКРАТІЯ).

Проф. Гр. Ващенко вбачає в совєтській системі масового універсального терору, логічний наслідок комуністичного матеріялістичного світогляду, що неминуче провадить до терору:

«Терор і тиранія виникають із самої природи комунізму. Безпосередньою основою їх є вчення про людину, як суто матеріяльну річ, про клясову боротьбу і про комуністичну мораль. Комунізм послідовно матеріялістична система, що все буття зводить до матерії і заперечує існування будь-якого духового нематеріяльного первня. Зокрема він заперечує існування душі, як духової нематеріяльної субстанції. Саму свідомість, що явно має нематеріяльний характер, він трактує, як властивість високо-організованої матерії, що з'являється на вищих ступнях розвитку органічної природи в зв'язку з розвитком нервової системи.

«Отже людина, відрізняючись рівнем свого розвитку від мінералів, рослин і тварин, в основному така ж матеріяльна річ, як і все, що існує в природі. Звідси й вартість її відносна, а не абсолютна. Цю думку, цілком в дусі комунізму, висловив Сталін в одній із своїх промов в 1934 р. Бажаючи підкреслити високе становище людини в СССР, він сказав: «Людина — це найцінніший капітал». Але цінність капіталу дуже відносна. Напр. до большевицької революції в Україні можна було за карбованця купити 24 кг. жита, а в 1921 р. одна хлібина на базарі коштувала 5 мільярдів карб. Так само й людина в СССР. Сьогодні вона ударник, одержує ордени й нагороди, бо вона потрібна большевицькій владі і комуністичній партії. а завтра вона — «ворог народа», і її розстрілюють у катівнях НКВД або засилають на каторгу. кудись на Колиму. («Шлях Перемоги» 14. III. 1954). Див. ТОРТУРИ.

ТЕРСЬКІ КОЗАКИ — козаки земель над р. Тереком з головним містом Владикавказом. Назва їх походить із XVII ст. Перше, на нижній Терек прийшли рязанські та волзькі козаки й оселилися тут під іменем ГРЕБЕНСЬКИХ козаків. Поповнені за Івана Грозного московським військом, заложили вони тут в 1657 р. ТЕРСЬКУ твердиню і прийняли від того назву Терських козаків. Це козацтво в наслідок численних війн, здебільша вигинуло, і втрати були поповнювані переселенцями з інших земель, в тому в значній частині і з України. В 1860 р. було тут створено ТЕРСЬКУ ОБЛАСТЬ, що перед революцією охоплювала 64.060 кв. кілометрів.

ТЕРШАКІВЕЦЬ ГРИНЬ (1877-1959) — селянин, в рр. 1913-18 посол до галицького сойму. Змобілізований до австрійської армії попав у російський полон під Перемишлем і за революції 1917 р. був вже в Києві, де став співосновником Галицького - Буковинського Комітету. В 1918 р. був членом української конституанти у Львові і 1. XI. 1918 перебрав владу від поляків у Комарні. В травні 1919 р. поляки його арештували і тримали до кінця 1920 р.. Був співосновником в 1925 р. УНДО і був одним із заступників голови УНДО аж до 1939 р. В рр. 1928-38 був послом до польського сойму. Був дуже популярним промовцем. За пацифікації сидів у в'язниці. З приходом червоної армії до Галичини, москалі його заарештували 25.IX.1939 і засудили на 8 років примусової праці. які він відбув по таборах Котласу й Колими Його доньку й дружину було вивезено до Казахстану, де дружина померла в 1942 р. Тершаковець повернувся з заслання в 1947 р., але після геройської смерти сина Зиновія, що був одним із командирів УПА. був засуджений в листопаді 1948 р. ще на 10 років примусової праці в таборах Воркути й Мордовії. Повернувся до Львова, як інвалід в квітні 1956 р. Тисячі селян взяли участь в його похороні. Був він почесним членом «Просвіти» у Львові.

ТЕРШАКОВЕЦЬ МИХАЙЛО (1883 - ?) — історик, дійсний член НТШ. Праці про Галицько - українське відродження, про українські Думи, про Слово о Полку Ігор.

ТЕСЛЕНКО АРХИП (1892 - 1911) — письменник, автор оповідань із селянського життя, перейнятих безнадійним сумом, але й глибокої життєвої правди. Заарештований в 1906 р., був засланий на далеку північ, де тяжко захворів і повернувся в 1910 р. до рідного села Харківець на Полтавщині з цілковито зруйнованим здоров'ям. Помер від сухіт, на 30 році життя. Кращі його твори «Страчене життя», «З книги життя», та автобіографічний «Поганяй до ями».

ТЕТЕРВАК, ТЕТЕРЮК, ТЕТЕРЯ — птах із родини кураків із ліруватим хвостом. Гр. СКОВОРОДА писав: «Всю Малоросію Великоросія називає теретваками. Чого ж стидатись? тетервак птах дурний, але не злобний. Та й не той дурний, що не знає, а той, що знати не хоче . . .» На можливий зв'язок прізвища в «Наталці Полтавці» з «тетерваком», як глузливим прізвищем українців, справедливо вказав Єфремов у своїй студії про Котляревського.

Про глухих людей кажуть: «Глухий, як тетерук», або «Глуха тетеря».

ТЕТЕРЯ — тісто з житньої муки, розведене молоком або водою з медом. У запорожців воно часто заступало печений хліб, якого неставало. Запорожець Розсолода оповідав: «Оце як його замішають, то воно буває ріденьке - ріденьке, потім кисне, після чого вже робиться густе, — тоді воно й готове. Як схотів який запорожець їсти, то зараз бере казан, вішає його на кабицю, наливає в казан води в воду кидає тетерю, до тетері підбавляє пшона, а до пшона рибу або раки, та тоді й варить . . .» (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» ст. 115 - 16).

ТЕТЕРЯ - МОРЖКОВСЬКИЙ ПАВЛО († 1670) — до 1647 р. регент канцелярії ґродського суду в Володимирі на Волині; після революції 1648 р. переяславський полковник, в 1654 р. посол до Москви для підтвердження Переяславського договору. За Виговського виявив себе прихильником Польщі. В 1663 р. гетьман Правобережжя під польською зверхністю. В 1665, зрікшись гетьманства, виїхав до Варшави, але, огірчений на поляків, виїхав в 1670 р. до Туреччини, де й помер в Адріянополі.

ТЕЩА — мати жінки. В усьому світі відомі неприязні відносити між зятем і тещею. У нас вони відбилися в низці гумористичних пісень про тещу, яка перше б'є зятя, а потім отримує від нього таку відплату, що тільки «. . . сученька брехне, тещенька ізітхне: — Ой, мені лишенько, чи не зять знову йде?! Хату зачиняйте, двері замикайте, проклятого зятя в хату не пускайте! Що вітер загуде, теща думає: зять іде, що куриця киркне, теща й крикне . . .» (Зап ЮЗОТд. II, 127-29, Також Перв. Громад. 1929. II, 66-74).

Такі взаємини відбилися і в приповідці: «Хто повідає: ні єдиного разу тещі не бив, той буде на тім світі зайців пасти . . .» (Номис, 9416) :заяць — символ боягузства, а хіба тільки боягуз міг би стерпіти тещине знущання й не відповісти на них боєм.

Відраза й жах, з якими первісна людина відноситься до своєї тещі дуже добре відомі етнологам. В племені Іюїн в Новій Галлії табу, що забороняло зятеві будьякі зносини зі своєю тещею було дуже суворе. Він не смів навіть дивитися на неї; більше того: він не смів дивитися в тому напрямку, де вона знаходиться. Коли б його тінь упала на тінь тещі, то цей жахливий факт був би вистачальний для розводу: чоловік мав би негайно відступити свою жінку, щоб вона повернулася до своїх батьків. В Новій Брітанії уява дикунів не може збагнути, які б страшні нещастя могли б виникнути, коли б якийсь зять побалакав випадково зі своєю тещею, — мабуть, самогубство одного з двох, або й обох, було б єдиним порятунком. Найурочистіша формула присяги в тубільців Нової Брітанії така: «Якщо я говорю неправду, то хай мені доведеться стиснути руку моєї тещі». (Фрезер «Золота галузка» I, 319).

Давні етнологи пояснювали такі взаємини між зятем і тещею наслідком шлюбу умичкою та обуренням, справжнім чи удаваним, що умичка викликала у матері дівчини. Але існування неприязних відносин між зятем і тещею і в сучасному світі цивілізованих народів, де шлюби відбуваються за згодою зацікавлених осіб, примушує шукати причин цього явища в психології тещі, що звичайно не може перемогти своїх ревнощів до доньки, яка ніби зраджує любов до матері задля зятя. Цей психологічний ґрунт особливо яскраво виявляється в випадку дочок одиначок.

ТИВЕРЦІ — старо - українське плем'я, що заселювало землі над морем між Дністром і Дунаєм. За тиверців згадує «Повість временних літ», але містить їх між Дністром і Бугом. Тиверці входили в склад держави АНТІВ (див.) яка існувала в V - VI ст. по Хр. Пастернак, на основі археологічних даних признає тиверців за автохтонів Басарабії, які перше носили назву ТЕТІВ, і були носіями т. зв. Липицької культури: («Археологія . . . » ст. 529-539).

ТИВУН — княжий (єпископський, манастирський, боярський) слуга, що в деяких випадках навіть судив замість князя (М. Грушевський «Іст. УР.» III, ст. 241), або виконував інші господарські обов'язки: були ТИВУНИ КОНЮШІ, — начальники конюхів, ТИВУНИ ОГНИЩНІ — мабуть, начальники над челяддю. Були вони людьми несвобідними, як на те вказує постанова Руської Правди, що хто іде на службу, не забезпечивши собі свободу, тим самим стає холопом: «А се третіє холопство (третя обставина, що приводить до холопства) — тивунство без ряда. . .» «Княжі (а також єпископські, почасти боярські) тивуни, хоч були, певно, дуже часто, а навіть переваж-

но несвобідні (на це вказує слово «тивунство» в наведеній постанові Руської Правди, як типове означення несвобідного слуги), сповняли ріжні, досить поважні урядові функції й мусіли грати важну ролю в суспільній єрархії». (там же ст. 311). Назву тивунів зустрічаємо часом на Волині і в київських волостях ще в другій половині XV в., але загалом ця назва виходить із уживання, задержавшися далеко довше в землях білоруських і чисто литовських (а на Україні — в Галичині), але в значенню сільських начальників (там же ст. 291).

ТИЖДЕНЬ — частина місяця з семи днів від одної неділі до другої. Поняття семиденного тижня з суботою, як вільний від праці день, знаходимо ми вже в Біблії (У кн. Мойс.: V, 12-15), і відоме воно і в Вавилоні. Був навіть час, коли припускали, що семиденний тиждень постав первісно в Вавилоні, або в Асирії, де було встановлено культ семи плянет, що їх іменами називано дні тижня, але потім відкинуто цю згадку, що базувалася головно на схильності вавилонян до пошанування кожного сьомого дня — 7-го, 14-го, 21-го і 28-го кожного місяця, що вважалися нещасливими, і тому в них треба було стримуватися від деяких твердо встановлених актів. Всі інші народи, за винятком жидів, поділяли їхні місяці на три частини по 10 днів в кожній: це були ДЕКАДИ, які знаходимо і в єгиптян, і в китайців. В античному грецькому світі поняття семиденного тижня виринає вперше в Арістотеля, але з прийняттям християнства перейняли греки від жидів - християн і поняття семиденного тижня. Проте, перенесли святкування сьомого дня з суботи на неділю. Релігійним і святковим днем, а одночасно й початком тижня стала неділя вважатися в наслідок декрету Константина Вел. з 321 р.

У нас в давніх часах не було семиденного тижня, бо й поділ на місяці був невстановлений: рік ділено не так на місяці, як на періоди, особливо важливих для наших людей господарських сезонів. Поділ на тижні і назви днів тижня прийшли до нас з християнізацією України разом із церковнослов'янською мовою, Для назви ТИЖНЯ утворено в церковнослов'янщині СЕДМИЦЮ, але ця назва утрималася лише в болгарів, сербів і хорватів, а в нас лише в церковній термінології — седмічні тропарі, себто тропарі тижня в відріжнення від недільних тропарів. У нас же і в білорусів прийнялося народне окреслення ТИЖДЕНЬ, що постав із фрази, як «тий же день», що й сім днів тому, себто тиждень тому.

ТИЖДЕНЬ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ — політична маніфестація на користь народів, поневолених Москвою, що його встановив президент США ген. Д. Д. Айзенгауер 17. VII. 1960 р., а потім затвердив і президент Кеннеді в 1961 р.

Ось текст проклямації ген. Айзенгауера з цього приводу:

«Тому, що багато народів у світі були поневолені імперіялістичною і аґресивною політикою совєтського комунізму; і

Тому, що народи опанованих Совєтами країн позбавлені їхньої національної незалежности і особистих вольностей; і

Тому, що громадяни Сполучених Штатів Америки зв'язані родинними вузлами і принципами з тими, що люблять волю і справедливість на кожному континенті; і

Тому, що це відповідно і властиво заманіфестувати народам поневолених націй підтримку уряду і народу США для їхніх справедливих аспірацій на волю і національну незалежність; і

Тому, що Конгрес США спільною резолюцією, прийнятою 17-го липня 1959 року. уповажнив і просив Президента США видати проклямацію з проголошенням третього тижня липня 1960 р. «Тижнем Поневолених Народів» та видавати подібну проклямацію кожного року аж до часу, коли воля і незалежність будуть досягнені для всіх поневолених націй світу:

Отже тому я, Двайт Д. Айзенгауер, Президент Сполучених Штатів Америки, призначаю оцим тиждень, що починається 18 липня 1960 року, Тижнем Поневолених Народів. Я запрошую народ США відзначити той тиждень відповідними церемоніями і активностями та закликаю його до студій боротьби поневолених Совєтами народів і до поновного зобов'язання підтримати справедливі аспірації тих поневолених народів.

У доказ того я оцим кладу свій підпис та кажу прибити печатку Сполучених Штатів Америки. Дано в місті Вашінґтоні цього 17-го дня липня в році Божому 1960 та в році Незалежности США Америки 185-му.

Д. Д. Айзенгауер».

ТИЛЯГИ — панцир із залізних або срібних дощечок, нашитих на оксамиті. сукні або шкурі. Вживано за козацьких часів.

ТИМОШЕНКО ВОЛОДИМИР (1885 -?) — економіст, в 1919 р. був радником делеґації УНР в Парижі. потім професором Укр. Господарської Академії в Подєбрадах.

ТИМОШЕНКО СЕРГІЙ (1881 - 1950) — інженер - архітект, з Конотопщини, брат Володимира. За УНР був губ. комісаром Харківщини, потім міністром шляхів в кабінетах І. Мазепи, В. Прокоповича, і А. Лівицького. В рр.

1921 - 23 працював у Львові, як архітект, і був заступником голови Гуртка Українського Мистецтва. В рр. 1924 - 28 був професором і ректором Укр. Господарської Академії в Подебрадах. Був також співосновником і професором Української Студії Пластичного Мистецтва в Празі. В 1930 р. переїхав до Луцька, де керував архітектурним відділом земського уряду до 1935 р., був членом кількох українських місцевих організацій. В 1935 р. був вибраний послом до польського сойму, а далі від 1938 р. був сенатором, виявляючи велику льояльність до польського уряду. Після другої світової війни переїхав до США і працював, як архітект в США і в Канаді. Був дійсним членом УВАН.

ТИМОШЕНКО СТЕПАН (н. 1878) — інженер - механік, брат Володимира і Сергія, учений світової слави. Був професором політехніки в Києві в рр. 1906-11, від 1912 р. в С. Петербурзі, в рр. 1920-21 — в Загребі, від 1926 р. професор Мічіґенського університету в США, Дійсний член НТШ та УВАН.

ТИМПАН — музичний інструмент — скринька з натягнутими струнами, в які вдаряли паличками. У нас звали також КОТЕЛ, або й БУБЕН. В «Чорній Раді» П. Куліша: «Два тимпанники (себто ті, що грали на тимпані Є. О) стали перед його (гетьмана) з срібними бубнами . . . Сомко звелів ударить своїм тимпанникам у срібні бубни . . . »

ТИМФА — дурний жарт: скручують трубку з паперу, вкладають в неї шматочок вати, запалюють і вдувають трубкою дим у ніс людини, що спить. В «Енеїді» Котляревського: «Од диму сонце закоптилось, курище к небу донеслось. Боги в Олимпі стали чхати: Турн їм ізволив ТИМФИ ДАТИ . . . »

ТИМФА, ТИНФА — польська монета, карбована в рр. 1663 - 66 за проєктом орендаря монетарень Андрія ТИМПФА, з срібла досить низької якости, невідповідної номінальній цінності монети. Формально тифми цінувались у 30 польських грошів, або один золотий польський, фактично ж містили в собі срібла лише на 12-13 грошів, а в обігу ходили за сталим курсом 18 грошів, що дорівнювало курсовій ціні ОРТА (див.). На Україні, судячи з складу скарбів, тимфи Яна-Казиміра були в обігу в порівнюючи малій кількості. Більше, мабуть, було в обігу тимфів Яна Собєського, як про те свідчать скарби другої половини XVII ст. та початку XVIII ст. Ціна тимфа в московській валюті за офіційним курсом була 20 копійок; фактично ж, як і ціна орта, вона дорівнювала, мабуть, 12 копійкам. (В. Шугаєвський в Наук. Зб. УВАН, 1952, I, ст. 139.

ТИМЧЕНКО ЄВГЕН (1866 - ?) — визначний мовознавець, дійсний член НТШ. В 1913 р. викладав на Високих Жіночих Курсах у Варшаві, від 1915 р. був приват-доцентом варшавського університету, потім професором ІНО в Києві і директором Комісії ВУАН для складання історичного словника української мови. Мабуть, фізично знищений комуністичною владою.

ТИНК — розчин гашеного вапна, або глини з піском, що ним обмащують стіни.

ТИНКУВАННЯ — набивання на зруб всередині та зовні хати вузеньких дранок на кшталт ґрат, щоб потім вкрити стіни хати щекатуркою, або мішаниною глини з кізяком, а потім побілити (Хв. Вовк, «Студії. . . » 97).

ТИП — характерний представник певної групи людей, тварин чи речей. Звідци в літературі особа з сильно зазначеними особистими рисами, що одночасно втілює в собі характерні риси якоїсь категорії людей. Так Ярема — тип гайдамаки, Катерина Шевченка — української покритки часів кріпацтва, Плюшкін — тип скнари поміщика, Чічіков — тип спекулянта часів кріпаччини. Іронічно типом звуть також надто чудну, оригінальну людину: «Ото ще тип!»

ТИПІКОН — церковний устав, що подає відомості та вказівки щодо Богослужень кожного окремого дня на ввесь рік. Православна Церква має два церковні устави. Перший — Єрусалимський — належить перу св. Сави Освященого (532 р.). Він був призначений головно для ченців, але з часом був змінений і застосований до потреб парафіяльних церков. Цей устав був наново опрацьований і доповнений у VIII ст. св. Іваном Дамаскіним і Космою Маюмським. Вони додали чимало нових правил, а особливо співів. В такому вигляді типікон скоро поширився в Греції, зокрема в Студійському манастирі в Констянтинополі — — звідки і його назва Студійського. Цей типікон вживався в Україні від часів св. Теодосія Печерського, який зробив деякі зміни, необхідні в умовах чернечого життя в нашій країні. Устав преп. Сави з'явився пізніше, але здобув загальне визнання і вживається досі. Натомість Студійський типікон уживається досить рідко і не скрізь. (Укр. Прав. Календар, 1955. ст. 144—45).

ТИПОНОМІЯ — наука про походження назов місцевостей. В місцях, де якась мова загинула вже багато віків тому, географічні назви часто ще заховують спомин про неї. Цей консерватизм допомагає антропологам відбудовувати територіяльні межі народів, що зго-

дом звузили свою територію, або й зникли зовсім. Гамі відбудував таким чином частину етнографічної мапи давнього Мехіка. У нас типономію плекає проф. Яр. Рудницький, встановлюючи межі розселення слов'ян і зокрема українських давніх племен.

ТИРАН — володар, що його владу не виправдує ані спадкове право, ані освячує релігія. Тирани приходять до влади шляхом насильства. Звідци погана репутація тиранів, як узурпаторів, деспотів, що тримають владу проти волі народу і тим самим мусять уживати далі насильства і терору. В давній Греції та Італії тирани завжди виходили з демократичної, а не аристократичної партії. «Тиран, — писав Арістотель, — має завдання охороняти народ від багачів; він завжди починав тим, що був перше демагогом; зміст тиранії полягає в тому, щоб поборювати аристократію. .» Такими тиранами були Пізістрат в Атенах, Теаген в Мегарі, Денис в Сіракузах»» І Фюстель Куланж зі свого боку потверджував: «Всі тирани представляються, як люди незвичайно жорстокі. Мало ймовірно, що б вони були такими зі своєї натури. Але вони знаходилися в дійсній необхідності давати землю і гроші бідним. Лише так вони трималися при владі. Тиран грецьких міст — особа, про яку теперішнє життя не може дати жадної ідеї. Це — людина, яка живе серед своїх підданих без жадних посередників, без міністрів, і мусить йти навпростець. Він не знаходиться на високому й незалежному становищі суверена великої держави. Він має всі жадання й пристрасті приватної людини, він не байдужий до вигод конфіскації, він легко кориться бажанню особистої пімсти і гніву. Він боїться, він знає, що він має по всіх усюдах ворогів, і що народня думка виправдує тирановбивство. Можна собі отже уявити, яким має бути урядування таких людей. За винятком двох чи трьох гідних пошани виняткових осіб, що висунулися в IУ і III віках до Христа, всі т и р а н и панували, підлещуючись до найгірших почувань натовпу і нищучи все, що виходило понад загал своїм багатством, народженням .чи заслугами. («Давне Місто», фр. вид. ст. 404-405).

ТИРАС — скитська назва Дністра. Звідци ТИРАСПІЛЬ «місто над Дністром.» Давніше тут була татарська осада Суклея, яку спалили турки в 1787 р.

ТИРЛИЧ, СВІЧУРНИК — зелиста рослина з гарним темно-синім, червоним або жовтим лійкуватим цвітом. Вважається вона приворотним зіллям. Під Івана Купала дівчата ходили в ліс шукати тирлич. Знайшовши, виривали з коренем і примовляли: «Тирлич, тирлич, десятьох приклич, а з десятьох — дев'ятьох, з дев'ятьох — вісьмох, а з вісьмох — сімох. . . а з двох одного, та доброго!» Потім дівчина приносила тирлич додому і ховала до наступного дня. Як тільки починало зоріти, ішла досхід сонця по воду і примовляла: «Як вода борзо йде, так аби я борзо віддалася; як вітер шпарко йде, так аби до мене шпарко свати йшли; як сонцем усі люди радуються, так аби мною всі радувалися; як любить мацінька дитина свою маму й гине за нею, так аби легіні (парубки) гинули за мною». Так примовляла тричі, зачерпувала тричі води, несла її до хати і варила в ній тирлич. У тім виварі мала дівчина вмитися, тоді вона певно ще того року вийшла б заміж, і то скорше чи пізніше залежно від того, чи вітер шпарко, чи не шпарко віяв того дня, як брала воду й примовляла (МУЕ НТШ УІІ, 259). Що це замовляння на тирлич вживалося не тільки на Гуцульщині. але й на Придніпрянщині, видно з того, що його знав Квітка (II, 121-.

Тирлич мав приворотну силу не тільки в любовних справах: «Хто тирлич носить, той завше буде в ласці у панів» (Сл. Уманця).

З другого ж боку, тирлич був і оберегом проти нечистої сили: «Коли б не тирлич та тоя, була б ти, дівчино, моя» — казав чорт дівчині, що мала на собі вінок із тирлича та тої. «Коли б не тирлич, був би я твій панич» — казав теж перелесник дівчині, що мала при собі цю квітку. (Номис, 245). І проф. М. Сумцов стверджував: «Чорт боїться тирлича і тої». (К. Ст. 1890, I, 70).

ТИРСА — степова трава (див. КОВИЛА). Символ степової волі: «Жита похилились, де паслися ваші коні, де тирса шуміла» (Шевченко). Шум та свист тирси під час вітру, а особливо такого міцного, що «розсипає» її. віщували в народній поезії смерть: «Ой, коли ж тебе, серденько, ждати? — Як стане на степу вітер повівати, очерет та тирсу по степу розсипати тоді, моя мила, мене ждати - пiджидати. Тоді питай вітра буйного: — А де подівся молодий козак? — А вітер буйний ув отвіт промовить: — Ой, лежить козак убитий та у полі під рокитою. . .» (Чубин. V, 881).

ТИС — шпилькове дерево до 12—15 метрів заввишки; росте дуже повільно, але живе довго, іноді до 1.000 літ; овоч — червона ягода. Деревина тиса гнучка, але тверда й дуже міцна, тому дуже цініться у столярів, у токарів. що вживають тис також на дерев'яні частини для музичних інструментів. Але саме тому його винищено в лісах України. За княжих часів тис вживано для виробу луків, і в Німеччині його так і називали БОҐЕНГОЛЬЦ — дерево луків. В народніх піснях виступає, як ідеальне дерево: «Ой, на горі горять огні, а

все терновії, коло тих огнів стоять столи, а все тисовії. . .» В «Слові о Полку Ігор.» згадується «тисова кровать», — власне в розумінні її цінности, що вона зроблена з рідкого й дорогого тисового дерева.

ТИСЯЦЬКИЙ — найвищий земський (самоуправний) урядовець у князівстві давньої України, на час неприсутности князя його заступник; у часі війни провідник загального ополчення землі, а потім провідник і всієї збройної сили; в часі миру начальник поліції в головному городі. Виконував також обов'язки судді в торговельних справах. В XI—XIII вв. ми стрічаємо тисяцьких переважно тільки в центрах земель — в Києві, Чернігові, Переяславі, Володимирі, Турові, Перемишлі, Галичі. Але, поруч того, мабуть, як пережиток давнього, стрічаємо їх і в київських пригородах Вишгороді і Білгороді, а на Чернігівщині — в Сновську. Округа тисяцького називається ТИСЯЧА, як і уряд його. Тисяча обіймала очевидно город і городську околицю, що тягнула до нього. (М. Груш. «Іст. УР.» III, ст. 234—35).

ТИТАНИ — старше, передолімпійське покоління грецьких богів, сини та дочки УРАНА (неба) та Гаї (землі). Вони символізували дикі, стихійні сили, що не визнавали жадного права і йшли за голосом власних забаганок. В XIX ст. виник, головно завдяки проповіді Ніцше т зв. ТИТАНІЗМ, себто намагання окремих осіб іти тільки за голосом власного егоїзму, роблячи з себе ніби НАДЛЮДИНУ, здатну до надлюдських вчинків. Звідси і вираз ТИТАНІЧНИЙ в розумінні велетенський, надлюдський.

ТИТЛО — значок, який ставили колись в так зв. уставному й півуставному письмі (КИРИЛІВКА) над скороченими словами релігійного змислу, як Бг(Бог), ГСП (Господь) і т. д Титла ставили для того, щоб відріжнити слово святе від буденного, і у кожній початковій книжці, азбуці, завжди колись подавано повний список тих святих слів,яких кожна письменна людина мусіла знати на пам'ять. (Митр. Іларіон).

ТИТУЛ — почесна, урядова назва. що її додають до імени людини визначного стану або уряду. Титулування особливо процвітало і процвітає в Німеччині, Австрії, Польщі (до-совєтській). В Росії і в Україні воно не було розвинене: там вживалося або імени й по-батькові, або (серед інтеліґенції в Україні) імени, чи прізвища, з додатком «пан», «добродій». Під впливом західніх українців, що в свою чергу знаходилися під впливом німців та поляків, титуломанія поширилася і серед української еміґрації. Прихильники титуловання твердять небезпідставно, що набуття наукових титулів — інженера, доктора, професора, маґістра — потребувало витрати чимало праці, грошей і часу (не кажучи вже про необхідність мати до того здібності), і тому той, хто здобув якийсь титул, має повне право здобутий титул вживати і навіть вимагати, щоб йому той титул визнавали, але, з другого боку, надто багато людей у своїй марнославності прикрашують себе титулами, до яких не мають жадних підстав, або що мають лише чисто бюрократичне значення, як от «пан радник», «пан секретар» і т. д. Взагалі, що менша сама по собі людина, тим більше вона тримається якогось титулу, бо вона відчуває, що без того титулу вона надто незначна. «Укр. Вісник» писав: «У нашого земляка, чим менше знання, тим більше він дметься. . . Без титулу з хати не вийде. І боронь Боже, що б ви забули причепити йому, навіть і в приватній розмові, титул, — будете мати ворога до смерти. . .» Найбільш визначні люди натомість, навпаки, на титули звертають мало уваги: вони знають свою вартість і без титулу. Найбільш славних людей ніколи не величають титулами, що їх вони собі заслужили і що їх уживається в офіційних формулах, — їх назива просто по імені, чи по прізвищу. Ніхто не буде величати Архімеда інженером, або доктором, і так само говоримо про Шевченка, Лисенка, Котляревського, опускаючи навіть титул «пана». Ці великі люди титулів не потребують, — їх ім'я вже саме по собі великий титул.

ТИФІЙ — стерничий корабля мітичних арґонавтів. що їздили з Греції до Колхіди (теперішня Грузія) по золоте руно. У поезії цієї назви «Аргонавти», М. Зеров представив в їх образі відважних неоклясиків з М. Рильським, як стерничим серед небезпечних хвиль підсовєтської літератури:

«. . .Ми самотою йдем по хвилі білогривій
На мудрім кораблі, стовесельнім Арґо,
А ти як Тифій нам, і від стерна свого
Вже бачиш світлу ціль борні і трудних плавань —
Дуб з золотим руном і колхідійську гавань.»

Дивним дивом, хоч корабель з усіма арґонавтами - неоклясиками загинув, стерничий зумів не тільки зберегти життя, а й дійти найвищих почестей лавреата - академіка.

ТИХІСТЬ — незбаламученість спокою. що може бути виразом затаєної, сконцентрованої сили. «Тихий, як глибока вода», — казали в нас про спокійну, але вдумливу й чутливу людину. «О, то тиха вода» — говорили також про мовчазну, зосереджену в собі людину. «Тиха вода береги ломить, а бистра стамує» — казали також про ніби спокійну, але насправді пристрасну, завзяту людину. Ів. Франко пояс-

нював: «Бистра вода іноді сама спиняє свій біг, наносячи собі тами та загати, не на користь тим, що сидять коло неї». «Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде» — спокійна, але завзята людина, розсердившись, накоїть більше лиха, ніж бистра, запальна, що швидко вибухає, але й швидко відходить. (Ів. Франко «Припоп.» т. І, в. II, ст. 249). Найбільший та найглибший океан світу теж звуть «Тихим», але коли на ньому здіймаються бурі, він робиться й найстрашнішим та найнебезпечнішим.

ТИХОНІВЦІ — прихильники зверхности московського патріярха над Українською Церквою після революції 1917 р. і постання Української Автокефалії. Назва походить від тодішнього московського патріярха ТИХОНА. До тихонівців належала більшість духовенства в Україні, що складалося з помосковлених малоросів, або таки й з москалів, що були агентами московського імперіялізму і служили вірно перше «Царю і Отечесту», а потім патріярхові.

ТИШКЕВИЧ ВАСИЛЬ (†1571) — в рр. 1536—38 староста канівський і черкаський, в 1552 — маршалок господарський і гетьман дворний вел. князівства литовсько - руського. в рр. 1553—69 воєвода підляський; кілька разів їздив послом до Орди, до Волощини і Москви.

ТИШКЕВИЧ ґр. МИХАЙЛО (1857 — 1930) — дідич (поміщик) на Київщині, меценат української літератури та науки: оснував при «Просвіті» у Львові т. зв. МИХАЙЛОВУ ПРЕМІЮ за найкращу історичну повість, або драму (її було присуджено Ос. Назарукові за повість «Князь Ярослав Осмомисл», що вийшла у Львові в 1918 р., а в 1959 р. була передрукована в Нью Йорку), жертвував великі гроші (20.000 рублів) на НТШ, дав поважну суму Олені Пчілці на видавання часопису «Рідний Край», заснував при університеті в Лювені відділ українознавства і т. д. Під час першої світової війни, проживаючи у Швайцарії, ґр. М. Тишкевич розвинув велику публіцистичну діяльність, друкуючи статті про Україну в багатьох часописах в Европі й Америці та висилаючи меморандуми до ріжних державних діячів та дипломатів, вияснюючи потребу прийти з допомогою українському народові. В Лозанні вийшла його книжка французькою мовою про українську літературу. В 1919 р. ґр. М. Тишкевич був призначений послом УНР при Ватикані, але швидко переїхав до Парижу, де був Головою Делегації УНР на Мирову Конференцію.

М. Тишкевич студіював в СПетербурській Академії Мистецтв малярство і пізніше виступав як мистець - маляр під псевдом КАЛЕНИКА. В 1911 р. на першу мистецьку виставку в Києві дав картину «Сон України»: на ній янгол нашіптує Т. Шевченкові його патріотичні думи. Київський губернатор заборонив виставити цю картину. З цього приводу мати бельгійського короля, графиня Фляндрії і приятелька графа Тишкевича ніби висловилася: «Певно губернаторові не сподобалося те, що янгол сказав на вухо українському поетові Шевченкові». (За Архиеп. Єв. Бачинським). Картина ця була в «Національному Музеї» у Львові. Друга знана його картина — це «Іванко перед Царгородом» і триптих «Поклін Україні», над яким граф Тишкевич довгі роки працював у Лозанні, якого доля також невідома. Знана його картина «Воликомучениця України». Деякі з його образів, на жаль, менше важних, були репродуковані в «Рідному Краєві» Олени Пчілки. Його цікаві спогади були друковані в ЛНВіснику у Львові.

ТІҐДЕ ХРИСТОФ АВҐУСТ — німецький поет, що в початку XIX ст. був в Україні, де, захопившись українськими піснями, переклав і переробив пісню «Їхав козак за Дунай», яку й видрукував в 1809 р. під назвою «Дер Козак унд зайн Медхен». Німецькі фольклористи зазначають, що мелодія цієї пісні, майже без змін, поширилася в німецькому народі перше усно, а потім була записана й надрукована. З 1809 р. вона стала улюбленою піснею в німецькій армії. (Визв. Шлях, 1959, III, ст. 293).

ТІК — місце, де молотять збіжжя. Він був добре вичищений та гладкий, тому й казали: «Тік гладкий, як скло» (Франко «Припов.» III, 209). На току, як молотять, виходить зерно з колоса, тому, коли в жінки бував тяжкий порід, водили її по току, щоб дитина з неї так легко вийшла, як зерно з колоса вискакує (Ящуржинський в К. Ст. 1893, УП, 76). Але найчастіше тік в'язався в наших людей з думкою про місце бою: «Олов'яний горох на залізнім току молотити» — значить воювати (там же, I, 426). Такі вирази, як ДУТИ ТІК, ПІДМЕСТИ ТІК, ПІДДАТИ ТІЧКА означали підготувати ґрунт до бою, підготуватися до бою.

В «Енеїді» Котляревського: «Там Еленор з червоним Ликом. . . пробралися подуть тічок. . .» «Виходь, кричить, тічка піднімемо!» І в «Слові о Полку Ігор.» «На Немизі снопи стелють головами, молотять чепи харалужними, на тоці життя кладуть, віють душу од тіла. . .»

Але власне тому, що на току не тільки молотять, але віють полову, не можна місце, де був тік, забудовувати під хату: «бо буде добро так розвіватися, як пашня з лопати» (Перв. Громад. 1926, I, 88).

Свого часу проф. Потебня здогадувався, що на току відбувалися й ріжні ігрища, що про них згадує літопис — «ігрища утолчени», під час яких стародавні наші предки чинили «безсоромні вчинки, подиктовані самим сатаною» (Вовк «Студії. . .» 318). Тому тік набирає в нашій весільній обрядовості, як місце, де молотять, деякого еротичного забарвлення.

Також А. С. Петрушевич, згадуючи про галицький ЗОЛОТИЙ ТІК, місце за с. Соколом, на високому березі Лімниці, напроти с. Темеровець, і про ЗАЛІЗНИЙ ТІК БУНЯКА, частину ліса в с. Таняві стрийського пов., здогадувався, що під назвою ТІК треба розуміти давні тризнища, де відбувалися двобої, турніри, або можна б здогадуватися в них останків згаданих в Руській Правді «разбоїв», що були, мабуть, певного роду «Божими судами».

В околиці с. Межигірець, недалеко Галича, є більша площа, засипана обірваними від скелі кам'яними бльоками. Площу називають БОЖИМ ТОКОМ. В окол. Старих Богородчан, частину лісу «Березівка» звуть МІДЯНИМ ТОКОМ. За місцевим переказом станули тут проти себе два ворожі війська, однак до битви не дійшло, а конфлікт вирішено двобоєм вождів. У галицькому с. Крилосі перед княжим теремом знаходився теж ЗОЛОТИЙ ТІК, де, мабуть, відбувалися княжі суди, та інші урочисті акти. (Чачковський та Хмілевський «Княжий Галич» Чікаго, 1959, ст. 31—32).

ТІЛО — м'язи і кості тварини, вкриті шкурою, її матеріяльний вигляд. У нас з огляду на гріхи, що людина робила, не витримуючи тілесних спокус, тіло вважалося «грішним», і тому не можна було його показувати до сонця. СВІТИТИ ГРІШНИМ ТІЛОМ крізь подерту сорочку вважалося за великий сором. Ще дітям, то можна, бо ті «гріха не знають», але дорослим людям ніяк не годиться. Вірили, що колись усе тіло було рогове тверде, як нігті Але як Адам згрішив, Бог відібрав йому те тіло, а залишив тільки оті маленькі рештки — нігті — на пам'ятку про те, яким воно колись було (Етн. Зб. НТШ. V, 190).

ТІЛОПАЛЕННЯ — давній похоронний обряд, що був відомий на території України вже в часах т. зв. ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ, але зі зміною ріжних народів, то зникав, то знову відроджувався. Скити, напр., тілопалення не знали, натомість він був дуже поширений у «русів» (див. ПОХОРОН).

В давніші часи ще не відріжнювали тіло від душі, чи вірніше душі від тіла, і тому по смерті всі піклування рідні були звернені на тіло: звідти звичай укладати тіло покійного ніби як до сну, або, навпаки корчити та в'язати його зі страху, щоб покійник не зробився УПИРЕМ (див.) та не шкодив живим. Звичай тілопалення прийшов тільки в половині II тисячеліття до Хр., коли стали палити небіжчиків, щоб, як здогадуються археологи, вогонь очистив їх душу від усього земного, матеріяльного та зробив їх гідними вищого, потустороннього життя. З поширенням християнства цей звичай відпав, згідно з церковним приписом: «З землі постала людина, і в землю має повернутися». Проте, звичай тілопалення відродився в XX ст. серед протестантів і атеїстів.

ТІЛЬТМАН ГЕССЕЛ — англійський письменник журналіст, автор книжки «Селянська Европа», видрукованої в Лондоні в 1934 р. В ній велике місце відведено українцям, що, на думку автора, стоять культурно значно вище від націй, які їх поневолюють в середній Европі, себто поляків, чехів і румунів. Із 47 ілюстрацій книжки 13 відносяться до життя українських селян. Про життя українців у Польщі Тільтман писав, що це «скандал для Европи». Тільтман писав, що для всіх українців Київ — українська столиця, до нього звернені очі всіх українців без огляду на те, в котрій з цих чотирьох держав вони не жили б. У всіх них однакова мета — **самостійність** і з'єднання всіх українських земель під одну національну владу в Києві. Українців в тих поневолюючих державах називають «меншиною», але коли б і дійсно було так, то з ними поводяться, як з рабами. Тим часом, Україна це старовинна держава, що датує своє існування від 800 року. Не дивлячись, що накінець вороги різних сортів Україну окупували, і не дивлячись на звірства окупантів, цим ворогам не вдалося знищити української душі, особливо українського селянина - хлібороба. Ці селяни, по століттях неволі, не відцуралися своєї матірної мови, своєї християнської віри, своїх національних традицій, ані не відмовилися від боротьби з поневолювачами за свою самостійність. Всіх українців в'яже одна культура, одна традиція, одна мова. Це одна нація, хоч поділена між чотирма державами. На мій погляд, пише Тільтман, Україна появиться і на мапі Европи, як самостійна держава і коли це не сталося так досі, то так станеться у відповідний час.

Тільтман багато подорожував по Европі, як кореспондент брітійських та американських часописів. У рр. 1945—52 він був військовим кореспондентом при американській армії в Японії.

ТІМЕНИЦЯ — бруд на тім'ї немовлят: «По голові в дитини зробиться якась ніби лупа, — вона й зветься тіменицею. Щоб зігнати її, треба вимивати милом, бо нічим іншим її не зженеш. Кажуть, одначе, що, як змити тімени-

ню, то пізніше, вже в дорослого, будуть бігти сльози на вітрі, на морозі» (МУЕ НТШ, IX, 60. Також К. Ст. 1893, УІІ, 80). В деяких наших письменників ТІМЕНИЦЯ — взагалі бруд на тілі, що сформувався з поту й нечистот.

ТІМ'Я, ТІМ'ЯЧКО — в немовлят сполучно - тканинні пластинки, де сходяться кістки черепа; в пізнішому житті людини вони заростають твердою кістковою тканиною. На Гуцульщині казали: «В кожної дитини є м'яке тім'я, і вона доти не говорить, поки її тім'я не затвердне. Тім'я мусить бути м'яке через те, що Ісус Христос учинився в Пречистої Діви через тім'я. . . І кожна дитина, поки не згрішить має м'яке тім'я» (МУЕ НТШ, ХУШ. 117).

На Снятинщині говорили, що «коли людина умирає, душа виходить із голови, з тімени» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 325). Тім'я вважалося також осередком розуму, як то видно з таких виразів: ТІМЕННИЙ — розумний, здатний, «Він до пісень тіменний», або НЕ В ТІМ'Я БИТИЙ — розумний (Ів. Франко «Прип.» III, 211).

ТІНЬ — темне місце, або темний обрис, що його творить непрозоре тіло, переймаючи світло, яке на нього падає. З тінню в'яжеться багато забобонних вірувань. На Скалатщині, напр. на Свят - Вечір, перед вечерею, коли вже була засвічена свічка, дивилися на свою тінь: якщо вона була «слаба», тоді це провіщало, що та особа напевно помре ще того року, коли ж темна, то буде тішитися другим Різдвом (МУЕ НТШ. ХУІІ, 79). На Куп'янщині казали, що оберегтися від відьми можна, б'ючи кілком старої осики навідліг її тінь (Сб. Харк. Общ. III, 117).

«Люди мають біля себе тінь, — казали на Снятинщині, — вона значить, що той чоловік має ласку Божу, і Бог може його молитву вислухати. Але той, що спалив хату або стодолу, то він не буде мати коло себе тіні: його тінь із вогнем згоріла. Як хтось чоловіка убив, то він також не має тіні, бо він свою тінь убив. Ті два не мають ласки у Бога та й не мають тіні». (Етн. Зб. XXXII, 308). Отже тут тінь ніби символ сумління. В одному скандинавському варіянті про неплідну матір і ненароджені діти, чоловік жінки, що зачинила в собі діти, нараз помічає, що вона не має тіні. Він відштовхує її від себе: «Геть від мене! страшний гріх мусіла ти сповнити, коли твоя тінь утікла від тебе! Признайся, яку умову ти заключила з чортом, або кого убила, батька, матір, чи діти? Лиш за ці смертельні гріхи покидає тінь людину. . .» (ЗНТШ, т. 133, ст. 191. 196, 197).

Вірування, що ототожнюють тінь із душею, поширені в усьому світі. На острові Ветарі ніби існують маги, що можуть завдати хворобу людині вдаривши її тінь мечем, або списом. Після того, як Санкара знищив буддистів в Індії, він вирушив у Непал, де мав суперечку з Великим Ламою. Щоб довести йому свої понадприродні сили, він піднісся в повітря. Але Великий Лама, побачивши його тінь, що хилиталася по землі, всадив в її середину ножа, і Санкара упав і зломив собі карк. На островах Банк ніби існують «камені пожирателі»: досить, що б чиясь тінь упала на один з тих каменів, як демон схоплює її і людина вмирає. Ці камені приносять до хати, де вона служить для охорони. В Китаї, коли накривають віком домовину, присутні звичайно, за винятком хіба найближчих родичів, відступають на кілька кроків, щоб часом не замкнули в домовині їхньої тіні. Багато подібних вірувань і забобонів зібрано у Фрезера в його «Золотій Галузці» т. І, ст. 317—21. Згадаємо ще тільки про ближчі нам Грецію й Румунію. Ще недавно в Греції, коли закладали підвалини нового будинку, забивали півня, або ягнятко, і їхньою кров'ю поливали перший камінь, під яким ховали й забиту тварину. Але іноді, замість убивати якусь тварину, будівничий закликав когось поближче до каменя і непомітно для нього міряв його тіло, чи частину його. чи просто його тінь. і цю мірку ховав під камінь. Або й просто клав перший камінь на тінь людини. Вірили, що та людина мала вмерти протягом року. Румуни Трансільванії вірили, що людина, чию тінь ховали під камінь, мала вмерти до 40 днів. Звідти й попередження, коли ви проходите повз якісь будови: «Гляніть, щоб не взяли вашої тіні!». Ще донедавна існували навіть продавці тіней, яких професія полягала в тому, що вони постачали будівничим тіні людей, необхідні для міцности стін. Цей звичай заступив давніший, що полягав у замуруванні живої особи, чи тварини (Фрезер, там же, ст. 320—21).

ТІНЯМИ звали старовинні греки покійників. і підземне царство було ЦАРСТВО ТІНЕЙ. Цей вираз поширився також пізніше по всьому світі.

ТІССЕРАН РОЖЕР — французький письменник, автор книжки про Україну французькою мовою «Життя одного народу. Україна». Париж 1933 з 10 фотогравюрами і мапою України. Ця велика гарна книжка написана беззастрежним приятелем українців, що захоплюється їх боротьбою за незалежність, їх народньою ношею та поезією, мистецтвом, красою краєвидів і мовою. На 300 сторінках від-

мічено тільки добрі прикмети українців, жадної хиби. Користувався автор, як видно, тільки українськими пропагандивними виданнями. Написано книжку хоча й досить хаотично, але живо й легко.

«Вся книга Тіссерана, — писала «Свобода» 7. IV. 1961 р. — наче величальна пісня про Україну і її непереможне прагнення до свободи, до власного вільного й творчого життя. «Велична і трагічна доля великого народу», — оці слова видруковані грубими літерами на опасці книги — вже самі вони найкраще свідчать про характер цієї дійсної студії про нашу батьківщину».

ТІССО ВІКТОР — французький подорожник, автор розкішно виданої при кінці XIX ст. й багато ілюстрованої книжки «Київ та Москва. Подорож в Росії», де описано його враження з подорожі по Україні й Росії. Мало в якім іншім творі чужинця відзначено так ясно розмежування двох світів — українського й московського, причому по всіх усюдах віддається перевагу світові українському. Описи природи України, характеру українського народу і його пісень, прегарні переклади численних леґенд та пісень роблять цю книжку й досі дуже цікавою й корисною, як для чужинців, так і для самих українців, яким дає правдивий та гарний образ України XIX ст., себто дореволюційних часів.

ТІЯНДЕР КАРЛ — фінляндський професор, що до 1918 р. викладав в спетербурському університеті, автор книжки «Пробудження Сходу Европи » 1935 р., наукової праці з мемуаристичними вставками, в якій представлено образ боротьби поодиноких народів із московським імперіялізмом. Для українців ця книга тим цікава. що автор ставить українську проблему центральною точкою своєї теми Для автора майбутня державна самостійність України поза всяким сумнівом. Дуже гарно описано в нього Шевченківську маніфестацію в СПетербурзі в березні 1917 р. Цілком об'єктивно і співчутливо описано події в Україні в рр. 1917—19.

ТІЯРА — стіжкувата шапка стародавніх перських королів та жидівських первосвященників. Звичайно приймають, що римський папа Сильвестер перший почав уживати тіяру, як покриття голови, прикрасивши перську мітру кулею з хрестом, але пізніші пам'ятки показують пап завжди з відкритою головою, і лише в XI ст. папа з'являється з тіярою, прикрашеною спершу одною короною, а потім і двома. Папа Боніфацій УШ (1294—1303) додав ще й третю. Цьому числу корон на папській тіярі дається чимало ріжних символічних пояснень: найпоширеніша з них, що верхня корона символізує духову небесну владу, середня — церковну владу, а нижня — владу над державами та королями, або ще одна корона символізує владу духовну, друга королівську, а третя імперіяльну. Вбачають в трьох коронах також символ Тройці. Папська тіяра виткана з тонкої тканини, вкритої срібною сіткою, до якої й приладовано три золоті вінці (корони). Кожний вінець прикрашений перлами й дорогоцінними самоцвітами. Маківка тіяри прикрашена листком золота в самоцвітах, і на ньому знаходиться куля з хрестом, зробленим з одинадцяти брилянтів. Бинди тіяри, що мають на собі герб папи, також прикрашені топазами й смараґдами.

ТКАЦТВО — виробництво тканин із ниток так, що рівнобіжно уложені нитки, т. зв. ОСНОВА, переплітаються з нитками, уложеними поперечно, себто з т. зв. ПІТКАННЯМ. Ткацтво відоме вже з доісторичних часів, з часів т. зв. неолітичної культури. Головною сировиною, з якої виготовляли нитки були коноплі, льон і вовна. В «Руській Правді» визначено кару за крадіж конопель і льону, а повісма чесаного льону були тоді навіть платним засобом хліборобів. Археологічний доказ загального поширення ткацтва — численні ПРЯСЛИЧКИ, зокрема прикметні для княжої доби з рожевого волинського лупака. Між настінними мозаїками і фресками київського Софійського собору зображено Богородицю з веретеном у руці

ПОЛОТНО (див.) ткали на стоячих КРОСНАХ, від яких часто трапляються в розкопах на городищах та селищах тягарці і з ними кістяні плескаті голки, що їх уживали ткачі. Куски такого полотна подибуються і в похованнях. Грубе полотно носило назву ЯРИЧ і ТОЛСТИНА. В XII—XIII вв., крім полотна на білизну, одяг і вітрила, виробляли також хустки, рушники, скатерки, обруси, полавочники і т. п.

Вовняні матерії почали виробляти вже в X ст. Із СУКНА (див.) робили свити й опанчі. (Див. ФОЛЮШІ). В XУ в. ткацький промисел в Україні був так поширений. що ткачі поділялися на ріжноманітні фахи, що спеціялізувалися над виробом сукна, рушників, килимів, гафтів і т. д. Серед дорожчих текстильних виробів були відомі в нас шовкові матерії. (Див. ШОВК). З вовняних виробів найбільшого розвитку досягло Килимарство, що має у світі заслужену славу мистецьких виробів. Килими були в нас уже в старокняжу добу.

ТКАЧЕНКО МИХАЙЛО (1879—1920) — член РУП-у, від 1904 р. член СПІЛКИ, потім. Укр. Соц. Дем. партії, київський адвокат, в

1917 р. ген. секретар справедливости, від січня 1919 — міністер справедливости і фінансів УНР. В 1919 р., після розколу укр. соц. демократів, прилучився до лівіших «незалежних» і причинився до утворення Укр. Ком. Партії, що пізніше влилася в УКП(б)У. Див. РОМАНОВИЧ Н.

ТКАЧЕНКО - ГАЛАШКО ПЕТРО (1878—1918) — кобзар, що своїми концертами багато причинився до пробудження української свідомости.

ТЛО — стіна, або полотно, де відбивається в тінях проєктована світлом якась подія. Переносно тлом може бути і великий простір, що на ньому можна спостерігати збоку якісь події. В цьому розумінні тло відповідає інтернаціональному поняттю ФОНУ. Але первісне значення тла було зовсім інше: воно означало землю або підлогу. У цім найстаршім значенні у нас відомий вираз «ЗНИЩИТИ ДО ТЛА», себто до основи, до ґрунту, дощенту, а по старому — до землі. ТЛІТИ кажуть про вогонь, коли він при «тлі» — при землі, не підноситься (Проф. Ів. Огієнко в «Рідна Мова» 1939 ст. 43).

ТМУТОРОКАНСЬКИЙ БОВВАН, згадуваний в «Сл. о Полку Іг.» — мабуть, одна з колосальних статуй, що їх дві — Санергу й Астарти — поставила при в'їзді до порту Тмуторокані жінка боспорського царя Перісада в III ст. до Хр. Останки тих статуй бачено ще в XVIII ст.

ТМУТОРОКАНСЬКИЙ КАМІНЬ — цінна археологічна пам'ятка, що її виявив уперше в 1792 р. військовий суддя А. Головатий на Таманському півострові. Ребром каменя йшов викарбований старослов'янськими літерами напис про те, що «в літо 6576 (1068) індикта 6. Гліб князь мірял море по леду от Тмутороканя до Крчева 10. 000 і 4.000 сажен». Цей камінь протягом понад 100 років був єдиною пам'яткою слов'янської культури на Тамані. Тим-то викликав пристрасну полеміку про його автентичність. Ще в 1950 р. І. Борщак писав в паризькій «Україні»: «Нам здається, що той камінь. . . звичайний фальсифікат, що має на меті довести права Катерини II на Чорне море» (IV, ст. 301). Але в другій половиніXIX ст. досліди акад. Буткова довели правдивість напису на камені, і тому дискусія, за словами проф. М. Міллера. «може тепер являти собою хіба історичний інтерес». (Наук. Зб. УВАН, 1952, I, ст. 55). За останні десятиліття на Кубані, і зокрема на Тамані знайдено вже таку кількість інших пам'яток. що Тмутороканський камінь перестав уже бути «самітним», а виступає вже як частка великого комплексу археологічних матеріялів, що залишилися тут від українських слов'ян князівського часу (там же). Тим самим значно підважується т. зв. норманська теорія початків Руси, що її вперто плекає московська історіографія.

ТМУТОРОКАНЬ — адміністративний центр кол. Тмутороканського князівства над Керченською протокою та гирлом Кубані. Залишки Тмуторокані знайшла у 1930 р. Таманська експедиція на чолі з А. Міллером. Тоді виявилося, що княжа Тмуторокань була оселею міського типу з великою кількстю скупчених кам'яних будинків, збудованих із сірого ґраніту. Цей граніт довозили туди кораблями з околиць Києва, які в поворотну дорогу завантажувалися збіжжям і рибою. Дослідження Тмуторокані припинилися після заслання А. Міллера в 1933 р., продовжував їх Б. Рибаков тільки в рр. 1952-53. Ці дослідження Тмуторокані та інших давніх осель на Кубані та Приозів'ї стверджують посвідчення арабських істориків IX і X ст. про існування трьох частин давньої Руси. «Русі складаються з трьох племен, — писав аль-Балхі, — з них одне ближче до Булгару, а цар його живе в місті, званому Куяба, що більше за Булгар. Друге плем'я, далі від першого зветься Славія. Ще одно плем'я зветься Артанія, а цар його живе в Арті». Щодо Куяби, то всі згідні, що справа тут іде про Київ; щодо Славії. то тут розуміється новгородських слов'ян, але щодо Артанії. то до останнього часу не було встановленої думки, — дехто навіть відкидав існування такої країни. Але інші, і між ними М. Грушевський, вважали Артанію за ар-Танію за третій центр Руси в Надозів'ї. Ця остання гіпотеза, що спиралася на нечисленних джерелах, знайшла повне підтвердження в археологічних дослідах останніх десятиліть. На самому Тмутороканському городищі знайдено дві печатки з написом «От Ратибора». Такі ж самі печатки знайдено також у звалищах Корсуня і в самому Києві. Печатки ці належать, мабуть, тмутороканському посадникові Ратиборові. Про нього літопис згадував, що, коли хозари захопили в 1079 р. тмутороканського князя Олега Святославича і повезли його за море в Царгород, то кн. Всеволод (Ярославич київський) призначив туди посадника Ратибора. Знайдено й три монети Олега Святославича. що княжив у Тмуторокані в рр. 1077—79 і 1983—94. Знайдено також печатку з написом: «Господи, помозі рабі твоїй Теофанії Мусалон, архонтесі Руси». Це була дружина кн. Олега. з якою він одружився під час свого примусового чотирилітнього перебування в полоні у візантійців. Знайдено й інші цікаві речі, як от платівку з тризубом кн. Мстислава Володимировича, що княжив у Тмуторокані в рр. 987 — 1022.

М. Міллер зробив такі висновки: «Слов'ян-

ські міста та селища являють собою той третій центр Руси, що про нього свідчать стародавні джерела, називаючи його ТАНІЯ. Сучасна совєтська історіографія сповіщає про заселення Нижнього Дону та Кубані вже в VIII ст. Така заява покищо необґрунтована і має не науковий, а політичний характер. Проте, є підстави думати, що колонізація цього краю, бодай північного Надозів'я, почалася ще до походів Святослава (слов'янські пам'ятки над р. Міюсом) десь на початку X ст. Масове заселення Надозів'я відбулося після зруйнування Саркела та приєднання цього до Київської держави (965—967). Внаслідок відібрання цього краю від хозар, тут створилося нове слов'янське князівство — Тмутороканське. Адміністративним центром його зробилась Тмуторокань. . . промисловим та торговельним центром — Біла Вежа над Доном. . . Терени Тмутороканського князівства не були заселені слов'янами всуціль, і селища лежали лише по течії більших рік. Такий характер розселення взагалі характерний для українських слов'ян. Посилення половців, а разом з тим і їхніх нападів та грабунків робить у XII ст. неможливим дальше існування селищ із сільським господарством. Слов'янське сільське населення відходить назад до Дніпра. Вже 1094 р. кн. Олег залишає Тмуторокань і, набравши з собою половців, іде відвойовувати свою «отчину» — Чернігів. З того часу зникають відомості про Тмуторокань в літописі, а в 1169 р. Тмуторокань і Росія (Росія або Руський порт в гирлі Дону, біля нинішнього Озова, Є. О.) знову перебувають у раках Візантії. . . Рештки слов'янського населення остаточно зникають тут уже до XIУ ст.» (Наук. Зб. УВАН 1952. I, ст. 58—59).

ТОБІВКА — невеличка шкіряна торбинка наших гірняків; з одного боку на ній мідна тиснена бляха. або понабивані мідяні цвяшки: її носять через плече на ремені, що також обсаджений в кілька рядів дрібними цвяшками з мідними головками.

ТОБІЛЕВИЧ ІВАН (1845—1907) — драматург і актор. більш відомий під псевдом КАРПЕНКО - КАРИЙ. Народився він на Єлізаветградщині. Походив із незаможної родини панського «оконома», що дала українському театрові, крім Івана, ще кілька талановитих акторів — братів Миколу (САДОВСЬКОГО) див., Панаса (САКСАГАНСЬКОГО) та сестру Марію. Здобувши освіту в пов. школі в Бобринці, хлопець мріяв про вищу школу, але несприятливі матеріяльні обставини не дали йому здійснити його мрію: він мусів шукати собі праці, щоб заробити на шматок хліба. В 1860 р. він працює писарчуком у волосного пристава, в 1861 р. урядовцем у скарбовому уряді, а в 1863 р. — в міській управі в Бобринці.

На той час припадає його знайомство з другим нашим визначним театральним діячем і драматургом — КРОПИВНИЦЬКИМ (див.), разом із яким він збирає гурток здібної молоді і починає вряджувати в Бобринці українські вистави. Не покидає він своєї театральної діяльности й пізніше, коли з Бобринця переїздить до Єлисаветграду і займає посаду секретаря повітового суду, а потім секретаря поліції спершу в Херсоні, а потім знову в Єлисаветграді.

Можна собі уявити, як гірко відчував він розбіжність між своєю життєвою практикою і ідейним наставленням. Цей життєвий контраст, мабуть, дуже мучив його, але він не піддається: його рятує добра спадковість — твердий і ясний розум, рішучість та витривалість у роботі, які він дістав від батька, та виплекану в родині любов до рідного народу та до його старовинних традицій. Тобілевич, поза урядовими годинами працює над собою, багато читає, вчиться, і на нього великий вплив має, крім вже згаданого «батька українського театру» Марка Кропивницького, учитель херсонської гімназії Дмитро Пильчиків, колишній член Кирило - Методіївського Братства. Від нього, мабуть, і зачерпнув молодий Тобілевич захоплення ідеями українського національного відродження та зацікавлення політичними й соціяльними справами.

В 1883 р. Івана Тобілевича «за політичну неблагонадійність» (його підозрівали в приналежності до української «Громади» в Києві) звільнили з посади, і він відразу вступає до драматичного гуртка М. Старицького, що саме тоді давав свої вистави в Єлисаветграді. Тепер-то Ів. Тобілевич має можливість віддатися цілковито українському театрові і за вдалим виразом одного нашого письменника, «російська бюрократія втратила одного урядовця , українська драматургія і театр здобули талановитого письменника і актора».

Разом із трупою Старицького, Ів. Тобілевич виїздить до Ростова на Дону, але тут раптом приходить наказ про його адміністративну висилку з України. За згодою наказного отамана Донського Війська, він залишається на засланні в Новочеркаську. І тут, у важких матеріяльних злиднях, пише першу свою драму «Бурлака» («Чабан»), що відразу висуває його на чільне місце в українській драматургії.

До Тобілевича в українській драматургії панувала на сцені романтична побутовщина, що малювала в прикрашеному вигляді народне життя, черпаючи щедрою рукою з пребагатого українського етнографічного матеріялу: барвистий одяг, пісні, танці — все це було необхідним складником давнішої української драми і комедії, що зосередковували всю ціка-

вість дії на більш чи менш щасливому коханні. Перевантажена цими зовнішніми ефектами, давня українська драма, чи комедія, виглядала, як своєрідна оперета, що подобалася поверховному глядачеві, але не заспокоювала вищих потреб душі. не ставила й не розв'язувала ніяких соціяльних, чи психологічних проблем.

У Тобілевича, що прибрав псевдонім Карпенка - Карого, всі ці ефекти зведено до мініма. Досить сказати, що «гопак», який заполонював театр перед ним, зустрічається в його речах тільки раз — у комедії «Паливода XVIII ст.» У Тобілевича зі сцени говорить реальне життя тих часів, — ми бачимо в його п'єсах живих людей, живі, неприкрашені, почуття. І в «Бурлаці». як у більшості інших п'єс Тобілевича. виступає перед нами сільське життя з тими «новими» людьми, що їх витворила в 60-х роках якась хвороблива спрага до збагачення. Саме тоді, як Ів. Тобілевич узявся за перо, народне життя в Україні зазнало великих змін — щораз більше розшаровувалось однородне колись село, розпадаючись на убогу масу і на заможнішу верству куркулів, які дороблялися, визискуючи своїх бідніших односельчан. Починаючи від «Бурлаки», де з'являється перед нами несимпатичний тип волосного старшини Михайла Михайловича. проходять перед нами довгою чередою «герої голої наживи», що, не зупиняючись ні перед чим і не соромлячись ніякими засобами, грабують і визискують усіх, щоб тільки самим забагатіти. Лунають гасла, що їх і ми почули, приїхавши за океан, що головне — це гроші. що за гроші можна все купити, все дістати, що «все продається», що «всі рвуть, де тільки можна рвати»... «Аби бариш, то все можна». Устами Пузиря в «Хазяїні» ці «герої наживи»» висловлюють свій символ віри: — « ти за баришами наосліп, штурмом, кришити наліво і направо, плювать на все і знать не хотіти людського поговору». Розум, сумління, честь, родинні почуття. обов'язки приймаються під увагу тільки постільки, поскільки їх можна використати для наживи.

Царська цензура не пустила «Бурлаки» на сцену, і драматургові, що прагнув широкої соціяльної тематики, прийшлося звернутися до інших тем. За 20 років він написав 18 п'єс різних жанрів. За тематикою їх можна поділити (за В. Глушком) на п'єси родинно - побутові. з перевагою особистих моментів, соціяльні, де стрижнем є клясова боротьба, та історично-романтичні з поетизацією минулого України та її боротьби з національними ворогами.

З поміж п'єс родинно - побутових найхарактерніша «Безталанна» — драма невдалого подружжя. Конфлікт на ґрунті антагоністичних характерів ускладнюється й підсилюється застарілими, ще прадідівськими, забобонними звичаями і традиціями. Звичайний в театрі усього світу мотив чоловіка - жінки - коханки ускладнюється тут ще й спеціяльно українським мотивом незгоди між невісткою й свекрухою.

На межі між п'єсами з родинно - побутовою тематикою і тематикою соціяльною стоїть драма «Наймичка».

До драматичних творів із соціяльною тематикою, крім згаданих «Бурлаки» та «Хазяїна», належать ще «Сто тисяч», «Батькова казка», «Підпанки», «Понад Дніпром», і незакінчена комедійна трилогія з її відомими частинами «Суєта» та «Житейське море». Ці дві комедії були його останніми творами, третю частину трилогії «У тихій пристані» автор не закінчив.

Починаючи з п'єси «Понад Дніпром» Тобілевич протиставляє «героям голої наживи» цілу низку постатей високої моральної ваги, з сильно - розвиненим почуттям громадського обов'язку, що здатні на чесну безкорисну працю для духового й національного піднесення рідного народу. Сюди належить Мирон в п'єсі «Понад Дніпром» і Карпо Барильченко в «Суєті».

До історичних п'єс Ів. Тобілевича належать «Бондарівна». «Гандзя», «Паливода XVIII ст.» та «Сава Чалий», що завжди мав найбільший успіх.

Творчість нашого славного драматурга мала величезний вплив на всю нашу дальшу драматургію, а для розвитку тодішнього нашого, такого бідного на репертуар театру, мала просто необчислиме значення. Не дурно, Іван Франко, пишучи некролог Карпенка - Карого в 1907 р., так його закінчив:

« . . . Цінність драматичної творчости Карпенка - Карого наповняє нас почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя». (Літ. Наук. Вісник» 1907, XI, ст. 240).

І пізніше академік Сергій Єфремов теж писав у своїй «Історії Українського Письменства»:

«В особі Тобілевича маємо не абиякого художника, що вміє грати на струнах людської душі й держати її під чарами свого творчого надхнення. Твори його не перестаріли, та певно й довго ще не перестаріють. невважаючи на прудку зміну інтересів і подій у сучасному житті: є в них дещо таке, що виносить їх поза сферу біжучого життя з його хвилинними настроями та скороминущими інтересами. До тієї галерії живих образів. що змалював у своїх творах Тобілевич, довго ще доведеться звертатись не тільки історикові письменства,

а й дослідникові життя нашого» (т. II, с. 164).

Іван Тобілевич помер від раку печінки. В Берліні було зроблено йому операцію, але без наслідків, 15 вересня 1907 р. він помер, а тіло його перевезли в Україну і поховали його в рідному хуторі Надеждівці, недалеко від Єлисаветграду.

ТОВАР — худоба, переважно рогата. Таке було первісне значення цього слова. А що худоба була вдавнину головною частиною майна, то товар набрав значення також маєтку, грошей. Нарешті, через те, що товар - худоба був постійним предметом торгівлі, постало й третє значення товару — КРАМ, себто витвір праці не для власного вжитку, а для обміну на гроші, чи на інші продукти й вироби. Проте, це останнє значення серед українського народу вживається рідко, частіше вживає його інтелігенція під московським впливом. В Полтавських Актах 1665 р. читаємо: «Позосталося було товару трое й вовця», — звідти видно що «товар» визначав тоді рогату худобу. (Ів. Огієнко в «Рідна Мова» 1939, 44)

ТОВАРИ — в старокнязівській Україні обоз, або табор.

ТОВАРИСТВО ВІЙСЬКОВЕ — Козацьке військо. «Ця назва, слід думати, запозичена безпосередньо з Польщі, де рядові некомандні кола військових загонів також об'єднувалися назвою «товаришів» даної, скажім, корогви, роти, сотні, чи що . . . . Старовольський, описуючи козацький побут першої полов. XVII ст., каже, що «кожний десятник, крім десяти товаришів, мав під началом ще від тридцяти до п'ятдесяти НОВАКІВ. (тиронес), яких школив і випробовував на козаків». (Окіншевич «Значне військове т-во. . .» ст. 7).

«Рядове козацтво, тобто вільні й звільнені Хмельниччиною селяни, раз - у - раз мали назву «товариства», «військового товариства», цим відокремлюючись від не-товариства і від не-військових людей, тобто від тих селян, які військової служби не відбували, а виконували покищо різні повинності . . . » З того загалу «товариства» виділяється вища група — «значних військових товаришів . . . » (там же ст. 13).

«На Запоріжжі перші згадки за значне військове товариство зустрічаються з 70-х років XVII ст., а в XVIII ст. вони — явище постійне. У слобідських полках ми зустрічаємо звістки про значних товаришів допіру з початку XVIII ст.» (там же ст. 17).

Козацьке військо вже до 1648 р. і зразу ж по 1648 р. мало в своєму складі «військових товаришів», які відділялися від козацької маси. Згодом вони дістали назву «Знатних Військових Товаришів». Цей інститут пройшов цікаву і досить складну еволюцію. Але в кінці XVII ст. ми вже зустрічаємо серед нього поділ на тих знатних військових товаришів, які служать при резиденції гетьмана, і тих, які служать при резиденції полковників. У 20-х роках XVIII ст. викристалізовуються три види знатних військових товаришів: 1) вищий шар — БУНЧУКОВІ товариші, які перебувають при гетьмані . . . . 2) середній шар — ВІЙСЬКОВІ товариші, які перебувають у віданні центральної державної канцелярії і 3) нижчий шар — ЗНАЧКОВІ товариші, які служать на місцях при керівникові місцевої влади — полковникові. Служба всіх цих знатних товаришів — служба непостійна і неплатна. Панування натурального господарства сприяло тому, що Українська Держава організує її за старим зразком служби зі свого лену, служби зі своєї землі. Знатний військовий товариш має населені маєтності. користується працею належних йому селян. За це має він (раз-у-раз із менш-більш численним почтом своїх слуг) виступати в похід на своєму коні, з своєю зброєю, з своїм провіянтом. У часи ж миру такий знатний товариш дістає час-від-часу від центральної (вищі й середні види знатного товариства), чи від місцевої влади (нижчий вид) окремі доручення адміністративні, дипломатичні фінансові, тощо. (Л. Окіншевич «Значне військове. . .» ст. 221—22).

ТОВАРИСТВО З'ЄДИНЕНИХ СЛОВ'ЯН — виникло на Волині в 1823 р. Заснувала його армійська старшина переважно українського походження — Олександер Горбачевський, Яків Драгоманів, Василь Лукашевич та інші, здебільшого дідичі Полтавщини та Чернігівщини. Воно проголосило національну та соціяльну правду: 1) Об'єднайся з своїми братами, від яких тебе відірвала несвідомість твоїх предків. 2) Не бажай мати невільників, якщо сам не хочеш бути невільником. За ліквідації декабризму цар Микола I. намагався якомога звузити коло декабристів, і тому чимало прихильників Товариства лишилося у Гетьманщині на волі.

На традиції «Товариства з'єднаних слов'ян», що переховувалася в середовищі панів Гетьманщини, яким пощастило уникнути ув'язнення та заслання, постало Братство св. Кирила та Методія. що його в Києві 1946 р. заснували Микола Костомаров. Василь Білозерський та інші.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ (ТУП) — нелеґальна організація, створена 1908 р. По зліквідуванні царським урядом українських партій, це Т-во об'єднало розпорошені сили української інтелігенції, головно членів кол. демокр. - радикальної партії на плятформі автономії України та феде-

ративного устрою Росії. Після революції 1917 р. перейменоване в «Союз укр. автономістів федералістів».

ТОВАРИШ — член товарів, себто обозу, чи табору. Слово відоме з XIV ст. Воно набрало значення — співучасник, учасник тої самої виправи, чи подорожі, чи тої самої військової частини, чи тої самої організації. У цім значенні вживалося це слово і в козацькім періоді нашої історії. (див. ТОВАРИСТВО ВІЙСЬКОВЕ). Козаки, гайдамаки, чумаки і взагалі члени якоїсь групи молоді, чи й старших, називали один одного залюбки: «пане - товаришу!» І пізніше в українськім суспільнім житті вживано слова «товариш» серед однокільників, та в окремих організаціях — ТОВАРИСТВАХ та професіях аж до другої світової війни. Це старе й гарне слово опоганили московські большевики, прикладаючи його до комуністів, і тим зробили його ненависним для всіх антикомуністів. Див. ТРИ ТОВАРИШІ.

ТОВСТИНА — грубе полотно, що вироблялося в княжій Україні. Його вживали на вітрила.

ТОВСТОНОС ВІТАЛІЙ (1883 - 1936) — письменник і драматург, який писав в Наддніпрянщині, звичайно під псевдом В. ТАЛЬ. Перше його оповідання «Гематоген» вийшло в 1908 р. Останнім його твором була повість про молодь і для молоді «Молоді бродяги». З театральних п'ес треба згадати «Смерть Тараса Бульби», «Містерія», «Круча», «Вічна пісня», «Жінка з голосом».

ТОДОРСЬКИЙ СИМОН († 1754) — один із вченіших людей свого часу. Коли він ще був студентом Київської Академії, звернув на себе загальну увагу своїми незвичайними здібностями, і митрополит Рафаїл, за власний рахунок, відправив Тодорського вчитися за кордоном. Він учився в Галльському, а потім в Єнському університетах і робив такі успіхи, що сучасники дивувалися. Він тоді перекладав із німецької мови на нашу старо-українську твір Арндта «Про істинне християнство», що був видрукований в 1735 р. в Галле слов'янськими літерами. Але цю книгу було суворо заборонено в тодішній Росії. В 1737 р. Тодорський поїхав до Києва, але в Белграді його спинили грецькі купці, які, довідавшись про незвичайну вченість Тодорського, просили його залишитися законовчителем в грецькій школі, що була тоді в Белграді. Тодорський залишився на рік у тій школі, але в 1738 р., таки повернувся до Києва. Митрополит Рафаїл відкрив в Академії кляси гебрейської, грецької та німецької мов і доручив їх Тодорському. 17. V. 1750 Тодорський постригся в ченці і кожної неділі на вулицях та площах Києва збирав навколо себе натовпи народу, проповідуючи «Слово Боже, слово правди . . .» Слава про вченого ченця - народолюбця розійшлася широко по Україні, і дійшла до Петербургу. 31. V. 1752 «Височайшим указом» Тодорського було викликано до столиці Росії і призначено законовчителем престолонаслідника та його нареченої, принцеси Цербської, що пізніше катувала Україну під іменем Катерини II.

Помер Симон Тодорський в сані псковського архиепископа, тужачи за Україною, якій він хотів служити своїм знанням, але мусів служити її катам.

ТОЙНБІ АРНОЛЬД — професор всесвітньої історії лондонського університету та директор студій Інституту Міжнародніх Справ, автор десятитомової праці «Студії історії» та багатьох інших творів, що дали йому славу одного з більших авторитетів сучасної історіографії та філософії історії. По першій світовій війні він брав участь в Мировій Конференції у Версалі, як знавець арабських країн при англійській делеґації. По другій світовій війні багато їздив по країнах Середнього й Далекого Сходу, даючи при цьому до часописів світу філософсько - історичні нариси своїх подорожніх вражень та описів.

Він був автором розвідки в англійській мові про Україну в 1916 р., під заголовком «Україна — Національна проблема», в якій переповів історію України та її тодішній стан під Росією і в Галичині, ясно відріжнюючи Київську Русь — Україну від Московщини, що при Петрі І. перебрала назву Росії. На думку Тойнбі, висловлену в тій розвідці, москалі й українці повинні б шукати компромісу: українці повинні мати забезпечення своїх національних прав, але зрозуміти, що Росія не може відмовитися від Києва, Одеси й Чорного моря. З другого боку Москва повинна відмовитися від політики русифікації, що викликає оправдані протести й спротив українців, бо ж, зрештою, «Москві і москалям ніколи не пощастить знищити всю українську націю». Якщо ж до такої розумної розв'язки не дійде, то вся Европа відчуватиме наслідки такої нерозумної політики.

В своїх «Студіях історії» Тойнбі кілька разів торкався побіжно й історії України, включаючи її в обширне поняття східньої православної (фактично російської) ЦИВІЛІЗАЦІЇ (див.), термін, що в Тойнбі має своє особливе значення. В 1938 р., розглядаючи націоналізм, А. Тойнбі писав, що на мапі Европи немає ще суверенної України і держав деяких поневолених Москвою народів.

Правда, в рамцях Совєтського Союзу є Українська Совєтська Соціялістична Республіка, але її автономія дуже куца, і вона не об'єднує українців з Галичини та Волині, яких насильно прилучено до Польщі, і які мають дуже мало користи з трактату про охорону національних меншин. Але А. Тойнбі не лишає у свого читача найменшого сумніву, що та демонічна сила модерного націоналізму, яка з трупа еспанської імперії покликала до життя 18 нових держав у Новому Світі, а з трупів імперій Оттоманської, Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових дальших 20 нових держав-наслідників, яка поважно обкраяла Брітійську імперію — принесе незалежність і Україні (Т. IV, ст. 185 - 190).

Польська меґаломанія і польський імперіялізм з домаганням границь 1772 р. викликали дуже гострий спротив українців і литовців. Литовцям вдалося осягнути короткотривалу незалежність коштом втрати Вильна. Поляки, користаючи з своєї хвилевої мілітарної переваги, прилучили насильно до своєї держави українців в Галичині і на Волині. Цим насильством викликали вони смертельну ворожнечу, яка наставила на небезпеку Европу і всю західню цивілізацію із знаним вислідом — поділом Польщі між Третім Райхом і Московщиною в 1939 р. та російським пануванням на всьому цьому нещасному просторі. На більшій частині колишньої польсько - литовської держави на початку XX стол. жили народи. рідною мовою яких була мова українська, білоруська та литовська. Всі ці три народи в належний спосіб по першій світовій війні зголосили права на свої суверенні держави — на своїх етноґрафічних теріторіях (Т. VIII, ст. 538 (А. Заплітний в «Свободі»).

ТОКАР — ремісник, що обточує дерево, чи металі, з допомогою ТОКАРКИ, приладу до обточування. Звідти майстерня токаря — ТОКАРНЯ. ТОКАРСТВО практикувалося вже в княжій Україні, як то виявляють фігурки шахів, знайдені при розкопах в Києві (Я. Пастернак «Археологія . . .» ст. 569 - 570).

ТОКАРЖЕВСЬКИЙ - КАРАШЕВИЧ, кн. ЯН (1885—1954) — історик - геральдист. Він походив з старого шляхетського роду на східньо-українському Поділлі і був римо-католицького віровизнання. З відновленням української самостійної держави вступив на дипломатичну службу. Від червня 1918 р. до червня 1919 р. був першим радником українського посольства у Відні, де тісно співпрацював з українським послом В'ячеславом Липинським. Від листопада 1918 р. до січня 1919 р. після уступлення кабінети Ф. Лизогуба не брав участи в праці посольства. Потім виїхав до Царгороду і перебрав пост першого радника українського посольства в Османській державі. 25. 3. 1920 р. посол Лотоцький передав йому аґенди українського посольства. Князь Токаржевський перебував в Туреччині до 11. 10. 1921 р. і виїхав звідти до Тарнова, де обняв пост віцеміністра закордонних справ при екзильному уряді УНР. Від 12. 1. 1922 р. до 3. 9. 1924 р. князь Токаржевський був міністром закордонних справ при екзильному уряді УНР.

Здавши цей пост, він уже більше не виконував жадних офіційних обов'язків в політичних середовищах за кордоном. Князь Токаржевський був лицарем Мальтійського ордену. В 30-тих і 40-вих роках він жив в Італії, а потім у Великобрітанії, де мав добрі зв'язки з брітанськими політичними діячами. Належав до поважних українських публіцистів і писав головно історичні розвідки, а також статті у французькій та італійській пресі. Найкращі з його статтей можна знайти в органі УНР «Тризуб». Він уважав, що основне завдання української закордонної політики є здійснити чорноморський союз і впорядкувати польсько - українські взаємини. Помер у Лондоні.

ТОЛКОВИНИ — помічники. В літописі про похід Олега на Візантію сказано, що в тому поході брали участь хорвати, дуліби й тіверці, як ТОЛКОВИНИ. М. Грушевський тлумачив цей термін, як «союзники». чи помічники («Іст. УР. І, ст. 410). С. Шелухин, мабуть, більш точно визначав толковиків, як «народи, що платили данину» і, відповідали клієнтам староримських часів («Звідкіля походить Русь» 1929 ст. 77).

ТОЛОКА — праця, товариством, чи громадою, не за гроші (задля заробітку), а за почастунок. У Т. Шевченка: «Не сам один: толокою йому помагали . . .» Толокою обробляли землю в Україні протягом всієї її історії. Навіть тоді, коли поміщики мали право примусово зганяти селян на працю, вони, корячись звичаєві, запроваджували музику й ставили почастунок. Бо, як писав Федоровський: «Поки хлоп не управиться сам насамперед, поти він за жадні гроші не піде на зарібок до двору. Але стоїть кільком скрипникам заграти на ланах у місячну ніч, як кількасот женців тільки за музику й почастунок раді будуть все зробити на полі і звезти. . .» (Цитовано в К. Копержинського в «Перв. Громадянстві» 1926, І, ст. 39).

ТОЛОКА — поле, що лежить облогом і служить пастівником, вигоном для худоби. На Гуцульщині ТОЛОКИ — громадські ліси.

ТОЛСТОЙ ДМИТРО (1823—89) — від 1885 р. обер-прокурор Синоду, в рр. 1866 -80 — міністер народньої освіти, в рр. 1882 - 89 — міністер внутрішніх справ та президент Академії Наук, великий ворог українського руху.

ТОЛСТОЙ ЛЕВ ҐРАФ (1828 - 1910) — славнозвісний московський письменник, що проповідував НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ (див.) Див. ЧИСТОТА.

ТОЛСТОЙ ОЛЕКСІЙ (1817 - 1875) — — московський поет і письменник. Побувавши в Україні, він писав: «Чудові українські національні мелодії перевернули моє серце. Ніяка національна музика не виявила досі свою народність із такою величністю й силою, як українська музика, — навіть краще великоросійської, що така виразна». (Цитовано в «Наша Культура» 1937 ст. 103). Йому належить відома поезія: «Ти знаєш край, де все багатством дише. . .», присвячена описові України.

ТОЛСТОЙ ФЙОДОР ҐРАФ (1783—1873) — московський різьбар і маляр, віце-президент російської Академії Мистецтв, приятель Т. Шевченка.

ТОМА, св. апостол, що не повірив відразу в воскресення Христа, і тому прозваний «Тома невірний». Прозивали його також БЛИЗНЮ - КОМ Проповідував Євангеліє в Індії. В 1946 р. в одному старому манастирі в горішньому Єгипті було знайдено Євангеліє Томи що, на думку Пагора Лябіба, директора Коптійського музею в Каїрі, походить із IV ст. Другий знавець д-р Оскар Кульмен професор паризької Сорбони, що й знайшов це Євангеліє Томи із 44-ма іншими папірусами відносив його до II, а найдальше до III ст. Обіймає воно 114 коротких притч, що їх ніби виголосив Христос. Мова рукопису коптійська. Починається ця Євангелія словами: «Оце таємні слова, що їх живий Ісус говорив, а близнюк Юда Тома списав». Це Євангеліє приписується творчості секти ҐНОСТИКІВ, які навчали що лише сила знання може піднести людину і звільнити її від впливу матеріяльного світу на її душу і на все її життя, і сам Христос для них — тільки «світло знання» та «вчитель». Секту ґностиків та їх писання Церква засудила.

ТОМА АКВІНСЬКИЙ (1225 - 74) — італійський чернець домініканець, славнозвісний богослов і філософ, «князь схолястики», що зв'язав християнську науку з філософією Арістотеля. В Україні його філософія й теологія мали значний вплив у XVII - XVIII вв.

ТОМА КЕМПІЙСЬКИЙ (1379 - 1471). властиво ҐЕМЕРКЕН, німецький чернець авґустинець, автор славнозвісного твору «Про наслідування Христа». Цим твором, у перекладі Сперанського, відомого державного діяча за Олександра І. зачитувався Т. Шевченко. Перший переклад на українську мову, а властиво на староґалицьке «язичіє» зробив Вол. Терлецький, потім Наталя Королева, еп. Йосиф Боцян.

ТОМАКІВКА — острів на Дніпрі. Тут в 1581 р. був осідок Запорізької Січі.

ТОМАТИ, ПОМІДОРИ — рослина, походженням із Перу, з їстивними червоними овочами, що складають невідмінну частину (розтерті) українського борщу.

Дісталися томати в Україну через Туреччину та Крим. Перші згадки про них походять із кінця XVIII ст. Палляс (1781), Габлиць (1785), Ґеорґі (1800) в описах Криму та степової України згадують, що томати там садять під відкритим небом і споживають у сирому вигляді та в різних стравах.

Коло половини XIX ст. томати в Україні, особливо довкола великих міст як Одеса. Херсон Миколаїв та Київ, уже плекали на великих площах не лише як споживчу культуру, але й як риночну. Під кінець XIX ст. томати були вже масово поширені по всій Україні. І вже не тільки споживалися, але у великій кількості й перероблялися на консервних фабриках. В українській національній кухні томати здобули собі виняткове признання. Головна українська страва борщ від свого прадавнього походження мусить мати квасний смак. Протягом століть українська господиня перепробувала численні джерела кислот, якими можна б було заквасити борщ і остаточно, мабуть, уже аж в XIX ст. вибрала й затрималася на кислоті томатів. Тому український борщ, як національна страва, вбираючи в себе поступово різні рослини як складники борщу та як присмаки його, остаточне завершення найшов у томатах.

Так звикли до борщу з томатів, що вживають їх протягом всього року хоч солоними чи іншим способом законсервованими. А коли настає час дозрівання томатів, як одного з найпізніших складників борщу, тоді якість борщу досягає свого верщка. (Г. Гордієнко в «Укр. Вісті» 17. VII. 1958).

ТОМАШІВСЬКИЙ СТЕПАН (1875 - 1930) — історик і політик, доцент львівського від 1912 р., а потім краківського (від 1920 р.) університетів, дійсний член і від 1913 р. заступник голови НТШ. В 1919 р. був радником української галицької делеґації на мирову конфе-

ренцію в Парижі, в р. 1921 редагував «Укр. Слово» і «Літопис» у Берліні, в 1925 р. «Політику» у Львові. «Вступ до історії Церкви на Україні», інші праці головно з часів Хмельниччини та «Українську історію» т. I.

ТОН — музичний звук, високість якого легко виміряти за допомогою певних приладів. «Він необхідний музиці, як малярству фарба, як скульпторові мармур або глина, як поезії слово, музичний звук — початок музики . . . . Маючи подвійне значення — як самостійний елемент музичної форми та як засіб до висловлення почувань (емоціональність звука) — музичний звук відкриває безмежний простір для утворення не лише гарних звукових форм, але й наповнювання їх змістом живої творчої душі художника». (М. Грінченка «Іст. у. музики» 1961, 20).

ТОНСУРА, ГУМЕНЦЕ — вистрижене тім'я в католицьких священиків та ченців: залишене навкруги гуменця волосся символізує терновий вінець. Св. Єронім († 420) не хотів, щоб духовенство голило собі голови, як жерці Ізіди та Сераміса, але й не хотів, щоб воно ходило з довгим і пишним волоссям, наслідуючи розпусних багачів та вояків. І тому за його навчанням встановився, як свідчить Григорій Турський та інші тогочасні письменники, звичай тонсури, при чому вона ще тоді не означала приналежности до духовного ордену (чину), але була знаком приготування до нього. Четвертий Толедський собор наказав духовенству й ченцям голили гуменце, залишаючи навкруги волосся, на зразок вінка.

Згадка літопису про побут кн. Ізяслава в Новгороді 1149 р. кидає світло й на звичай тонсури в давній князівській Русі: вона говорить про дяків «із простриженим гуменцем (тонсурою), але ще не поставлених», що перебували в Новгороді і, по ухвалі віча, мали взяти участь в поході. (Іпат. 259)». Очевидно, такі кандидати перебували певний час при катедрі, показуючи свої знання та привчаючися до порядку, поки їх не поставляли». (М. Грушевський, «Іст. УР.» III, 331). В Софійському соборі в Києві, у фресках, деякі отці Церкви мають вистрежену тонсуру (К. Шероцький «Кіев» 1917 ст. 45). В Троїцькій Лаврській церкві в образі Івана Золотоустого (з кінця XVII ст.), що творить Євхаристію, і єпископ і молоді диякони мають тонсури на голові: звичай виголювати гуменце українське духовенство затримувало до XVIII ст. (там же ст. 265). Див. ГУМЕНЦЕ.

Натомість Третя книга Мойсея в Біблії забороняла тонсуру, що нею відзначалися деякі поганські черці: «Не робитимуть священики лисини на голові в себе . . . (XXI, 5).

ТОПАЗ — самоцвіт жовтої, або й червоної барви. Був одним із 12 самоцвітів Ефода жидівського первосвященика і символізував коліно Іссакара. В християнській символіці був присвячений архангелам. Його охоче носили в намисті вірні й цнотливі жінки, бо він ніби відганяє спокуси тіла. У нас славляться своєю красою волинські топази, яким ніби немає рівних у світі.

ТОПІР — сокира з довгою ручкою, ТОПОРИЩЕМ. В князівській Україні вживалася, як зброя до наступу головно в варягів, хоч сама назва іранського походження. Ібн-Фадлан писав, що всі руси мали меч, ніж і топір. Варяги, що були на візантійській службі, теж були озброєні в мечі, коп'я або топори. Проте в описах боїв в Україні топори ніде не згадуються. Що вони були всеж дуже поширені, свідчать часті знаходи їх по могилах. . . . Як підручної зброї вживали ще й ТОПІРЦЯ (1071 р.) (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 26-28).

У гуцулів, замість палиці досі вживають топірець, що має на верхньому кінці насаджену невеличку, найчастіше мідну сокиру, оздоблену більш - менш мистецькою різьбою. Останніми часами мідні сокирки стали замінювати на дерев'яні з ріжними інкрустаціями.

ТОПОЛОГІЯ — наука про походження географічних назв. В багатьох випадках вона вказує, чи наводить на думку про те, який народ, або плем'я, заселювали первісно дану країну, область, провінцію, тощо, або перебували там довший час. Назва території тісно пов'язана з її історією. На жаль, ні в якій ділянці української науки, як завважив проф. Я. Рудницький, не було стільки дилетантизму, аматорства й самоволі, як в українській Топології чи ТОПОНОМАСТИЦІ (місцевому назвознавстві). Безконечна кількість пояснень, що їх у науці звуть НАРОДНОЮ ЕТИМОЛОГІЄЮ (див.), панує у відношенні до назв місцевостей і не має під собою жадної наукової підстави. Див. ТИПОҐОМІЯ.

ТОПОЛЯ — дерево з родини вербуватих, одне з найстаріших квіткових дерев у світі. З багатьох пород помітніші СРІБЛЯСТА, або БІЛА ТОПОЛЯ, що виростає до 30 метрів заввишки. Що нарід наш любив і любить білу тополю, це видно з пісні: «Кохав мене батько, як білу тополю» (Чубин. V, 561). Але ще більш улюблена в Україні ПІРАМІДАЛЬНА ТОПОЛЯ, або так звана УКРАЇНСЬКА ТОПОЛЯ, що постала зі схрещування білої тополі з середньоазійською тополею т. зв. Болле, що має пірамідальну корону. Звідти й виникла українська біла тополя з пірамідальною коро-

ною, що нею захоплюються чужинці туристи, коли приїздять в Україну. Часті згадки тополі в Шевченка відносяться звичайно до пірамідальної стрункої тополі, що і в піснях служить символом стрункої дівчини. «Тонка, як тополя». Рубання тополі, як і рубання калини, символізує кохання дівчини, або видавання її заміж: «Тонкая високая тополя: чорнявая дівчина моя; тонкую, високую зрубаю, — чорнявую дівчину кохаю» (Чуб. V, 39). Або: «Було б не рубати у полі тополі, було б не сватати мене молодої» (Чуб. V. 619). У балядних піснях свекруха повертає нелюбу невістку в тополю: «Ой, послала сина в далеку дорогу, молоду невістку у поле, до льону. А випроваджала, тяжко заклинала: — Не виберещ льону, не вертайсь додому, ой стань у полі тонкою тополею» (Чуб. V. 710). Або «Поховали сина та під церквою, нелюбу невістку під дзвіницею; посадили над сином зелений явір, на невістонці — білу тополю. Став же явір та прижиматися, до тої тополі та прихилятися, стали їх могили та присуватися. Зайшла мати тоді дітей оглядати: — Либонь же ви, дітки, вірненько любилися, що ваші вершечки до купи схилилися . . . » (Чуб. V. 718).

Чорна пірамідальна тополя поширилася в Україні з XVIII ст. . . Існують небезпідставні здогади, що привіз її в Україну з зах. Европи останній гетьман Кирило Розумовський. Тополями тоді обсаджували головно шляхи, тому й у Шевченка: «Як тополя. стала в полі при битій дорозі» (Катерина).

Особливо заімпонував українському народові у тополі її просто безмежний ріст угору (пірамідальна тополя буває до 40 м. заввишки). Тому часто й зустрічаємо припрошення: «Рости, рости, тополенько, все вгору та вгору». «Рости, гнучка та висока до самої хмари». «Рости, рости, подивися за синее море».

Гілля пірамідальної тополі починається майже при самій землі й тісно прилягає до стовбура, тому, коли вітер віє на тополю, то гне не окремі гілочки, а все дерево, яке крім того винятково гнучке й тому тепер широко вживається в захисних смугах полів, садів та молодих лісів.

Ця гнучкість тополі підкреслена й у Шевченка: «Вітер віє з-за лиману, гне тополю в полі», «Край дороги гне тополю до самого долу», «Та й виросла Ганна кароока, як тополя серед поля гнучка та висока». «У тумані на могилі, як тополя похилилась молодиця молодая». У модерній стрілецькій пісні згадується, що «Там серед поля гнеться тополя та й на стрілецьку могилу».

Натякаючи на походження тополі від нещасної безталанної дівчини, Перебендя співає «Про тополю — лиху долю». А у Анатоля Галана є «У розпачі стрункі тополі руками-вітами сплелись». Крім частих образів одинокої тополі серед українського краєвиду є в Шевченка й образ, на якому тополі поставлені вряд: «Тополі по волі стоять собі, мов сторожа, розмовляють в полі». (Г. Гордієнко).

З інших пород тополі треба згадати ОСИКУ (див.) та ОСОКІР (див.), або чорну тополю. Сементовський в XI т. «Маяка» за 1843 р. описав народне свято ВОДІННЯ ТОПОЛІ, що відбувалося на Зелених Святах на Полтавщині. Дівчата вибирали споміж себе одну ТОПОЛЮ, прив'язували її руки догори до палиці, вбирали намистами, стрічками, хустками, так що й лиця її не було видно, і водили селом, співаючи: «Стояла тополя край чистого поля; стій, тополенько, не розвивайся, буйному вітрові не піддавайся». Вітер в народній символіці символізує парубка - залицяльника, розвиватися — виходити заміж: Ой, шуміла тополенька, як ся розвивала, — Ой, плакала дівчинонька, як ся віддавала.

З того можемо бачити, що й Водження Тополі зв'язується з літнім паруванням молоді, — тільки, що обряд мав протилежне, неґативне значення: дівчата солідаризувалися між собою, щоб уникнути невідповідного виходу заміж — «з зв'язаними руками» — за нелюба. Символізація дівчини в образі тополі дуже часта в народніх піснях.

Проте, вбирання дівчини, як «тополі», може бути пережитком ще давнішого обряду, зв'язаного з культом дерев, — паралельним обрядом було б, часте в інших народів, вбирання т. зв. «майського дерева». А що тут були залишки культу дерев, на це вказують звичаї вбирання хати й будинки «клечанням», зеленими галузками, звідки й сама назва — Зелені Свята. В інших місцевостях пісню «Стояла тополя. . .» відносили до Купальського циклу. Ця Тополя нагадує ПЕРЕГЕНЮ (див.). М. Грушевський зв'язував Водіння Тополі з волинським звичаєм роздавання вінків, зв'язаних із Юр'євим днем: дівчата, вибравши найгарнішу з-поміж себе, перев'язували їй груди, руки й ноги ріжним зіллям, а на голову клали вінок із квітів; саджали її на лавку з дернини, ставили при ній збанок із молоком, сир, масло і т. п. Потім водили хоровод навкруги ЛЯЛІ, як її звали. По скінченню хороводу, вона ділила між дівчатами сир, масло, роздавала вінки і дівчата ховали їх на другу весну. («Історія у. літ.» I, 188).

Проф. М. Сумцов зближував українську Тополю з сербською Додолою, прикрашеною квітами дівчиною, яка. в супроводі подруг, ходила з хати до хати, на неї лили воду, а дівчата співали пісні з побажаннями дощу й урожаю. Сербській Додолі відповідала болгарська Дюдюла, або Пеперуга, дівчина років 15.

прикрашена квітами, яка ходила по хатах підчас посухи, а на неї лили воду. (К. Ст. 1889, IX, 631-32).

ТОПОЛЯ КИРИЛО — письменник, автор драматичних творів «Чари» (Москва 1837) з музикою Марковича, з народнього побуту, та «Чур-чепуха» (Казань, 1844) з життя українського панства.

ТОПТАННЯ — символ запліднювання, що виявляється і в буденній фразі: «Когут топче кури» (Сл. Грінченко), і в весільніх піснях: «Не запирай, батеньку, ворітця, не пускай Івасенька молодця, бо приїде Івасенько з боярами та й витопче сад-виноград кониками . .» (Чуб. ч. 136). Та ж символіка і в відомій пісні: «А ми просо витопчем . . . » ДОРІЖЕНЬКУ ТОПТАТИ — ходити часто до когось, залицятися: «Чи я тобі не казала, кучерявий хлопче, що до мене кращий д'тебе доріженьку топче?»

Але було топтання й символом зневаги: «Мазепа послухався та й потоптав Євангелію, — за те його тепер і звуть проклятим» (Драгом.«Політ. пісні . . . » II, в. II, ст. 20). Про пихату, зарозумілу людину, що зневажає інших, у нас казали, що він «топче людям по головах . . . » (Франко, Припов. III, 217).

ТОПУЗ — один із військових клейнодів в Задунайській Січі — рід мідного ножа, що його носили за поясом. (К. Ст.1883, IV, 730)

ТОРБА — символ майна, багатства, але й жебрацтва. «З чужої торби хліба не жалують», — кажуть, підкреслюючи, що чужим майном люди не дуже-то опікуються. «Хто має в торбі, той з'їсть і на горбі» — себто, хто має щось своє, сам знає, як його спожити» (Франко, Припов. III, 217, 218).

З другого ж боку ПУСТИТИ КОГО З ТОРБАМИ — зруйнувати когось, зубожити, обдерти. «Хто набик до торби, той куфра не діждеться», — себто, хто навик до бідности, не робить зусиль, щоб із неї вийти, і тому багатства не доробиться. «Водили б його з торбами!» — прокляття на бідність.

Торба служить і за символ подорожувань, переважно пішки: «Торба мені жінка, кий у мене братом» — каже самітній подорожний.

ПИСАНА ТОРБА — торба зшита з різнобарвних тканин. Відома приповідка «Носиться, як циган із писаною торбою». (або, як дурень)

ТОРБАН — панська бандура, що походить із родини лютень і має характерну особливість — подвійний ґриф. Звичайний торбан із приструнками має до 30 струн, але бували й торбани до 60 струн, — такі торбани називалися «цілими торбанами». Із українських співців - торбаністів найбільш відомі були Григорій Віторт та син його Каєтан. Торбан був свого часу дуже популярний серед українського й польського шляхетства XVIII ст. По селах же цього струменту не вживано, бо гра на ньому вимагала великої вправности. (М. Грінченко «Іст. у. музики» 1961, ст. 63, 188).

ТОРГ, ТОРГІВЛЯ — галузь господарської діяльности, що полягає в купівлі від виробників ріжних їхніх виробів і перепродажі їх для зиску. Розріжняють ТОРГІВЛЮ ГУРТОВУ, коли купець продає крам в великій кількості іншому купцеві для дальшого розпродажу, і ТОРГІВЛЮ РОЗДРІБНУ, коли крам продається безпосередньо споживачеві. В Україні до Переяславської угоди 1654 р. торгівля була дуже розвинена. По більших містах торг відбувався щоденно, і в кожному часі кожний міг собі придбати бодай найпотрібніші речі. Головні КРАМНИЦІ, т. зв. БАГАТІ КРАМИ, містилися на ринку. Тут же були склади чужоземних привозних, виробів, найбільше сукна, східніх матерій, футер, східнього коріння, ріжнородних вин, ліків, зброї, дорогоцінностей і т. п. На другорядних вулицях містилися менші крамниці, що торгували місцевими продуктами — збіжжям, мукою, м'ясом, рибами, шкурами, медом, воском, полотном, дешевим сукном і т. п. Ремісники звичайно осідали разом на одній вулиці і там провадили свою торгівлю. Немало було й дрібних крамарів, що торгували всякою дрібницею, т. зв. НЮРЕНБЕРҐСЬКИМ КРАМОМ (назва від німецького міста Нюренберґа). Один львівський крамар, якого обвинувачували, що він входить у торги великих купців, так боронився: «Я панам не перешкаджаю в їх крамах і багатих товарах, бо вони й титул той мають — БАГАТІ КУПЦІ і займаються крамом багатим, речами дорогими й коштовними, як китайки, адамашки, атласи, півґранати й усякі інші матерії (Хто то може вичислити, які то бувають дорогі матерії?!), шовки полотна німецькі, голяндські, турецькі вироби, килими, різне коріння. Я ж із цих і подібних речей, що їх важко вичислити, не маю нічого, хоч би й найменшого, а займаюся крамом, який звичайно звуть НЮРЕНБЕРҐСЬКИМ, який продають і інші крамарчики: сіркою, ґалуном, простими руськими очіпками, бляшаними й мосяжними ґудзиками, клеєм, годинниками, що цикають, дешевими дзеркальцями, щипцями до свічок, часом замками, папером, потрохи шпильками, стяжками, голками, свиставками, наперстками, гребнями, мосяжними перстенями й усяким дешевим крамом, якого за шеляг або й за квартник можна

купити й продати три штуки» (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культури» 1937 ст. 104).

Це перерахування ріжних речей «багатого» й «нюренбергського» краму дає нам добре уявлення про характер тодішньої торгівлі. Відомий Павло Алепський за часів Б. Хмельницького подивляв у Києві «прегарні крамниці й дивні магазини». Та вже в 1796 р. Шафонський в свойому «Топографічному описанії Малої Росії» меланхолійно констатував: «Вся торгівля тканинами й ґалянтерійним крамом у руках московських купців . . . Хоч . . . у Києві є ще багато природних купців, що торгують усяким дрібним крамом, але в порівнянні з москалями вони творять дуже малу й незначну кількість . . . У всій Малій Росії немає ні одного купця із природних малоросіян, що мав би власного капіталу 30.000 рублів. . »

Як же прийшло до такого зубожіння українських купців, а з ним і занепаду української торгівлі?

С. Єфремов писав в 1912 р. з приводу появи в ЗНТШ праці Ів. Джиджори під загаловком «Економічна політика російського правительства», написаної переважно на підставі документів із московського архіву міністерства юстиції: «Ця праця, яку варто б докладно переказати, якраз і виясняє причини занепаду на Україні торгу, подаючи із цієї сфери просто таки надзвичайні факти. Не згадуючи вже про те, що тягар податковий, після прилучення України, дуже збільшився, зразу ж підскочивши мало не вдвоє, що людність тутешня повинна була одбувати ще й натурою содержуван ня московського війська та відомі КАНАЛЬСЬКІ РОБОТИ (див.), та ще до того й далекі походи власним коштом, — Україна зробилась об'єктом цілої заливи урядових заходів проти її економічного добробуту. З цих заходів на першому місці треба поставити якраз те, що стосується до українського торгу з закордонними. польськими та німецькими переважно, містами.

«Ні Велика Руїна, ні спустошення українських земель в XVII ст. не завадили дуже Україні економічно, і торг до часів Петра I. був тут досить поважним економічним чинником. Торгова справа, само собою, викликала й піддержувала національне виробництво (сирові продукти сільського господарства, худоба, юхта, сало, салітра, тютюн, горілка, боброві шкури, китайка, навіть чай і т. ін.), зв'язуючись з інтересами широких кругів поспільства, як робітники, хурщики, тощо. Маємо проце в сучасних документах багато фактичних даних, між іншим універсал гетьмана Скоропадського з р. 1708 категорично зазначає, що Україна «купецькими гандлями во всякій ізобіловала достаток!»

«Але чого не досягла «Руїна», досягла того централістична політика Петра I, оті «купецькі гандлі» винищивши майже без сліду. Торг завмирає, та не сам, а разом із ним і кредит та всі парості промисловости, з торговою справою зв'язані. В арсеналі тодішніх заходів проти українського торгу бачимо і заборону вивозити з України той чи інший крам (горілка, тютюн і т. ін.), і систему надзвичайно високого мита і МОНОПОЛІЙ (див.), і сприяння московським купцям на шкоду місцевим, і повертання примусом торговix шляхів спершу на Озів, а далі й на далеке Архангельське та Ригу, замість здавна звичного шляху на захід до Шльонска, Ґданська та Кенігсберґу. Так само, з другого боку, ті ж примусові заходи до крайньої міри зменшили й імпорт на Україну закордонного краму. Додайте сюди ще «небивалие пошлини», кордони, силу всяких надуживань та користливі апетити більших і менших «временщиків», як Меншіков. усе те ГРУБІЯНСТВО, що на тогочасній Україні навіть характерну назву ВЕЛИКОРОСІЙСЬКОГО ОБИКНОВЕНІЯ здобуло, — і ви цілком зрозумієте тиск отих лабетів, у яких опинилась торговельна справа в Україні. Творці лозунґа МАЛУЮ РОСІЮ К РУКАМ ПРИБРАТЬ не перебирали у способах і не спинялись навіть перед економічною руїною України — факт надзвичайно характерний для того часу, коли розвиток торгу й промисловости вставлявся за найпершу повинність державної власти. Переглядаючи реєстр забороненого до вивозу краму, ми побачимо тут усе, на що була багата Україна, і чим власне торгувала вона з закордонними землями. Те ж саме треба сказати й про імпортні речі: заборонено до привозу все, що мало на Україні попит. Вже це одно ставило хреста над людьми крамарського стану. . .

«Маючи цілу низку заборонних указів, ми, з другого боку, не стрінемо ні одного урядового акту, який би призначений був на користь української торгівлі і промисловости». Загалом, — каже д. Джиджора, — коли прослідимо відношення російского правительства до України в 1710-40 рр. хочби в політиці економічно - фінансовій, то завважаємо дуже цікаві погляди й тактику. що, здавалось би, повинні були себе виключати, а власне: з одного боку змагання зв'язати гетьманщину якнайтісніше з рештою держави не тільки політично, а й економічно, напр., в торгівлі; з другого боку, трактування її як чужого, а навіть ворожого організму, який можна лише визискувати, не даючи в заміну за те ніяких економічних вигод, а навіть належного забезпечення тих користей, які гетьманщина сама деінде здобула» (ЗНТШ. т. 105, ст. 88).

С. Єфремов додає: «Нагадаю ще досить відомий факт, а саме — в Києві крамарі - великороси не дуже давно ще, силою указа 8. III.

1835 р., мали такі вільготи й привілеї, які дуже помогли їм видержати, або, краще сказавши, задушити конкуренцію місцевих крамарів. Див. Н. Закревський «Лєтопись і описаніє г. Кієва». Москва, 1858, ст. 55. Чи не з цього указу й народились у Києві всі ті Дегтяреви, Чоколови, Бражникови і т. д.» (С. Єфремов «За рік 1912» ст. 37—40).

Ось тут далеко неповний список заборонних указів, що його подав М. Слабченко: В 1716 р. заборонено виїздити українським купцям за кордон по крам; в 1718 р. заборонено ввозити український тютюн в Московщину; в 1722 р. припинено ввіз закордонного краму в Україну на користь московської промисловости; з 1723 р. вже й через Васильковську заставу не могли виїздити за кордон українські купці — їм було наказано торгувати з Ревелем і Нарвою; в 1733 р. заборонено вивозити закордон смольчук і поташ; в 1738 р. була заборонена торгівля кіньми України з закордоном; в 1740 р. заперестали вивозити з України закордон хутра, їх уже вивозили з Тули; в 1749 р. заборонено вивозити з України кожухи, вовну і вівці; в 1775 р. припинено довіз соли з України в Московщину, потім збільшені митні оплати на український крам, вже раз збільшені в 1719 р. («Малор. Полк» ст. 257).

Незадовго до революції 1917 р. майже вся торгівля в Україні знаходиться в руках московських, або обмосковлених та жидівських руках, — участь українців у більшій торгівлі була мінімальна, що й дозволило твердити деяким московським публіцистам, як Струве, з яким полемізував С. Єфремов, ніби українці ніколи «до торгівлі хисту не мали», що, розуміється, заперечує вся історія українського народу від часів кн. Ольги та Володимира Святого аж до часів Петра І, що, як ми бачили, зробив усе можливе, щоб той торговельний хист в українців знищити. . .

Большевицька революція знищила в Україні всю приватну торгівлю, але тенденція всіх московських урядів, починаючи з Петра І, залишилася та сама: вся торгівля в Україні зосередкована в руках московських партійних урядовців, в наслідок чого українське населення залишається часто без найменшої можливости придбати речі найбільшого запотребовання, як то навіть взуття, одяг, харчі й т. п., як засвідчують самі советські офіційні часописи, не кажучи вже про туристів, що відвідують советську Україну.

ТОРГОВИЦЯ — містечко на Київщині над р. Синюхою. Згадується вперше в 1331 р. у зв'язку з походом литовського кн. Ольгерда на татар,але коло нього знаходиться давнє городище — майдан, стоянка ще кам'яного віку. Тут була створена 18. V. 1792 р. т. зв. ТОРГОВИЦЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ, скерована проти польської конституції 3. V. 1791. Творцями її були москвофіли Ф. Потоцький та С. Ржевуський, і вона дала привід до II розділу Польщі.

ТОРГПРЕДСТВО — Торговельне Представництво Совєт. Союзу за кордоном, орган Народ. Комісаріяту зовнішньої торгівлі, що часто служив осередком московського шпигунства в державі, де це Торгпредство було акредитоване. Торговельним представникам легше нав'язувати зв'язки в ріжних колах суспільства під невинним претекстом комерційних зносин.

ТОРГУВАТИСЯ — провадити довгі розмови щодо ціни краму: «Десять раз торгуй, а раз купуй» (Франко «Прип.» III, 219). Довгі розмови при купівлі й продажу пояснюються в значній мірі обмеженістю грошевих знаків у селян, що для них кожна копійка мала значення. Крім того в звичаї торгуватися переховується культурний пережиток давнього побуту, коли торговельні відносини відбувалися часто між людьми ріжних племен, незнайомими один одному, а то й ворожими. . . Треба було не тільки зійтися в ціні, але й пізнати особу продавця, чи покупця, звідки він прийшов і що робить. При торговельних зносинах москалів із китайцями, кожний з учасників починав розмову про щось стороннє. Витрачалась сила часу на розмови, викурювалося кілька люльок, випивалося чимало чаю, і тільки від часу до часу, ніби випадково, згадувалося й про саму річ. Те саме спостережено і в інших народів (М. Сумцов в К. Ст. 1889. III, 671—72).

ТОРКИ — тюркське плем'я, що кочувало в українських степах. Торки брали участь найманниками в поході Володимира В. на болгар; в початку XI в., притиснуті половцями, прикочували до Дніпра, де зіткнулися з українцями. Літопис згадує тільки дві битви з ними: в 1055 р. Всеволод Ярославич розбив їх під Воїнем, над устям Сули до Дніпра. В 1060 р. три Ярославичі — Ізяслав, Святослав і Всеволод ходили великим походом проти торків, але до бою не дійшло: «як почули про це торки (що йдуть українські війська), налякались і повтікали до сьогоднішнього дня, — і в утечі позагибали одні від зими, інші від голоду, інші від морови ці судом Божим; і так Бог вирятував християн від поган. . .» Насправді ж частина торків оселилася над р. Россю, де їх осередком був Торчеськ; інші оселилися на Лівобережжі і признали владу переяславського князя; вони утворили військові оселі проти половців і вXIII ст. вже були цілковито зукраїнізовані. Частина їх

проте перейшла Дунай і оселилася на візантійських землях.

ТОРОК — крайка, окрайка, ТОРОКИ, ТОРОЧКИ — прикраса з ниток, основа з прядива, що додається до краю якоїсь тканини як от рушника, скатерти, тощо. Див. ТРОК. Звідци ТОРОЧИНИ — весільний обряд, що відбувається у молодої, звичайно в день бгання короваю: дружки пришивають тороки до рушників: «Білі рушники — шовкові тороки», як співається в народній пісні.

ТОРТУРИ — муки катування, завдавані обвинуваченим при допитах. В Україні, в добі Руської Правди, тортури вважалися БОЖИМ СУДОМ — обвинуваченого «випробовували» вогнем, водою. Ці Божі Суди дотрималися в нас до XVIII ст. (див. ВІДЬМА). Але під кінець княжих часів, у добі литовсько - руського та козацького права вживали вже тортур і для того, щоб викликати признання вини. Українське звичаєве право XVI—XVIII ст. знає тортури місцевого походження (биття, припікання вогнем) і західнього (колесування). Козацькі суди знали: 1. батьківську муку буком), 2. с у в о р у муку (б и т т я прив'язаного до стовпа канчуками та киями; 3. найсуворішу муку — триразове припікання розпаленим залізом. Від тортур міг звільнити пошкодований, або присутній нарід. За українським кодексом 1743 р. дозволялося тортурувати обвинувачених, щоб довідатися правду про злочин, але одночасно поручалося суддям бути дуже обережними при виборі тортур і загрожувалося карою за недоцільне, надмірне мучення, в наслідок якого могла б статися смерть, або каліцтво, мученого. Кодекс цей також звільняв від застосовання тортур цілі категорії людей з огляду на їх соціяльне, чи службове становище, вік та стан здоров'я. (ЗНТШ. т. 159 ст. 178-79).

В Московщині тортури обвинувачених були звичайним явищем. Найгіршим засобом для тортурування був КНУТ. Як описував його Г. Котошихин, був це сплетений ремінь, —завдовжки приблизно в п'ять локтів, а завширшки наприкінці в палець, — прилаштований до держала вроді ціпка. Отим кнутом били московські кати винуватців зв'язаних і голих по спині. Один удар ним залишав на ній наче вирізане ножем пасмо м'яса. Коли винуватець при першій тортурі не признається до вини, то його б'ють ті кати отим кнутом через тиждень вдруге. В залежності від вини, він діставав ударів від 10 або 15 аж до 25-ти. Іншим засобом для тортурування винуватців в Московщині був вогонь, яким кати припікали їх, розпечені кліщі, якими вони їх щіпали, відтак ломлення ребер, відрізування язиків, носів, вух і т. д. Щодо кари смерти, то вона практикувалася в Московщині ріжно: одним відрубувано голови, других вішали, третіх четвертували або колесували.

Поширивши свою владу на Україну, московський уряд поширив на Україну й свої системи судового досліджування та тайного тортурування в окремих приміщеннях. Про ці тортури див. КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРСЬКА.

Автор «Історії Русов» писав: «. . .Карання тее було звичайним Меншікова ремеслом: колесувати, чвертувати і на палю вбивати, а найлегше, що його вважалося за іграшку, вішати і голови втинати. Провини їх встановлювано від признання їх самих, і для того надійним засобом було препохвальне тоді таїнство — тортури, догмат який і донині відомий з такої приповідки руської (мабуть московської. Є. О.): «Батіг не янгол, душі не вийме, а правду скаже», — і які ведено з усією акуратністю і в згоді з Соборним Уложенієм (царя Олексія Михайловича, Є. О.), себто ступенями і за порядком — канчуками, батогами і шиною, або розпеченим залізом, веденим із тихістю, або повільністю по тілах людських, які від того кипіли, шкварились і здималися. Той, хто пройшов одну пробу, переходив до другої, а хто всіх їх не витримував, того вважали з певністю за винного і провадили на страту. Потерпіло таким чином людей, що не перейшли тих проб тортурами, до дев'яти сот. Число це може бути прибільшене, але, дивлячись на кладовище, відлучене від християнського і відоме під назвою «Гетьманців», треба думати, що зарито їх тут чимало». («Історія Русов» вид. 1956 ст. 286).

Тортури, в середньовіччі загально вживані і в Зах Европі, були в новіших часах там заборонені: в Прусії 1740, в Саксонії 1770, в Австрії 1776, і в царській Росії 1801 р., але відновлені з середньовічною жорстокістю і з найбільш удосконаленими технічними засобами в Советській Росії, з застосованням т. зв. УМОВНОГО РЕФЛЕКСУ (див.) акад. Павлова, що дозволяє мало не з кожної людини зробити автомата, який признається в усьому тому, що бажане советській владі. Д-р Джоост Меерлоо, голова психологічного відділу голляндської армії, що докладно простудіював цю справу в зв'язку з тортурами й признаннями, що їх робили американські вояки - полонені корейської війни, писав у недільному додатку до «Нью Йорк Таймсу», що колись засобом ламання духу був звичайно фізичний біль, потім прийшли методи безконечних поліційних переслухувань і стосування «третього ступня» з метою довести мученого до стану, коли він утрачає контролю над своїми нервами і всякою пляновою реакцією. Тепер у московських в'язницях застосовується метода УМОВНОГО РЕФЛЕКСУ, при чому ролю дзвінка, що врізався в підсвідомість собаки, грають повторювані слова, гас-

ла доктрини. Починається із збентежування предмету експерименту: його засипається безліччю запитів, він плутається, забуває, що відповів перед хвилиною, робить помилки, стає непевний і розгублений. Потім наступає постійне принижування його, груба поведінка з ним, морення його голодом, тримання у бруді, виставляння на холод, стягання на можливо найнижчий ступінь вегетації. Йому не дозволяють митися та голитися. Довгими годинами мусить, стоячи, відповідати на сотні й тисячі запитів, при чому слідчі часто змінюються, отже самі не відчувають ніякої втоми. Тим безоглядніше вони вказують допитуваному на його помилки у відповідях. Згодом він цілком збивається спантелику, стає отупілий і не всилі відрізняти дійсности від уяви. Після того допомагають жертві сказати щось ніби правильно. Хвалять її за те, дозволяють закурити цигарку чи сісти на хвилину. В «нагороду» за «добрі» відповіді запалюють в печі його холодної келії, або дозволяють йому вмитися. Помалу язик жертви сам починає складати слова, бажані катам. Жертва перебуває наче в гіпнотичному трансі. Очевидно, що чимало можуть допомогти й застрики задурманювальних наркотиків чи неспостережно сипаний до харчу трійливий плин. Жертва «м'якне» і готова «зізнавати» — все, чого тільки хоче кат.

ТОТАЛІТАРИЗМ — державна система модерного абсолютизму, при якій вся державна влада знаходиться в руках олігархії одної партії, що фанатично виключає всі інші. Такий тоталітаризм розвинувся в націонал - соціялістичній Німеччині Гітлера та особливо в Совєтській Росії Сталіна і Хрущова.

Слово «тоталітаризм» дуже недавне, — воно поширилося в світі тільки під час другої світової війни. Але явище, що ним це слово визначається, старе, як світ. Давніше його визначали більш простими словами, як фанатизм, чи нетерпимість, що досягали тоталітаристичних розмірів, коли якимсь фанатикам, якимсь нетерпимим загорільцям щастило дориватися до влади, на лихо й жаль свого громадянства.

Такими нетерпимими тоталітаристами були колись республіканці Кромвеля в Англії, які, прийшовши до влади, не спинилися навіть перед молитвою «Отче наш», в якій всі християни моляться до Господа: «Хай прийде Царство Твоє!». Вони накинули закон, за яким треба було англійцям молитися: «Хай прийде Республіка Твоя!»

Але то були, розуміється, тільки дитячі іграшки в порівнянні з тим тоталітаризмом, що його запровадили московські большевики Свою совєтську тоталітарну державу вони проголосили демократичною, бо демократія, мовляв означає, що джерелом влади мають бути народні маси, демос. Але, — зараз же зазначають вони, — джерело влади ще не означає, що й політика і влада мають знаходитися в руках тої маси: маса політично й культурно відстала, вона не завжди розуміє, що лежить в її інтересах. Найбільш вироблений політично в тій масі пролетаріят, отже пролетаріят має стояти на чолі маси і вести, а що найсвідоміший і найбільш політично вироблений пролетаріят знаходиться в комуністичній партії, то власне ця партія має не тільки право, але й обов'язок провадити масу й керувати нею. До того, — твердять комуністи, — людина з народження зла й лінива. Якщо б дати їй свободу жити так, як їй хочеться, то вона створила б знову приватну власність, яку знищили комуністи, як джерело визиску пролетаріяту в буржуазній державі. Тому її треба позбавити свободи вирішувати самостійно про те, що їй треба і чого їй не треба, віддавши всю повноту власти отій комуністичній партії, що взяла монополь на політичну свідомість і виробленість, не допускаючи до голосу решти двохсотмільйонового населення СССР

«У вирішальному змагу, що стоїть перед світом, — писав автор УМЕ 5. XII. 1947 в «Наш. Кличі», — можливостей вибору мало: треба бути або за тоталітаризм, себто за упокорення народів і осіб волі кількох тиранів, що визнають себе непомильними і за кожний спротив їх волі карають тортурами, або й смертю; або бути проти всякого тоталітаризму — себто за волю народів і людей жити відповідно до власного уподобання, власного переконання, власного вибору.

«Бути або за тоталітаризм — себто за перетворення вільних народів і людей в отару безсловесних овець, що безглуздо кидаються в море за одним бараном; бути за намагання нищити кожну вільну думку, кожний незгідний вислів, кожний самостійний творчий чин; або бути проти тоталітаризму — себто виявляти вирозуміння й терпимість до кожної чужої думки, до кожного незгідного вислову, до кожного чину, скерованого не на шкоду суспільству.

«Бути або за тоталітаризм себто намагатися накидати іншим за всяку ціну свою волю, свої бажання, свої смаки й розуміння; або бути проти тоталітаризму — себто, намагатися координувати волю, бажання й потреби всіх окремих осіб (чи суспільств) в інтересах загалу шляхом порозуміння, а не сили.

ТОТЕМІЗМ — примітивна система суспільства, побудована на культі ТОТЕМУ, себто звірини чи рослини, взятої не як окрема тварина, а як символ всієї породи, що вважається за пращура відповідного племени і тому користується належним культом. Візьмім, для

прикладу ТОТЕМ ВОВКА. Плем'я, що має цей тотем, носить назву Вовки. Кожний член цього племени називає себе теж Вовком і вірить, що вовк був його пращуром. Всі члени цього племени мають отже спільне походження, мають спільну кров з вовками і вважають себе братами тих вовків, що залишилися в свойому первісному звірячому стані. Звідси — заборона членам цього племени полювати на вовків, вбивати їх, їсти і т. п. Кожний член племени носить на собі святу відзнаку вовка: її татуюють на молодих людях під час обрядів ініціяції; її прикладають, як печатку, до договорів, ставлять на хатах, при вході до села, містять на могилках окремих покійників, яких колективне (не особисте!) ім'я таким чином увіковічнюється. Бо кожний член племени після смерти повертається в свій тотем. Еманація Вовка, яка втілилася в людину, знову розпливається після смерті людини в прапращурному Вовкові, від якого безконечно народжуються все інші вовки.

Але при кожному новому народженні первісна есенція Вовка все більше слабне. Вовк запліднює містично всі матері свого племени, але все ж треба від часу до часу, періодично, поновляти контакт з прапращуром, щоб плем'я належно відроджувалося. Звідси — сполучення жінки з представником тотему реальне чи симульоване (удаване), і обрядові бенкети, на яких, раз у рік, дозволяється їсти тотемну звірину, чи рослину, щоб через неї освятитися і набрати первісної сили. Ослаблена форма єднання з тотемним пращуром — прибирання його вигляду, маскування в шкуру тотему, татуювання, або й утримування при хаті тотемних звірин та плекання тотемних рослин, що в деякій мірі привело до освоєння деяких з них. В австралійських племен особливо практикувалося щорічні церемонії, т. зв. ІНТИКІУМА, що мали запевнювати урожай тотемної рослини і були зв'язані з танками й магічними діями.

З тотемізмом тісно в'яжеться й поняття недоторканости чи святости речей, т. зв. ТАБУ (див.). Не можна собі уявити тотема без табу, і, навпаки, табу, поширене на всю клясу однакових речей, веде логічно до тотему.

У нас не бракувало спроб знаходити пережитків тотемізму і в українській обрядовості. Вбачали їх у новорічних обходах із КОЗОЮ (див.), з ВЕДМЕДЕМ, тощо. Дехто знаходив їх в обрядах ОБЖИНКІВ (див.), в згадках про бороду, що залишалася ЦАПОВІ. . . Але, як завважив М. Грушевський: «Форми примітивного колективізму тотемної доби були пережиті індоевропейськими племенами, мабуть, задовго перед їх останнім розділом, в ріжних культурних і етнічних впливах і стрічах, а слабі останки їх ще більше розгубилися в останніх розселеннях, в асиміляції нових етнічних елементів і т. д.» («Іст. у. літ.» I, 47—48).

Італійський соціолог Парето звернув увагу на необхідність ставитися дуже обережно до намагань знаходити тотемістичні переживання не тільки в нас, а взагалі в усій Европі. «Рейнах, — писав він, — цитує силу подібних випадків, що вказували б на давне існування в Европі тотемізму. Ще гірше Фрезер, для якого найменший натяк на звірину — вже тотемізм. Але подивімся, що говорить нам досвід. Уявім собі, що через кілька століть не буде зовсім, або буде дуже мало, відомостей про Фльорентійську республіку. Потім знайдуть, що вона утримувала львів, що вулиця, де вони знаходилися, називалася вулицею Львів, і ця назва жила протягом століть. З розкопів на місці Фльоренції знайдуть кілька вирізьблених статуй львів, т. зв.: «Мардзокко», і довідаються також, що Республіка, здобувши яку територію, ставила зараз же там стовпи з тими Мардзокками. Як ще до того леґенди виявляють, що льви не чіпали фльорентійців («Віллані, Хроніки» VI, 69), то дослідники матимуть низку незаперечних доказів, в усякому разі далеко більш важливих, ніж ті, якими тепер орудують в аналогічних випадках, що Лев був тотемом Фльорентійців в часи Республіки. . . . » («Загальна Соціологія» 1920, ст. 138).

ТОЧНІСТЬ — вміння цінити вартість не тільки власного часу, але й чужого, — прикмета людей сумлінних і справедливих. Король Людвик XVIII любив говорити, що точність — чемність монархів. Наполеон теж звертав увагу, що кожна запізнена хвилина може бути причиною катастрофи. І дійсно, він програв Ватерлоо і опинився в'язнем на острові св. Олени тому, що хоча один із двох його генералів Блюхер, який був зразково точним прибув своєчасно, Груші спізнився . . . Точність, на жаль, ніколи не була прикметою українців, і, мабуть, тільки тому ми, при всіх наших здібностях, усе «пасемо задніх» і тільки мріємо про нашу державність, бо ми звичайно спізняємося на всі побачення, а особливо на побачення з вирішними моментами нашої історії.

ТОЯ, ЧОРНОТА, КОНІТ — зелиста рослина з родини жовтцюватих до півтора метри заввишки з великим пальцеватим сильно вирізаним листям і синім, синьо-білим, або жовтим цвітом. Дуже отруйна. Вважається за оберег від нечистої сили: «Чорт боїться тирлича і тої» (К. Ст. 1890, I, 72). «Як би не тоя та не одолян, ходила б хвороба, як пан». (Франко, III, 29), Чорт, що прибрав був вигляд гарного парубка, залицявся до гарної дівчини, але в неї у вінку була вплетена тоя, і він, зрештою, мусів її з жалем покинути: «Як би не тоя, то була б та дівчина моя». Коли хворий почи-

нав конати. йому клали звичайно під плече свячене зілля-марену або тою. При підкладуванні казали: «Єсть у мене тоя, тепер я уже не твоя» (Васильєв в К. Ст. 1889, V, 635-36). Цей обряд зовсім ясно служив оберегом проти чорта, що хотів би заволодіти душею. На Снятинщині цей засіб прибрав був більш «рішучі» форми: «Як хто не може сконати, то варять йому тою і дають кушати, та й умре зараз» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 321.) Не треба забувати, що важко й довго конають грішники, — отже власне вони й потребують найбільше тої, як охорони від нечистої сили, що тільки жде моменту, щоб опанувати душу грішника.

Іноді від значення оберега, тоя переходила й до значення приворотного зілля: «У городі зілля-зілля, за городом тоя: проси, любко, щиро Бога, щоби-сь була моя . . . » (Головацький).

ТРАВА — спільна назва всіх тих м'яких, не-деревистих рослин, що в'януть і гинуть після вистигнення їх плодів (зерен, насіння). Трави по всіх усюдах так багато, що вона в колядках виступає символом незліченности. Мати Божа каже жидам: «Тоді ви мого Сина возьмете, як ви на горі траву зрахуєте, у лісі листок, у морі пісок . . . » (Голов. I у, 41). М'яка трава легко гнеться під вітром, тому служить за символ потульности, покори: «Гнеться, як трава, від вітру» — кажуть про людину, прибиту недолею (Франко «Припов.». III, 220). Там, де люди не ходять, трава ті місця закриває. Тому служить вона й символом забуття: «То вже травою заросло» — кажуть про річ, давно забуту. І в народній пісні: «Ой, заросла тота стежка лихом, травиною, де-м ходила, говорила, серденько з тобою . . . » (Голов. II. 350).

Чомусь уважали в нас, що не слід рвати траву руками, а тільки її косити: «Не рви трави, бо буде вітер» (Франко, III, 528)

ТРАВЕНЬ — п'ятий місяць року, коли найдужче трава росте, і сіножаті запускаються. Цей же місяць називається МАЙ від латинського Маюс, або борше (див. НАРОДНЯ ЕТИМОЛОГІЯ) від маю, котрим луги і ліси, покрившися, зеленіють. мають . . . » (Головацький «Твори» Львів, 1913, 279). (Див. МАЙ).

У давніх римлян уникали шлюбів в травні, бо того місяця святкували ЛЕМУРІЇ, — присвячені душам мертвих. Тоді замикалися всі святині, і шлюби того місяця вважалися дуже нещасливими. Тому й Овідій писав: «Дівчата й вдовиці уникають виходити заміж тою порою. Шлюб у травні загрожує скорою смертю. Ось що говорить нарід у своїй приповідці: «тільки недобру та злу жінку бери в травні». Подібний забобон затримався й досі в англійських та московських селян. Останні зв'язали з місяцем-травнем-маєм вираз «маятися», що значить — світом нудити. І у нас женилися головно восени, але забобонів щодо вінчання в травні не завважено.

Про травень писав О. Воропай в «Нов. Шляху»: «Найкращий час року на нашій Україні — це травень. Різнобарвні квіти, пишні трави і свіжа зелень дерев створюють гарну картину української весни. Теплі соняшні дні з легкими вітрами і ясні місячні ночі з довгими тінями, чарують усіх, хто відчув ласку тих вітрів і хто бачив таємничий подих тіней. Та найкращий час, — коли розцвітають сади: блідорожевий цвіт яблуні, білі букетики груш та віночки вишневого цвіту вкривають собою наше село, як найкращим мереживом найбільшого майстра. Хати поховались під шатами квітучих дерев і визирають з-під них, як діти у віночках. Прохолодь тих шатів приваблює нас, а легкі пахощі і ніжна краса пестить душу і радують серце.Хочеться радіти, але радіти тихо. спокійно, тільки душею і серцем, щоб не порушити того приємного затишку, тих пахощів, тих чарів. Гарний травень, чудовий травень, наш незабутній український май.

У першу ж травневу зоряну ніч дівчата -чарівниці виходять з хати босі, в одній сорочці з розплетеними косами. Кожна з них крадькома йде в садок, стає поміж деревами, дивиться на зорі і молиться до них «Зорі-зірниці, є вас на небі три рідні сестриці, а четверта я — народжена, хрещена дівчина Орися. Ідіть ви, зірниці, зберіть красу та покладіть на народжену хрещену дівчину Орисю. Як ви ясні-красні межи зорями, щоб і я була така ясна-красна межи дівками».

Цю молитву дівчина повторює три рази, а потім заплющує очі і навпомацьки збирає з трави нічну РОСУ (див.) і миє нею своє обличчя. Як повертається дівчина назад до хати, то не дай Боже, щоб її хтось побачив, все ворожіння тоді пропаде.

А як побачить дівчина молодий місяць, то пошепки, щоб ніхто не чув, скаже: «Молодик-золотник, тобі роги красні — мені очі ясні тобі на уповня, мені на здоров'я, тобі круті роги — мені чорні брови».

Це теж повторюється тричі й за кожним разом дівчина вклоняється «молодикові».

На царя Константина й Олени — 4. V. ст. ст. господиня йде на город і дивиться на огірки; якщо знайде цвіт, то висмикує нитку з свого червоного пояса яким підперезана, і перев'язує знайдену квітку, примовляючи: «Як густо цей пояс в'язався, щоб так і мої огірочки б'язались у гудині». Кажуть, що від того збільшується урожай огірків.

Перед тим, як посадити капустяну розсаду, її треба потримати у руках в день Івана Головатого — 25. V. ст. ст., примовляючи:

«Дай, Боже, час добрий, щоб моя капусточка приймалась і в голови складалась. Щоб моя капусточка із кореня коренистая, із листу головастая (обіймаючи собі голову), щоб не росла високо, а росла широко (присідаючи), щоб була туга як коліно (здушуючи собі коліно обома руками)».

Коли ж уже господиня посадить і поллє розсаду, то накриває горщиком ту рослину зверху, кладе камінець, а потім усе це накриває білою хусткою, тричі примовляючи: «Щоб була туга, як камінець, головата, як горщик, та біла, як хустка».

Далі, господиня стає обличчям до схід сонця і кидає через голову той горщик, яким накривала розсаду, але кидає так, щоб він розбився. Камінь закидають, заплющивши очі, а хусткою господиня вив'язується та йде додому, надіючись, що врожай її капусти забезпечений.

Якщо в місяці травні вилупляться ґусенята, або каченята, то гніздо разом з лушпинням яєць треба винести до річки та й пустити на воду, щоб качки та гуси добре водилися.

Ще багато є приміт, вірувань та поговірок, що пов'язані з місяцем травнем, бо ж нані кажуть що «як проспиш май, то руки не простягай».

ТРАВЕСТІЯ — гумористичний твір, що в ньому автор перетворює поважну тему у комічну. Приклад — «Енеїда на малоросійський язик перелицьованная» Ів. Котляревського. Але вже й перед Котляревським були спроби травестій релігійних віршів, що в них поважні релігійні події висвітлювано гумористично. На цім полі випередив Котляревського Панас ЛОБИСЕВИЧ (див.), що «Верґілієвих пастухів» (себто «буколіки») переодягнув в український кобеняк». На жаль, цей твір Лобисевича не зберігся.

ТРАГЕДІЯ — сценічний твір, драма, з катастрофальним закінченням. Звідти й поширене її поняття, що відноситься до людського життя взагалі: становище, що має привести до катастрофальних наслідків: «Це — справжня трагедія».

Перші сліди трагедії знаходимо в Атенах при кінці VI ст. до Хр. і джерелом її був безпепечно культ Діоніса, а першим зародком дитирамб, при виконуванні якого співці виступали одягнені в козлячі шкури, як сатири, товариші Діоніса. В 534 р. до Хр. Теспід ввів, поруч хору, першого актора і таким чином став творцем властивої драми. В V. ст. до Хр. трагедія, як сценічний твір була вже оформлена й носила чимало тих прикмет, що їм опісля дав такий яскравий вираз Арістотель. У своїй «Поетиці» Арістотель називає трагедію імітацією складної й досконалої дії, що проходить на визначній висоті й, розгортаючись у зворушливу драму з катастрофальними наслідками, викликає у глядача жах і співчуття. Патетичність і сувора мораль — невідлучні атрибути трагедії, а сам трагічний сенс твору в тому, що центральний герой, людина гідна й праведна, збувається щастя й падає під ударами долі, не через свою нікчемність, а допустившись несвідомо прогріху й попавши у якесь безвихідне положення. Есенція трагедії, одначе, — в духовому прозрінні й обнові героя.

Монументальний трагедійний рід драматичної літератури досяг свого вершка в епоху трьох найбільших драматургів — трагіків античної історії: Есхіла, Софокла та Евріпіда.

Із новітніх трагіків найбільші Льопе де Веґа та Кальдерон — еспанці, Шекспір, Марльов, Джонсон — англійці, Альфієрі, Монті — італійці, Корнель, Расін — французи, Ґете, Шіллер, Кляйст — німці . . . Від романтичної доби поняття трагедії все частіше покривається з поняттям драми, суспільний рівень її героїв все більше знижується. У клясичній трагедії грали ролю боги й півбоги Олімпу, в Шекспіра вже бачимо демократичних королів, вельмож і простолюддя. У норвежця Ібсена поезія, що була невідмінною частиною трагедії, поступається перед прозою, мужні королі і герої стають звичайними громадянами, і безсмертна — «вічна мораль» дає місце кон'юктуральним дрібним «моралям».

«Із п'єдесталу мужности, геройства, несення певної місії, реалізування священних заповітів, послуху моральним законам та віри в вищу, небесну силу, що їй підкорена людська доля, ознак, що знаменують клясичну трагедію, сходить її модерний суроґат до апотеози мізерного, малого життя й дрібної здеґенерованої, неморальної, і матеріяльної людини. Т. зв. «модерні трагедії» Ібсена, Стріндберґа, Піранделлі, Чехова тощо, збувшись клясичної величности духового й тематичного зображення, перестають дорешти бути трагедіями в клясичному значенні слова і стають драматичними виразниками транзитного етапу на шляху до панівної в сучасні дні соціяльної драми, що промощує шлях всяким більш-менш важливим світосприйманням та ідеям куди нижчого льоту від клясичних праобразів». (Р. Кухар «Сумерк трагедії»).

Наш український театр, в наслідок відомих історичних умов поневолення, не міг розвинути такого високого жанру драматичної поезії, як трагедія. Панько Куліш був, мабуть, першим, що намагався вивести трагічні пере-

живання людської душі на українську сцену. Його стилізоване під вертеп дійство про Ірода, а також «драмована трилогія», особливо ж перша її частина «Байда», дуже оригінально вирізняються на тлі українського побутового театру XIX ст. А фрагментарний трагедійний театр Лесі Українки («Одержима», «На полі крови», «Оргія») — не міг знайти застосування на наших сценах і мало доходив до наших читачів. Дм. Донцов писав в 1923 р. в ЛНВіснику (IV, ст. 357):

«Чужим лишився нашій літературі момент трагічного. Бо трагічне родиться з конфлікту, а не зі спокою, з боротьби ворожих елементів, а не зі стагнації. Ідеологи краси, які з обох бігунів світу знають тільки один — позитивний, не розуміючи укритого споріднення й ворогування обох, не розуміють суті трагічного . . . Конечним моментом трагічної акції є засада особистої свободи, або найменше те, що герої «хочуть відповідати самі за власні вчинки і їх наслідки» (Геґель). Тому-то прикутий «Прометей» кидає своїм потішительницям горде: «Згрішив, бо хотів згрішити . . . » Але того, що знаходимо в Айсхіла, не знаходимо в наших драматургів: на їх пасивних героїв, як, напр., на героїв Кропивницького, падає доля, як грім із ясного неба, збуджують вони в нас не подив, але милосердя, а за вчинки свої не відповідають, бо на «шлях згубливий» герої пішли не добровільно. а заблукали туди «без одваги і бою . . . плачучи гірко від болю . . . »

Він же писав про Лесю Українку: «Творчості Лесі Українки ми завдячуємо, що наш націоналізм позбувається стародавніх рис і набирає прикмет трагічности. Бо трагізм не міг постати з пасивного терпіння, лише з такого, що зоджує тугу за чином і ушляхотнює душу. Він не міг постати з моралі релятивізму, лише з конфлікту межи віс майор і великою волею. що скорше гине, ніж зраджує свої засади. Цей трагізм внесла до нашої літератури Леся Українка — трагізм непохитної волі, непрощаючого почування. упертої гордости жовніра в рядах. або мученика на хресті шалу раненого хижака що під наведеною люфою готується до останнього скоку, — трагізм нації, поставленої в положення перемогти або згинути . .».

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ — плекання традицій, себто давніх форм життя нації.

Д-р Д. Донцов писав: «Модерний націоналізм тримає високо прапор традиціоналізму, і це його прив'язання до землі батьків, до їх віри, звичаїв, до родини і раси і різнить його від того третього кумира, якому — попри раціоналізм і матеріялізм — поклонявся старий націоналізм, від соціялізму. Але цей традиціоналізм єднає модерний націоналізм із Церквою. Фактом, на якім будує свій націоналізм Барес, є «земля і мерці». Культові предків завдячує модерний націоналізм свої найсильніші душевні пориви. Але цей самий культ предків стояв коло колиски кожної релігії, а й тепер поминання мертвих грає величезну ролю в християнськім культі...» (ЛНВ, 1924, V, 89).

Натомість д-р Ю. Вассіян, другий ідеолог українського націоналізму, заперечував вартість безкритичного традиціоналізму для організованого націоналізму, що, визначаючись духовною агресивністю та плекаючи культ творчої , чинної волі, тим самим «виключає засаду традиціоналізму, одною з крайностей якого є становлення беззастережного культу традицій у формі певної синтези істотних цінностей, в яких сучасність намагається віднайти повний свій внутрішній зміст . . . » Захоплювання традиціоналізмом викликало б «почуття духової закінчености та брак волі творити змістово нові форми життя, хіба тільки повторювати старі мотиви на новий лад, а для нації подібна утрата творчого почину (означала б) брак програми , духове виродження, розклад..» (Розб. Нації, 1929, ст. 71).

ТРАДИЦІЯ — унаслідуваний від попередніх поколінь давній звичай, давнє вірування, взагалі давня норма поводження, все те, що в житті нації безперервно повторюється з покоління в покоління, як її характерна прикмета. В кожній нації є свої добрі і лихі традиції. І справді деякі з них дуже цінні, напр., традиція української великодержавности Володимира та Ярослава, або традиція нашої визвольної боротьби козацького часу. Проте, нам необхідно поборювати такі традиції. як партикуляризм українських земель та взаємні свари київських князів, що ще до татарської навали знесилили Київську Державу. Так само ми повинні відкинути традицію українських козацьких гетьманів орієнтуватися на чужоземні чинники, бо це, як відомо, привело лише до величезної руїни та загибелі української державности. Ми рішуче повинні боротися проти того анархо-індивідуалізму, який унеможливлює суспільну організацію та карність. Ми мусимо ганьбити поширену звичку підкопувати авторитет і пошану заслужених діячів, але в свою чергу поборювати чванливе та презирливе відношення деяких українських політиків до народніх мас, бо нині не час вже мріяти про панування над ними, заковуючи їх у кайдани. Нам необхідно також рішуче боротися проти того хамства деклясованих низів, на тлі якого ріжні демагоги могли ще не так давно підривати нашу державність і паралізувати українську визвольну боротьбу, але разом із тим маємо безоглядно поборювати й ті зрадницькі традиції вищих верств нашої на-

ції, що завдяки ним наша аристократія опинилася на службі Москви та Варшави. Як бачимо, з традиціями треба бути обережним». (Розбудова Нації, 1929, ст. 15).

Акад. С. Смаль-Стоцький закидував українській інтелігенції занедбування наших національних, історичних традицій: «При моїх спостеріганнях цілих поколінь нашої молоді завсігди кидалося мені в очі, що здебільшого на все вчорашне,на все наше минуле, на все наше рідне молоді люди дивилися звисока, а навіть з погордою, як на мертвечину, як на щось відстале, що треба радше поборювати, як негідне з поступом . . . », І продовжував: «Я вірю тільки в такий поступ для нашого народу, що виростає з рідного кореня, поступ, приноровлений до рідного ґрунту, що не руйнує все старе, а будує нове із свого старого на народнім ґрунті, а не на доктринерських гаслах. Досвід мого життя навчив мене, що теперішність, яка не перетравила свого минулого, нічого доброго не сплодить для будучини... Вона взагалі для будучини безвартна . . . »І з того він приходить до висновку: «Зневірені у власні сили, хапаємося одного або другого чужого гасла, кидаємося на всі боки, як народ без історії, без традицій. без свого питомого обличчя».

В'дгукуючись на ці думки акад. Ст. Смаль-Стоцького. автор УМЕ писав у 1935 р. в чернівецькій «Самостійній Думці»: «Народ без історії, без традицій. . . » «Той хто погляне на величезну «Історію України-Руси» Мих. Грушевського, не повірить, що можна було б написати ці грубезні томи про народ, «без історії, без традицій . . » Ні, український народ має історію й має традиції. Його лихо полягає лише в тому, що чужинецьке панування зробило все можливе, шоб примусити його забути свою історію, що її. шоб знати, треба вчитися, а вчитися своєї історії можна лише у власних школах, що їх не дає чужа держава. Тому ак. Ст. Смаль - Стоцький був би правий, коли б він сказав, що наш народ залишився без історичних, а ще краще без державницьких традицій, але не правий, коли говорить, що він «без історії» і «без традиций». Можна говорити про безтрадиційність української інтеліґенції, не можна говорити про безтрадиційність українського народу . . . » (ст. 36).

І справді наш нарід дуже пильно зберігає свої давні релігійні й обрядові давні традиції. Але вони концентруються в самому тільки колі церковно-релігійних і родинно-домашніх обставин. Натомість традиції громадського та історичного характеру в нас дійсно дуже слабо зберігаються.

З цієї точки погляду мав повну рацію проф. Ів. Мірчук, коли писав: «Народи без історії, значить, народи, що самі історії не творять, а є тільки предметом потягнень сторонніх сил, що в міру власних потреб їх використовують або нищать, то знову вживають, як підходящого засобу для осягнення намічених намірів цілей — ці народи не мають традиції (себто державницької тридиції, Є. О.). Прикладів для цього твердження дають нам події XX ст. аж надто багато. Державно - творча, а тим самим історіотворча здібність народів — це функція їхньої здатности плекати власні традиції, підтримувати живий зв'язок із попередніми поколіннями та їх осягами. На загал можна сказати, що слов'яни мали досі слабо розвинене розуміння традиції, і цим можемо собі пояснити до певної міри їх доцьогочасні неуспіхи в творенні історії. Але перше місце під цим оглядом в сім'ї слов'янських народів займають ще й досі, на жаль, українці . . . » А тим часом, як пише далі автор, «силою, що в історії народів в'яже давні їх переживання з сучасними і таким чином підготовляє майбутнє, силою, що будує місток між минулими поколіннями через сучасне до грядучих, уможливлює всякий розвиток та поступ, є сила традиції.

Традиція — це дуже важна соціологічна категорія, без якої поняття: національна свідомість, любов до батьківщини, народна честь — залишаються порожнім звуком, тільки словами, без ніякої діючої сили, без ніякого ефекту. Традиція стоїть в осередку всього мислення, такого сильного під оглядом живучости та організації народу, як Жиди, що мимо свого розпорошення по всьому світу та нібито розбіжности інтересів мали силу в ім'я спільної традиції вести наступ проти численно сильнішого ворога, а по першій світовій війні зуміли захопити дуже поважні позиції в світі. Традиція — це основний тон у свідомості давніх римлян, головно в часи здорового їх розвитку та розбудови їхньої держави. В англійців — це непереможна сила, що в значній мірі є запорукою їхнього авторитету у світі, навіть в моменти дуже важких криз. Традиція грає дуже важливу ролю в історії московського народу, який не тільки плекає цей зв'язок із минулим, але навіть стараеться його розбудувати, поширити коштом інших народів або при помочі фантазії. Хочу тут підкреслити факт, що для звеличення династії Рюриковичів, конструюється штучно її споріднення з родом римського цісаря Августа. В новіших часах німецький націоналсоціялізм нав'язував цілком виразно до часів ґерманської старовини та середньовічної Римської Імперії Німецької Нації, а італійський фашизм уважав себе за безпосереднього спадкоємця держави римських імператорів». («Америка» 16.V. 1952) Див. також Є. Онацький «Вага традицій в політичному та національному житті» («Самостій-

на Думка», 1935, ст. 33-41 і 130 - 137). Див. ЗВИЧАЙ.

ТРАНСДНІСТРІЯ — територія між Бугом і Дністром, що її, під час другої світової війни, окупували та так назвали румуни, увівши в ній свою адміністрацію, з тим, щоб після війни, прилучити її остаточно до Румунії. Столицею Трансдністрії була Одеса.

ТРАПЕЗА — спільне споживання страв. Тому в манастирях так звалася їдальня. Також частина церкви з вівтарем іноді називається трапезою.

ТРАПЕЗУНТ — турецьке місто над Чорним морем, що було колись колонією Синопи і було основане в 756 р. до Хр. За турецьких часів Трапезунт був часто (в рр. 1614, 1616, 1625) метою козацьких морських походів. Т. Шевченко згадував у «Посланії», як козацтво «Синопом, Трапезунтом галушки варило».

ТРАСІБУЛ — атенський полководець від 411 до Хр.), що 403 р. визволив Атени від влади 30 тиранів. М. Зеров написав сонет, в якому порівнював тиранію московських большевиків із тиранією 30 тиранів:

«Ви пам'ятаєте: в дні тридцяти тиранів
була та сама навісна пора:
безмовний Пнікс, безлюдна агора
і безголосся суду і пританів.
І тільки часом, мов якась мара,
ще озивався сміх Арістофанів.
Сократ, як перше, виявляв профанів,
і весело роїлась дітвора.
Так само і тепер. Усе заснуло,
все прилягло в чеканні Трасібула!
А ми? — де ж наступ наш на нашу гич,
і сапка на бур'ян. і лік на рани?
Литяча сліпота? Сократів бич?
Чи невтишимий сміх Аристофанів?

Примітки: Пнікс — горбок, де відбувалися народні збори; агора — базар, місце, де збирається народ; притани — члени сенату державної ради.

ТРАХТЕМИРІВ — село на правому березі Дніпра на Канівщині. «Баторій, оцінюючи заслуги козаків у московській війні, подарував їм Трахтемирів на шпиталь», — писав польський історик Равіта - Ґавронський, Тут доживали свого віку старі, немічні запорожці. Від 1578 р. тут був Успенський манастир (ЗАПОРОЗЬКА БОГОРОДИЦЯ). І хоч цей манастир і його маєтки були призначені лише для реєстрових козаків, проте вони стають свого роду твердинею запорожців. Т. Шевченко обезсмертив це село в своїй поемі «Сон»:

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки . . . .

ТРАЯН (53 - 117) — римський імператор від 98 р., усиновлений Нервою. Воював із даками в рр. 101 - 02 і в рр. 104 - 07 та партами в рр. 114 - 16 і поширив границі римської імперії до її найдальших меж. На пам'ятку війн із даками поставлено було в Римі т. в. ТРАЯНОВИЙ СТОВП, чи КОЛЮМНУ, на форумі його ж імени; переслідував християн і залишив пам'ять про себе в українській народній словесності та літературі, між іншим і в «Сл. о Полку Ігор» Його іменем називано також великий земляний вал, що тягнеться, на західньому Поділлі, уздовж західнього берега р. Збруча. Проте, археологи довели, що римське панування ніколи не переходило за Карпати, і тому ТРАЯНІВ ВАЛ не міг бути спорудою римських вояків.

ТРЕБИЩЕ — місце поганських жертвоприношень. В Києві перед княжим палацом Ігора і Ольги. кількаповерховим ТЕРЕМОМ, було знайдено округле підвищення — плятформа з каменю, що мала чотири квадратові виступи - постаменти на всі чотири сторони світу. Це було велике вогнище - требище для принесення жертв. На чотирьох постаментах воно могло бути прикрашене постатями богів. Поруч нього з західнього боку був вимурований глиняний постамент для принесення жертв. Простір навкруги требища був завалений кістками від спалених жертовних тварин, між іншим, дуже багато кісток від хвостів. Требище це було знищене з наказу князя Володимира (988 р.). (П. Курінний).

ТРЕБНИК — богослужбова книга, що містить у собі порядок священодій та молитов, які звершуються на потреби окремих християн. На всяку їхню потребу Церква відповідає молитвами і благословленнями, Такі молитвословія і складають, разом з св. таїнствами, зміст Требника. Всі вони позначаються загальною назвою ТРЕБ, звідки і назва Требника. За своїм змістом требник буває великий, малий і додатковий (останній — доповнення малого требника). Великий требник ділиться на дві частини: перша містить таїнства (крім Євхаристії й Священства), а також чин похорону з усіма відмінностями для похорону дітей. мирян та духовенства. Чин Євхаристії подано лише в формі, за якою св. Дари подаються хворим. Друга частина складається з молитвословій на ріжні потреби.

Требник походить із глибокої давнини, і в ньому знаходяться молитви вже з IV ст.

В грецькій Церкві він поєднувався зі СЛУЖЕБНИКОМ (див.) і називався ЕВХОЛОГІОН або МОЛИТВОСЛОВ. До нас требник перейшов із болгарської Церкви в перекладі св. Кирила і Методія. Ним користувалися до 1328 р., коли митроп. Теогност (грек) привіз із собою грецький требник, якого й було перекладено на слов'янську мову та впроваджено в ужиток.

В Україні видатне місце належить требникові еп. Гедеона Балабана, видрукованому одночасно в Стрятині та в Острозі в 1606 р Його перекладено було з грецького требника, що його патріярх Мелентій Пігас спеціяльно прислав у цій цілі, але єп. Гедеон із духовним собором поповнили переклад матеріялами з давніх слов'янських рукописів і зафіксував деякі місцеві звичаї української церковної практики.

Ще більше значення мав требник митр. Петра Могили, ухвалений на київському соборі 1640 р.(від 1646 р.). Сюди ввійшли не тільки місцеві українські обряди і погляди (у поясненнях), але й свідомі запозичення з требників католицької Церкви, як от посвячення шат, сосудів, ікон, дзвонів, тощо. В требнику П. Могили дано 126 чинів, з того 37 нових, і 20 з них невідомі ні в грецьких, ні в слов'янських требниках, як от молитви та молебні за хворих людей і худобу, благословіння бджіл, благословіння «в путь святі місця посіщати»; отрокові, що хоче вчитися; благословіння нового будинку криниці і т. под. Український нарід дбав, щоб кожний крок його життя мав благословення Церкви Року 1653 в новому требнику Йосифа Тризни поновлено було деякі старі грецькі обряди що їх відкинув був Петро Могила.

ТРЕДІЯКОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1703-69) — російський письменник українського роду, один із освіченіших людей свого часу, що прославився, як автор нездалих віршів. Проте він перший звернув увагу на красу й цінність народньої пісні і був відомий, як складач КАНТІВ (див.).

ТРЕМБІТА — музичний струмент гуцулів Це — довга, до 2-2 1/2 метр. труба з дерева розрізаного, вижолобленого і обвиненого березовою корою Вузький кінець називається ПИЩОК, ширший — ГОЛОСНИК, а розширена частина — ГОЛОСНИЦЯ На трембіті грають поодиноко на полонинах і гуртом на похоронах та на народніх святах. Звук — тужний, притьмарений. Той, хто грає зветься ТРЕМБІТАНИК.

ТРЕНЗЕЛЬ — уздечка з удилами. Уздечка без удил називається НЕДОУЗДОК, ОБРОТЬ.

ТРЕСТ — найповніше об'єднання підприємств, коли вони цілковито втрачають свою самостійність. Найскорше постали трести в ЗДА, де всією нафтовою промисловістю почав керувати Рокфелер, залізообробною — Морґан, автомобілевою — Форд і т. д. Під назвою ТРЕСТУ відома також московська провокативна організація, якої головне завдання було унешкідливити антикомуністичну еміґрацію з Росії.

«Трест» проводив свою діяльність у трьох ділянках: 1) поліційно - провокаторська робота внутрі Сов. Союзу, 2) проникання в еміґрантські організації та опанування їх, 3) нав'язування з рамени цих організацій потрібних зв'язків з розвідками чужих держав.

Советська поліційна система тим різниться від інших систем, що не обмежується поборюванням ворогів режиму. Вона головний інструмент партії в переводженні її основних завдань в ділянці внутрішньої політики. «Трест» діяв у добі Непу, тож і його діяльність була достосована до тієї політики. Неп мав дати «передишку» режимові, який виявився в своїм початковім етапі заслабий, щоб змісця здавити і ліквідувати всі сили, ворожі большевизмові. Тому поліція в добу Непу мала завдання — з індентифікувати ворожі елементи, виловити їх і згуртувати разом, щоб взяти їх під нагляд поліції і керувати ними так, щоб були, як найменше небезпечні. «Трест» був одним з органів поліції для тих завдань.

«Трест» складався зі співробітників Чека, а пізніше — ГПУ. Для виконання своїх завдань внутрі Сов. Союзу, він виступав під маскою «МОНАРХІЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ РОСІЇ». «ОБ'ЄДНАННЯ» мало свої клітини на всім терені Сов. Союзу, стояло в зв'язку з еміґраційними організаціями, діставало з-закордону протибольшевицьку літературу. Його керівники всюди виступали, як люди, що мають великі зв'язки і займають в урядовім апараті важливі становища замаскувавши свої монархічні переконання. Його члени хвалились, що вони проникають глибоко в адміністраційний і господарський апарат держави, розпоряджають великими матеріяльними засобами, тому можуть легко влаштувати «своїх» людей на добрі становища.

Все це робило «Трест» поважним осередком, довкола якого почали масово гуртуватись протибольшевицькі елементи правого монархічного напрямку. В тому часі на терені всього Сов. Союзу було безліч більших і менших законспірованих гуртків, що ставили своїм завданням боротьбу проти режиму. ГПУ дало «Трестові» завдання не тільки ввійти в контакт з тими групами і тимсамим взяти їх під свою контролю, але теж накинути їм свою політичну програму і спрямовувати їхню діяльність за

напрямними, диктованими самим ГПУ. Ворожий большевицькому режимові актив монархічного табору був охоплений під командою «Тресту» і взятий в подвійний нагляд: внутрі контролював його «Трест», а з-зовні — поліційні органи ГПУ. Таким чином весь цей табір переставав бути небезпечний для Кремля.

Пляни гуртків, що намагались активно виступати проти режиму, були завчасу відомі в ГПУ. «Трест», виступаючи під ширмою «Монархічного Об'єднання», намагався переконати ворожий актив, що в інтересі ліквідації большевизму недоцільно стосувати активну боротьбу або індивідуальний терор проти носіїв режиму (такого терору большевики тоді дуже боялись), бо це може загальмувати процес перероджування большевицької диктатури в диктатуру національну. «Трест» старався не допустити до активної протибольшевицької пропаганди, переконуючи ворожий актив, що це може спричинити викриття організації. Гуртки, які не піддавались під його вплив, могли існувати роками. І вони справді існували, виконуючи ролю магнету, що цілими роками притягав до себе опозиційні елементи правого напрямку і піддавав їх контролі ГПУ для пізнішої ліквідації, к о л и скінчилась політика Непу. Головним діячем «Тресту» був Янушев, давніше високий урядовець царського міністерства шляхів. З'явився він на заході в 1922 р., як висланик «Монархічного Об'єднання», і зумів здобути собі беззастережене довір'я, зокрема серед найближчих співробітників ген. Кутепова. Його, як і його наслідника на пості голови Обще - Воїнського Союзу ген. Мюлера, схопили большевицькі агенти пізніше, коли «Трест» вже був зліквідований, але підготову до того пооробили люди Янушева. Формально, «Трест» було зліквідовано в 1927 р., але його праця в тих же формах, під іншими іменами і з іншими людьми, продовжується безперервно. Див. ПРОВОКАЦІЯ, ПОЛІЦІЯ ПОЛІТИЧНА.

ТРЕТІЙ ВІДДІЛ — «Третье отделеніе власної його імператорської величности канцелярії», установа для боротьби з революційними рухами в Російській імперії. Йому підлягала жандармерія. Створено його в 1826 р. після т. зв. Декабрського Повстання. Він займався і справою Т. Шевченка і братчиків св. Кирила і Методія. В 1880 р. його перетворено в департамент поліції при міністерстві внутрішніх справ.

ТРЕТІЙ РИМ — за теоріями й мріями давніх московських імперіялістів ним мала б бути Москва.

Ідея московського III Риму, вперше була сформульована в кількох «посланіях» старця Філотея, ченця Псковського Єлеазарова манастиря, в першій чверті XVI століття. ФІЛОТЕЙ (світське ім'я його невідоме) був родом з Псковської землі й народився десь у середині XV ст. Докладних відомостей про його молоді роки й освіту немає, але з творів його видно, що це була людина добре освічена, яка стояла на рівні кращих представників тогочасної російської інтеліґенції. Мабуть, інтерес до книжного слова й науки привів Філотея до чернецтва в славнозвісному Єлеазаровому манастирі, що був визначним церковним і культурним осередком Псковської землі XV - XVI ст. Тут він залишився до кінця свого життя й був якийсь час ігуменом цього манастиря. Помер Філотей до початку 1540-вих рр.

Ідея III Риму вперше була висловлена в «посланії» Філотея до «царя Івана Васильовича». (десь на початку 1505 року). Але московської формули III Риму тут ще нема.

Пізніше, десь 1510 - 1511 р. Філотей повторює свої улюблені думки про III Рим в «посланії», до вел. князя Василія III. Тут є вже вся концепція III Риму, але авторові бракує ще виразної, переконливої для інших формули.

Цю формулу Філотей знайшов у своєму «посланії» до Мисюра-Мунехина, написаному правдоподібно коло 1524 р.: «вся христіанская царства придоша в конец и снидошася во едино царство нашего государя по пророческим книгам, то есть Росейское царство. Два убо Рима падоша, а третій стоит, а четвертому не быти». Ці слова й стали згодом клясичною формулою московської теорії III Риму.

Ідея III Риму, висловлена Філотеєм в його «посланіях», певний час залишалася ще вільною думкою письменника, не освяченою авторитетом московської Церкви, ні визнаною офіційно урядом Московської держави. Але вже того ж XVI століття концепція III Риму була висунута на чоло московського державного й церковного життя.

Головна роля в процесі перетворення ідеї III Риму на державну теорію Московського царства належала московській Церкві часів царя Івана IV Грозного (1533-1584) й насамперед її найвидатнішому представникові — митрополитові Макарію (1542-1563). Офіційне проголошення Московської держави царством, царське вінчання Івана IV (1547 р.), Церковні Собори 1547 і 1549 рр., Стоглав 1551 р., а найголовніше такі грандіозні літературні (агіографічні, генеалогічні, історіографічні праці, як «Четьї-Мінеї», «Степенная Книга», «Царственная Книга», кодифікація літописів, тощо — все що було пов'язане з ім'ям та діяльністю Макарія. Натхнений духом III Риму, Макарій з своїми літературними співробітниками формулює московську централістичну концепцію і схему «русской» історії, історії «русс-

кої» Церкви, історії московської царської династії, як безпосередніх і законних спадкоємців Візантійської імперії, Церкви й династії.

Але Філотеєва концепція III Риму потребувала більш авторитетних, більш реальних історичних рекомендацій та ґарантій, яких не могла тоді дати Візантія. На думку московських книжників XVI ст., треба було знайти безпосередній зв'язок Москви з старим, справжнім Римом, який і тоді являв собою світового значення церковно-політичний центр. Для того «Степенная Книга» формулює й популяризує генеологічну леґенду (створену ще в в першій чверті XVI ст.) про походження московської царської династії від Пруса — мітичного брата «Авґуста» — «кесаря». Тим самим був завершений історичний підмурівок теорії III Риму».

Як виказав проф. Ю. Бойко в своїй цікавій праці «Теорія III Риму в Московській Православній Церкві після останньої війни», ідея Москви — Третього Риму пильно плекається і тепер у колах московської патріярхії, що стоїть на послугах московського імперіялізму. Це виявляється вже й відкрито на сторінках «Журнала Московської Патріярхії», де в числі IX 1956 р. на ст. 56, архиєпископ Антоній Марценко закінчує свої міркування про післанництво московської Церкви в світі давнім гаслом ченця Філотея: «Москва — Третій Рим, а четвертому не бувати».

«Непримиренність у відношенні до Католицької Церкви — одна з підвалин теорії III Риму. Констатує проф. Ю. Бойко, — цілість цієї теорії в останніх роках вже досить сильно реставрована з російської давнішої традиції і, де в чому модернізована згідно з вимогами нинішніх російських політичних завдань. Мабуть, не випадково, що ніхто з діячів Московської Православної Церкви не пробує дати систематизований виклад цієї теорії, вона культивується не як доктрина, а як вичуття, міт візія прийдешнього, вона виступає в екзальтованих натяках чи й просто одвертих гаслах у найбільш урочистих моментах церковного чи загально-політичного російського життя. Її призначення не лише для схоплення в духовий полон західнього світу, але передусім внутрішньополітичне. Вона духово-мобілізаційний чинник для росіян, народу, що історично найбільше стало, в усіх своїх соціяльних, прошарках перейнятий месіянською свідомістю.

«У відношенні до поневолених народів СССР теорія III Риму вибілює і возвеличує акти російського імперіялізму, кривавого геноциду. Вона трактує їх, як поступ проґресивної централізації, освячує акти історичного насильства німбом релігійної містики. Осуджуючи зв'язок Церкви з політикою на Заході, як «політиканство», Церква одночасно пишається своїм «зв'язком з долею російського народу», своїм служінням історичним потребам російської держави. Коли патріярх Алексій одержав від Верховної Ради СССР нагороду — орден трудового червоного прапора — то у відповіді на урядове привітання він сказав:

«Віддаючи свої сили на служіння Батьківщині, ми, церковні люди, виконуємо заповіт приснопам'ятних церковних діячів і разом з тим великих патріотів, що лишили нам приклад безмежної любови і відданости Батьківщині».

В іншому випадку говорить він про патріотичні чини святих московської Церкви: Петра, Фотія, Киприяна, Теоґноста, Алексія, Йони, Пилипа і Гермогена (Ж.М.П., 1955, ч. 2, ст. 22). Історична єдність народу і Церкви охоплюється традиційним стверджуванням того, що російський народ богоносний і вибраний Богом серед усіх народів землі. З тези про богоносність і вибраність росіян випливає ціла схема історії Росії, при чому зорю історичного розвитку східнього слов'янства, коли ще й не починалося формування московського народу, включено також у тріюмфальний похід російської історичної ідеї».

Зрештою, ще в 1918 р. Н. Бердяев писав: «Російська історія з'явила цілковито виключне видовище — найповнішу націоналізацію Церкви Христової, яка визначає себе, як вселенську. Церковний націоналізм — характеристично російське явище. Ним наскрізь просякнене наше старообрядництво. Але той же націоналізм царює і в панівній церкві». (Н. Бердяев. «Душа России». М. 1918. стр. 10). Див. ШАПКА МОНОМАХА. МЕСІЯНІЗМ.

ТРИ — число, що з найдавніших часів символізує довершеність, досконалість. Таким воно було в Арістотеля, і в давніх римлян, які казали: «Омне трінум ест перфектум» — кожна трійця досконала. Дослідник Критської цивілізації Ґльоц виявив, що й на острові Криті, за яких 2.000 років до Хр. число три мало релігійний характер і було для критян святим. Те саме бачимо і в інших країнах: згадаймо Трійцю індусів Браму (сотворіння), Вішну (завершення), Сіва (зруйнування), і другу теж індуську — Аґні (огонь, або земля), Індра (повітря). Сурія (небо), або Трійцю єгипетську — Озіріса, Ізіду та Сета. Трійцю халдейську — Анна (небо), Еа (земля), Моутге (безодня); Трійцю жидівську — Кетер (сила), Кадмон (любов), Бінах (небесний розум, і нарешті Трійцю християн, що в ній уосібнюються Сила, Мудрість і Любов.

У Св. Письмі, головно в Новому Заповіті, число три зустрічається дуже часто: три царі принесли новородженому Месії три дари: золото, ладан і миро. Святу Родину складають

теж три особи: Марія, Йосиф і Христос. Три дні залишався дванадцятилітній Ісус у храмі єрусалимському, куди ходив щорічно з батьком на свято Пасхи. Учень Ісуса, Петро, тричі відрікався свого Вчителя. Три судді судили Ісуса. Тричі падав Христос під тягарем хреста подорозі на Голготу. На Голготі було три хрести — Ісуса і двох розбійників. Напис на хресті був на трьох мовах — гебрейській, грецькій і римській (латинській). При хресті стояли три Марії — Богородиця, її сестра Марія Клеопова і Марія Магдалина. Померши на 33 році життя (дві трійки поряд) Христос воскрес на третій день, о третій годині ранку. «Бо як Іона був три дні і три ночі в череві кита, так буде й Син Чоловічий три дні й три ночі в серці землі». (Матв. XII, 40).

Не дивно, отже, що і в українців число три відогравало здавна містичну чи мітичну чи магічну ролю. Ми зустрічаємо його в оповіданні покликання варягів, про будування Києва трьома братами, про трьох родоначальників слов'ян — Руса, Ляха й Чеха. Воно живе в нашій пісні про три криниченьки і про три дівчиноньки, в колядках про трьох товаришів (див.), і про церкви «з трьома верхами». Воно живе і в ріжних магічних замовляннях та діях, іноді помножуючись на себе і формуючи друге святе число ДЕВ'ЯТЬ, або і окрему комбінацію з цим числом — ТРИДЕВ'ЯТЬ, себто 27. Ось, для прикладу, замовляння з Гуцульщини: «Як дитину обсипле вогонь, що хтось кинув на світ (вікно) увечір, то від цього треба три рази (три вечори) по дев'ять раз відгасити ватри (відгасити вуглики), висипати на заході сонця там, де ся три плоти сходять докупи, і то з дитини щезне. . .» (МУЕ НТШ. XVIII, 117).

ТРИБАННІСТЬ ЦЕРКВИ — характерна національна особливість української церковної архітектури. Про церкву «з трьома верхами» згадують старі колядки, як от галицька: «Ой, як жидове Христа мучили, . . . де кровця кане, церковця стане, церковця стане з трьома верхами»; або ось чернігівська: «Ой в бору, бору волохи гудуть, волохи гудуть, церкву будують. Збудували церкву з трьома верхами. . .» А ось колядка з Підгір'я: «А в тій церковці трої дверечка, трої дверечка, трої вершечки . . . » Мітичне прадерево, з якого постав світ, також має три верхи: «Ой долів, долів луженьки, ой плинуть туди бистрі річеньки, Наднесли собі райськоє древо, райськоє древо з трьома вершечки...» (Етн. Зб. НТШ. ЗЗЗУ, ст. 101, 190, 115).

Трибанні церкви бачимо в «Ізборнику» Святослава 1073 р. та в грецькій Псалтирі XI в. пізніше на мініятюрних рисунках рукописних книг XI-XV вв., на ґравюрах XVI XVII вв. і т. д.

Імператор Повло I заборонив будувати українські трибанні церкви, еле їх продовжували будувати в Галичині і на Закарпатті.

ТРИ БРАТИ, ТРИ ТОВАРИШІ — часті персонажі наших коляд та щедрівок — СОНЦЕ, МІСЯЦЬ і ДОЩ, що кермують ріжними змінами в природі, посилають усяке добро людям, а зокрема тій господі, де співається величальна пісня. Колядники приходять «звеселити» дім і не знаходять веселішої новини, — писав М. Грушевський. — як сповістити господареві прихід до його двору трьох товаришів із ріжними дарами та обіцянками допомогати в новому році. Вони оповідають, як ці Товариші засідають за гостинним столом господаря, що приймає їх усім багатством свого дому. «Чи дома,, дома господаренько? — Ой нам ся здає. що він є вдома: входить з комори застиляти столи, бо ся надіє трояких гостей: одного гостя — ясного сонця, другого гостя — ясен місяця, третього гостя — дрібен дощика. — Ой, що ж ти скажеш, яснеє сонце? — Ой, як я зійду в неділю рано, то ся зрадує ввесь мир на землі, ввесь мир на землі, йдучи до церкви. — А що ж ти скажеш, ясен місяцю? — Ой, як зійду темної ночі, темної ночі та й опівночі, то ся зрадує ввесь звір при лісі. ввесь звір при лісі, гість у дорозі. — А що ж ти скажеш, дрібен дощику? — Ой, як я спаду мая нісяця, то ся зрадує жито-пшениця, жито-пшениця, всяка пашниця» (Етн. Зб. НТШ, XXXV, 180).

Ці три товариші, три космічні сили виступають іноді й як творці світу, рівнобіжно до інших колядок, де творцями світу виступають одвічні птахи — голуби:

«Ой як то було з початку світу, як ще не було неба ні землі? — Ой но на морі одна павутинка, на тій павутинці три товариші: оден товариш — ясне соненько, другий товариш — ясний місяченько, третій товариш — дробний дощенько, — Чим ся хвалиш, ясне соненько? — Ой як зійду в неділю рано, ой як огрію я діти малії. діти малії. люди старії! — Чим ся хвалиш, ясний місяченьку? — Ой як я зійду саме опівночі, ой освічу я гори, долини, гори — долини, церкви й костьоли, церкви й костьоли, гостя в дорозі, — Чим ся похвалиш, дробний дощеньку? — Ой як я впаду три рази в маю, ой зрадується жито-пшениця, жито-пшениця, всяка пашниця . . . » (М. Груш. «Іст, у. літ.» — I, 381).

В інших колядках три брати- товариші кермують ріжними змінами, оборотом природних явищ, як первопричини. За основну редакцію. на думку М. Грушевського, треба брати найменше приладжену до величання, де ці космічні сили, як три брати, виступають поза зви-

чайною колядницькою обставиною в світових рамцях, без огляду на будь чиї інтереси: «Зза 'дної гори, зза високої видні виходять трьох братів рідних: еден братцейко — світло сонейко, другий братцейко — ясен місячок, третій братцейко — дробен дожджейко. Місячок ся бере заморозити гори, долини й верховини, глибок-поточейки й бистрі річейки. Сонейко ся бере розморозити гори, долини й верховини, глибок - поточейки й бистрі річейки. Дощичок ся бере зазеленити гори, долини і верховини» (Голов. II, ст. 4).

З християнізацією обрядів, на місце трьох космічних сил приходять святі апостоли з Господом, або й самі святі: «Ой там на горі древо рубають, древо рубають — церкву будують. У тій церкві престоли стоять, а на престолах три святці сидять. Перше святце — святий Миколай, друге святце — святе Юрія, трете святце — сам Бог небесний. Що перше казав святий Миколай: — Ой як я схочу, то й поморожу гори, долини, поля, діброви. — Що другий казав святе Юрія: — Ой як я схочу, то й поморожу гори, долини, поля, діброви. — А третій казав сам Бог небесний: — А як я схочу, все розморожу, все розморожу і обогрію: гори,долини, поля-яриці, поля-яриці, жита-пшениці . . .»

В інших варіянтах ці три святі-товариші викликають зміни в природі своїм трубленням: «Три вівчарики, всі три святці носять по собі та по трубочці . . . Ой як затрубить святий Миколай, святий Миколай у мідную, високі гори як побіліють, усі пташки поніміють, позалітають, уже не співають. Ой як затрубить святий Петро, цей святий Петро а в роговую, високі гори зазеленіють, а всі пташки повилітають, повилітають, красно співають. А як затрубив наш святий Царю тай розвеселив всю Божу землю: тоді землиця стала весела та й уродила жито-пшеницю». (Етн. ЗБ. XXXV 210 - II).

В багатьох колядках ці три Товариші сперечаються, хто з них дає більшу радість людям — мотив, що має на увазі головне величання господаря. В цьому величальному вжитку три Товариші розгубили колишні риси свого першорядного космічного явища й зійшли на скромну ролю приятелів господаря, які приносять йому ріжні дари. Мотив приходу трьох Товаришів із дарами, узагалі їх участи в різдв'яній трапезі асоціюються з приходом Трьох Царів до новонародженого Христа. І в деяких колядках трьох Товаришів так і звуть Трьома Царями, чи Трьома Королями (М. Груш. «Іст. у літ.» I, 380-84).

ТРИБУН — у давніх римлян заступник інтересів простолюддя супроти патриціїв, від 494 р. до Хр. вибираний тільки споміж плебеїв. Звідци в новіших часах так звуть промовців, оборонців народніх прав. В українських школах XVIII-XIX ст. в т. зв. бурсах, трибунами звали наглядачів за поведінкою учнів.

ТРИВАЛІСТЬ — підставова риса кожної ТРАДИЦІЇ (див.), кожного справжнього глибокого чуття. Ніцше писав: «Не сила, а тривалість високих почувань виріжняє шляхотні натури. . .» (Поза межами добра і зла . . .» Італ. вид. 1927, ст. 92). З іншої точки погляду висловлювався один із персонажів Лесі Українки в поемі «Три хвилини ».

«Ти довголітній будеш на землі . . .»
Ось де правдива, вища нагорода
Народам, партіям та й одиницям.

ТРИЗНА — обряд прощання з покійником вдавнину у слов'янських народів, що виявлявся в лицарських змагах та грах; пізніше — поминальний обід. Тризна відбувалася і деякий час після похорону. В. кн. Ольга, ніби погодившись на весілля з деревським князем Малом, влаштовує перед весіллям тризну з деревськими старшинами на могилі вбитого деревлянами кн. Ігоря, а коли ті повпивалися, наказала їх усіх перебити. (М. Грушевський «Іст. УР, I, ст. 448).

ТРИЗНА ЙОСИП — архимандрит Печерського манастиря в рр. 1647—56. Разом із митроп. Косовим, полк. Ів. Богуном, Сірком та іншими відмовився присягати Москві з приводу Переяславського договору 1654 р.

ТРИЗУБ — український державний герб ухвалений законом Української Центральної Ради з 22.III. 1918 р. Тоді було ухвалено прийняти як високу державну інсигнію ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ ВЕЛИКИЙ і ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ МАЛИЙ — тризуб, династичний знак Володимира В., як символ Суверенної й Соборної України. Тризуб лишався державним гербом і за гетьманату 1918 р. Національна Рада Зах. УНР законом із 13.XI. 1918 р. ухвалила була за державний герб ЗУНР зображення жовтого лева на блакитному полі, але після злуки з УНР 22.I. 1919 р. тризуб прийнято за державний герб і на західніх укр. землях.

Про походження тризуба, як символічного знаку на наших землях, протягом останніх 150 літ висунено дуже багато ріжних гіпотез і здогадів, але вони справи досі не вияснили, а в певній мірі, для ширшої публіки, навіть дуже заплутали. Окрім на монетах Володимира, знак тризуба знайдено і на монетах Святослава, Святополка, Ярослава, і на цеглах Десятинної церкви в Києві, і на цеглі церкви св. Апостолів в Новім Володимирі на Волині. Але знаходимо ми його і на гіттітських печатках в Ма-

лій Азії, і на монетах Пріени в М. Азії (IV - III до Хр.), і на монетах Понтійського царства (II-III в. по Хр.), і по ріжних грецьких колоніях в явному зв'язку з ТРИЗУБЦЕМ грецького бога моря ПОСЕЙДОНА. На підставі всіх цих та інших знахідок тризубів, чи фігур, на нього подібних, створено силу ріжних пояснень тризуба які ми тут не маємо змоги і потреби розглядати. Головна хиба усіх тих пояснень, як влучно завважив М. Битинський, полягає в невідповідному — у надто численних авторів тих пояснень — підході до справи. Вони звичайно знаходять якийсь предмет, який чимось нагадує тризуб, і з того виводять обов'язкову їх взаємну залежність. Критикуючи такий підхід до справи М. Битинський писав:

«Про самий спосіб пояснювання якогось явища виключно зовнішньою подібністю його до іншого варто б хоч побіжно зазначити, що цей спосіб взагалі найбільшою мірою непевний, сумнівний. Щож до нашого тризуба, то таких зовнішніх подібностей до нього можна знайти в численній кількості предметів — простих і символічних, в різні часи і серед різних народів. Бо відомо, що ще в найдавнішу доісторичну добу такі універсальні фігури, як коло, хрест, свастика, спіраль, меандер, трикутник і тризуб у значенні культурних, магічних і інших символічних знаків достатньою мірою вживалися в усьому світі. Отож через те, що фігура тризуба належить якраз до тих найдавніших і широко розповсюджених речей, то, зрозуміло, що й аналогій може виникати багато, і всі вони можуть бути правдоподібні, але й ні одна з них до справжнього вирішення питання нашого державного тризуба не доведе».

Крім того, автори всяких здогадів щодо значення й походження нашого українського тризуба, беруть звичайно до порівняння один лише Володимирів тризуб, поминаючи цілу низку інших княжих тризубів, дуже відмінних від Володимирового. М. Битинський зводячи докупи спільні й відмінні риси ріжних наших княжих тризубів прийшов до висновків, які варто відзначити:

«1. Наш тризуб з своїми відмінами є загальною знаковою власністю всього княжого Володимирового роду, бо зустрічається в уживанні його в чималого ряду нащадків.

2. Тризуб — знак не постійний (не непорушний), а змінний і часто деформується, бо як бачимо, в інших князів він з'являється в інших формах, переходячи навіть у форму двозуба.

3. Виходячи з другої властивости тризуба, тобто з його змінности, доводиться ще визнати, що цей знак не якийсь речевий, конкретний, а абстрактний, бож неможливо було б провадити в ньому якусь постійну ґрунтовну деформацію (аж до двозуба), щоб він одночасно зберігав свій суттєвий конкретний (речевий) первісний образ. Якби тризуб являв собою якусь річ, предмет, то образ її вбув би непорушний, бо у змінності образа зникає і суть речі.

Таким чином ясно бачимо, що український тризуб належить стисло до категорії знаків родових, змінних і абстрактних. А це вже відразу усуває з поля досвіду його всякі невідповідні цій категорії міркування, головно ж порівнювання тризуба з будьякими подібними до нього зовні конкретними речами всякого роду; при цьому само собою тратять значення і всякі розшифровування таємних монограм, літер і т. д., бо тризуб, як знак абстрактний, з усім цим не має нічого спільного».

ТРИЗУБЕЦЬ — вила з трьома зубцями бити й ловити рибу: постійний атрибут бога моря ПОСЕЙДОНА - НЕПТУНА. В «Енеїді» Котляревського Еней кляне Нептуна: — «Три зубець, щоб тобі зломивсь!» Деякі дослідники виводили й нашого тризуба з Нептунового тризубця. Тризубець був атрибутом й інших морських богів, і три зуби в ньому ніби символізують три роди води: солодку з річок та джерел, солону й гірку з моря, і хоч і не солону, але неприємну на смак з озер, Але простіше вбачати в тризубці звичайне знаряддя рибних ловів, що пізніше зробилося емблемою Нептуна і в такому значенні вживалося вдавнину дуже часто.

ТРИКВЕТР — символічний знак, в якому три ноги єднаються в одному центрі і ніби біжать одна за одною. Триквектр геральдичний знак Сіцілії, причому в осередку цього триквтру знаходиться людське обличчя. Оповідали, що коли Юпітер переміг Титанів, найбільшого з них, Тифона, покрив всією Сіцілією, і з того ніби й виник той знак. Але він поширений далеко по за латинським світом і зустрічається навіть у лапонів. У нас триквтр часто фігурує на писанках, під назвою БАРАНЯЧІ НОГИ, (також ПАВУКИ, РУТА, ГОРІХОВИЙ ЛИСТ) і зустрічається вже на покришках трипільських хат (П. Курінний в «Укр. Самостійнику». Великдень 1959). Проф. М. Сумцов уважав, що він символізував рух сонця по небу і плідність. У фінікіян він був символом Ваала.

В. Щербаківський писав: «У всякім разі і триквтр, і свастика, і восьмираменна зірка наприкінці бронзової доби були дуже розповсюджені, як символи божества. Можливо, що триквтр міг бути не символом сонця, а символом підземного бога, . . . але він, як знак цього бога, міг вживатися, як апотропейон (оберег, Є. О.) проти сил, хоч і противних людині, але підвладних тому підземному богові, якого

знаки є на писанці. Такі можливості гарно висвітлені в Віт. Клінґера «Яйко в забобоне людовем» і його ж «Животное в нар. Суверії». Кіев, 1909» (Щербаківський «Основні елементи орнаментації укр. писанок» Прага, 1926). Див. ТРИНІГ.

ТРИКУТ, ТРИКУТНИК — геометрична фігура, обмежена трьома лініями. Розріжняють трикутники прямокутні, скіснокутні, тупокутні. Трикутник відограє значну ролю в симболіці масонів: Ірам, архітект Соломонового храма, носив на грудях золотий трикутник, в якому знаходилися Мойсеєві закони і справжне ім'я Великого Архітекта Світу. Трикутник мав би бути виявленням Творчої Тройці, бо все, що існує може виявитися нашим очам в троїстій формі (див. ТРИ): кожний дальший продукт вимагає сполучення протилежних елементів: син — плід єднання чоловіка й жінки, рух — єднання сили з матерією, форма — єднання просторонї з часом і т. д. Трикутник, в який включають голову Бога - Отця, або Всевидяче Око, символізує красу, лад і гармонію.

Трикутник часто фігурує на наших писанках. Його символічне значення дуже ріжнородне, але й тут він майже завжди виображує якусь трійцю, здебільшого живла природи: вогонь - воду - повітря; сонце - грім-вогонь; жінку - чоловіка - дитину; людське життя у трьох відмінах: після народження, в зрілому віці і в старості; і, нарешті: землю - небо - пекло. Трикутник, повторений на писанці 40-48 разів, має чисто християнський характер і, під назвою СОРОКА КЛИНЦІВ має нагадувати про сорокаденний піст перед Великоднем, бо сорок мучеників.

ТРИЛЬОВСЬКИЙ КИРИЛО (1864—1941) адвокат, студіював в університетах Чернівців і Львова, співтворець радикальної партії в 1890 р., організатор «Січей» (першу організував 5.V. 1900 р. у Заваллі біля Снятина). Йому належить і пісня «Гей там на горі Січ іде . . .» Коли в 1912 р. у Львові постав Український Січовий Союз, його головним отаманом став К. Трильовський. Перед вибухом світової війни 1914 р. було вже 916 Січей та 94 товариств Українських Січових Стрільців, що до них почин все давав К. Трильовський. Ця діяльність не подобалась полякам і австрійському урядові, і його поставлено було на суд за образу маєстату та інші провини, що їх мали доказувати підмовлені свідки. Розправа відбулася в Львові в 1905 р. і тяглася цілий тиждень. Боронив посол д-р Є. Олесницький, і хоч Трильовський мусів просидіти кілька тижнів в арешті, апеляційний суд у Відні звільнив його. А в 1907 р. він був обраний послом до австрійського парляменту. На 816 послів він одержав найбільше число голосів — понад 59.000.

З парляментарної трибуни, в столиці Австрії, виголошує К. Трильовський гострі промови в обороні селян. Він вносить понад 300 інтерпеляцій у різних справах. Наприклад, проти так званої «сплавачки», де дерево з лісів князя Любомирського, що плило по неуреґульованих ріках, що зросли наслідком порубів, рвало вже й так нуждені поля гуцулів. А далі проти «капральщини», де підстаршини, головно ляхи, знущалися над новобранцями українцями. Інтерпеляції проти знущання жандармів над арештованими, густо-часто невинними. Проти визиску дідичами сільських робітників. Проти безпідставної конфіскати українських часописів і книжок прокураторами польської народности.

А далі під час обструкції українських послів у віденському парляменті, К. Трильовський виголошує безперервну дев'ятигодинну промову, що й спричинило в нього недугу горла, яку він мусів довший час лікувати.

В 1913 р. К. Трильовський був обраний до галицького Сойму у Львові, а в 1914 р. створив Бойову Управу Українських Січових Стрільців, якої й був головою до 1917 р. На еміграції в Відні К. Трильовський був членом кодифікаційної комісії уряду Зах. УНР і дописував до «Народньої Помочі» в Пітсбурґу та до «Свободи» в Джерсі Сіти. Видав тоді календарі «Запорожець» та «Чорногора». Свої статті підписував псевдонімами КЛИМ ОБУХ, КОЗАК НЕВМИРАКА та інші. В 1920 р. заклав першу «Січ» та Січовий Комітет в Ужгороді на Карпатській Україні. В 1927 р. повернувся з еміґрації в Галичину. Умер у Коломиї 19.X. 1941 р.

Заслуги К. Трильовського перед українським народом дуже великі — не дурно його звуть ПРОБУДНИКОМ ГУЦУЛЬЩИНИ. Його невтомна енергія в скликуванні ріжних народніх зборів, його палкі промови, його публіцистична і політична діяльність мали великий вплив на розвиток національної свідомости серед селянських мас Галичини. Він видав для народу понад 80 календарів і редаґував такі популярні народні часописи, як «Зоря», «Хлопська Правда», «Січові Вісті», «Громадський Голос». Він писав спогади, і вони були б дуже цінним вкладом в нашу мемуарну літературу, але мабуть, затратилися в завірюсі останньої світової війни.

ТРИМОВНА ЄРЕСЬ — твердження, ніби славити Господа можна тільки в трьох мовах, — жидівській, грецькій і латинській, — на яких було зроблено, з наказу Пілата, напис на хресті Господньому (Івана, XIX, 16-20).

Ця єрись була дуже поширена в Зах. Європі, і, коли свв. Константин і Методій почали заводити в Моравії богослуження в слов'янській мові, латиняни обвинувачували їх у «ересі». Братів було викликано до Риму, але поки вони були в дорозі, папа Николай І, що був противником слов'янського Богослуження, помер, а його наступник, папа Адріян II, признав слов'янське Богослуження і дозволив свв. братам у самому Римі відправити Богослуження в слов'янській мові та покласти слов'янські переклади св. Євангелії в церкві св. Марії (Власовський, І, 65)

ТРИНА — терта солома, також тирса, дерев'яні одпилки, тертуха, символ безборонності: «Чому вітер несе трину? — бо вона дрібненька. — Чому дівка гине в світі? — вона молоденька».

ТРИНАДЦЯТЬ — число, що з ним в'яжеться забобонний страх. Багато осіб пильно дбають, щоб за столом при бенкетах ніколи не було тринадцяти учасників, бо, мовляв, з кимось із тих тринадцяти мало б статися якесь нещастя. Цей забобон виник у зв'язку з Тайною Вечерею, в якій взяло участь 13 осіб, і з них Христа було розп'ято, а Юда повісився.

В українському народі не завважено ніякого особливого відношення до цього ніби зловіщого числа.

ТРИНІГ — трираменна відміна СВАСТИКИ (див.). Триніг часто зустрічається на писанках. Про нього див. ТРИКВЕТР.

ТРИПІЛЛЯ — містечко на Київщині над Дніпром при усті Стугни, відоме вже в літописах від 1093 р. Воно було укріплене валами, як захист Києва від Половців та інших кочовиків. Недалеко Трипілля археолог В. Хвойка знайшов в 1890 рр. уламки праісторичної кераміки, вкритої мальованим орнаментом, а також глиняні фігурки та крем'яне й кістяне приладдя. Пам'ятки цього типу, досі незнані, а потім відкривані й досліджувані на просторі майже всієї правобережної України, одержали назву пам'яток ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. Відомо вже коло 500 поселень трипільського типу і відтворено доволі повний образ матеріяльної й духової культури, ТРИПІЛЬЦІВ неолітичної, енеолітичної та бронзової доби.

В історії трипільських племен та їхньої культури виявлено вже три етапи розвитку. Поселення раннього етапу виявлено у верхів'ях р. Прут біля Черновець, над середнім Дністром на схід від Кам'янця Подільського, в околиці Балти і над середнім Богом. Племена середнього етапу були розселені майже на всій території Правобережжя, а на сході вони вже перейшли в околицях Києва через Дніпро на Лівобережжя (найдалі на схід висунені їх поселення досліджено в с. с. Євмінка і Лукаші). Найдалі на захід виявлені трипільські поселення в с. Лежниці біля Володимира Вол. і в с. Сокалі біля Крилоса. Селища пізнього типу розкопано в горішньому й середньому Подністров'ї й далі на північ у верхів'ях Случі, Горині й Стиру, на горішній й середній течії Бугу й в південній частині волинського Полісся.

Трипільські племена, що жили за 2.500 — 2.000 років до Христа були хліборобами: вони вже плекали пшеницю, ячмінь, жито й просо. Обробляли вони поля мотиками з лосячого або оленячого рогу з отвором на держак, а також мотиками з м'якого каменю, прив'язуваними до держака збоку. Жали кістяними серпами або й дерев'яними з крем'яними вкладнями.

Крім хліборобства, плекали дві породи рогатої худоби: одну дрібну, тонконогу з короткими рогами, і другу велику, що дорівнювала турові. Крім того трипільці плекали вівці, кози і свині. Коней було дуже мало, і досі ще не вирішено, чи то були дикі коні, чи вже приручені. Псів було багато, і їхні кістки подибуються по всіх поселеннях.

Житлове будівництво було високо розвинене, вище, ніж дебудь в тодішній неолітичній Європі. Чітке уявлення про вигляд і внутрішнє обладовання трипільської хати дають глиняні моделі однокомірних хат, виявлені розкопами в ріжних часах на Київщині. Модель хати, що його викопала В. Козловська 1916 р. в с. Сушківці зберігається в Київському історичному музеї. Вхід до моделю спереду йде через великий поріг. Праворуч входу в кутку, квадратна склепінчаста піч. Її верх звужений і витягнений вгору ніби комин — димар, але без отвору. Місце між димарем і стіною хати (моделю) могло правити за лежанку для старих людей, або дітей в зимову пору, як це буває й досі в старих селянських хатах в Україні. Проти входу в стіні зроблене мале кругле віконце, яке й тепер можна бачити в сінях сільських хат з видом на садок позаду хати. Під ним на долівці збереглися залишки підвищення, що могло бути жертівником. Ліворуч входу, на невеличкому підвищенні, яке йшло вздовж стіни всередині моделю, стояли колись 4 малесенькі посудини (збереглися тільки 2), а біля них, ближче до лівого боку моделю, на тому ж підвищенні стоїть навколішках жінка. похилившись над зернотеркою, яку покладено в спеціяльну заглибину. Модель хати, викопаний в с. Попудні на Вінничині, майже тотожній, тільки в ньому сидить ще одна жінка біля печі. Фрагменти інших моделів хат вказують, що покрівці три-

пільських хат, прямокутні в основі і сперті на дерев'яних кроквах, були вкриті в'язанками соломи, подібними до сучасних снопків.

Але трипільська культура особливо славна своєю керамікою, багатство форм якої далеко перевищує неолітичну кераміку інших частин Европи. Велику увагу дослідників приваблювала спеціяльно її мальована орнаментація, завдяки якій трипільську культуру й називали раніше КУЛЬТУРОЮ МАЛЬОВАНОЇ КЕРАМІКИ. Провідні мотиви розпису трипільської кераміки, «цього найкращого вияву мистецького духа й замилування в красі й декоративності тогочасних мешканців України і взагалі всієї Европи» (Я. Пастернак) — це спіралі і волюти. «Багатство їхніх форм і сміливість фантастичних узорів зробили трипільську кераміку найкращим мистецьким феноменом неолітичної доби . . . Декоративна снага трипільських майстрів не обмежувалася геометричними взорами. На їх мальованому посуді подибуються часто й фігуральні мотиви у вигляді свійських тварин . . . . ». Людські постаті лише зрідка з'являються на трипільській кераміці як декоративний мотив. Треба думати, писав Я. Пастернак, що цей рід орнаменту не був випадковий, і людські та тваринні постаті мали своє магічне значення. Німецький археолог В. Бутлер вважає, що навіть і СПІРАЛЬНИЙ мотив, дослідженню якого присвятив окрему працю О. Кандиба - Ольжич, був для трипільського мистця символом безупинного руху (спіральний меандер навколо посудини), можливо й символом самого життя. (Я. Пастернак «Археологія . . . » ст. 122 - 139).

Пишно розмальовану трипільську кераміку вважали за предтечу грецьких мальованих ваз. Праісторичний Кріт, що вів перед у культурному житті егейського світу, досягнув рівний ступінь мистецької спроможности пізніше, в енеоліті, наприкінці ранньомінойської і на початку середньомінойської доби (коло 2.000 - 1850 до Хр.). Тому могли здогадуватися, що це сталося до деякої міри під впливом трипільської культури (там же ст. 140).

Другий цікавий вияв трипільського мистецтва — людські й тваринні глиняні фігурки, такі прикметні, як зазначив Я. Пастернак, для цілої групи неолітичних хліборобських культур на Подунав'ї. Їх викопано також на Кріті і на Трої, одначе в трипільських поселеннях їх зустрічається більше, там вони ріжноманітніші і мають своє окреме значення. На думку К. Маєвського, дослідника трипільської пластики, викопана в Сушківці фігурка матері, яка похилила голову над дитиною — це найкраще зображення материнства з неолітичної доби Европи.

Призначення цих фігурок не всім дослідникам ясне. Одні добачували в них зображення праісторичної краси (Гернес), на думку інших (Козловська), це були символи жінок і служниць, що їх спалювали разом із померлим чоловіком. Ще інші (В. Щербаківський) вважали, що це зображення родоначальниць в матріярхальній родині. Нарешті розкопи всього селища на «Коломийщині» біля с. Халеп'я на Київщині потвердили здогад деяких українських дослідників, що трипільські фігурки мають глибоке культове значення. Їх часто знаходять на колишніх вогнищах або разом з посудом, в якому знаходяться перепалені тваринні кістки. Тому правильніший здогад, що це — вияв культу родючости трипільців, які магічним шляхом намагалися впливати на творчість тварин, на урожай на полі і добробут господарства (Пастернак, там же ст. 141—42). Чоловічі фігурки всі стоячі. Між глиняними фігурками тварин найчастіші бики, рідше коні, вівці, свині, пси та птахи. На думку Я. Пастернака, частіші знахідки фігур з биками в ріжних формах указують на те, що культ БИКА (див.), як символу сили, спільний усім племенам довкола Середземного моря в II тисячелітті до Хр., мав своє місце з кінцем неоліту також серед трипільців в Україні.

Окреме місце займають в трипільській пластиці антропоморфні та зооморфні посудини. Перші з них мають ноги людської форми, другі — тваринні ніжки й голівки. Їхній зв'язок з культовими обрядами безсумнівний. Культовими виробами трипільців були й описані вище моделі хат. (Там же, ст. 144).

Археологічні розкопи виказують, що в трипільців було вже високо розвинуто ткацтво, а також кременярське виробництво. Трипільцям треба приписати першість і в ужитку металевих — МІДЯНИХ виробів. Мідяні рибальські гачки згадують київські археологи вже на ранньому етапі Трипілля. (Там же, ст. 146).

Справа походження трипільських племен ще не вирішена. Я. Пастернак уважає, що прабатьківщину трипільських земель треба шукати на Подністров'ї, найраніше заселеній частині українських земель. Він заперечує твердження інших про малоазійське походження трипільців, бо на Лівобережжі, далі від Дніпра та ближче кавказьких, ще палеолітичних, воріт знахідок трипільського типу зовсім немає (там же, ст. 151).

Але майже всі дослідники сходяться в тому, що трипільці були предками українців, були праукраїнцями. Енциклопедія Українознавства (ЕУ), підводячи підсумки дослідам трипільської культури, приходить до такого висновку: «Носії трипільської культури заклали підвалини основного характеру української матеріяльної культури. Їм треба зав-

дячувати українське хліборобство з плугом, що його тягнуть воли. . . тип української хати та приручення звірів. . . Ціла низка рільничого знаряддя зберегла свій вигляд до наших днів майже незмінно — мотика, серп і т. д. Крім того, не без підстав українські етнологи (В. Щербаківський та інші) зв'язують із трипільським матріярхатом такі риси українського побуту, як, напр., роля жінки в українській родині у весільному обряді; з ним, мабуть, пов'язані прізвища по матері, головне в західніх українських селах. Зв'язок трипільців із країнами егейської культури продовжує тенденції українського палеоліту». (О. Прицак).

Важливість трипільської культури для нас полягає в тому, що вона безсумнівно стверджує АВТОХТОННІСТЬ (див.) українського народу на теперішніх його землях. Думку про безперервність расово-генетичного процесу в Україні від часів Трипільської культури аж до наших днів висунув вперше ще основоположник археологічної науки в Україні Він. Хвойка, в своїй праці «Древніе обітателі среднього Приднепров'я» 1910 р., а в пізніші часи особливо розвивав В. Щербаківський в книжці «Формація української нації» (Прага 1941).

ТРИПТИХ — вівтарна ікона в церкві, що складається з трьох частин. Взагалі всяка малярська та різьбарська композиція з трьох частин, зв'язаних одною ідеєю, при чому головна тема міститься в центральній картині, а додаткові — в побічних. Леся Українка перенесла форму «триптиха» і в літературу, склавши свій «Триптих» з апокрифа — «Що дасть нам силу», мітологічної леґенди «Орфеєве чудо» та казки «Велетень». В'яже їх всіх одна ідея — сили, що все перемагає; центральна ідея — сила мистецтва, що творить чуда.

ТРІЙЦЯ — три свічки, разом злучені і зіллям убрані. З трійцями ходили на Йордан. Потім дома тими трійцями висмалювали хрести на дверях, а також дітям висмалювали хреста з потилиці до лоба і від вуха до вуха, щоб дитина «вовка не боялася» (Поділля. Перв. Громад. 1927, І. 173.).

На Гуцульщині чоловік клав засвічену трійцю на голову невірної жінки і примушував її присягати йому на вірність: «Щоб так згоріла, (у випадку зради) як ті свічки, котрі мечю в піч. . .» І кидав свічки з трійці в піч. (Етн. Зб. НТШ. V. 70).

На весіллю світилка тримала трійцю й меч. (Метлинський «Южно-Русск. Сборник» 1848, Х).

І священики вживали ТРІЙЦІ або ТРІЙЧАКІВ, себто китиці сухих квітів із застромленими трьома свічками на Водохреща, на Великдень, на Зелені Свята. (Річинський «Проблеми . .» ст. 234—35).

Наша приповідка каже: «В трійці Бог перебуває. . .»

ТРІОДЬ — богослужбова книга, що містить у собі служби із змінними молитвословіями й піснопінням для рухомих днів річного кола. Конкретно тріодь призначена для богослужбового вжитку на час від неділі Митаря й Фарисея аж до неділі Всіх Святих. Вона ділиться на дві частини, зовсім відмінні змістом своїх молитвословій: це ТРІОДЬ ПІСНА, що служить для трьох тижнів перед Великим Постом, під час Великого Посту та в Страсний тиждень, ТРІОДЬ КВІТНА — від першого дня Великодня до початку Петрівки. Текст пісень Тріодей уложено в V - XIУ вв. Українські тріоді ХУІІ в. значно рі́жнилися від московських. В 1724 р. накладено 1.000 карбованців (рівновартість тоді 1.000 пудів тютюну) кари на архимандрита Києво - Печерської Лаври за надрукування Тріоді — «не на всьом с велікаросійской сходной», себто в дечому відмінної мід московських Тріодей.

ТРІР — німецьке місто Райнської провінції. Тутешній архиєпископ Егберт (977—993) мав псалтир, який, невідомо як, опинився в Україні,і тут до нього було додано зшиток із п'яти мініятюр і молитви за свого вбитого сина королеви Ґертруди, колишньої польської княжни, матері Ярополка - Петра, князя перше турівського, а потім володимирського, убитого в 1087 р. В 1229 р. патріярх Аквілеї подарував той псалтир Чівідальському соборові в Італії, в архіві якого він і тепер переховується. Дві з тих мініятюр зображують королеву Ґертруду, її сина Петра - Ярополка і невістку Кунеґунду - Ірину фон Орламюнде перед св. Петром і перед Спасителем, який кладе корону на голову Ярополка. Тут маємо символічне відбиття змісту листа папи Григорія VII Гільденбранда до кн. Дмитра Ізяслава Ярославича з 17. IУ. 1075 р., в якім папа називав київського вел. князя «королем Руси», додаючи, що задовольнив прохання його сина Ярополка, прийнявши це «королівство» під протекторат Апостольської Столиці. Отже, хоча на мініятюрі короновано Ярополка, насправді це був тільки символічний акт, бо Ярополкові папа не надав ніякої королівської гідности, а признавав цю гідність його батькові Ізяславові.

ТРІЮМФ — урочистий в'їзд у Рим і похід на Капітолій, що його робив, із дозволу римського сенату , полководець із своїм військом, із здобиччю і бранцями, що йшли за возом тріюмфатора, після значної перемоги над ворогом; звідти тепер тріюмф — блискуча

перемога над ворогом і прославлювання переможця. Лесю Українку ще з дитинства чарував образ не гордого лицаря - переможця, що здобував свою перемогу більшою фізичною силою, а лицаря — фізично переможеного, але духово нездоланного, що, почуваючи вже на своїм серці гострий спис, завзято відповідав переможцеві на його вимогу здатися: «Убий — не здамся!» («Мрії». Для Лесі Українки справжнім тріюмфом була завжди перемога духа над фізичною силою:

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.
Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Поглиблюючи цю свою думку Леся писала:

Завжди величніша путь на Голготу,
Ніж хід тріюмфальний. . .

Але:

Путь на Голготу велична тоді,
Коли тямить людина,
Нащо й куди вона йде,
Не прагнучи інших тріюмфів. . .

ТРОЇСТА МУЗИКА — мала сільська українська оркестра, що складалася із скрипки, цимбал і бубна. Другий склад троїстої музики бачимо в «Посланії до Пархома» Гулака Артемовського: «В шинку нарізують тобі цимбали, кобзи і сопілки.» Пізніше зацікавлення народніх мас відвернулося від цимбал: пробиває собі дорогу смичкове тріо: цимбали заміняються другою скрипкою і басом (чельо). Дві скрипки (пріма і секунда) і чельо з додатком бубна творили останній вигляд троїстої музики, що проіснувала до революції 1917 р.

ТРОЙ-ЗІЛЛЯ — подекуди це просто барвінок, або ТРИБ-ЗІЛЛЯ, приворотне зілля. «А хто ж мені триб-зілля дістане, той зо мною до шлюбоньку стане» (Грінченко Б. III, 238), Або як у гаївці: «Вербова дощечка, дощечка, ходила по ній Настечка, Настечка, тройзіллячко копала, копала, сама не знала, не знала. Понесла його до ради, до ради, до чоловічої громади, громади. Громада його не знала, не знала, в ручки його не брала, небрала...» Те саме з жіночою і парубочою громадою. Аж понесла його до дівочої громади: «Громада його пізнала, пізнала, в ручки його узяла. узяла: — Це зіллячко бервінець, бервінець, це вам, дівкам на вінець, на вінець. . .» (Наша Культура, 1937, ст 495).

Але частіше трой-зілля — це комбінація з трьох рослин, звідки і його назва: «Ай уродиться та тройзіллячко: бо любисточок задля любощів, а барвіночок задля дівочок, а васильочок задля пахощів» (Чубин. III, 213.

ТРОЙЧАТКО — гарапник, сплетений з трьох ременів, або з трьома кінцями. В «Енеїді» Котляревського: «Тройчаткою всіх попроганяв». . .

ТРОН або ПРЕСТОЛИ — один із дев'яти хорів янголів, що вважаються нижчими тільки від серафімів та херувимів.

ТРОПІНІН ВАСИЛЬ (1776—1857) — кріпак графа І. Моркова на Поділлі, що аж на 46 році життя звільнився від кріпацтва, коли вже був славним мистцем - малярем. В 1824 р. він одержав звання академіка в петербурській Академії Мистецтв. Хоча московського роду, В. Тропінін з дитячих років жив в українському селі Кукавці на Поділлі, просякнув українською духовістю і відбив її в своїх творах, що належать тепер до переходової доби українського мистецтва, коли напрямок клясицизму вже позбавлявся своєї умовности, театральности і застиглих штучних форм, та приходить в реалістичне малярство, що трактує свої теми живо й природно, хоча ще й з умовною скалею барв і форм (В. Січинський). Його картини «Хлопчик із дудою», «Прядильниця», «Дівчина на черешні», «Українське весілля» відбивають дуже виразно українські характери й український побут, а на його плащаниці, в с. Кукавці на Поділлі Христос має чисто український тип, до того ж поданий старою українською манерою. Тропінінові належить також портрет Кармелюка.

ТРОФЕЙ — знак перемоги,речі відняті у ворога (прапори, зброя і т. інш.), взагалі здобич. Прикрашаючись зубами вбитого звіря, щелепами, чи якою іншою частиною вбитого ворога, примітивна людина виставляє на загальне споглядання річ, що її вигляд все буде викликати в інших спогад про її геройчний вчинок і зв'язані з тим почуття подиву, а в ній самій почуття гордости з приводу доконаної перемоги. Саме тому трофеї відгравали завжди величезну ролю в примітивних і не надто примітивних народів.

ТРОФИМОВИЧ ТЕОФАН — учитель піїтики в Київській Академії в рр. 1728—29, автор драми «Милость Божія Україну освободившая» 1728 р., в якій він прославляв Б. Хмельницького.

ТРОЩИНСЬКИ ДМИТРО (1754—1829) — внук СТЕПАНА Трощинського, полковника гадяцького в рр. 1704—08, родич М. Гоголя. Служив у Малоросійській Колегії, був міністром справедливости Росії в рр. 1814—17, по-

тім губерніяльним маршалком (предводителем дворянства) на Полтавщині. У с. Кибинях мав добру бібліотеку й домашній театр із українським репертуаром, де Василь Гоголь виставляв свої комедії.

ТРОЯК — польська монета, що звалася також ШАГОМ, ДИДИКОМ і ДУДИКОМ. Коштував три польські ГРОШІ. Трояки - шаги почато карбувати в Польщі в 1528 р. і в дальшому карбовано за всіх королів, за вийнятком Володислава IУ (1632—1648) і Мих. Корибута (1669—73). Найбільший розквіт карбування трояків припадає на часи Сігізмунда III. В українському грошевому обігові трояк - шаг дорівнював 2 московським срібним монетам (Шугаєвський в «Наук Зб. УВАН» 1952, I, ст. 140—41).

Не треба змішувати трояка - шага з пізнішим московським шагом, що коштував півкопійки.

ТРОЯН — здогадний бог давніх українців. Згадки про Трояна, як бога, маємо ми в Хожденії Богородиці по муках (список XII ст., виданий Срезневським), де Троян названий на першому місці: «Трояна, Хьрса, Велеса, Перуна на боги обратиша», і «Лет. р. лит.» кн. V. «И да биша разумелі многії человеці, і в прельсть великі не внідуть, мняще боги многи: Перуна, і Хорса, Дия і Трояна». . .

Юрій Вернадський у книжці «Київська Русь» (1948 р.) писав: «Троян, як і Триглав, мусить походити від числа три. Коннотація (супровідне значення) все ж таки різна. Остання назва мусить бути застосована до трійці Сварожичів. Троян я думаю, був епітетом їх батька Сварога. Це можна підкреслити й тим, що в українській мові троян визначає «батька трьох синів», (близнюків), і ця назва мусіла існувати в староруському. Вона дуже підхожа до Сварога. . .

У «С. о П. І.» Троян названий 4 рази. Вперше згаданий він у зверненні до «соловія старого времени» Бояна із згадкою про «Троянову тропу». Цю «Троянову тропу» визначувано то як дорогу військ імператора Траяна на Балканах, то як Траянові вали, які збереглися в Добруджі і в півд. зах. Україні(понад Россю) та под. Далеко простіше визначити «тропу Трояню», як шлях нічної мандрівки святорогого місяця-князя, символ й уосіблення володаря неба, батька богів Сварога. Погоджується з тим і змістово і поетично-образово й самозвернення до Бояна, як «соловія», пташки, що співає здебільша, коли світить місяць. Аналогію до тропи Троянової «через поля на гори» маємо й в сучасних українських народніх колядках, де «перший товариш — ясен місячик» нахвалюється «зійти із вечора пізно і освітити гори - долини».

Вдруге згаданий Троян у патетичному виклику автора «Слова» на початку уступу, сповненого гіркого жалю і докору, про крамоли йусобиці на Руській землі, коли «погибашеть жизнь Даждьбожа внука». коли «билі вечі Трояні, минула лета Ярославля». Зміст і нота цього місця — згадка про колишні добрі і славні часи, про золоті віки в історії Руської землі. . . Зв'язана із згадкою про «Троянові віки» теж і згадка про «Землю Троянову» в патетичному виклику після поразки над Каялою, що «встала обида в силах Дажьбожа внука, вступила девою на землю Трояню. . .» Ця згадка тільки підтверджує, що мова не про кого іншого, а про Трояна, як найвище божество старої України, володаря й символа цієї землі. З цього погляду дуже прикметна в цьому і в попередньому уступі згадка про «Дажьбожа внука». (Б. Кравців «Мітолог. світ С. о П. І.»)

Натомість др. М. Андрусяк (в «Новий Світ» 1951 ч. 8/48) завважував: «Гординський приймає поправку в тексті «Слова о полку Ігореві» слова «січи» на «вічи» і переводить початок цього розділу так: «Були віки Троянові, минули літа Ярославові», та в своїх «Примітках» подає: «Били вічи Трояни — тобто давні віки, добрі часи. Цей вислів можна б прирівняти до римської доби Сатурна» — золотої доби. Одначе, Карамзін, який бачив рукопис запевняє, що в тексті були не вічи, а січи». З вияснення «січей Троянових» як княжих міжусобиць виходило б, що «Троян» був богом війни». Відповідно до того «земля Троянова» і «Тропа Троянова» пояснюються, як місце боїв.

На території України існує дуже багато місцевостей, які виводяться від Трояна: Троян таврійської області, Товмаччини в Галичині, на Басарабії; Тояни — коло Балти, над Синюхою і в Самбірщині; Трояново, Троянка — на Херсонщині; Троя — на Полтавщині; Троянівка — на Полтавщині, на Волині коло Луцька, село коло Гусятина в Галичині; Троянів — коло Чуднева. Троянська слобода на Самбірщині й т. д. У румунів молочна дорога зветься «дорогою Траяна», що підтверджує божественно - мітологічне походження цієї назви. (Примітки редакції до «Сл. о П. І.» вид. 1950 р.).

ТРУБА — металевий дутий інструмент. Винахід військової труби приписувався в Єгипті Озірісові. Але деякі міста Дельти заборонили її вживати, бо її звук нагадував рев осла, присвяченого Тіфонові. Натомість Гомер називав винахідником труби Дірцея, інші кажуть Тіртея. Йосиф, жидівський історик, називає винахідником військової труби — Мойсея. У нас на Україні користувалися трубою для

скликання віча: «Ударяй в труби, созви киян!» наказував кн. Ізяслав, може тому, що це було перед походом (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 221). Але труби головне служили в війську, подаючи знак до бою: «Ізяславові вояки. . прийшовши до мосту, крикнули й затрубіли в труби. Борис (Юр'євич, почувши те, втік до Білгороду. . .» (там же, II, 167).

ТРУБАЧ КОСМІЧНИЙ — мабуть, св. архангел Михаїл. Знаходимо його, анонімово, в колядці з Волині: «Ой зза гори вийшли тумани; то ж не тумани, не темна хмара, не темна хмара — овець отара. За ними йде гречний молодець, золотим поясом підперезався, трьома трубами та й обтикався: що одна труба та роговая, а другая труба та мідяная, а третя труба та золотая. Ой як заграє в роговую, то зрадується ввесь звір у полі; а як заграє в мідяную, то врадується риба в морі; а як заграє в золотую, то врадується ввесь мир на землі».

Ол. Веселовський вбачав в основі таких трубачів християнський образ арх. Михайла Ол. Потебня висловив обережний сумнів. Але сам же він був готовий прийняти легендарне тлумачення цього образу: «Не тяжко припустити, що труба Михайла Архангела, з якою ми зустрічаємося в болгарській колядці, серед пастушої людности Карпат була прийнята за вівчарьку трубу (див. ТРЕМБІТА), і сам трубач став вівчарем». Новіші фолкльористи, як Ол. Пчілка та М. Коробка більш рішуче приймали мітичний, себто космічний, характер нашого прототипу, вважали «гору» за небо, а «овець» за хмари. М. Грушевський теж був схильний думати що «космічний свійський підклад цього образу вповні можливий». («Іст. у. літ.» IУ, 354—56).

В дальшій еволюції колядкового величання цей образ одного трубача з трьома трубами перетворився в образ трьох трубачів — трьох святих, по асоціяції з Трьома Товаришами (Див.): «У святого Дмитра — трубочка срібна, у святого Юра — з буйного тура, в Господа Бога — з единорога. . .» (Етн. Зб. НТШ. XXXXУ, 208).

ТРУДОВИЙ КОНҐРЕС — Конґрес, який скликала Директорія УНР в днях 23—28 І. 1919 р. в Києві не на основі загального виборчого права, а за професійною куріяльною системою (до виборів не допущено великих землевласників і капіталістів). Мав він складатися з 593 послів, але було насправді тільки 300. Західня УНР була заступлена делеґацією Національної Ради. Трудовий Конґрес затвердив 23. І. злуку земель Соборної України і поновив уповноваження Директорії, доручивши доповнити її склад представником Наддністянської України. Через воєнні події, Трудовий Конґрес більше не сходився.

ТРУДОДЕНЬ — Трудовий День, заробітна платня під Совєтами, що офіціяльно ніби вимірюється трудовими днями, але насправді обмежується до голодної пайки, як про те засвідчують численні фолкльорні записи, в роді цього: Працювала десять день, Заробила трудодень, А від того трудодня Голодую я щодня. (Ю. Мовчан «Большевицький рай в українському фолклорі»). Або: Сидить баба на рядні Та й рахує трудодні: Трудодень, трудодень, Дайте хліба хоч на день. (там же).

ТРУС — перешук мешкання, осіб або речей, щоб знайти речеві докази злочину. З огляду на те, що трус порушує права незайманости помешкання (і особи), трус дозволяється тільки з доручення суду. Він знаний в Україні з найдавніших часів: був дозволений, коли слід злочину губився на подвір'ї запідозреного, або коли були інші основи до трусу. Звичаєве право, а також право козацьких часів вимагає, щоб трус відбувався тільки вдень і в присутності господаря.

ТРУТЕНКО ВАЛЕНТИН (1881—1953) — генерал - хорунжий української армії із Звенигородки. Як молодий старшина російської армії брав участь у війні з Японією. На початку І. світової війни був полковником і командував 175-м Батуринським полком. Був відзначений Георгієвським хрестом, орденом св. Володимира та інш. та золотою зброєю. З вибухом революції 1917 р. зукраїнізував свій Батуринський полк і пробився на Україну. За Скоропадського був начальником водних шляхів Січеслав (Катеринослав) — Черкаси, а за Директорії начальником юнацької школи в Житомирі. Брав участь у Зимовому поході на чолі III Стрілецької Дивізії. На еміграції був головою Військової Ради в Празі, головою Союзу Гетьманців - Державників, головою Українсько - Білоруського Т-ва та головної Української Православної Парафії в Празі. По другій світовій війні, під час перебування в таборах Німеччини, був головою Союзу Гетьманців Державників, головою Українського Вільного Козацтва та Української Парафіяльної Ради.

Переїхавши в 1950 р. в Чіле, був головою української громади в Сант-Яго, де й помер 30. І. 1953.

ТРУТЕНЬ — самець бджоли. Символ нероба, дармоїда, що живе з праці інших.

ТРУТОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1740-1810) — композитор, «камер - гусліст» Катерини II, перший збирач та гармонізатор української народньої пісні.

ТРУТОВСЬКИЙ КОСТЬ (1826-93) — мистець маляр і графік, народжений в Курську в

родині теж маляра-поміщика, що походив із українського старшинського роду. Дитячі роки проводив Кость Трутовський в маєтку свого батька в с. Попівці на Охтирщині, де й перейнявся любов'ю до українського побуту. В 1845 р. закінчив Академію Мистецтв в Петербурзі і приятелював там пізніше з Т. Шевченком. В 1857 р. був у Німеччині і Франції. Російська мистецька критика пізніше відзначила, що в творчості Трутовського зовсім не помітно впливів петербурської Академії Мистецтв, але знайомство з захід. Европою, зокрема з мистцями — жанристами зміцнило його зацікавлення українським народнім побутом. Національна свідомість в Трутовського пробудилась дуже рано і, хоч він жив довший час серед москалів, симпатій до них не відчував. Навпаки, в своїх спогадах «Моє знайомство з хлібосольною Москвою» він писав:

«Хлібосольна Москва хліба мені не дала, а насолила чимало . . . » Він чарував відвідувачів мистецьких виставок своїми картинами, повними сонця й українського неба. Дуже популярні його картини «Хоровод», «Бандурист», «Український Ярмарок», «Дівчата біля криниці», «Шевченко над Дніпром». Відомий він і як один із найкращих ілюстраторів М. Гоголя та «Наймички», «Гайдамаків» і «Невільника» Т. Шевченка, з життя якого дав також дуже цінні рисунки. Ілюстрував він і твори Марка Вовчка («Сестра», «Чумак»).

ТРУШ ІВАН (1869-1941) — перший український мистець Галичини, що його твори вже при кінці минулого століття можна було виставити в кожній палаті европейського мистецтва. Студіював у Кракові і в Мюнхені, потім відбув у мистецьких цілях низку подорожей в Україні, в Італії, Греції, Єгипті. Труш не замикався ні в якій мистецькій специяльності, малював залюбки краєвиди різьбив, його портрети — студії психологічні, а сцени з гуцульського життя можна ставити поруч творів найкращих малярів народнього побуту.

«Іван Труш був першим галицьким мистцем - малярем, який оживив наше мистецтво імпресіоністичним подихом. Він став водночас першим нашим соборником у малярстві, ще в 1901 р. привіз зі собою до Львова цілу низку видів із Києва, Канева, а потім із Криму, для нього не існували ніякі кордони. Він був для нас тим у мистецтві, чим був для української науки Грушевський, а для літератури Франко. Крім нього в'язали Труша ще й родинні зв'язки з Україною: його дружина Аріядна — рідна дочка Михайла Драгоманова». (Д. Горняткевич).

Іван Труш працював теж, як журналіст, спершу як співробітник редакції «Будучности» й «Літературно - Наукового Вістника», а згодом заснував навіть свій власний часопис «Артистичний Вістник», що після одного року існування перестав ізза матеріяльних труднощів виходити. Ще в «Літературно - Науковому Вістнику» помістив він низку статтей про Бекліна, Рескіна, Верещагіна, а з українських мистців про Корнила Устіяновича й Теофіля Терлецького й інших, відтак у свому «Артистичному Вістнику» писав про реставраційні праці над українською розписсю каплиці Чесного Хреста на Вавелі, про потребу заснування українського музею, про красу нашої народної ноші та врешті про японське мистецтво. Отже круг його зацікавлень був незвичайно широкий. З його малярських праць треба особливо відзначити «Захід сонця», портрети Лесі Українки, М. Лисенка, Хв. Вовка, дружини мистця, та низку українських краєвидів.

ТРЯСИЛО ТАРАС, властиво **ТАРАС ФЕДОРОВИЧ**, запорозький гетьман, що вславився перемогою 1630 р. над польським військом Конецпольського, що одержала назву **ТАРАСОВОЇ НОЧІ** (див.), До того, в 1629 р., він розгромив турецьку фльоту.

ТУГА — жаль за втраченим, напр., за молодістю, за рідним краєм, і одночасно якесь невимовне жадання чогось кращого не стільки в матеріяльному житті, як у житті духовому. Ю. Клен добре писав у «Пригодах архангела Рафаїла»: «Дивись, — казав він дівчині, — ми тільки гості тут, на землі, але ми істоти іншого світу. Уривки музики, в тому світі чуті, ще бренять нам у вухах, і ми шукаємо тих мелодій тут на землі. Ми шукаємо бодай відблиску, бодай променю того сяйва, у якому дух наш бував в іншому світі, і часами здається, що ми його знаходимо в водопаді, у хвилі річній, в очах коханої чи коханого, і тоді серця наші швидше б'ються. Ми щось пригадуємо та не можемо пригадати. Тому туга довічна є супутницею нашого життя. Вдивляйся у синю смугу лісів над обрієм, — щось кличе тебе туди: то — туга. Вдивляйся в блискучу далечінь морську, білими вітрилами метеликовану — щось кличе тебе туди: то — туга. Вдивляйся у безмежний простір степів, де сонце закочується у травах високих — щось кличе тебе туди: то туга».

Ів. Франко в «Мойсеї» теж описав тугу, як невимовний жаль за втраченим:

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині;
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.
Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли;
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було —
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював —
Нині святости повне . . .

Звичайно тужать за тим, чого нема. Людина часто навіть і не знає, чого їй власне бракує, і лише з часом усвідомлює предмет своєї туги. Те, чого ми не маємо, часто здається нам особливо гарним, чарівним, привабливим.

Звідти туга за милим: «Шумить, гуде дібровонька, Плаче, тужить дівчинонька . . . » Або: «Чом туга на душу впала? Чом так серце б'єсь? Ой, скажи, скажи, коханий, Чом ми розійшлись?

Туга за рідними сторонами, т. зв. НОСТАЛЬГІЯ, (див.) — буває іноді така сильна, що людина хворіє. Козаки в турецькій неволі, бажаючи позбутися нестерпної туги за батьківщиною, співали: «Ой, повій, повій, ти, вітре, Від Дніпра, від Запоріжжя Та розвій наш жаль і тугу По степу на бездоріжжя . . .» Див. ЄВШАН-ЗІЛЛЯ.

У Т. Шевченка туга за нашим великим минулим зродила жагучу тугу за світлою будучиною України, тому він і кликав до своїх земляків: «Борітеся — поборете!» Туга за великим — це туга сповнити дане нам від Бога призначення. А здійснити його можна, тільки переходячи від неокреслених мрій і жалів до справжнього діла. Про тугу за ділом думав Ів. Франко, коли він у своїому «Мойсеї» звертався до тих, хто не хотів здійснувати призначене їм діло — здобути обітовану землю:

. . . Пішлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Свойого пана кличе.

ТУГАЙ - БЕЙ (✝ 1649) — перекопський татарський мурза, що, за дозволом кримського хана допомогав Б. Хмельницькому в початку повстання 1648 р.: він брав участь у погромі польського війська над Жовтими Водами.

ТУГАН - БАРАНОВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1865 - 1919) — один із основників ВУАН, перший голова її соціяльно - економічного відділу, декан правничого факультету українського університету в Києві; в 1917 р. ген. секретар фінансів УНР. голова Ради Укр. Центр. Кооперативного Комітету; автор економічних оригінальних теорій про ринки, промислові кризи, та інше. Помер на еміграції. Залишив праці «Промислові кризи», «Російська фабрика в минулому й сучасному», «Основи політичної економії», «Соціяльні основи кооперації», «Сучасний соціялізм».

ТУКАЛЬСЬКИЙ НЕЛЮБОВИЧ ЙОСИП (✝ 1675) — громадський і церковний діяч, що співпрацював із гетьманом П. Дорошенком; від 1663 р. митрополит київський. Разом із Юрієм Хмельницьким був засланий поляками до Марієнбургу в Прусії.

ТУЛІПАН, ТЮЛЬПАН — цибулькова лілейсвата рослина з гарною квіткою, що росте дико по степах України. Поширена думка, ніби батьківщина туліпанів Голляндія, де дійсно дуже поширене плекання цієї квітки. Але насправді туліпани походять з України. Початок її еміграції датується від часу нападів турків на Україну. Цибулі туліпанів турки перевезли з наших степів в Туреччину і там їх акліматизували. Посол імператора Фердінанда Аґер де Бусбед побачив в 1544 р. в Адріянополі біля палат султана, Сулеймана, що його дружиною була українка РОКСОЛЯНА (див.), квітучі українські туліпани. Він попросив, щоб йому їх декілька подарували. Подаровані цибулини туліпанів він привіз до Відня, і з 1559 р. наші туліпани почали розповсюджуватись на заході Европи. Року 1575 Кароль де Л' Еклюз перевіз їх у Голляндію і у Фляндрію, там їх почали схрещувати і творити з них багато нових відмін, і тому стали вважати, ніби туліпани походять із Голляндії. А, що туліпани таки українського походження видно з їх біологічної особливости: в наших степах їхній цвіт протягом століть не зменшується, тоді, як у всіх інших країнах світу, коли туліпан залишається в землі, його цвіт з року на рік зменшується (Ф. Онуфрійчук «Світ рослин . . . » 1961, ст. 31).

ТУЛУМБАСИ - ТЕЛЕМБАСИ — старовинний музичний інструмент, військові котли, що ними приваблювано увагу народу; напр., при читанні універсалів.

ТУМА — вівця мішанка шпанки, або шльонки з простою. Також людина мішанець, коли батько (чи мати) турок, або татарин, а мати (або батько) — українка. Народня пісня остерігає: «Козак - тума зведе з ума, не буде любити . . . .».

Тумою називають також похмуру, мовчазну людину.

ТУМАН, МРЯКА — маси конденсованої пари в атмосфері, близькі до земної поверхні, що відбирають у повітря його прозорість і утруднюють добре розріжнення та пізнавання речей. Саме тому символ неясної ситуації.

В одній пісні про Семена Палія і Мазепу, «хлоп» приходить до Мазепи й каже: «Туман по землі котиться, Палій Семен на світ народився. . . .» (Драгоманов «Політичні пісні . . » ч. Г. в. II ст. 45). В іншій народній пісні, щоб зазначити сумний стан, в якому знаходиться мати молодого чумака, що її покидає, щоб

іти з іншими чумаками, теж зазначається: «Гомін, гомін по діброві, туман поле покриває, мати сина прикликає: «Вернись, сину, додомоньку, змию тобі головоньку!». (там же, ст. 154). В цьому, як і в дальшому прикладі, бачимо туман, як символ жалю, туги: «Ой, на горі дощ іде, а в долині туман; на мойому серденьку туга та печаль . . .» (Чуб. у. 121).

ТУМАНСЬКИЙ ФЕДІР (1757 - 1810) — ініціятор ідеї «Малоросійського Академічного Собранія», що мала б бути зародком Української Академії Наук з «академічною книгарнею при ній», що мала б продавати в Глухові наукові книжки. Він закінчив Кеніґсберґський університет і був членом Королівського Пруського Наукового Товариства, Ґеттінґенського Наукового Т-ва, Російської Імп. Академії Наук, Імп. Вільного Економічного Т-ва, Російського Т-ва при Московському університеті. Видавав у Петербурзі журнали «Зеркало света», «Лекарство от скукі і забот», і «Російський Маґазин», де в 1793 р. видрукував «Летописца Малой Росії» П. Граб'янки з додатком — словником українських термінів. З наказу гр. А. Румянцева склав статистично - економічний опис України.

ТУННА — колода, міра меду в 10 або 12 відер в документах XVI ст. (М. Груш, «Іст. УР.» V, ст. 123).

ТУПТАЛО ДАНИЛО СВ. ДМИТРО, — митрополит ростовський (1651 - 1709), канонізований в 1757 р., автор славного твору «Життя Святих» у 4-х томах, над яким працював 20 років, а також «Руна Орошенного», дуже цікавого «Діярія», збірника духових кантів і поезій, численних проповідей та інш. Бувши сином сотника САВИ ТУПТАЛА — «чести й слави Війська Запорозького», був великим українським патріотом. В 1668 р. він прийняв чернецтво під ім'ям Дмитрія (Дмитра) в Кирилівському манастирі в Києві від ігум. Мелетія Дзика, сторонника гетьмана П. Дорошенка та митрополита київського Йос. Нелюбовича - Тукальського, які боролися за повну незалежність України. «Таким чином, Дмитрій приеднався до тієї групи чорного духовенства України, що були борцями за самостійність Української Церкви» (проф. І. Шляпкін в «Русск. Біограф. Словарі» т. IV, ст. 330. Цитовано в прот. А. Дублянського «Укр. Святі», 1962. ст. 38). Був він пізніше проповідником і ігуменом по ріжних манастирях України, але в 1701 р., з наказу Петра І, мусів переїхати на Московщину, де в 1702 р. був призначений на митрополита Ростовського. Перебуваючи тут і постійно тужачи за Україною, св. Димитрій постійно занепадав на здоров'ї. «Припускають, що його смерть могла приспішити сумна вістка про поразку гетьм. Ів. Мазепи, якого думки й змагання він підтримував, та з яким єднали святителя приязні відносини» (Прот. Дублянський «Укр. Святі» ст. 42).

ТУР — дикий бик, жуйний ссавець, подібний до ЗУБРА. Колись жив скрізь у Европі, вигинув в середніх віках. Він — предок домашнього вола і подібний до нього постаттю. Був чорної масти з ясною смугою вздовж хребта, без гриви, з великою головою, грубою шиєю та невеликим підгруддям. Могутні його роги виходили з черепа майже під простим кутом, були похилені наперед, а потім кінцями загиналися взад. Був дуже дикий і відважний. Галицький літопис, згадуючи про походи кн. Романа проти половців, зазначає, що він «був хоробрий, як тур . . . .» Він належить до тих вимерлих тварин, яких наші предки дуже добре знали за княжих часів, бо він був попросту ловецьким звірем, як це видно зі слів Володимира Мономаха, Київського князя (1113-1125) в заповіті та поученнях своїм дітям: «два тури брали мене на роги разом з конем». Цей звір був символом незалежности і дикости; лови на тура були небезпечні, а уполювання його було гордістю й намаганням кожного справжнього мисливця.

«Слово про похід Ігоря» називає князя Всеволода, що був князем Трубчевським і Курським (1160-1196), за його хоробрість, «Буй-Туром», «Яр-Туром».

Тур був насамперед ловецькою звіриною. Але лови символізували в нас сватовство, і тому тур, чи туриця, як дуже цінна звірина, символізує в весільних піснях молоду, чи дівчину: «В луженьку калиновім два дзвонки маленькі; А хоч вони маленькі, але голосненькі; Видзвонили й виголосили сірого тура з луга; У Івасенька короленка бояри молодії, А хоч вони молодії, але вимовнії: Вимовили, виголосили Касуненьку від батенька . .»

Під час весілля молодий вводить, замість молодої, парубка, перебраного в жіноче вбрання і з закритим обличчям: «Ведем тура в хату. Чи тур, чи туриця, Чи хороша молодиця?»

Перед виводом молодої до батьків також співали: «Повідали нам люди. Ой, що то за тур буде; Ой не тур, не туриця, Іно красна молодиця».

Останнього тура в Україні бачили в 1627 р. Він зробився вже до того дуже рідким звірем. Звідти й приповідка, що дотрималася до наших часів: «Ззираються, як на тура», як на якеневидане диво, і люди збігаються зо всіх сторін, щоб подивитися на нього, коли щастило зловити його десь на ловах. Тому і в колядках вживається вираз: «Дивноє звіря тур-оленя». Тому у пізніших часах був він символом відлюдности: «Сидить, як тур у горах».

А був час, що українське причорноморʼя греки називали **ТАВРІЄЮ** — себто землею Турів, і на мапі Ябсторфа з XIII ст. Україну ще символізують тур та олень (Б. Кравців).

Збереглася приповідка: «Ходить, як тур», — себто гордовито, поважно, в свідомості своєї сили й незалежности.

ТУРҐЕНЕВ ІВАН (1818 - 83) — російський письменник, що в «Записках Мисливця», як наша Марко Вовчок, звернув увагу читачів на долю й життя селян, що було новиною на ті часи. Був він також автором романів «Рудін», «Дворянськое гніздо», «На передодні», «Батьки і діти». В романі «Рудін» (1854 р.) вустами Інсарова він висміяв був українських поетів фразою «грає, грає, воропає», що мала великий успіх у всіх московських українофобів, але пізніше, захопившись Марком Вовчком, як жінкою, переклав її «Народні оповідання» на московську мову, і тим самим виявив високі прикмети української літератури. Він познайомився і з Шевченком після його повороту з заслання, бо він був дуже модною постаттю в колах російської ліберальної інтеліґенції. Проте, коли до Турґенева впорядчики празького «Кобзаря» 1876 р. звернулися з просьбою написати спогади про Шевченка, славетний московський письменник не міг приховати своєї досади з приводу того факту, що Шевченко розгадав дійсну вартість тодішньої фалшивої привітности до нього російських літераторів і не спромігся відмежувати себе від них:

«Нам, тодішнім літераторам, — писав Турґенев, — добре було відомо, яка лиха доля тяжила над цією людиною; талант його приваблював нас своєю оригінальністю й силою, хоч навряд чи хтось із нас визнавав за ним те величезне, мало не світове значення, якого без застереження надавали йому малороси, що жили в Петербурзі; ми прийняли його з дружньою участю, із щирою привітливістю. Зі свого боку він тримав себе обережно, майже ніколи не висловлювався, ні з ким не зблизився цілком: все немов бочком прошивався . . . » Цитовано в Ю. Бойка «Шевченко і Москва» 1952 ст. 28) З явною неприхильністю змалював Турґенев образ Шевченка: «У високій баранячій шапці на голові, в довгій темносірій чумарці із коміром із чорного смушку, Шевченко мав вигляд справжнього малороса, хохла; портрети, що залишилися після нього, дають взагалі вірне про нього уявлення. Читав Шевченко, я гадаю дуже мало . . . а знав ще менше того.» (там же ст. 42). Насправді ж Шевченко був рідко освіченою людиною.

ТУРЕЧЧИНА — держава турків, які в 1299 р., опанували велику частину Малої Азії, а при султані Орхані, здобувши Галліполі в 1356, розпочали здобування Балканського півострова, куди — до Адріянополя — Мурад I. переніс столицю турецької держави. В 1453 р. Мохаммед II здобув Царгород, який з того часу, прийнявши назву Істамбулу, залишається до наших днів столицею Туреччини. В 1475 р. турки підкорили кримських татар і стали безпосередніми нашими сусідами. Проте, криваві зустрічі між українськими козаками й турками розпочалися у перші десятиліття XVII ст., коли українці, мстячися за напади кримських татар, що нападали на українські оселі і продавали полонених, — а в тому жінок і дітей — в турецьку неволю, — почали нападати й на турецькі землі. Ця боротьба з турками та їхніми підданими татарами залишила глибокий слід в українській народній творчості, як от думи про втечу трьох братів із турецької неволі, про Байду, що його турки повісили на гаку, про бурю на Чорнім морі, про Самійла Кішку, невольницькі плачі та ріжні пісні, в роді «Ревуть - стогнуть гори - хвилі . . . » Всі вони бренять одним тужним мотивом:

«Зажурилась Україна, що нігде прожити, гей витоптала Орда кіньми маленькії діти; Ой маленькі витоптала, великих забрала, назад руки постягала, під хана погнала, а спершу до турків бранцями, а потім по базарах всього сходу, всьому Середземноморському побережжі». Стали бідні невольники, — співається в одній думі, — на собі кров християнську зобачати, стали землю турецьку, віру бусурменську клясти - проклинати: «Ти, земле турецька, віро бусурманська ти розлука християнська! Не одного ти розлучила з отцем, з матірʼю, або брата з сестрою, або мужа з вірною жоною!» «Визволь, Господи, всіх бідних невольників з тяжкої неволі турецької, з каторги бусурманської!» — це звичайний кінець мало не всіх дум того циклу про українсько - турецьку боротьбу.

А все ж, коли прийшло до вирішального моменту визволення України з-під польського а потім московського ярма, наші гетьмани не вагалися шукати допомоги в Туреччині. Перші кроки в напрямку навʼязання ближчих стосунків із Туреччиною зробив славний Б. Хмельницький ще в початку 1648 р. Він весною того року вирядив до турецького султана одного зі своїх визначніших співробітників, полк. ДЖАЛЯЛІЯ (татарського походження), і той здобув прихильність і зрозуміння султана. Приймаючи під увагу сталі козацькі напади на турецькі береги, таку прихильність, певно, було здобути не надто легко. На початку червня 1648 р. був підписаний договір миру й приязні. Коли ж надійшла вістка, що татарський хан несподівано напав на Україну і захопив багато ясиру турецький Великий Везір (голова уряду) вислав посла до хана з

доганою і наказом звернути ясир, бо ж «ми заключили мир».

В жовтні 1648 р. Хмельницький звернувся до султана з просьбою прийняти Україну під свій протекторат, і підписав листа, як «Гетьман Війська Запорозького і всея Руси» Турки добре розріжняли українців, яких звали «русами» від москалів, яких звали «москоф». Підпис Хмельницького під листом до султана теж стверджує, що й в оточенні гетьмана ніхто не вважав москалів «русами» (всея Руси»), і що Переяславська умова зовсім не була викликана якимись почуттями «племінної споріднености», як люблять представляти московські історики. До Москви Б. Хмельницький звернувся тільки тому, що протекторат Туреччини виявився не вистачальним.

Султан прийняв Україну під свою протекцію і вислав гетьманові «диплом на князівство і на титул «Сторожа Отоманської Порти». Якщо пізніший договір із Москвою 1654 р. уневажнив договір із Туреччиною, то й пізніший договір із Швецією уневажнив так само Переяславський договір, що його москалі до того ж зфальшували, накинувши зфальшовані статті силою.

Спроби гетьмана П. Дорошенка, а також Юрія Хмельниченка спертися на Туреччину також не дали бажаних наслідків, а навпаки були одною з причин пізнішої Великої Руїни.

В 1918 р. Туреччина визнала незалежність України і прийняла українське посольство Див. ЛОТОЦЬКИЙ, ТОКАРЖЕВСЬКИЙ, СУКОВКІН, РОКСОЛЯНА, ТАЛААТ-БЕЙ.

Після зруйнования Січі в 1775 р., Туреччина дала притулок запорожцям. Див. ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ, ЦЕЦОРА, Чайковський Мих.

ТУРКЕВИЧ ЛЕВ (1901 - 1961) — дириґент і композитор. Дириґував опери в ріжних містах Польщі, під час німецької окупації був дириґентом опери в Львові. На еміґрації був основником(в 1946 р.) і дириґентом хору «Ватра», що концертував в Австрії, Німеччині, Швайцарії і нарешті в Канаді та в США.

ТУРЛУК — земляна цегла. ТУРЛУЧНІ ХАТИ — хати, побудовані звичайно з плетнів, добре обмазаних глиною. Увесь кістяк турлучних хат побудований з дерев'яних стовпів, що стоять по рогах хати, та горизонтальних балок чи брусів, що творять т. зв. ОЩЕП, або ЗРУБ. (Хв. Вовк «Студії» ст. 95).

ТУРНІР — лицарське ігрище в середньовіччі, лицарський бій, чи змаг. Був він і у нас свого часу в моді. Перед зустріччю військ галицького князя Ростислава Михайловича та Романовичів Данила й Василька під Ярославом в 1245 р. «Ростислав урядив був турнір — «ігру» з якимось Воршем, і в тім турнірі упав під ним кінь, і він вивихнув собі плече — «не на добро трапилося йому це знамення» (М. Грушевський «Іст. УР. III, 59).

Так само і Василько робив якусь «ігру» (турнір) з якимось угорським бояриною . . » (там же ст. 254).

У творах Лесі Українки ми часто зустрічаємо т. зв. СЛОВЕСНІ ТУРНІРИ, що в них відбувається завзята боротьба між двома ідейними супротивниками, в якій кожний боронить свою тезу. В творах Лесі Українки ці словесні турніри, досягають часом великої викінчености артистичної. «Найкращі в «Трьох Хвилинах», «У пущі», «На руїнах», «У катакомбах» в «Оргії» . . . »

ТУРПАН — на Буковині НАМІТКА, покривало молодої на весіллі. Увійшовши до хати молодої, після вінчання довгим ланцюгом, обходили тричі навкруги стола, за яким сиділа молода, схиливши голову на колачі, і співали: «Встань, старосто, з гимберю, витягай покривало з паперю, — черлене покривало, вічне завивало, щоб го завивала, нігди не скидала». Староста виймав із паперової торбочки покривало, чи ТУРПАН, клав на дві зелені галузки. Два маленькі брати молодої брали в руки галузки і опускали покривало на голову сестри. (Купченко в Зап. ЮЗОтд. II. 491).

При похороні на Буковині замужнім жінкам теж клали на голову білий рушник, але під бороду новим турпаном підв'язаний. (Головацький, IV, 540).

ТУРЯНСЬКИЙ ОСИП (1890-1933) — автор критичних статтей на літературні теми в ріжних часописах і книжках. «Поза межами болю» з переживань першої світової війни.

ТУТКІВСЬКИЙ ПАВЛО (1858 - 1930) — геолог, професор київського університету, член НТШ і ВУАН, голова II відділу ВУАН, основник і директор Досвідно - Геологічного Інституту та Геологічного Музею в Києві, автор численних наукових праць ріжними мовами. Упорядкував українську геологічну термінологію і видав університетський підручник «Загальне Землезнавство» та фізичну мапу України.

ТУФТА — робота тільки на показ, для відводу очей. Слово советського походження і добре відбиває советську дійсність.

ТХІР — ссавець із родини кунуватих, темно-бурий, до 40 сант. завбільшки. Нищить миші й щурі, душить кури, його шкурка йде на кожушки. Про смердючу людину в нас казали: «Курить, як тхір». Про дошкульний СМОРІД: «Запах, як із тхірового носа». А що нечиста сила теж не любить смороду, то в с.

Рожанах, коли в 70-х роках була дизентерія, поміж ріжними засобами проти неї, селяни вживали й обкурювання товару свяченим зіллям та сушеним тхоревим м'ясом. (Наук. Зб. Київ, 1924, ст. 215).

Полохливих людей рівняли до тхорів: «Дома лев, а на війні тхір». (Номис, 435).

ТЮРКИ — народи, що належать до родини тюрко - монгольського походження. Наші предки познайомилися з ними вже в IV ст. коли на територію теперішньої України прийшли ГУНИ, потім ОБРИ, БОЛГАРИ, ТОРКИ, ПЕЧЕНІГИ, ХОЗАРИ, ПОЛОВЦІ, ТАТАРИ, КОЛМИКИ. Деякі з цих племен, як роди ТОРКІВ — Берендичі, Коуї, Чорні Клобуки — були повністю українізовані і ввійшли в склад українського народу. У деякій мірі були українізовані і печеніги та половці. Українські князі XII ст. вступали в тісні родинні зв'язки з половцями: Святослав Ольгович був одружений з дочкою хана Аепи, Святослав Ізяславич з донькою Тугорхана, сини Мономаха Юрій та Андрій — з дочками ханів Аепи II та Турксхана. Рюрик Романович з дочкою хана Беглюка, Ярослав Всеволодович з донькою Юрія Кончаковича, син Данила галицького — з донькою хана Тігака і т. д. Очевидно, дружилися з половчанками і дружинники. «Слово о полку Ігор» навивало половців «сватами»: «Сватів попоїша, а самі полегоша за землю Руську».

У наслідок таких відносин тюркські племена залишили чимало слідів в українській мові, в прізвищах, в господарській культурі, народньому мистецтві, тощо. «Навіть самий антропологічний склад українського народу, особливо в Наддніпрянській Україні, має більш-менш виразні тюркські риси, а окремі особи нерідко повністю відбивають тюркський, або навіть монголоїдний антропологічний тип» (М. Міллер. «Нові Дні» 1955 с. 69 ст. 16)

Із цікавіших запозичень із мови половців, — як писав О. Пріцак в ЕУ (ст. 700), — треба згадати КОЩІЙ (слуга), ЧАГА (бранка), БУЛАВА ТОВМАЧ, НОГАТА, КУРГАН. Пам'яткою по них залишаються й деякі місцевості, як ГУМАНЬ, КУМАНЧА та інш.. подібно як печеніги залишили нам Печеніжини. Слово козак також тюркське, а слово ЧУМАК зустрічається вже в словнику тюркських мов Махмуда Кашгарського з 1074 р. В самому устрої козацтва багато тюркських слідів. Тюркського походження ОТАМАН, ДЖУРА, ОСАВУЛИ МАЙДАН, КІШ, КОШОВИЙ, ЧАЙКА, КАЮК, КИТАЙКА, ШАРАВАРИ, ТЮТЮН, і багато-багато інших.

ТЮРМА, В'ЯЗНИЦЯ — місце ув'язнення як кари. В'язниця — слово українське, яке вказує на самий факт ув'язнення, тюрма ж — слово чуже, що прийшло до нас з Німеччини через Росію. Довгий час тюрмою було пдземелля, підвал вежі, (від латинського турріс, німецький Турм), глибока яма, з якої не можна було вилізти без сторонньої допомоги. Тому й Т. Шевченко писав в «Кобзарі» (Подражаніе Єзикиїлю): «І в Вавилоні посадили в тюрму глибоку . . .» Глибокі ями тюремні були знані в Росії ще на початку XIX ст. (Ів. Огієнко в «Рідна Мова», 1939 ст. 46).

Наша старовина не знала в'язниці, як кари. В'язнено тільки полонених, поки не продано їх, як рабів, та підозрілих, до вирішення їх долі судом, а також політичних противників (див. ПОРУБ). І в римській монархії в'язниця, як кара, траплялася в дуже рідких випадках. У середніх віках теж довго не було в'язниці, як кари. Щойно в XVI ст. вона появляється, як «відплата», і становище в'язнів у таких перших карних в'язницях було жахливе. Вони були зовсім безправні. При кінці XVII ст. спочатку в Америці, а потім і в Европі починається рух за поліпшення стану в'язниць. Як ціль ув'язнення висувається вже не «відплата», а «поправа». Появляються перші правильники для в'язниць. На в'язниці призначуються окремі будинки — спочатку старі замки, манастирі, а потім і приміщення спеціяльно будовані для цієї цілі.

Особливо жорстока була тюремна система в Московщині. Йоган Георг Корба, секретар посольства цісаря Леопольда І-го в рр. 1698-99, себто за Петра І, оповідав в своєму «Щоденнику подорожі по Московії», виданому в Відні, що 4. II. 1699 р. дехто з урядовців посольства захотів оглянути московські в'язниці. Вони вибрались у т. зв. ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ ПРИКАЗ:

« . . . Оглянувши ріжні в'язниці з ув'язненими рушили вони туди, де найголосніші зойки свідчили про найжахливіші муки. Тремтячи від страху, обійшли вони три в'язниці, але зловіщі зойки й нечувано жорстокий стогін змусили їх подивитися на жорстокості, які діялись в четвертій будові. Як лише ввійшли, миттю хотіли вискочити звідти: бо побачили царя і бояр . . . Цар і бояри були дуже невдоволені, що чужинці знайшли їх при такій роботі . . . » (Цитовано в проф. Ст. Килимника в «Нові Дні» 1951 р. ч. 14, ст. 27).

З московських тюрем в Росії особливо славилися Петропавловська та Шлісельбургська фортеці, збудовані за Петра І-го. У Петропавлівці закінчив свої дні славний Павло ПОЛУБОТОК. Тут же сиділи й його співробітники регент Ген. Військ. Канцелярії Дм. Володківський, переяславський наказний полковник Карпенко, ген. суддя Чорниш, ген. писар Сем. Савич, ген. бунчужний Лизогуб, ген. осавул Жураківський та чимало інших провідних ук-

раїнців того часу. Тут же вкоротила життя ТАРАКАНОВІЙ Катерина II.

Не менш славні від Петропавлівської та Шлісельбургської в'язниць були в Україні й так звані КАТЕРИНСЬКІ В'ЯЗНИЦІ, побудовані в Україні за спеціяльним наказом Катерини II. проти «надто бунтівничого населення Малоросії та Новоросії . . . » (там же ст. 28).

В Києві була відома ЛУК'ЯНІВКА, що в ній перебували десятки тисяч українських патріотів із всіх кляс і станів населення, поруч із звичайними злодіями.

ТЮТЮН — зелиста рослина з родини беленуватих, що її листя піддають ферментації, потім сушать і крають до вжитку в цигарках і в люльках, або звивають в ЦИГАРИ. Відпадки розтирають на ТАБАКУ до нюхання. Куреня тютюну було поширене споконвіку в півн. Америці, де воно мало культове значення: воно допомагало єднанню з Великим Духом і тим заспокоювало нерви. Тому при всяких переговорах викурювалося перед тим ЛЮЛЬКУ МИРУ. Коли еспанці здобули Америку, навчилися курити і навчили курити ввесь світ. Тепер світова продукція тютюну доходить до півтора мільярда кілограмів. В Україні під плекання тютюну було занято в 1961 р. 54.000 гектарів землі.

На Україну тютюн дістався з Туреччини. і розводився тут із початків XVII в., а вже року 1634. Переяслав дістав був від польського короля Володислава IV привілей продавати тютюн по всій Польщі. Зате за Глухівськими статтями, які накинула Москва Україні, як передумову до вибору Ів. Мизепи гетьманом в 1687 р., заборонялося Україні вивозити до Московщини горілку й тютюн. Українські козаки любили курити, як то засвідчують численні козацькі люльки по музеях, і в пісні про Сагайдачного досі співається, що «тютюн та люлька козаку в дорозі пригодиться», та що Сагайдачний «проміняв жанку за тютюн та люльку», — навіть дівчина «запродала й душу, щоб купити улюбленому козакові папашу» (тютюну). Тому й Шевченко, згадуючи Івана Підкову, писав, що в нього «гасне люлька в роті», і що Гамалієві козаки «люльки з пожару закурили», і що Залізняк «їде собі, люльку курить . . . »

Тим часом на Московщині довгий час дивилися на тютюн, як на «чортове зілля» і за царя Михаїла 1630 р. вирішено було накладати за курення кару смерти. Року 1634 цю кару було злагіднено, і за курення тютюну тільки (!) відрізали носа. Року 1641 цар Алексій знову змінив кару за курення: якщо провина була поповнювана вперше, то відрівали носа й засилали на Сибір. Зрозуміло, що при такому стані речей українці не сміли ввозити тютюну до Московщини. Лише Петро I, побувавши в Голляндії і навчившись там курити, завів це курення й на Московщину. Проти цього гостро виступив патріярх, але Петро загрозив, що він і патріярха навчить курити, а року 1721 зніс патріяршество і керування Церквою перебрав на себе, призначивши Синод, а до нього свого обер - прокурора . . . За Катерини II вже і в Росії почали садити тютюн, використовуючи для цього дарові руки кріпаків. Перше в піснях козаки хвалилися, що в них «шабля, люлька — вся родина». — за кріпаччини, що її завела в Україні Катерина II, виникають пісні зі скаргами: «А в неділю дуже рано, всі дзвіночки дзвонять. Окономи, отамани на панщину гонять: Чоловіків із ціпами, жінок кужіль прясти, малих дітей — до тютюну, у папушки класти».

ТЮТЮННИК ВАСИЛЬ (— † 1919) — за царату командант полку, отаман армії УНР, начальник оперативного відділу ген. штабу за Центр. Ради, генерал - квартирмейстер УНР, зимою 1919 р. помічник начальника штабу, потім командувач Дієвої армії УНР. Помер від тифу.

ТЮТЮННИК ЮРКО (1929) — начальник штабу повстанської армії Григорієва, з яким примусив війська Антанти покинути територію України і звільнити Одесу. Після смерти Григорієва прийшов з частиною повстанців на Поділля до армії УНР в літі 1919 р. Вд грудня 1919 р. генерал-хорунжий і помічник ген. Омельяновича - Павленка в «Зимовому поході». 1921 р. очолив другий «Зимовий похід», що скінчився БАЗАРОМ (див.) В 1924 р. виїхав на Україну, зваблений большевицькими агентами, що оповідали про можливість підняти повстання в Україні. Схоплений зразу ж за Дністром, був використаний большевиками в кінематографії, а 1929 р. вивезений до Москви і розстріляний.

Друкував в ЛНВ цікаві спогади за часів революції під псевдом Г. Юрчика.

ТЯБЛО — Поличка в хаті на неї за князівської України ставили ікони.

ТЯГЛО — загал повинностей вільного селянства в Україні й на Білорусі на користь пана, чи держави від XIV до XVIII в.: одиницею виміру повинностей було селянське господарство, оброблюване одним запрягом — тяглом, звідти і назва (ТЯГЛО — робоча худоба також спеціяльно комплет волів в тричотири пари тягти плуга). На тягло складалися: грошева дань, звана СЕРЕБЩИНОЮ, дань натуральними продуктами, звана ДЯК-

лом, та роботизна на користь держави. В XVI ст, тягло. плачене державі, перенесено на користь панам, тому паньщизняних селян стали звати ТЯГЛИМИ.

ТЯГЛО — прилад тягнути сіті, пором, тощо.

ТЯПИНСЬКИЙ ВАСИЛЬ — білорус, що в роках між 1565 - 70 видрукував у своїй мандрівній друкарні евангеліє в перекладі на «просту руську мову», з передмовою. повною гарячої любови до рідного народу й журби про його освіту та культуру. Мих. Грушевський писав пр нього: «Тяпинський — дуже цікавий, незалежно від того, ким він у дійсності був: чи православним, глибоко захопленим тільки новими ідеями, чи нововірцем, який одначе не хотів відриватись від національного тіла і бажав служити відродженню своєї суспільности на її національних основах. Своїм пляном видавання Євангелія народньою мовою. жертвуючи при тому своєю убогою маетністю — «аби згинути з своєю вітчиною, коли вона мае дорешти згинути, або побрести разом із нею — коли вона буде порятована (спільним заходом громадянства), він досить сильно задокументував свою приналежність до людей нової ідеології...» («З історії рел. думки..» 1925 ст. 65).

В усякому разі своїм перекладом Тяпинський ясно виказав, що і в його часи старослов'янська церковна мова була народові незрозуміла.

УБИВСТВО — душегубство, позбавлення людини життя. Як замах на найвище добро людини, її життя, вбивство — злочин, що його карають усі законодавства. З правного (але не етичного) боку не вважаються за вбивство виконання присуду смерти, вбивство ворога підчас бою, вбивство в самообороні. Злочин вбивства залежить від стану свідомости й волі душогуба. «Руська Правда» відріжняла вбивство «в сваді ілі на пирі» від наміреного вбивства. Нині право знае вбивство випадкове, намірене і з попереднім підготовлюванням, і кожне інакше карае. Відріжнялася кара також з огляду на більшу чи меншу суспільну вартість убитого. В Україні в часах «Руської Правди» вбивство людини вважалося втратою для всього роду, і тому рід мстився, або брав відшкодовання. Вбивство княжого мужа каралося грошево подвійно важче від убивства вільного смерда, але зате вбивство раба вважалося лише за господарську шкоду. За польсько - литовських часів вбивство шляхтича каралося смертю, а селянина гривною (грошевою карою). В козацькій державі цього розріжнювання не було, і тим козацьке право наближалося до теперішнього. Кваліфіковані вбивства, як от вбивство батьків, карала ще й Церква церковними карами.

В українському народі було сильно закорінене вірування, що коли убивник з якоїсь причини наближується до своєї жертви, в неї виступае кров із рани, і тим вона виявляе вбивника. Це вірування використав Ів. Франко в поемі «Похорон».

У М. Гоголя в оповіданні «Страшна пімста» з наближенням «великого грішника» у святого анахорета літери в книзі виповнюються кров'ю.

УВАГА — сконцентрована зацікавленість даною річчю, чи проблемою. Французький психолог Рібо називав волеву увагу, що регулюе хід образів та ідей, затримуючи в полі свідомости тільки те, що необхідне для даної праці, і усуваючи все інше, вищою формою розумового зусилля. А. Спенсер завважив, що цивілізовані народи далеко здатніші до уваги, ніж народи нецивілізовані. Тільки люди, що вміють концентрувати свою увагу, вміють знаходити вірні рішення. Всі винахідники були людьми великої концентрованої уваги. І наша приповідка, запитуючи: «Що старше від розуму?» відповідае: «Увага!» (Номис, 5810). Проте, залишається безсумнівним, що й цивілізовані народи не розвинули уважности до дійсно потрібного щабля. «Велика більшість цивілізованих людей, — писав Рібо, — пристосувалася досить задовільно до вимог соціяльного життя: вони здатні, до певної міри, зробити якесь волеве зусилля. Але дуже мало людей, що для них ця волевая увага необхідна; дуже рідкі ті особи, що вживають її постійно.. Уважність — це покищо стан ненормальний. що швидко знесилюе організм, і в кінці зусилля появляється втома, а в кінці втоми — органічна бездіяльність . . . » («Психологія уваги» Фр. вид. 1889 р.).

Зрештою, увага мае подвійне значення: по-перше, вона означае вірне схоплення дійсности, а, по-друге, означае вона ввічливість. чемність. Хоча в цьому другому випадку ми частіше вживаемо слово УВАЖНІСТЬ. Бути уважним до людей — прикмета кожної добре вихованої людини, а також людей з уродженою сердечністю.

УВАРОВ ОЛЕКСІЙ, граф (1828 - 84) — археолог, дослідник старовини України, фундатор т. зв. УВАРІВСЬКИХ ПРЕМІЙ при російській Академії Наук. організатор археологічних З'їздів та московського археологічного музею.

УВАРОВ СЕРҐІЙ, граф (1786 - 1855) — в рр. 1835 - 49 міністер нар. освіти й прези-

дент Академії Наук, ворог українського національного відродження, перший висунув підхоплену потім слов'янофілами формулу «православіє, самодержавіє, народность», що стала наріжним каменем московського шовінізму.

УВО — УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ. Створено її в половині серпня 1920 р., з ініціятиви київських Січових Стрільців, що знаходилися під командою полк. Є. Коновальця. УВО мала продовжувати до слушного часу боротьбу з окупантами України збройними силами і. втримуючи на українських землях постійне кипіння, унеможливлювати закріплення на них ворожого стану посідання. Тактика й методи боротьби були найбільше зближені до тактики й метод організації ірляндських сінфайнерів та багато в чому подібні до метод, уживаних в колишній ППС під проводом Пілсудського (В. Мартинець «від УВО до ОУН», 1949 р. ст. 25). Про початки УВО писав А. Мельник в листі, оголошеному в книзі Мартинця:

«Початки УВО припадають на час моеї неприсутности в краю. Я перебував тоді чито в Празі, чи у Відні, як військовий аташе і контролер військових місій уряду УНР. Одним із тодішніх завдань було при допомозі низки старшин Січових Стрільців, що врятувались із польських таборів, провести організацію українського війська на терені Чехословаччини з наших полонених земляків, що верталися 1920 р. з італійського та німецького полону; також мала бути притягнена до акції бригада УГА. інтернована в чеських таборах Йозефові й Ліберці. Цю широко закроєну акцію провадив зокрема ген. штабу полковник Ю. Отмарштайн і сот. Гарнишевський, а при них старшини Січових Стрільців І. Андрух, Я. Чиж, Чорній, Мамчур, Романишин. Главач, Підлясецький, Хом'як та інші. Коли, не дивлячись на великі зусилля, через обставини від нас незалежні, не вдалося цієї акції провести, тоді старшини Січових Стрільців ухвалили організувати на рідних землях і серед нових умовин особливу збройну силу. На окремих конференціях випрацьовано відповідні вказівки й для фіналізування цієї справи полк. Є. Коновалець виїхав був до Відня, де був тодішній політичний осередок, зокрема уряд ЗУНР, а інші старшини вернулися на рідні землі, — сот. І. Андрух, пор. В. Романишин, пор. Нерослик, пор. Опока й хор. Решетуха на Наддніпрянщину (СУЗ), а Я. Чиж, М. Матчак, В. Кучабський, Г. Гладкий, а згодом полк. Дашкевич, пполк. І. Чмола та інші на ЗУЗ. Ці останні одразу приступили у Львові, на підставі отриманих доручень, до створення військового осередку, що керував би опірними збройними пунктами, які виникали в низці місцевостей на ЗУЗ». (там же, ст. 32).

Силою речей УВО обмежила свою терористичну й саботажеву акцію на територію Галичини, завдаючи польському урядові багато клопоту і одночасно підносячи революційний дух молоді. Нема можливости тут перераховувати всі ті акції й політичні процеси, що виникали внаслідок тих акцій. Коли на Конґресі Українських Націоналістів у Відні в 1929 р. була створена Організація Українських Націоналістів (ОУН) її очолив полк. Є. Коновалець, дотеперішній провідник УВО, УВО влилося в ОУН, продовжуючи свою акцію за вказівками Проводу Українських Націоналістів (ПУН).

УГЛИЦЬКИЙ ПАВЛО (1892 - 1948) — композитор і диригент із с. Печеніґів біля Харкова. Скінчивши Музичну Академію в Петербурзі в 1914 р. з золотою медаллю, Углицький відразу одержав місце професора композиції в тамтешній консерваторії, де й професорував до 1918 р. Виемігрувавши, він був рік диригентом опери в Констатинополі, а звідси подався до США, де постійно працював при Національній Брадкестінґ Компанії, як композитор, диригент і челіст, присвячуючи ввесь вільний час, гроші і любов українській музиці. Завдяки Углицькому через радіопередачі Національної Бродкестінґ передавалися часто українські народні пісні та колядки в його обробці. Крім того він компонував музичні твори для українських хорів, солістів і для оркестри. Йому належить симфонічна поема «Україна» для великої оркестри, кантата на хори, соля і оркестру «Б'ють пороги» на слова Т. Шевченка, «Героїчна Кантата» на тему «Гей, не дивуйтесь . . . » та опера «Відьма», на тему роману Гребінки «Пан Чайковський» з лібреттом Ст. Чарнецького. З цих творів тільки «Україну» і «Б'ють пороги» було виконано 8.І. 1939 р. в Карневі Голл в Нью-Йорку коштом і під диригентурою автора. Вони видруковані в накладі «Мейполсон Мюзік Поблікейшон» при Метрополітен опері в Нью-Йорку. Та ж накладня видала й лібретто «Відьми» в українській і англійській мові. Оперу «Відьма» було виставлено в 1964 р. в Карнеґі Голл в Нью-Йорку.

УГРИН - БЕЗГРІШНИЙ МИКОЛА (1883 - 1960) — письменник і видавець. Видавав часопис «Бджола», «Будучність», а, як керманич пресової квартири УСС-ів, журнали «Червона калина», та «Самопал», по першій світовій війні — «Рогатинець», «Око» . . . Народжений в с. Куп'ятичі на Перемишлянщині, часто, мало не щороку (від 1909) бував на Наддніпрянській Україні, де підтримував живі зв'язки з українськими діячами і письменниками, помагав організувати видавання журналу «Українська Хата». Був консулем УНР при польському уряді в Станиславові. Брав участь у визвольних змаганнях в Наддніпрянській Україні, а пізніше

був повітовим провідником УВО. Був поручником в І. Українській Дивізії УНА від 1943 р. Мав хрест ордену Симона Петлюри. В корпусі УСС прибрав титул Князя УСУСУС. Писав під псевдонімами Микола Степовенко, Мик. Чорнило, Тарас Вірний, М. Венгжин, Козак Нитка.

В 1925 р. вийшла друком драма Угрина - Безгрішного п. н. «Софія Галечко». 30-го січня 1932 р. Окружний суд у Львові узнав цю драму за злочинну і її сконфіскував. В мотивах суду читаємо, що ця драма «має на цілі пропагування українських сепаратистично - націоналістичних кличів, ширити погорду і ненависть проти одноцільности держави».

УДІЛ — територія, що була в февдальному володінні князя в Україні XI - XIV ст. Уділ був земельним спадковим маєтком, яким князь орудував по своїй вподобі. Після смерти князя уділ звичайно ділили межи його синами й родичами, тому роздріб уділів — характеристична риса старої України з її УДІЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ.

УДОВА — жінка, що втратила свого чоловіка. В. В. Капніст в «Оді на рабство», в якій оплакував кріпацтво, що її запровадила Катерина II в Україні в 1783 р. називає Україну «скорбною вдовицею». Так само і Т. Шевченко називав поневолену Україну вдовою, бо не мала мужів, що стали б в її обороні.

Народні пісні завжди виявляють лиху долю вдови, чито як вона залишається вдовою, чи виходить вдруге заміж: «Вдовин плач, а циганський лай, то все на одно», — себто вдова дуже легко плаче, як циган дуже легко лається за всяку дрібницю (Франко, «Припов.» III, 143). З другого ж боку, вдова, що виходить удруге заміж, ніби й заслуговує на таку сумну долю, бо, на народній погляд, тільки перше подружжя походить із правдивого чуття, — вдова ж, що виходить удруге заміж, робить це звичайно задля якихось інтересів. І тому, хоч «у вдови хліб готовий ,— але не всякому здоровий» (там же), бо «вдовине серце, як весною (або зимою) сонце: хоч ясно гріє, та зимний вітер віє . . . » (там же).

Коли вдова виходила вдруге заміж, наш нарід допускав тільки церковне вінчання, весільна ж уся обрядовість відпадала, бо, як відзначив Хв. Вовк, гся вона була властиво підготовою до дефлорації, як цілі всіх тих весільних обрядів. (Хв. Вовк «Студії . . . » 321). І в давньому Римі при шлюбі з удовою не виконувано жадних церемоній.

УДОВЕНКО ВОЛОДИМИР (Н. 1881) — лікар - гігієніст, науковий співробітник ВУАН, професор Київського Медичного Інституту. В числі 45 був суджений на процесі СВУ і засуджений на 8 років суворого ув'язнення перше в Ярославі, а потім на крижаній півночі. До війни 1941 р. звільнений не був, і дальша його доля невідома.

УДОВИЧЕНКО МИКОЛА († 1937) — генерал-хорунжий армії УНР. В 1905 р. вступив в ранзі підпоручника корпусу военних топографів до лейб-гвардії павлівського полку. В 1912 р. був у военно - топографічному відділі в Києві. З початком революції стає відразу в лави української армії. При Центр. Раді виконував обов'язки українського комісара при штабі південно - західнього фронту. Йому припало відповідальне завдання формувати українські частини на цім фронті, де й був сформований I український корпус. Бере участь у праці Генерального Військового Комітету, а в серпні 1917 р.бере участь у створенні військового секретаріяту. У військовому міністерстві був начальником персонального відділу. Після програних визвольних змагань був інтернований в Польщі. В 1924 р. виїхав із партією укр. вояків на роботу до Франції, де на металюргічному заводі в Омекурі працював машиністом до кінця життя.

УЖГОРОД — головне місто Карпатської України. Початок Ужгорода губиться «в тумані давніх часів». Ужгородський замок був резиденцією руського князя ЛІБЕРЦЯ, що його вбили в 903 р. мадяри, коли ввірвалися в Дунайську котловину. Це була перша твердиня, що її захопили мадяри, коли перейшли Карпати. В 1086 р. під Ужгород були підступили половці, під проводом хана Кутеска, що спустошили перед тим Закарпаття, але взяти його не могли.

На початку XIV століття Ужгородський правитель (жупан) Петро Петрович очолив місцеве українське населення, яке підняло було бунт проти угорського престолу, але повстання було здушено, і після цього в Ужгороді запанував на 350 років аристократичний рід Друґетів. В XVII і в першій половині XVIII століття Ужгород, а з ним також і замок чимало потерпіли в наслідок декількох повстань «проти окупантів». Але від 1775 року Ужгородський замок втратив своє военно-стратегічне значення, ставши власністю греко - католицького Мукачівського єпископа в Ужгороді За чеської окупації тут був осідок губернатора, краєвих урядів і греко - католицького єпископа.

УЖИЩе — мотуз. В XVI ст. селянська данина — постав ужища на сіті ловити звірі (М. Груш. «Іст. УР.» V, 124).

УЗАГАЛЬНЕННЯ — перехід від відокремлених фактів до загальних висновків. Коли який науковець завважує, що серед багатьох фактів, деякі, в певних умовинах, завжди повторяються, з того робить узагальнення: в усіх випадках, коли повторяються дані умовини мають повторитися й дані факти. Наприклад. із спостереження,

що яблука з яблуні падають на землю, Ньютон зробив висновок, що всі речі, нічим в повітрі не притримувані, мусять падати на землю. І назвав це узагальнення законом загального тяжіння. З другого боку, після багатьох спостережень зроблено узагальнення, що скандинавці русяві. І хоч тут бувають винятки, все ж це узагальнення відповідає правді. Але в житті ми часто робимо надто поквапні і тому невірні узагальнення. Всі забобони і пересуди походять із таких помилкових узагальнень. Не можна узагальнити, що всі жиди — комуністи тільки тому, що в початку большевицької революції, більшість командних постів займали жиди. Жиди збудували Ізраїльську державу, де комуністів майже немає. Не можна твердити, що всі українці співучі, тільки тому, що в нас багато хорів, і ми своїми хоровими співами здобуваємо славу. Не можна твердити, що всі українці ліниві тільки тому, що Гоголь змалював Пацюка, якому самі вареники до рота падали, бо він лінувався їх брати . . . Не можна твердити, що українці анархісти тільки тому, що серед них знаходилися Махно та інші отамани, а навіть Пашківська республіка. Надто багато ми знаємо випадків, коли українці вражали своєю дисциплінованістю і жертвенністю задля загального національного добра. Узагальнюючи випадковий збіг обставин, наприклад, тріскання меблів, чи загашення свічки зі смертю когось із близьких, витворюємо забобонний страх перед подібними фактами.

УЗВАР — Компот із сушених овочів . . , яблук, грушок, сливок і вишень. На Свят-Вечір поруч із кутею на покуті, господиня ставила й узвар, примовляючи: «Сідай, кутя на покуті, а ти узвар, підеш на базар» (МУЕ, НТШ XVIII, 152). Узвар дуже шанували в Україні і їли його не тільки на Багату та на Голодну Кутю, але й при кожному іншому незвичайному випадку, якто на хрестинах, на похороні, і навіть у скоромні дні. На хрестинах узвар мав особливу назву ОПЕНЬКИ, і ним шанувала гостей пупорізна баба, садовлячи їх у РАЙ, себто на покуті (Кубань. Крамаренко в Ент. Зб. НТШ. І. ст. 3).

УЗДА, УЗДЕЧКА — частина кінської зброї, в народніх піснях символ гальма, перешкоди: «Ой на волики та налигачі, на кониченьки узди, — ой, як би не ти, серце дівчино, не знав би я нужди . . . » (Чубин. IV, 60).

УЗИ — турецька орда, що в XI в. заняла була на короткий час чорноморські степи. В 1060 р. їх побили українські війська, і вони відступили за Дунай. В українських джерелах їх звуть ТОРКИ (див.).

УКАПІСТИ — українські комуністи, члени Української Комуністичної Партії, яку зорганізував М. Ткаченко в 1920 р. з лівих укр. соціял-демократів та укр. соціял-революціонерів. Під натиском большевицької влади укапісти мусіли ввійти в 1924 р. в КП (б) У, що була лише відміною московської комуністичної партії.

УКЛАД — у гуцулів рід намиста в два-три ряди, з мідних хрестиків та інших мідних прикрас.

УКРАЇНА — земля, заселена українцями колишня РУСЬ, батьківщина русинів-українців. Ця назва згадується в наших літописах вперше під 1187 р., коли помер кн. Володимир Глібович переяславський — і «за ним Україна много постона» (дуже жалувала). Під 1189 р. згадується про Ростислава Берладничича, що йшов походом «ко украине галицькой» (на подністрянське Пониззя); р. 1215 поляки зайняли «Берестя, Угровеськ, Верещин, Столп'е, Комов і всю Україну» (забужанську). З кінцем XV і ввесь XVI в. згадується «україна» руська, київська, волинська, подільська, брацлавська. З кінцем XVI і початком XVII ст., з розвитком козаччини. Україною звуть головно середнє Подніпров'я — Київщину й Брацлавщину. Під час воєн Хмельницького ця назва поширюється і на західні землі. 1657 р. Виговський домагався від шведів «права цілої старовинної України, або Руси, де бувала грецька віра і, де є ще мова, аж до Висли». Вільгельм Гондіус, голляндський маляр XVII ст. намалював в 1651 р. портрет Б. Хмельницького, підписав його: «Плебіс Українесіс Дукс», себто «Вождь українського народу». В 1670 р. гетьман Петро Дорошенко в листі до польського сойму ототожнював український народ із давнім «руським»: «Всі духовні і світські руського православного українського народу стани . . »

Петро І, в трактаті з Туреччиною вживає назви України: «Хоча Туреччина мала претенсії на Україну по обох берегах Дніпра . . . » Він же називав наш народ «українським», як то видно з відомої фрази: «Український народ дуже розумний, але це може бути нам не дуже корисним . . . » В західній Европі назву України спопуляризував головно БОПЛЯН (див.) своїм «Описом України» (1649 р.) і великими мапами України (1650 р.). Тут до України зараховано й Люблинщину, Белзчину, Волинь, Покуття. Але частіше вживано тоді назву України для земель козацької держави по обох боках Дніпра (Гетьманщина). Але Запорожжя до України не зараховували. Лише в XIX ст., зі зростом національної свідомости і під впливом творчости Т. Шевченка, прищепився термін Україна до всієї української етнографічної території, себто до всіх земель, де одною суцільною масою в безпосередньому зв'язку

з придніпрянською територією живе український нарід, себто і до Галичини, до Буковини та Кубані. У Галичині та в Буковині ще до початків XX ст. вживано зложеної назви Україна-Русь, і цієї назви вжив проф. М. Грушевський для своєї десятитомової «Історії України-Руси», яку так часто цитує УМЕ.

УКРАЇНІЗАЦІЯ — подвійний процес відмосковлення міських мас України та поширювання української мови і культури й серед неукраїнського населення України. Вже 29. XII. 1919 р. Центр. Комітет Рос. Ком. Партії (б), беручи під увагу зріст національної свідомости серед українського народу і, щоб спаралізувати впливи українських самостійників, що змагалися за повне унезалежнення України від Москви, виніс постанову:

«Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, що володіють українською мовою, і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою». Але ця постанова довгий час, під тиском таких московських шовіністів, як П'ятаков та інші, залишалася мертвою фразою: по всіх установах совєтської України тільки й було чути, що мову московського окупанта. Аж коли совєтська влада, внаслідок численних повстань в Україні і провалу своєї економічної політики, що загрожувала катастрофою, побачила себе примушеною піти на поступки і проголосити НЕП — Нову Економічну Політику, то в зв'язку з тим розпочався і в Україні новий курс політики, що виявився поперше зміною на чолі уряду України, де замість румуна Раковського що безжально випалював українські села та відкрито виступав проти вживання української мови, називаючи її «контрреволюційним язиком», «мовою української дрібної буржуазії та куркульні» (Більшовик України, 1927, X. Цитовано в ЛНВ. 1928, XII, 368), прийшов українець В. Чубар, а Ол. Шумський стає в 1924 р. комісаром освіти. Хоча цього останнього було усунено в 1926 р. «за націоналістичний ухил», на його місце комісаром освіти став М. Скрипник, що ще посилив курс українізації. І от видавництва в Україні переходять на видання майже виключно українських книжок; українізується на 80% преса; найкращі театральні приміщення передаються українським театрам, московський театр фактично перестає існувати в Україні. Українізація установ проводиться організацією навчання службовців у групах, причому за офіційною постановою особи, що до певного часу не доведуть свого знання української мови на іспитах, будуть позбавлені права працювати на Україні. З метою українізації службовців по містах засновується сітка «Курсів Українознавства», що стають осередками не тільки навчальної, але й наукової праці над проблемами українського мовознавства. Вони ж виділяють контролерів, що несподіваними ревізіями повинні контролювати, наскільки переведено на українську мову ділове листування кожної даної установи. Різко зменшується число російських шкіл в Україні. Професорам високої школи дається термін для переходу на виклади українською мовою. Творяться або активізуються центри для наукового опрацювання проблематики української мови (або удержавлюється перед тим громадські заклади такого типу): Інститут Мовознавства при Українській Академії Наук, Інститут Української Мови при ній же з спеціяльним завданням розробляти українську наукову й технічну термінологію. Катедри українознавство при ІНО (кол. університетах), згадувані вже курси українознавства, зокрема Центральні Курси Українознавства в Харкові.

У нас багато людей, особливо на еміграції, дивилися на ту українізацію тільки, як на намагання відмосковити міські маси, що втратили українську мову й розуміння української культури внаслідок русифікаційного курсу царських урядів, але В. С. в паризькому «Укр. Слові» слушно писав в статті «Культура над прірвою»: — «Українізація охоплювала не лише державний апарат, зросійщену масу населення, чужонаціональні елементи, але й школу, театр, кіно та пресу. І як то можна, скажімо, кіно відмосковлювати, коли українського кіна до українізації взагалі не існувало. І чи можна назвати відмосковленим урядовця жида, поляка чи й росіянина, що в канцелярії вивішував у себе над головою напис «Тут розмовляють тільки українською мовою!» — Для совєтської молоді, яка не пам'ятає тих часів, такий урядовець може здатися неймовірним шовіністом. Алеж таких шовіністів було дуже багато. А заборона, наприклад, кондукторам трамваю називати вулиці по-російськи? Цей приклад свідчить також про щось інше як відмосковлення».

Він також засвідчував:

Українізація не тільки провадилась, але й ішла самовільно. І то кількома широкими всенаціональними річищами. Назвімо їх умовно: річищем урядовим, громадським, стихійним і культурницьким. В кожному з тих річищ вона неминуче натрапляла на більший чи менший спротив московських елементів, незалежно від того, чи були то комуністи та комсомольці чи «бувші» люди, що понагрівали собі місця в совєтському державному апараті, школі, театрі. Характеристичним фактом є, що представники всіх інших національних менщин українізувались скорше і охочіше, ніж москалі. Москалям не давала українізуватись «ображена національна гордість» — «в своїом отечестве

і почужому ґаварітьІ» Також туго українізувались (чи то пак — дерусифікувались!) малороси. В кращому разі, вони визнавали лише ту мову (не ґаліційську!), якою «в нашому селі говорять», але, при кожній нагоді обстоювали «чистоту» української мови посиланнями на Шевченка. Містечкова жидівська молодь, що вчилася в українських школах, часто переходила, навіть в побуті, на українську мову і виділила з-поміж себе не одного активного українізатора, пізніше советською владою репресованого за «буржуазний націоналізм»,

Урядове річище, яким провадилась офіційна українізація і яке задавало тон всьому процесові, перебувало в руках українських комуністів, здебільшого колишніх боротьбістів та укапістів (Любченко, Порайко, Гринько, Таран, Касьяненко та інш.). Вони вірили в те, що українізація єдино правильний спосіб розв'язати національне питання в Україні в дусі Маркса, Енгельса і Леніна. Вони вірили також, що через українізацію здобудуть те, що безнадійно втратили в часи визвольних змагань українського народу за свою самостійність. Вони теоретично, на основі советських талмудів, угрунтовували конечність українізації і — на тому етапі еволюції советської влади — в конфлікті з московським Політбюром ще не входили. Тоді ще Політбюро охоче бавилося в національне питання і облудно заявляло, що нібито найбільша небезпека для советської влади великодержавний шовінізм. Московські «собирателі земель руських» вважали за найвручніший саме такий спосіб прилучення, а далі й перетоплення в спільному казані всіх народів, що опинилися під владою Москви.

Громадське річище українізації перебрали до своїх рук активніші суспільні елементи. Це були студенти, кооператори, вчителі, які підносили на своїх плечах українізацію, як справу, що лежала їм на серці. Одначе, їхня українізація пахла іншим духом. Це вони, харківські студенти, коли на початках театр ім. Ів. Франка давав вистави в напівпорожній залі — змовлялися і масово йшли на вистави, щоб підтримати «свій» театр. Хлопці та дівчата ставили перед шкільною адміністрацією вимоги про негайне переведення викладів по школах на українську мову. В цьому середовищі виникали підпільні політичні організації, в яких молодь шукала своєї української ідеології, не задовольняючись «урядовим курсом». До речі тут пригадати активну участь в українізації галицької молоді, що цілими гуртами переходила «зелену границю», з сліпою вірою в те, що за Збручем большевики «будують Україну». В зустрічах з галичанами наддніпрянська молодь переймалася ідеєю соборности, а натомість дещо розхолоджувала галичан в їх сліпій вірі, маючи солідний стаж підсоветського існування і розуміючи глибше суть советського режиму.

Народня й середня школа на селі і по містечках українізувались ніби на помах чарівної палички. По більших містах цю справу гальмували знову ж таки московські комуністичні і т. зв. великодержавницькі елементи. Але вже під кінець 20-тих років 80% середніх шкіл перейшло на викладову українську мову. Цікаво згадати, що до 1930 р. школи в Україні мали відмінні від російських програми, методику навчання і структуру.

Тоді процвіли, як українські установи, кооперативні «Книгоспілка», «Кустарспілка» Тут українські кооператори розгорнули широку кооперативну діяльність, продовжуючи традиції «Дніпросоюзу». І не для того ж, щоб виконувати директиви згори, засипала «Кустарспілка» ринок вишиваними українськими сорочками, які йшли навіть на експорт до Америки.

В умовинах офіційної українізації «громадське річище» круто завертало вбік від Москви і від «генеральної лінії» партії.

Стихійним річищем українізації йшли процеси на селі і в місті — в селянській хаті і в робітничому селищі. В результаті цих процесів сталося, зокрема, зрушення в психіці того українського «дядька», який з надмірним респектом ставився до московської мови і культури, як до культури й мови вищих верств суспільства. Побачивши довкола себе українські школи, українські книжки та інтеліґенцію, яка говорить по-українськи, він змінив своє відношення до «вищої» культури та мови і повернувся до свого. А коли цього «дядька» власний син приїхав на «канікули» з харківського чи київського інституту, він, крім батьківської радости, відчув ще й національну гордість батька - українця за сина-українця.

Багато сприяли в переході національно-культурних процесів з міста на село кооперація, школа та аматорський театр. Саме в цей час, по довгій перерві, знову появилися на селі кобзарі, що укладали свій репертуар з пісень часто навіть національного характеру Мова вулиці, де, бувало молодь «на проходці» старалась блиснути знанням російщини — дуже скоро очищалась від чужого намулу.

«Українізація» пролетаріяту, як відомо проведена була значно пізніше — в роки «розкуркулення». коли українські селяни тікали від арештів та заслання на шахти у Донбас або на фабрики до міст, поповнюючи лави пролетаріяту. Це була, сказати б, органічна українізація, яка йшла проти волі советської влади. Одначе, вже в роки 1924-30 культурно - національні процеси стихійно позначились на свідомості зросійщеного українського робітника по великих містах. Пересічний харківсь-

кий робітник, заходячи до кіна, читаючи газету, слухаючи радіо, змінював свое згірдливо-зневажливе відношення до «серой деревні», мова й культура якої опанували місто.

Увесь цей імпозантний рух відбувався, розуміється при великому спротиві «русотяпських» елементів. І сам М. Скрипник констатував на партійній конференції Київщини в промові, яку видрукувала київська «Пролетарська Правда» I. VII. 1931 р.: «Кожного разу, як я виступаю перед киянами, я зазначаю, що у вас, у київській організації, є ще деяка частина товаришів, що на практиці роблять опір партійній лінії своєю інертністю й політичною неохайністю, висловлюючись наскільки можна м'якше в відношенні до них. Тепер на партконференції висловлюються українською мовою більше товаришів, ніж раніш, але частогусто є ще випадки, коли окремі товариші або нехтують своїм партійним обов'язком щодо цього, або утворюють, зрозуміло, не обґрунтовуючи цього принципово, іноді досить міцний опір...»

Про діяння цих елементів можна багато прочитати навіть у тогочасній советській пресі. Там довідуємося, як завідувачі клюбів не пускали українських книжок до клюбових бібліотек («Вісті» з 3. 1. 1930 р.), про газети, що друкували назви статтей українською мовою, а самі статті — московською («Пролетар» з 27. 11. 1930 р. про заводську газету «Домна») і багато подібного. Саме звідси йде захоплення зовнішніми моментами (перемальовання вивісок, писання в установах по-українськи при розмовах по-московськи), фактичне вилучення з українізації всіх відповідальних робітників, призначуваних в умовах жорстокої централізації апарату з Москви, постійні відрочення термінів іспитів для партійців, в наслідок чого об'єктом українізації ставали лише ... машиністки, реєстратори й кур'єри, а це приводило до дискредитації. Отже по суті українізація стала ареною прихованої боротьби українських і антиукраїнських, большевицько - окупантських сил. Тим то її наслідком було, з одного боку, поширення української мови серед міських елементів і поглиблення знання української мови і культури, а з другого боку, серед деяких прошарків людности — компромітація української мови. Таке подвійне становище викликало реакцію з обох сторін. З одного боку, партія змушена була нагадати про завдання й межі українізації (нерозривність зв'язку з Москвою) в постановах червневого пленуму 1926 р. З другого боку, ідеологи незалежности українського народу ставлять питання про остаточний розрив із Москвою в культурі і про підведення під українізацію принаймні економічної бази (розвиток укр. техніки, промисловости, торгівлі тощо), без того українізація лишалася зовнішнім процесом, без глибокого коріння. Власне цей внутрішньосуперечний характер українізації й кристалізація двох протилежних поглядів на неї стали однією з причин відмовлення большевиків від неї. Москва заявила, вустами ріжних Кагановичів, що «український буржуазний націоналізм» — найбільша для неї небезпека. «Всеросійський хам, — як писав В. С., — у глузливій посмішці вискірив зуби. Масові арешти, заслання, процес СВУ — СУМ, а потім самогубства Скрипника та Хвильового і масакра української інтелігенції — все це підвело криваву рису під кількарічним національним і культурно - політичним процесом. Українізація скінчилася. Почався новий етап в житті українського народу — етап тотального обмосковлення, веденого брутально - підступним способом».

УКРАЇНКА ЛЕСЯ, властиво **КОСАЧ ЛАРИСА,** заміжною **КВІТКА** (1871 - 1913) — найбільша українська поетка, що її ставлять звичайно поруч Т. Шевченка та Ів. Франка. Дочка Олени ПЧІЛКИ і небога Мих. Драгоманова, Леся Українка з дитинства жила в висококультурному середовищі, що присвячувало свої творчі сили плеканню української літератури. Сім'я Косачів жила в приязних і дуже близьких відносинах із родинами Старицьких і Лисенків, що також жили увесь час українськими культурними інтересами. Тим-то Леся Українка стала палкою українською патріоткою, що й псевдонім свій вибрала такий, щоб засвідчити в ньому свою любов до України. Вже в її першій збірці «На крилах пісень» 1892 р., поруч із ніжними описами краси природи, прозвучали сильні акорди громадської лірики. У 1899 р. вийшла друга збірка «Думи і мрії», 1902 р. третя «Відгуки». Перша її поезія «Ні волі, ні долі у мене нема» з'явилася, коли Лесі було тільки 12 років. З'явилася вона під враженням події з життя її родичів: її тітку, сестру батька, царський уряд заслав на Сибір. Леся цю подію перенесла на собі і написала :

«Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна;
Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро, —
Там жити, чи вмерти, мені все одно.
Поглянути ще раз на степ, могилки
Востаннє згадати палкії гадки.

Вже в цьому маленькому вірші Лесі Українки бачимо основну базу її літературної творчости — вислів почування приналежности до свойого роду й пов'язаність долі й недолі своєї улюбленої України, що в ній краса природи так дивно не гармонізувала зі стражданнями її народу, як поетичне обдарування

Лесі Українки не гармонізувало з важкою недугою, що виявилася в неї вже в ранніх літах і примушувала її шукати полегші в Криму, в Карпатах, в Італії, в Єгипті, знайомлючи її з життям інших народів і поширюючи її культурні обрії студіюванням літератури европейських народів (вона дуже скоро опанувала всі головніші европейські мови). Рівнобіжно з тим розвивається її літературний талант. Особиста лірика незмінно чергується, а то й переходить у громадську. Рідному народові, поневоленому національно, соціяльно й політично, пригнобленому й скривдженому, вона присвячує свої кращі творчі поривання, до улюбленої батьківщини звертається зі словами співчуття і підтримки:

О, люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні незагойнії рани
На лоні у тебе, моя Україно!

Поетеса глибоко переживає колоніяльне становище свого народу, його пасивність, темноту, забитість; свідомість того, що нарід перебуває «на нашій не своїй землі» сповнює її серце невимовним стражданням:

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе відкрито в нас тюремним ключарам;
Не нам обірваним невільникам казати
Речення гордеє: мій дім — мій храм!

З гірким докором звертається поетеса до слабосилої української інтелігенції, кволої і нездатної до рішучих дій, називає представників її «паралітиками з блискучими очима», здатними лише на слова, а не на діло.

Жагуче пристрасне бажання побачити свою вітчизну вільною і щасливою, свій нарід визволеним і повновладним господарем рідної землі втілюється в полум'яних закликах Лесі Українки до визвольної акції, до революційного чину, до активної боротьби.

Патос героїзму й самопожертви, рішучість, залізна впертість, незламність, ненависть до ворогів проймають усі ці бойові поезії. Леся Українка проповідує конечну потребу встати всім на боротьбу, закликає: «Повстанем, бо душа повстане»!, підкреслює необхідність боронитися, а не плакати; бо не потрібні «льози там, де навіть крови мало».

Від ліричних поезій переходить вона до поем: «Русалка», «Подорож до моря», «Самсон», «Роберт Брюс», «Давня казка», «Місячна легенда», «Одно слово», «Віла Посестра», «Ізольда Балорука», а від поем до віршованих драм: «Блакитна троянда», «Руфін і Прісцілла», Лісова пісня», «Осіння казка», « Камінний господар», «Бояриня», Адвокат Мартіян», та драматичних поем: «Вавилонський полон», «Оргія», «Кассандра»; «На руїнах», «Йоанна, жінка Хусова», й діялогів: «Айша й Мохамед, «Три хвилини», «На полі крови», «У катакомбах», «В дому роботи, в країні неволі». У тих своїх творах, з переважно екзотичними сюжетами (виняток роблять «Лісова пісня» (1913 р.) та «Бояриня» (1910 р.) виявилася висока духова культура нашої поетки та блискучий поетичний талант, що вмів відкликуватися й висвітлювати в поетичній формі найбільш глибокі й актуальні проблеми світового, а водночас і українського суспільного та політичного життя. Її «екзотика» лише в деякій мірі прикривала українську дійсність. Так, напр., в «Оргії», драмі ніби з життя давньої Греції, подоланої римлянами, ми дуже легко пізнаємо в постатях римлян — московське зарозуміле панство, що визискує духовні сили підбитого народу, а в греках — тих наших інтелігентів, що — одні змагалися за духову незалежність країни, а другі йшли на службу до переможців «задля лакомства нещасного». У творі «В дому роботи, в країні неволі» Леся Українка, подаючи образи двох рабів — тубільця - египтянина і полоненого гебрея, що працюють на будові египетського храму, цілком по-націоналістичному розв'язує проблему клясової солідарности пригноблених. Вона запевняє устами раба гебрея, що в нього немає спільних інтересів з рабом-египтянином, — отже категорично заперечує ідею клясової солідарности робітників, що належать до нації пануючої і нації пригнобленої . . .

Для неї може існувати тільки національна солідарність, ніколи — солідарність кляс панівної та уярмленої націй. Як це добре виявила пізніше сувора дійсність російської революції й пізнішого панування над Україною й над українським робітництвом московського пролетаріяту! Вона багато бачила й розуміла з того, чого не бачили й не розуміли її сучасники, що для них Леся Українка довгий час залишалася незнаною. Аж треба було Дм. Донцова, щоб він, брошурою «Поетка Укр. Відродження» в 1922 р. відкрив українському громадянству геніяльність Лесі Українки. Після нього мав рацію і М. Рильський, коли писав в 1946 р. («Думки в голос»): «Щоразу дивуєшся, коли здумаєш, як могло оточення Лесі Українки остільки не розуміти, хто живе серед нього, що творить та людина, який зміст тієї творчости, і яка їй ціна. Короткозорість сучасників, що з тим більшою байдужністю проходили мимо геніяльних творів Лесі, чим більші й глибші вони були, не може не вражати. Іван Франко кинув оте крилате слово про «единого мужчину» на Вкраїні, без якого не обходиться нині жодна стаття про Лесю Українку, а тим часом далеко меншої ваги поети, як, приміром, Самійленко, мали за життя великої Лариси Косач значно більшу популярність і шану.

Ми віддаємо пальму першости Лесі — дра-

матургові. Але кожна література пишалась би нею і як ліриком, і як автором поем». І мав він рацію, коли додавав:

«Ніжна і сувора, мужня і чутлива, насназкена мудрістю віків, озброєна випробованою майстерністю великих мистців, — і разом з тим у постійних шуканнях своєї мудрости й своєї майстерности, непримиренний ворог усякого насильства й гніту, поборник і впевнений правовзвісник волі й правди, — Леся Українка стоїть поруч Тараса Шевченка, і Івана Франка». До останніх днів свого життя Леся Українка вірила в тріюмф справедливости, отої шевченківської «правди», та в визволення України. В останньому хронологічно свойому творі Казці «Велетень», написаному за тиждень до смерти, Леся висловила знову непохитну надію, що її батьківщина, втілена в образі легендарного велетня, одного дня таки встане, «розправить руки грізні і вмить розірве на собі усі дроти залізні». Ця квола хвора жінка кликала своїх земляків до боротьби з поневолювачами своєї та їхньої Батьківщини.

В 1950 р. в Нью-Йорку вийшов накладом Союзу Українок переклад вибраних творів Лесі Українки в англійській мові, під загаловком «Полум'яний Дух» на 320 ст. Переклад зробив д-р Персіфаль Кунді. Він же написав вступну статтю. Крім того проф. К. Менінг попередив переклад передмовою, в якій зазначив: «Події виправдали відчуття Лесі Українки (її відношення до московського панування в Україні Є. О.), підтвердили її передбачення. Вони зробили її справжнім пророком і справжнім істориком минулого . . . Твори Лесі Українки можна читати, як твір українського генія, але вони мають ширше значення. Вони — вираз думки освіченої жінки що репрезентує універсальні ідеали цивілізації, як єдину надію гуманности в XX ст». Див. ЕКЗОТИЗМ, НЕНАВИСТЬ, ПРОМЕТЕЙ, ТРІЮМФ.

УКРАЇНОФІЛЬСТВО — форма поверхового і непродуманого до кінця патріотизму частини української інтелігенції в другій половині XIX ст. і в початках XX ст. Українофіли обмежувалися на культурну діяльність, уникаючи всякої політичної акції на користь визволення України з московського поневолення. М. Міхновський писав: «Коли Т. Шевченко своїми стражданнями і смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну й економічну українського народу, то поблизькі до нього покоління з т. зв. українофільського табору на своїм прапорі написали: «Робім так, щоб ніхто не бачив нашої роботи!». Ці покоління «білих горлиць» своїм псевдопатріотизмом деморалізували все українське суспільство на протязі півстоліття . . . »

І далі. «Ці покоління зробили український рух чимсь ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним! Ці покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії. Ці покоління самі назвали себе українофілами, себто людьми, що симпатизують Україні. Вони не хотіли навіть назвати себе українцями. Тактика і політика українофілів довела до того, що вся молода Україна з відразою від них відсахнулася, симпатії ж старої України вони не могли собі приєднати. Таким чином українофіли лишилися без потомства, і сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Т. Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького та короля Данила, минаючи українофілів . . .» («Самостійна Україна» 1900 р.).

Цей суворий осуд українофільства в великій мірі виправданий, але не треба забувати, що українофіли все ж були кращою частиною тої української інтелігенції, що в наслідок двохсотлітньої систематичної «русифікаційної» політики царських урядів та в наслідок відсутности української школи і української преси, в величезній більшості перетворилася була в масу МАЛОРОСІВ (див.), що навіть і культурою України не цікавилися, а допомагали всіма силами московській адміністрації змосковити й решту українського населення.

Сам Міхновський, гостро засуджуючи українофілів, саме серед них знаходив поле для своєї пропагандивної і організаційної праці, беручи участь в київській та харківській ГРОМАДАХ, що складалися власне з тих українофілів. З розвитком національної свідомости та революційности і йдучи за прикладом українців у Галичині й Буковині, культурники - українофіли, головно молодь, що виростала в їх оточенні, мусіли зрештою сконстатувати, що українофільство українському рухові не вистарчає, і що український народ зможе визволитися від ганебного рабства тільки шляхом політичної, революційної та збройної боротьби. В 1905 р., за першої російської революції коли з'явилася можливість легальних політичних організацій члени українофільських безпартійних ГРОМАД, що знаходилися мало не по всіх українських більших містах, створили УКРАЇНСЬКУ ДЕМОКРАТИЧНУ ПАРТІЮ.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА — створена в Києві в 1917 р. за почином М. Грушевського та Ів. Стешенка. Першим ректором був Ю. Нарбут. Большевики перейменували в 1923 р. Академію на Мистецький Інститут.

(ВСЕ) УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК (ВУАН) у Києві — створена законом гетьманського уряду 14. XI. 1918 р. Установчі збори

ВУАН відбулися 27. XI. 1918 р. ВУАН було відкрито в складі трьох відділів: Історично - Філософічного, Фізико - математичних наук та Соціяльних наук. Першим президентом ВУАН був В. І. Вернадський, невідомим секретарем А. Ю. Кримський. Статут 1918 р. з додатками та змінами, зробленими в 1919 р., мав силу до 1929 р., коли Рада Комісарів ухвалила новий статут Академії Наук. Від 1927 до 1930 р. (процес СВУ) комуністичний уряд провадив боротьбу проти ВУАН. В наслідок цього, гуманітарні відділи знищені, кілька академіків та сотні співробітників заслані, а то й закатовані. В 1927 р. в склад УВАН введено комуністів без належного наукового стажу. Комунізацію ВУАН довершено після 1930 р., коли її перетворено в установу підпорядковану диктатурі комуністичної Москви.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК (УВАН) — створена українськими вченими на еміґрації в Німеччині, де 4. І. 1946 р. в таборі Сомме-Казерне в Авґсбурґу відбулося скромне відкриття Академії. У вересні 1947 р. схвалено статут Академії, який встановив три категорії членів: дійсні члени, члени кореспонденти та члени-співробітники. Першим президентом обрано Дм. Дорошенка, віце - президентом Л. Білецького, а ген. секретарем Яр. Рудницького. З виїздом більшої частини академіків до США і Канади, створилися три автономні УВАН — І в США з 1950 р. Президентом її став проф. М. Ветухов. Після його смерти в 1959 р. обрано на президента Ю. Шевельова, а 16. XII. 1961 — О. Архімовича. Від 1951 р. працює група УВАН у Детройті, від 1955 група УВАН в Денвері, а від 1956 р. група УВАН в Вашінґтоні. При УВАН в Нью-Йорку вже у власному будинку існує Архів-Музей.

В 1948 р. перший президент УВАН Д. Дорошенко переїхав тимчасово до Канади. При ньому була створена Канадійська УВАН, де, по виїзді й смерті Дм. Дорошенка, в 1951 р., став головою Л. Білецький, а після нього Яр. Рудницький.

Члени УВАН, що залишилися в Німеччині створили УВАН у Німеччині. Головою її став П. Курінний.

В 1954 р. всі три УВАН постановили створити спільну Президію і, на три роки функції спільної Президії виконувала Управа УВАН у США.

УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА, чи як її популярно називали УГАВЕРА організація, що її витворили в 1944 р. т. зв. бандерівці в протиставленні до уряду УНР, як надто спортуністичною. Вплив УГАВЕРИ значно підупав після витворення в Мюнхені Української Національної Ради з Державним Центром в 1948 р., а особливо після розколу революційної ОУН Бандери на Закордонні Частини ОУН (С. Бандери) і Закордонне Представництво ОУН (Лебедя).

УКРАЇНСЬКА ГОСПОДАРСЬКА АКАДЕМІЯ В ЧСР — вища економічна технічна школа в Подебрадах, заснована в 1922 р. заходами Укр. Громадського Комітету в Празі при активній допомозі чехо-словацького уряду. Було в ній три факультети: Агрономічно - Лісовий, Економічно - Кооперативний та Інженерний з відділами технологічним та гідротехнічним, з чотирорічним курсом навчання. У своєму складі УГВ мала в 1929/30 академічному році 20 професорів, 17 доцентів, 12 лекторів, 17 асистентів, 14 професорських стипендіянтів — усіх катедр було 49. Для потреб студентів УГА видала до 200 назв книжок, перших українських високошкільних підручників. Першим ректором УГА був проф. інж. Ів. ШОВГЕНІВ. УГА проіснувала до 1935 р., коли була зліквідована, наслідком ворожих заходів москалів і поляків, для яких УГА була сіллю в оці. Заступив її до певної міри УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО - ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ, що проіснував 10 років до 1944 р.

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УДП) — політична організація, що сформувалася в 1905 р. з членів кол. безпартійних ГРОМАД на Наддніпрянщині. Мала в програмі автономію України з окремим соймом. В 1906 р. з'єдналася з Українською Радикальною партією і стала УКРАЇНСЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНО - РАДИКАЛЬНОЮ ПАРТІЄЮ, що об'єднувала перед революцією 1917 р. більшу частину української інтеліґенції. Підчас виборів до І і II Державних Дум вона провела своїх кандидатів, що створили були українські Громади з членів Думи. Леґальним органом партії була перше «Громадська Думка», а потім «Рада» (1906 - 1914). В часі реакції, від 1908 р. перетворилася в ТУП (Т-во Укр. Поступовців), а за революції 1917 р. була відновлена під назвою СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ АВТОНОМІСТІВ - ФЕДЕРАЛІСТІВ, що восени 1917 р. перетворилися в УКРАЇНСЬКУ ПАРТІЮ СОЦІЯЛІСТІВ - ФЕДЕРАЛІСТІВ. Органом її була «Нова Рада», а головні діячі — С. Єфремов та А. Ніковський.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ ОБОРОНА (УНО) — нелеґальна організація, що 1906 р. провадила акцію під гаслом «Самостійна Україна» серед широких мас населення, щоб підняти їх проти Росії. В 1908 р. її зліквідувала поліція.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ ПАРТІЯ (НУП, або УНП) — націоналістична організація, що

її створила в 1900 р. група кол. членів РУП. Вона стояла за самостійну Україну під гаслом «Україна для українців». Ідеологом її був М. Міхновський. Під час революції 1917 р. злилася з УКР. ПАРТІЄЮ СОЦІЯЛІСТІВ - САМОСТІЙНИКІВ, створеною теж у 1917 р.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА (УНР) — була проголошена в федеративному зв'язку з Росією III Універсалом Української Центр. Ради 20. XI. 1917 р., але IV Універсалом 22. I. 1918 р. проголошено УНР самостійною суверенною державою. За гетьмана Скоропадського назву УНР перейменовано на Українську Державу, за Директорії відновлено УНР.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА — керівна установа австрійських українців створена 18. X. 1918 р. у Львові на здійснення права на самовизначення австро - угорських українців. Вона складалася з українських членів Палати Панів австрійської Державної Ради; з українських послів до австрійської Державної Ради з Галичини й Буковини; з українських послів краєвих соймів; з відпоручників партійних організацій з усіх українських країв Австрії, по три з кожної партії. Від листопада 1918 р. Укр. Нац. Рада зробилася парляментом Зах. УНР. Першим її президентом був Кость Левицький, потім Є. Петрушевич. В червні 1919 р. Н. Рада передала Петрушевичеві, як диктаторові, свої вповноваження.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА — тимчасовий дорадчий орган Державного Центру УНР на чужині, створений в 1948 р. в Німеччині з представників політичних партій, як наслідок 14-місячних переговорів про потребу національної консолідації й погодження партій, провадити визвольну боротьбу під спільним прапором УНР. До консолідації зі зрозумілих причин не приєдналися тільки гетьманці. Але вже з початку 1950 р. з УНРади вийшли представники ОУНр, і ця партія розпочала боротьбу проти УНРади та її Виконного Органу. В 1957 р. виступила з УНРади і ОУНс, яка проте в жовтні 1961 р. до неї знову повернулася. Першим головою УНРади був Ів. Багряний, потім інж. О. Бойдуник (до 1957 р.); від V-ої сесії УНРади в жовтні 1961 року — вдруге інж. Осип Бойдуник.

«УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА — орган українського національного державного самовизначення створений в Києві 1941 р. після звільнення його від большевиків . Головою його був проф. М. Величківський (н.1900) економіст, ректор Київської Політехніки. В недовзі, в наслідок анти-української політики німецьких окупантів та поновного наступу большевиків УНРаду в Київі було зліквідовано».

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІЯЛІСТІВ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР) — зорганізувалася під час революції 1917 р. Установчі Збори відбулися в Києві 16.IV. 1917 р. Спираючися на СЕЛЯНСЬКУ СПІЛКУ, ця партія скоро зробилася найчисленнішою і найвпливовішою і відіграла значну ролю в Центр. Раді, де до неї приєднався М. Грушевський. В січні 1918 р. влада перейшла в руки с-рів (кабінет Голубовича), але вже в квітні 1918 р. партія розкололася і ліва її течія, т. зв. ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ, що від їх органу «Боротьба» стали зватися БОРОТЬБІСТАМИ, захопили Центр. Комітет і усунули з нього праву течію, яка зорганізувалася окремо (т. зв. ЦЕНТРАЛЬНА ТЕЧІЯ). Боротьбісти згодом перейшли через Українську Комуністичну Партію до московської Комуністичної Партії большевиків України(КПБУ), і пізніше були фізично зліквідовані, а централісти продовжували підтримувати УНР, входили до її Уряду і вийшли на еміграцію. Деякі з них повернулися пізніше в Україну і через деякий час були фізично зліквідовані.

УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ — найстарша гал.-укр. політична партія, заснована у Львові 1890 р. заходами І. Франка, Вол. Охримовича, С. Левицького, Б. Будзиновського, М. Ганкевича та інш. Її органом був «Народ» (1889 - 95), що виходив при співпраці М. Драгоманова і допомозі з Наддніпрянщини. Від 1895 р. замість «Народ» — «Громадський Голос». З кінцем 90-х років більшість згаданих діячів покинули радикальну партію й дали почин двом іншим: соціял-демократичній і національ-демократичній. На їх місце приходять згодом Л. Бачинський, І. Макух, О. Назарук та інші. В 1926 р. УРП об'єдналася з волинською організацією Укр. Парт. Соц. Революціонерів і перемінила назву на УКРАЇНСЬКУ СОЦ. - РАДИКАЛЬНУ ПАРТІЮ, яка ввійшла до II Інтернаціоналу.

УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ НАДДНІПРЯНЩИНИ — політична організація, що її був створив Б. Грінченко в 1905 р. Але вже в 1906 р. вона злучилася з УКРАЇНСЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ.

УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛ - ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ — політична організація, яку засновано в 1899 р. у Львові заходами М. Ганкевича, Р. Яросевича та інш. Органами її були «Воля» (1900-07), і «Земля і Воля» (1906 - 12). В рр. 1911 - 13 ця партія розкололася на тлі відносин до становища укр. робітників у професійних організаціях: опозиція видає «Вперед» (1911-13), На рр. 1918-22 припадає розріст партії: «Вперед» перетворюється в щоденник. Але згодом партію опановують ко-

муністи, і польська влада ліквідує УСДП та її освітнє Т-во «Волю», що існувало від 1903 р. Після цього постала УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ГРУПА «ВПЕРІД» із органом такої ж назви та з Т-вом «Робітнича Громада». В 1928 р. відновлено і саму партію.

УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА ДЕМОКРАТИЧНО - РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (ІСДРП) — постала в 1905 р. з РУП, після того як РУП прийняла соціял-демократичну програму. За Центр. Ради й Директорії представники УСДРП стояли на чолі уряду (В. Винниченко, С. Петлюра та інш.). Головний орган — «Робітнича Газета». Від 1919 р. увійшла до II Інтернаціоналу. Ліве крило УСДРП, т. зв. НЕЗАЛЕЖНИКИ, прийняли в січні 1919 р. радянську плятформу, в 1920 р. створили Українську Комуністичну Партію (УКП) з органом «Червоний Прапор», але згодом були примушені розплистися в московській Комуністичній Партії Большевиків України (УКПБУ) і пізніше всі були фізично зліквідовані, як і БОТОТЬБІСТИ.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА — революційний парлямент України 1917 - 18 рр. Перший комунікат про створення У. Центральної Ради, як об'єднання всіх місцевих українських політичних партій, організацій і установ для керування українським національно - революційним рухом з'явився в київській пресі 5/18. III. 1917 р., 9. III. 1917 р. на відкритті надзвичайних губерніських зборів Київщини промовляв уже від імени Центр. Ради п. Степаненко: «Вітаємо той день, коли ми можемо виступити на земських зборах. Це зробила велика буря завдяки їй летимо й наближаємося до сонця волі. Ми живемо в Києві, в осередку України; навкруги нас розлягтося море 30 мільйонів населення. Наступає пора, коли київське земство повинно зробитися народнім українським земством. Український народ, що творить більшість, забезпечить волю й свобідний національний розвиток інших національних меншостей, що живуть в Україні. Земство буде працювати в імені науки, земство піде в народ під прапором волі . . »

Склад Центр. Ради був усталений на Всеукраїнськім Національнім Конгресі в квітні 1917 р., де було затверджено Головою Центрт. Ради проф. М. Грушевського, що й залишався ним до кінця її існування. Після того Центрт. Рада поширилася Радою Селянських Депутатів, обраною на I Всеукраїнському Селянському З'їзді в днях 11-13. VI 1917 р., Радою Військових Депутатів, обраною на II. Всеукр. Військовому З'їзді 18-20. VI. 1917 р.; Всеукраїнською Робітничою Радою, обраною на I. Всеукр. Робітничому З'їзді в липні 1917 р. Крім цього в склад Центр. Ради ввійшли представники міської та земської самоуправи й національних меншин — московських, жидівських та польських соціялістичних партій. У другій половині 1917 р. Ц. Рада мала коло 800 членів. Для кермування біжучими справами вона виділила з себе МАЛУ РАДУ, а в червні 1917 р. утворила уряд — ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ. Ц. Рада видала 4 урочисті Універсали: 23. VI. 1917 р., про самостійне здійснювання українських національних домагань 16. VII. про угоду з російським Тимчасовим Урядом; 20. XI. про проголошення в межах Російської Федеративної Республіки; і Української Народної Республіки і нарешті 22. I. 1918 року про проголошення України суверенною ні від кого незалежною державою.

Коли, в наслідок Берестейського миру та несприятливого розвитку подій на протимосковському фронті, що його створила Москва збройним нападом на Україну, німецьке військо ввійшло на українську територію і допомогло українській армії вигнати московських большевиків з України, між німецькою генеральною командою та соціялістичним урядом Голубовича почали виникати постійні конфлікти. В наслідку їх німці 28. IV. 1918 р. розігнали Центр. Раду, а 29. IV. було проголошено ген. П. Скоропадського гетьманом України. По упадку гетьманщини, частина членів Центр Ради на чолі з М. Грушевським домагалася відновлення Центр. Ради, але Директорія УНР на це не пристала.

Засідання Центр. Ради відбувалися в будинку Педагогічного Музею, при В. Володимирській вул.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ — організація, що об'єднує й репрезентує українську національну спільноту в Арґентіні. Створено її в листопаді 1947 р. на першому Конґресі українців Арґентіни. Її обирається на три роки і переобирається на чергових Конґресах. Головою першої УЦР був Володимир Савич, другої — Ів. Григоращук, третьої і четвертої проф. Євген Онацький, п'ятої, шостої і сьомої д-р Вас. Іваницький.

Починаючи з II Конґресу почали обирати також Головну Раду УЦР, причому Управа УЦР набрала характеру ніби морального уряду українців Арґентіни, а Головна Рада — їх парляменту. Спочатку головою Головної Ради був голова, або заступник голови УЦР. Починаючи з п'ятого Конґресу Головну Раду відділено від Управи і обрано для неї окрему президію.

УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ Т-ВО В КИЄВІ — його заснував в 1907 р. М. Грушевський на зразок НТШ у Львові. За большевиків його

приєднано до ВУАН, і його історичні видання продовжував М. Грушевський в межах історичної комісії ВУАН.

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО - ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) — галицька партія, що виникла 11. VII. 1925 р. в наслідок злуки двох крил УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ ПАРТІЇ — т. зв. незалежної групи, що противилася підпорядкуванню закордонному центрові (органом незалежників був «Наш Прапор») і т. зв. ділової групи, що мала своїм органом «Діло». Крім того, до нового Об'єднання присупила була й УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ НАРОДНЬОЇ РОБОТИ з органом «Заграва». Першим і довголітнім головою УНДО був Дм. Левицький. УНДО було дуже діяльне в польському парляменті та в боротьбі на міжнародньому терені за виконання Польщею її міжнародніх зобов'язань щодо українського населення, яке опинилося в її границях.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ — його було створено на І. Всеукр. Військовому З'їзді для організування військових частин. Головою був С. Петлюра УВГК. увійшов у склад Центр. Ради і перетворився в Ген. Секретаріят Військових Справ.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КЛЮБ ім. **ПАВЛА ПОЛУБОТКА** — його створено в квітні 1917 р. у Києві. Він об'єднував діячів, що обстоювали негайне відділення України від Росії та створення самостійної суверенної держави. На чолі його стояв М. Міхновський.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРТИТЕТ (УВУ) — його створено в січні 1921 р. у Відні і восени того ж року перенесено до Праги, де він знаходився до 1945 р. на державному утриманні чеського міністерства освіти і мав з його фондів хоча й скромне, але забезпечене існування, в складі двох факультетів — філософічного та права й суспільних наук. Першим ректором був д-р Ол. Колесса. В наслідок військових подій, УВУ перенісся де Мюнхену. В Мюнхені в перших роках був Університет з матеріяльного боку самовистарчальним з огляду на значне число студентів та на опіку над еміграцією міжнародніх організацій УНРРА й ІРО. Але переведена в Німеччині валютова реформа і скорочення впливів із студійних оплат, здавалося, повністю підірвали фінансову базу. Але тодішній Баварський уряд, під проводом президента міністрів д-ра Едгарда, став допомагати Українському Університетові не великими, але регулярними дотаціями. В цей же самий час поспішив з матеріяльною допомогою для УВУ Голова нашої Кураторії і Апостольський Візитатор Українців Католиків у Західній Европі, Кир Іван Бучко, Член Головної Ради для справ скитальців у Ватикані, щомісячними, регулярними дотаціями. Організовано Товариство Прихильників УВУ в Нью-Йорку, а дещо пізніше — в Канаді.

Це — перша і покищо єдина висока українська школа на чужині. — Її вага в українському культурному і навіть політичному житті величезна.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР — уряд УНР на еміграції, що з 1948 р. складається з президента УНР (А. Лівицький, потім Ст. Витвицький), Української Національної Ради та її Виконавчого Органу (голова Іс. Мазепа, потім д-р Ст. Баран, після нього М. Лівицький).

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ АМЕРИКИ — установа, що виникла в Нью-Йорку з почину Волод. Джуса, винахідника й власника фабрики, що продукує частини до літаків. Засновано його 15. VI. 1948 р. з метою допомагати розвиткові українського організованого та культурного життя в США. Джус закупив в 1955 р. для Інституту розкішну палату Стайвезантів, що предок їх був губернатором Нов. Амстердаму. 28. X. 1956 р. відновлений будинок віддано в розпорядження Інституту. НТШ і УВАН в США увійшли в членство Інституту.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНҐРЕСОВИЙ КОМІТЕТ (УКК) — організація, що виконує представницькі функції для всіх українців США. УКК створено на першому Конґресі Українців США 24. V. 1940 р. в Вашінґтоні. Він не був початком політичної репрезентації американських українців, бо перед ним було ОБ'ЄДНАННЯ АМЕРИКАНСЬКО - УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, перед Об'єднанням був УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ КОМІТЕТ, а перед ним була ФЕДЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, попереджена УКРАЇНСЬКИМ СОЙМОМ під час першої світової війни.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ — найстарше українсько - американське Забезпечeневе Т-во, основане в 1894 р. в Шамокіні в США, як — РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ. Від 1911 р. централя знаходиться в Джерсі Сіти. В 1962 р. УНС мав 82.000 членів, а його майно перейшло 26 мільйонів долярів. Видає щоденник «СВОБОДУ» (див.).

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У БЕРЛІНІ — його створено в 1926 р. з почину гетьманського «УКРАЇНСЬКОГО Т - ВА ДОПОМОГИ ЕМІҐРАНТАМ». На його чолі стояла українсько - німецька кураторія. Директорами були Д. Дорошенко (до 1930 р.), потім Ів. Мірчук, З. Кузеля.

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У ВАРШАВІ — його створено в 1930 р. при міністерствах віроісповідань та освіти. Він складався з членів звичайних, що творили Наукову Колеґію, та надзвичайних. Директором був Ол. Лотоцький. Під його наглядом видано в Інституті численні, дуже цінні «Праці».

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ — політична організація, створена в травні 1918 р. із бльоку соціялістичних партій та таких організацій, як Об'єднана Рада Залізниць України, Поштово - Телеграфна Спілка та інш. По проголошенні гетьманом федерації України з Росією УНС ухвалив повстання проти гетьмана і вибрав 13. XI. 1918 р. Директорію. Після повалення гетьмана Скоропадського, УНС розв'язався.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ — українсько - американське допомогове Т-во, основане в 1911 р. у Скрентовні в США, як РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ. Видає тижневик «Народня Воля».

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ В НЬЮ - ЙОРКУ — вища школа, яку створили колишні професори Української Господарської Академії в Подебрадах (див.) і якої статут затвердила в 1954 р. вища шкільна влада штату Нью - Йорку УТІ успішно функціонує.

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ, УСУСУСИ — галицько - українська військова формація австрійської армії за першої світової війни, створена в серпні 1914 р. під проводом Боєвої Управи з стрілецьких товариств при СІЧАХ та СОКОЛАХ, доповнена численними добровольцями. Під кінець вересня 1914 р. вони вже воюють проти москалів в Галичині; від весни 1918 р. перебували на Катеринославщині; в жовтні 1918 р. на Буковині й Хотинщині; в листопаді 1918 р. у Львові, де творять основу Української Галицької Армії (УГА). Про них: Ст. Ріпецький «Укр. Січове Т-во» Нью - Йорк, 1956 р.

УЛИЧІ — давне українське плем'я, що сиділо спершу над долішнім Дніпром, а пізніше між Богом і Дністром: із ним воювали київські князі.

УМАНЕЦЬ М. — див. КОМАРОВ МИХАЙЛО.

УМАНЕЦЬ ФЕДІР (1841 - 1908) — правник, земський діяч на Поділлі й Чернігівщині, автор цінної монографії про гетьмана Ів. Мазепу 1897 р.

УМИВАТИСЯ — мити собі обличчя й руки В українських народніх піснях умиватися — виходити заміж, або женитися, себто взагалі одружуватися:

«Ой Парася придалася та й заморгалася (забагато на хлопців моргала), ой, перейшла чотири річки (мала чотири кохання) та й не вмивалася (але заміж не вийшла). (Голов. II-295).

Або: «Ой біда, біда, що я не вдався: брив через річеньку та не вмивався, ой завернуся та й умиюся (себто женюся), на свою дівчину хоч подивлюся. — Ой не вертайся та не вмивайся, ти ж мені, серденько, і так сподобався. » (Чубин. 188 А.). Себто — я не претендую (а може й не хочу). щоб ти зі мною побрався, я волію тебе мати коханцем, ніж чоловіком.

Або: «В моєї криниці залізні ключі: вмиємось, серденько, до шлюбу йдучи . . . » (Чуб. І, 89): тут умиватися, за поясненнями Ол. Потебні, набирає трохи іншого значення — статевого зближення, якого дівчина не допускає аж до самого шлюбу: криниця замкнена. Маємо й протилежний приклад: «В мене криниця під перелазом. вмиємося, серденько, обоє разом. В мене хустина, шовками вшита, утремось, серденько, хоч буду бита . . . » (там же). Див. ВИВІД МОЛОДОЇ.

«Не годиться, вмивши лице, втирати його рукавом», — мудра порада. «Не годиться, вмивши руки, стріпувати з них воду, а все треба їх обтерти», — це забобон: вірили, що «скільки крапель стріпнеш, стільки з них дідьків (чортів) народиться» (Франко «Припов.» І. 371).

УМИЧКА — первісний спосіб подружжя. В нашому давньому літотописі читаємо: «Дерев'яни живяху звірячим образом, живуще скотски і убиваху друг друга, ядуще все нечисто і браченья (себто шлюбу) у них не бища, но умикаху у води дівіца». Так само і в радимичів і в северян: «І браці не биваху в них. но ігрища межи села, і схожахуся на ігрища, на плясанья і на всі бісовські пісні, і умикаху жони собі — з нею же свіщевашеся...» (згідно з домовленням).

Хоч це й оповідається в минулому часі, але можна думати що літописець описував сучасні йому звичаї XI в., бо й пізніше ця форма шлюбу, якої літописець не вважав за шлюб існувала в Україні й затрималася в нашому весіллі в багатьох пережитках, в яких помітніший ПОЇЗД МОЛОДОГО та його недопускання до хати молодої. Інж. Боплян, описуючи Україну з першої полов. XVII в. писав що селяни України «мають право і привілей. у певних випадках, якщо можуть, викрасти з вечерниць дівчину, хоч би вона була й дочкою їхнього пана, але це треба робити так зручно, і влучно, щоб цей крадіж удався (інакше парубок загинув би). і щоб селянин міг утекти до лісу. Якщо він зможе перебути там 24 години і його за цей час не зможуть

знайти, то справу з умиканням дівчини припинять; якщо ж дівчина, яку він викрав, хоче вийти за нього заміж, то він не сміє вже її відмовити, не втративши свого життя...» (Вовк, «Студії . . . » ст. 222).

Умичка зазнавала змін. Була вона індивідуальна, коли хлопець ловив дівчину і опановував нею насильно, без усякого «свіщавання»; бувала й колективна, коли поколінна громада якогось роду бралася викрадати собі дівчат із другого племени... Реальне пірвання перетворилося згодом у симулювання, в обряд, який відбувався не тільки за індивідуальним порозумінням молодої пари, але й за згодою та ухвалою відповідних родів. Так поставали «ігрища межи селами», згадані в київському літописі, і що їх найславніший зразок поза українською територією дає нам т. зв. пірвання Сабинянок римлянами.

Тейлор у своїй систематиці шлюбних і родинних установ нарахував понад сотку народів, що в них умичка відома в більш - менш замітних формах. За найбільш ослаблений і заразом найбільш поширений пережиток колишньої умички вважається весільний звичай що в ньому молодий переносить молоду через поріг її нового житла: такий звичай відомий у деяких германських народів, в Абісинії, в Китаї. У деяких племен Малаки старшини після того, як шлюб уже згоджено, уряджують гони молодого за нареченою: виводять її перед усенародній збір і, уставивши на певній віддалі парубка й дівчину, наказують бігти: якщо парубок догонить дівчину, то бере її за жінку, якщо ж ні — тратить. Цей звичай нагадує нам нашу весняну гру в ГОРЮ - ДУБА, що вважається власне також за пережиток умички (М. Грушевський «Почат Громадянства» с. 150 - 54).

УМОВНИЙ РЕФЛЕКС — реагування на якийсь звук чи запах, викликуване в наслідок штучної асоціації того звуку, чи запаху, з певним актом. Наприклад, як установив у своїх дослідах московський психолог Іван Павлов, якщо протягом довшого часу кожного разу, як дзвонив дзвінок, пес одержував їжу, у нього витворювалася така асоціяція межи дзвінком і їжею, що, коли дзвінок дзвонив, а йому не давали їсти, у нього однаково текла слина з рота і він ніби чув запах їстивного і бачив їжу, якої не було.

Московська тоталітарна система використала цей умовний рефлекс акад. Павлова для т. зв. «перемивання мізків» по совєтських в'язницях: постійним систематичним повторюванням тих самих фраз і впоюванням їх у підсвідомість людини, зрештою осягається шляхом безконечних переслухувань, що людина стає ніби автоматом, втрачає контролю над своїми нервами і починає діяти під владою тих умовних рефлексій, себто діяти цілком під диктатом чужої волі, зовсім їй підпорядковуючись. В цьому випадку ролю дзвінка, що врізався в підсвідомість собаки, грають повторювані гасла, фрази, доктрини. Людина зізнає все, чого хочуть кати її психіки.

Увесь світ завжди дивувався, що під час судових процесів в СССР навіть визначні члени й колишні провідники комуністичної партії завжди самі підтверджували абсурдні обвинувачування, що мали привести їх до загину. Поворот з корейського полону американських вояків що до них була застосовувана метода умовного рефлексу, дещо вияснила справу і примусила західніх психологів, як от д-ра Джооста Меерлоо, голляндця, лектора суспільної психології в Колумбійському університеті, що був під час другої світової війни головою психологічного відділу в голляндській армії, звернути увагу на цей жахливий «науковий» метод комуністичної інквізиції. Див. ТОРТУРИ.

УНІВ — село перемишлянського повіту Тут єп. Арсеній Желіборський заснував 1647 р. друкарню, яка випустила коло 60 гарно виконаних видань.

УНІВЕРСАЛ — грамота, що її видавали польські королі, гетьмани, а навіть полковники, до загального відома.

Першим із українських гетьманів був Павлюк, що став розсилати по Україні свої універсали. Відомий універсал навіть і жінки Анни Золотаренко — дружини Б. Хмельницького, який вона видала 22. VII 1655 р. густинському манастиреві в охорону його майна (К. Ст. 1882, I, 213 - 14). Але якщо в XVII в. універсали були дуже поширеною формою офіційних грамот, в XVIII в. полковники їх уже не вживали, користуючись формою ОРДЕРІВ (див.), а навіть і гетьмани, як Кирило Розумовський, видавали універсали лише в особливо урочистих випадках (Слабченко «Малор. Полк.» 1909 ст. 160).

Видавання універсалів відновила Центр. Рада, яка видала чотири універсали великої історичної ваги.

УНІВЕРСАЛІЗМ — рух, що має на меті охопити ввесь світ, всю людськість; також світогляд, в якому всі речі підлягають одній спільній ідеї, одному ідеалові універсальної людини, згідно з висловом латинського поета Теренція (к. 190 - 159 до Р. Хрис.): «Я людина, і вважаю, що ніщо людське мені не чуже») Тут маємо УНІВЕРСАЛІЗМ БІОЛОГІЧНИЙ, що випливає з природного відчуття біологічної спільноти всіх людей і одночасно їх

відмінности від усіх інших тварин, що дає підставу т. зв. АНТРОПОЦЕНТРИЗМОВІ (див.), який протиставляє людину всій природі. Природа змагає до нерівности, до втримання окремішности пород і до дальшого їх зріжничковання, до творення нових пород, підпород і т. д. Натомість усі універсалістичні доктрини змагають до нівеляції ріжниць поміж особами, племенами, породами, народами і т. д.

Проф. Ст. Рудницький розріжняв чотири ріжні універсалізми: І. ДЕРЖАВНО - ПРАВОВИЙ УНІВЕРСАЛІЗМ т. зв. СИНІЙ (від ніби «синьої» аристократичної крови). Вже в давніх віках виникла була ідея УНІВЕРСАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ. «Вибрані» народи змагали до того, щоб підкорити собі ввесь зовнішній світ. Об'єднання ріжних народів в одній такій «всесвітній» державі згодом породило ідею їх зв'язку між собою. Ця ідея особливо ширилася в тих «всесвітніх» державах які, як римська, давали підбитим народам право громадянства. Першу позитивну основу теорії світового громадянства поклав Олександер Великий. Він поєднав космополітичну ідею циніків з теорією грецької культурної держави, змагаючи об'єднати ввесь світ в одній універсальній державі (Див. Космополітизм). Теорію Олександра Вел. поширили стоїки, особливо Зенон, і через них вона дісталася до Риму.

Ідею універсальної держави здійснили римляни. Ціцерон, Сенека, Марк Аврелій та інші визначні мужі поширювали ідею всесвітнього громадянства, а Цезар здійснював ідею Олександра Великого. Римське право опанувало ввесь культурний світ. Латинська культура, перейшовши грецьку школу, стала культурою всіх народів римської імперії.

На руїнах римської імперії постає нова велика держава німецької нації. Вона перебирає ідею всесвітньої монархії, але брак справжнього культурного зв'язку між народами роз'єднює їх, і ідея універсальної держави втримується тільки зовнішною силою, а не внутрішнім авторитетом.

2. РЕЛІГІЙНИЙ, або ЦЕРКОВНИЙ УНІВЕРСАЛІЗМ («ЧОРНИЙ»). Кожна з великих світових релігій — мойсеєва, буддійська, християнська, махомеданська — намагається опанувати все людство, щоб усі люди вірили в одні й ті самі догми, жили однаково з моральної точки погляду, слухали одного універсально - релігійного авторитету, себто одної тільки ієрархії, без огляду на особисту та національну індивідуальність. Всі люди мають бути спасені тільки одним вказаним способом, через виконання вказаних обрядів та ісповідання вказаних догм.

А. Річинський поставив запит: «Чи християнський універсалізм дозволяє на збереження національних особливостей в Церкві, чи, навпаки, він означає неґацію національного чинника?»

І відповідає: «Християнська проповідь і організація Христової громади зразу прийняла національний характер, коли Дух Св. зійшов на апостолів, і справдилася обітниця, що вони «говоритимуть новими мовами». Як пояснює М. Кобрин, Бог «не дав ріжноплеменним прочанам єрусалимським дар розуміти жидівську мову, як обов'язкову мову богослуження в єрусалимському храмі, а навпаки дав апостолам дар говорити ріжними мовами, так що ріжноплеменні прочани єрусалимські чули свою говірку й здивовано питали: як це ми чуємо кожний свою мову, в якій родились (Діян. II, 4 - 11; X, 44 - 46). Тому й Церква співає на Трійцю: «Мовами ріжних народів оновив Ти, Христе, Своїх учнів, аби ними вони проповідували Тебе, Безсмертне Слово і Боже». ... Йоан оповідав в Апокаліпсисі (У,9), що бачив «янгола, що летів по небі й мав вічну євангелію — благовістити живучим на землі: всякому племені, і поколінню, і мові, і народові». Отже, — робить висноок А. Річинський, — християнський універсалізм зніс ріжницю між елліном і юдеєм. Він зніс поділ народів на «вибрані» й «викляті»: нема ріжниці між скитом і греком, невільником і вільним, мужеським полом і жіночим, — всі причасні благодаті, всім доступне спасіння вірою й духове відродження. Але, — додає він, — «мова тут про загальну рівність усіх перед Богом, але це зовсім не значить, що апостол Павло не визнає ріжниць соціяльного положення, або ріжного становища полів мужеського й жіночого, або ріжниць національних. Навпаки Павло каже, що «хто про своїх, а найбільше про рідних не дбає, той відцурався віри і гірший від невірного» (І. Тим. У. 8), а хто ж рідніший кожному від його народу?... Проповідуючи Христа, апостоли для кожного народу закладали окрему Церкву — з повною самоуправою, зв'язану з іншими християнськими громадами тільки єдністю віри. Апостоли кликали вірних дати докази любови у Христі не перед Церквою, а «перед лицем Церков», підкреслюючи їх дошільну многоту (II. Кор. УIII, I, 19, 23, 24; XI, 8, 28; Галат. I, 2, II. Филип. IУ, 15). В організації Вселенської Церкви з самого початку застосовано етнічно - територіяльний принцип, і на Сході не затрималося досі у вигляді кільканадцяти національних посестер — Церков; на заході Римська Церква, що правда, перевела централізацію церковного управління, але фактично й там існує у кожній державі окрема церковна організація, відмінна своїми звичаями, а навіть обрядами, хоч і зв'яза-

на з іншими не тільки єдністю віри, але й особою первоієрарха. Творення окремих посестер - Церков апостол пояснює тим, що Церква, як Тіло Христове, складається з ріжних членів із відмінними завданями, — тому належить узглядновати національні ріжниці дарувань служень і дій, всебічно розкривати християнський ідеал і шукати Вічного ріжними шляхами...» (А. Річинський «Проблеми...» 1933, ст. 195 - 96).

УНІВЕРСАЛІЗМ КАПІТАЛІСТИЧНИЙ (або ЗОЛОТИЙ, чи ЖОВТИЙ) проповідує право кожного багатія та поліпшувати свій економічний стан шляхом вільного вжитку своїх творчих здатностей. Фактично ж він змагає до панування всесвітнього капіталу, себто незначного числа осіб, що ним оперують. Капіталістичний універсалізм дивиться на ріжноманітні маси народів, тільки як на матерію до визиску, тим самим змагає теж до загальної нівеляції шляхом поширювання однакових машин, однакових фасонів одягу та взуття в усьому світі, і має на увазі виключно матеріяльний бік життя в протилежність до перших двох універсалізмів, що звертають більшу увагу на духовий бік життя.

4. В противагу і в протиставлення капіталістичному універсалізмові, що породив т. зв. КОЛОНІЯЛІЗМ (див.) виник у XIX ст. УНІВЕРСАЛІЗМ СОЦІЯЛІСТИЧНО - КОМУНІСТИЧНИЙ (ЧЕРВОНИЙ), що намагається накинути всьому світові однаковий суспільно-економічний, а в залежності від того й однаковий інтелектуально - духовий режим. Найвиразніший його пропагатор комуністична Москва, що вбрала машкару СССР. Як і колишня царська Москва, що захопилася була ідеєю універсальної держави в вигляді ТРЕТЬОГО РИМУ (див.), комуністична Москва, проповідуючи однакові для всіх комуністичні режими, насправді намагається використати універсальну ідею всесвітнього комунізму для створення всесвітньої московської імперії, з панівною в ній московською мовою. Колись московська сваха в «Одруженні» Гоголя була переконана, що всі святі «по-руски говорили». Тепер інші московські «свахи» твердять, що і Ленін і інші комуністичні апостоли писали й говорили по московськи, і тому всі мусять вивчати московську мову та говорити нею: На XXI комуністичному з'їзді в Москві в 1961 р. прийнято нову комуністичну програму, за якою всі національні відмінності, а зокрема мови повинні поволі зникнути, поступаючись перед «універсальною» московською мовою й московсько - комуністичними догмами та наказами. Проте, природа не визнає одноманітности, і в комуністичній «універсальній» імперії вже помітні значні відхили — в першу чергу Китаю, Альбанії та Югославії.

УНІВЕРСИТЕТ — вища школа з ріжними відділами — ФАКУЛЬТЕТАМИ. По університетах звичайно вчать т. зв. гуманістичних наук — історії, історії літератури, богословія, медицини, природознавства. Техніка раніше виключалася, бо її студіювалося в спеціяльних технічних Інститутах, але в XX ст. появляються по університетах і факультети інженерії. Перші університети постали на Заході Европи в XII-XIII вв. (Париж, Больонья). В Україні ролю університету грала Київо - Могилянська Академія (див.) до перетворення її московською владою в чисто духовну школу (1810 р.). Проєкт створення університетів в Україні підношувано за ціле століття до створення університету в Москві: в Гадячському трактаті, що його підписав Ів. Виговський 1658 р. з Польщею, згадується про необхідність створення двох університетів і багатьох гімназій в Україні. Але, як і ввесь трактат, цей проект не був здійснений.

За Кир. Розумовського відновляється проєкт створення університету в Батурині, але Москва поховала цей проект і тільки 1804 р. створюється перший університет у Харкові. В його створенні відограла велику ролю самодіяльність та ініціятива самого харківського громадянства, вихованого під впливом ідей славного філософа Григорія СКОВОРОДИ (див.).

Далі університети на українських землях творилися: в 1784 р. у Львові, 1833 р. у Києві, 1864 р. в Одесі, 1875 р. в Чернівцях.

В університетах на наддніпрянській Україні викладова мова була московська аж до революції 1905 р., коли постали були на короткий час з ініціятиви окремих професорів, без дозволу влади, катедри української історії, мови й літератури. По революції 1917 р. створено в Києві окремий НАРОДНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ з 1.200 слухачами. В жовтні 1918 р. його перетворено на державний, поруч давнього університету св. Володимира. Другий державний університет створено тоді в Кам'янці Подільському. Заслуга створення цього справді українського університету належить голові місцевого повітового самоврядування Олимпіяді М. Пащенко, бурмистрові Олександрові П. Шульминському та голові поліської «Просвіти» проф. Костеві Г. Солусі. Постав історико-філологічний факультет у Полтаві, як зародок майбутнього повного університету (1918 - -1922), але його знищила московська окупаційна влада.

За большевицької влади університети

перетворено в Інститути Народньої Освіти (ІНО) з кількома відділами, які в рр. 1929 — 30 розбито на окремі інститути - соціяльного виховання, професійної освіти, політосвіти, фізико - математичний інститут та інші. Пізніше університети відновлено.

Під Австрією в університетах у Львові та Чернівцях українські катедри були здавна: у Львові 4 українські катедри на богословському відділі вже від 1848 - 49 рр., української мови й літератури від 1849 р. (перший професор — Яків Головацький); 1862 р. — дві катедри на правничому відділі. Перед війною всіх українських катедр було 14. В рр. 1867 - 82 німецька викладова мова заступається польською.

Українська студентська молодь в Галичині провадила завзяту боротьбу за створення власного українського університету у Львові, і в тому її підтримувало все українське громадянство. Не бракувало й кривавих сутичок із поляками та жертв. (Див. КОЦКО АДАМ). Остаточно на початку 1914 р. при нагоді схвалювання невелізації галицької крайової конституції і нової виборчої ординації до галицького крайового сойму, польська сторона згодилася на заснування окремого держ. університету в Галичині з українською мов. навчання, і ця справа мала прийти незабаром до реалізації. Тоді, з наказу свого уряду офіційно загрозив у червні 1914 р. тодішній російський амбасадор у Відні, що заснування австрійським урядом українського університету Росія уважатиме за — причину до війни. Розвал старої Австрії перекреслив згаданий вище український університетський плян.

У Чернівецькому університеті катедра української мови й літератури була від самого початку (перше Г. Онишкевич, потім Ст. Смаль - Стоцький); пізніше виникли ще дві катедри на богословському відділі.

По упадку Австро - Угорщини всі українські катедри в обох університетах було скасовано.

З початком 1921 р. зорганізовано у Львові університетські курси для української молоді, що не мала вступу до польських вищих шкіл. Восени того ж року їх перетворено в справжній нелеґальний університет, що існував до червня 1925 р., а найбільшого розцвіту осягнув був у рр. 1922 - 1923, коли мав 56 катедр із 1.014 слухачами. Студії в цьому університеті признавали закордонні університети в Чехо - Словаччині, Австрії та Німеччині до 1924 р. В 1920 р. виник УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (УВУ) (див.) у Відні, звідки його перенесено до Праги, а після другої світової війни до Мюнхену.

В 1965 р. заходами Кард. Й. Сліпого засновано й побудовано в Римі Укр. Катол. Університет.

УНІЯ — єднання, злука. Унія буває ДЕРЖАВНА, коли дві чи більше держав єднаються в одну; тут можлива УНІЯ ОСОБИСТА, коли дві держави об'єднуються тільки особою монарха; УНІЯ РЕАЛЬНА, коли держави об'єднують, крім особи володаря, ще й деякі установи, як установи законодатні, військо, фінанси, закордонна політика, тощо; (див. ГАДЯЧСЬКИЙ ДОГОВІР і ЛЮБЛИН); і УНІЯ ЦЕРКОВНА, коли об'єднуються Церкви, причому звичайно мається на увазі повне об'єднання Церков Східньої і Західньої, що роз'єдналися в 1054 р. Було кілька спроб церковної унії в Ліоні 1274 р. на дуже короткий час, у Фльоренції 1439 р., де одним із творців унії був київський митрополит грек ІСИДОР (див.), і нарешті в БЕРЕСТІ 1596 р. (див.).

А. Річинський писав про Берестейську Унію, що вона «зустріла гострий спротив народу; проти неї виступили навіть її ініціятори (кн. К. Острозький), та українці римо - католики. Напр., на Перемищині провідником православної Руси був Іван Щасний Гербурт, римо-католик, який почував себе справжнім українцем патріотом і гостро виступав проти польонізаційного характеру унії. На погрозу клятви з боку латинського епископа він відповів, що в обороні українського народу від насильства він готовий здоровля і сили положити «при такім великім і зацнім народі, з котрого і моя кров, і котрому безправ'є діється . . . » (Д. Ґреголинський «Тіні забутих предків». Діло 17. IV. 1931 р. ч. 82). Коли б апостоли унії вели справу у згоді з нашою національною традицією, не поминули б мирян, не надужили б фізичної сили (Потій, Кунцевич); коли б чужі політичні чинники не скомпромітували всієї справи своєю підтримкою й не робили з унії засобу денаціоналізіації. — хто зна, чи український нарід не зміг би вже урядити своє релігійне життя так, щоб не втягатися в церковний розбрат. Аджеж на Україні така тенденція була й перед тим, і після того (П. Могила), а з голосом України числилися тоді й східні патріярхи. А так — Берестейський твір мусів занепасти; тільки згодом українська стихія влила в нього живого духа й напоїла його національним змістом, коли розвиток українського національного руху в Галичині XIX в. й світла доба унії за митр. А. Шептицького відкрила перед нею нові перспективи . . . » (Проблеми, 1933 ст. 265).

Зі свого боку, проф. Окіншевич завважував: «В умовах того часу боротьба за віру раз - у - раз прикривала собою боротьбу національну. Наступ католицизму розглядався тогочасним українцем не тільки, як наступ на його стару віру, але, свідомо, знов, чи несвідомо, — як наступ на його національну

окремішність. Що боротьба проти Польщі у XVII ст. носила глибоко національний характер, про це не може бути двох думок . . » (О-кіншевич. «Значне військове товариство». . . ст. 8. Зап. НТШ. т. 157).

Ів. Франко писав: «Замість унії, себто єдности, собор Берестейський посіяв роздор серед українського народу, який остається ще й донині, і причинив усій Україні безконечно много лиха й нещастя» (Твори, XIX. ст. 552. Цитовано в «Вірі і Культурі» 1958 р. ч. 6/54, ст. 15.).

Саме тому такий поважний історик, як В. ЛИПИНСЬКИЙ (див.), римо-католик, друкуючи в католицькому часописі «Америка» в Філядельфії в 1925 р. думки про Релігію і Церкву в історії України», цю працю було відбито окремою книжкою і передруковано у Львові в 1933 р.) назвав Берестейську унію «трагедією українського народу».

Гр. Лужницький твердить, що Берестейська унія поклала заборолу між українцями і москалями, і що українці завдяки Берестейській унії раз на завжди відвернулися від «Московщини до Зах. Европи». Тим чином в його ж таки праці «Українська Церква між Сходом і Заходом» на ст. 524 читаємо про часи навіть такі пізні уніятської Церкви в Галичині, як за митрополита С. Сембратовича: «Тодішній, сказати б, національний рух був такий слабий, і більшість освіченого духовенства була т. зв. «кацапами», тобто москофілами, що митрополит Сильвестер гострої протимосквофільської лінії вести не міг, щоб не зразити собі більшої частини кліру . . .»

Треба пригадати також біографію М. Шашкевича, що розпочав національне відродження Галичини. І треба пригадати, що національне відродження розпочалося не з уніятської Галичини «зверненої на Захід», а з Наддніпрянської України — від Котляревського, що мав вплив, разом із українськими народніми піснями Максимовича, і на Шашкевича, та особливо від Т. Шевченка. Митрополит А. Шептицький, цей новітній Апостол воз'єдинення українських Церков, дуже добре зрозумів хибний шлях, яким пішли були надто ревні пропаґатори Берестейської унії і тому доручав галицькому духовенству відноситися до православних українців з найбільшою приязню, любов'ю і терпимістю, чому сам давав приклад. В посланні до української православної інтелігенції написаному 3. III. 1942 р., себто вже незадовго до смерти, митрополит Андрій зазначав: «Повна злука греко-католицького й українських православних віровизнань — це справа хіба дальшої майбутности. Вона стала б можливою тільки після довгих змагань із обох боків до себе наближуватись і взаємно себе пізнавати. А зближення й взаємне пізнання необхідні для осягнення національної єдности. Те зближення може колись довести до з'єднання, але мусить передовсім усунути взаємні роздори й ненависти, які спричинюють, що українець — українцеві ворог. І ті, що бажають колись єдности, і ті, що її не бажають, почнімо всі працю над помиренням. На такому конечному помиренні багато скористає ввесь український нарід, а на повному з'єднанні скористають більше православні, ніж ми, греко - католики . . . Хочби Ваша праця над помиренням не довела до повного з'єднання, вона принесе українському народові велику користь, коли хоч у частині причиниться до національної єдности. А кожен патріот українець повинен усе робити, що може в тому напрямі. Сповняючи цей патріотичний обов'язок і я написав цього листа...» Шляхом митроп. А. Шептицького пішов і верх. митроп. кард. Йосиф Сліпий.

УНІЯТСЬКА ЦЕРКВА — Церква, що виникла з частини Українсько - Білоруської Православної Церкви, що, в особах її вищого духовенства, з'єдналася з Римо - Католицькою Церквою в Бересті в 1596 р., звідки й її назва. Польський уряд її протеґував і негайно після Берестейського Уніятського Собору видав закон, яким визнав рішення того собору та Уніятську Церкву, як єдино леґальну для українського й білоруського народів під Польщею. І пізніше, коли Українська Православна Церква, залишена без вищої ерархії, нарешті її придбала в 1620 р., єпископів відновленої ієрархії довший час не допускалося до їх катедр . . . Та, зрештою, під тиском православного населення, а особливо українського козацтва, уряд мусів поступитися. Так на українських землях в Польщі — стали одна проти другої дві Церкви — Уніятська і Православна, і український нарід був поділений на УНІЯТІВ та православних. Цей поділ означав на ті часи братовбивчу боротьбу і то тим більше, що уніяти, як правило, в повстаннях українського народу проти Польщі, залишалися при боці поляків. В договорах українців із поляками в Зборові при Б. Хмельницькому в 1649 р. та в Гадячому при Виговському в 1659 р. були, на домагання козацьких делеґатів, внесені постанови про скасування унії, але поляки тої постанови не виконали, як не виконали взагалі тих договорів. Після розділу України за Андрусівським договором 1667 р. в тій частині України, що пішла під Москву, уніятську Церкву було знищено, але зате вона почала розвиватися в тій частині, що була під Польщею. За домовленням із Римом уніятська Церква мала, приймаючи католицькі догми, затримати свій давній український обряд. Проте, зустрічаючись із польським

католицьким духовенством, духовенство уніятської Церкви відчувало, що його трактується, як католиків другої категорії, ніби напівкатоликів. В українського уніятського духовенства розвинувся КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТИ і бажання стати повними католиками, рівними з іншими, — звідци повільна, але постійна латинізація української Уніятської Церкви, що припинилася тільки в останньому десятилітті. Уніятські священики покинули рясу, вбрали сутану і перетворилися зовнішнім виглядом у ксьондзів. В багатьох церквах повиношувано іконостаси, а в нових їх не ставлено, Змінено й саму назву Церкви, якої наше духовенство почало соромитися і уважати її образливою.

В 1773 р. на одному маловідомому синоді уніятського духовенства трьох східніх єпархій давньої Мадярщини, що відбувся у Відні для перегляду літургічних книжок, було рішено звернутися до австрійської імператриці Марії Терези з проханням не називати уніятів в офіційних документах імперії «уніятами»,я а «греко - католиками», бо, мовляв, «слово «уніят» не тішиться великою популярністю на Сході, а перед латинниками має значення якогось менше вартісного католика».

Марія Тереза, отримавши ці резолюції східніх єпископів в 1774 році, в окремому декреті наказала урядовим колам на майбутнє називати всіх католиків східнього обряду на території Австрійської імперії, включно з Галичиною, «греко - католиками». (о. д-р О. Баран в «Америка» 30. XII. 1961.).

Так виникла, замість Уніятської, ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА. Але по другій світовій війні, коли багато українців греко - католиків опинилися на еміграції серед католиків ріжних націй, почалися непорозуміння із тим «греко», і тому в останніх роках колишні уніяти почали називати себе просто українськими католиками, і Греко -- Католицька Церква стала вже називатися Українською Католицькою Церквою. Ще перед цим почався рух за поверненням до давнього українського обряду, що його почали називати ВІЗАНТІЙСЬКИМ. Розпочав цю акцію сам Рим, створивши колегію «Про Руссія», що проте не відновлювала старий український обряд, а переймала новіший московський синодальний. Під впливом Риму і серед українських католиків все більше популяризується думка «відлатинізування» української католицької церкви . . .

Митрополит А. Шептицький в посланні до духовенства Галицької провінції з 13, IV. 1931 р. писав: «Автентично довідуємося, що в Римі признали за доцільне заховувати східній обряд у цілості поза границями Галичини, а галицьку обрядову форму узнали вузькою і невідповідною до праці між православними . . . Наша церковна провінція дійшла до того, що вузькоглядність у розумінні деяких обрядів і нецерковний, некатолицький дух в їх примінені стає загальною небезпекою. Без нового провінціяльного Собору нема моги пр те, щоб знести й усунути ті рішення Замойського й Львівського соборів, котрими наша церковна провінція законно впровадила деякі обрядові зміни. Коли ще є які загально прийняті звичаї . . . які з'єднали собі нарід до яких нарід привик і які нарід цінить, тоді, очевидно, їх не може сам священик зміняти чи зносити, бо такі звичаї можуть через мовчазливу апробату церковної влади стали законними звичаями. . . Однак у всіх інших справах треба нам совісно й дбайливо заховувати всякі, хочби найдрібніші обряди і можливо якнайбільше пристосовувати їх до східньої традиційної обрядової форми, яка в нас, на жаль таки через недбальство поволі затрачується . . . Не розумно, ані поважно легковажити дрібні приписи, а також робити з обряду якусь карикатурну мішанину, що не має ані літургічного, ані наукового змислу. Не можна, напр., погодитися на таку латинізацію, яку в останніх часах впроваджували на Холмщині деякі священики що приклякали при Службі Божій, давали розрішення в латинській мові і старалися якнайбільше наблизитися до латинського обряду. А вже просто гріхом є не вважати на приписану форму лише тому, бо вигідніше її не заховувати. Хто з принципу хреститься все всією рукою і все лише раз, хто заедно, без ніякої причини не вживає при Проскомідії копія, хто перед Службою Божою не відмовляє молитов перед іконостасом, або допускається інших пропущень і недбальств, яким числа нема, той грішить недбальством . »

Зовнішня історія Української Уніятської Церкви така: після розборів Польщі 1772 р. та 1793 р., коли до Росії приділено всю західню Україну, за винятком Галичини і Буковини та Закарпаття. російський уряд безоглядно виступив проти унії. В 1796 р. Катерина II. скасувала всі уніятські епископства, залишивши тільки одне в Полоцьку. Скасовано і всі манастирі, а маєтки їх сконфісковано. Врештою в 1875 р. цілком зліквідовано уніятську Церкву в Росії. Сх. Галичина дісталася в 1772 р. Австрії. Галицька Церква складалася з двох дієцезій — львівської й перемиської. Австрійський уряд зрівняв греко - католицький обряд із латинським, оснував в 1774 р. у Відні духовну семінарію для українців («Барбареум»), а в 1783 р. семінарію у Львові. В 1808 р. відновлено галицьку митрополію. Першим митрополитом був Антін Ангелович, а його наступниками — Михайло Левицький,

Григорій Яхимович, Спірідіон Литвинович, Йосип і Сильвестер Сембратовичі та Юліян Куїлович. В 1900 р. став митрополитом гр. Андрей Шептицький 1885 р. відкрито в Станиславові третє єпископство. В 1891 р. відбувся провінційний синод у Львові.

Поза Галичиною були ще два єпископства на Закарпатті — одне в Ужгороді, а друге в Пряшеві.

Всі єпархії були знищені з приходом москалів, єпископів і численне духовенство виарештовано та позасилано на Сибір, а церкви в більшості позамикано.

Натомість на еміграції Українська Католицька Церква незвичайно зросла і зміцніла після другої світової війни. В 1963 р. вона нараховувала 16 єпископів, в тому трьох митрополитів — верховного в Римі, канадського та півн американського.

УПА — УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ. Перше вона діяла під назвою Поліська Січ, під командою отамана Тараса Бульби-Боровця. Згідно з умовою, складеною 5. VIII. 1941 р. між от. Бульбою та представниками ОУН полк. Мельника, всі військові кадри ОУН також влилися в цю УПА. Але головною силою цієї УПА все ж була ПОЛІСЬКА СІЧ, що нараховувала коло 10.000 багнетів. Від липня до листопада 1941 р. всю низину Полісся було вичищено від залишків советської армії та ріжних диверсантів. Від весни 1942 р. почалася акція УПА і проти німців, яка мала на меті: І. спаралізувати німецьку цивільну адміністрацію і 2. спаралізувати постачання німецького фронту. ОУН-Бандери спочатку поставилася до акції УПА дуже вороже. У відозві, в червні 1942 р. в сотнях тисяч примірників, ОУН-Бандери заявила: «Ми ставимося до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Партизани — агенти Сталіна і Сікорського, а з тими нам не подорозі . . Не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно - визвольна революція мільйонів українських мас — наш шлях. . . » Але в лютому 1943 р. Провід ОУН-Бандери, через свого делегата Олександра Бусла офіційно повідомив Головну Команду УПА, що вирішив змінити своє відношення до повстанської акції. Започатковані тоді переговори з метою усталення спільної акції тяглися до 20. V. 1943 р., але не дали позитивних наслідків, бо бандерівці вимагали підпорядкування політичної лінії УПА Проводові ОУН-Бандери і визнання акту 30. VI. 1941 р., нащо одержали відповідь, що — «УПА не має права бути військом будь-якої одної партії, а має бути всенародньою збройною силою під політичним проводом законного Уряду УНР, де мають бути репрезентовані на демократичних засадах всі партії. УПА визнає тільки ту державність, яку проголосила суверенна Україна 1918 р. Акт 30. VI. 1941 р. — незаконний і не начасі . . »

Були й інші засадничі розходження.

Тоді ОУН-Бандери, чи фактично Мик. Лебедя (Бандера був у німецькій в'язниці) почала формувати свою УПА - ПІВНІЧ, наказавши своїм низовим клітинам забрати в ряди УПА всю українську поліцію. Це мало фатальні наслідки. Українська поліція була ввесь час у контакті з упівцями. Від неї упівці мали відомості про всі наміри німців та постійно отримували зброю, ліки, тощо. Від березня 1943 р. цей важливий контакт і матеріяльна база української партизанки обірвалися. Крім того, німці на місце української поліції навезли польські поліційні команди та всяких інших чужинців із військово -- полонених. Почалася безоглядна пацифікація українського населення. Кому пощастило — втік до повстанців а решту поліції німці виарештували, багато порозстрілювали а частину загнали в кацети. Головна Команда УПА видала відозву, в якій засудила акцію ОУН-Бандери, як національний злочин. У відповідь на це лебедівці видали присуд смерти на от. Бульбу та на ввесь штаб УПА, а одночасно проголосили мобілізацію всього населення до УПА-Північ, розпускаючи чутки, віби й от. Бульба кориться проводові ОУН. Тоді, щоб розмежуватися від УПА Лебедя, Головна Команда УПА видала наказ 20. VII. 1943 р. ч. 80. яким перейменовано первісну УПА на УНРА — УКРАЇНСЬКУ НАРОДНЮ РЕВОЛЮЦІЙНУ АРМІЮ.

УПА отамана Бульби ішла лінією глибокого підпілля і діяла невеликими відділами, щоб не викликати репресій окупантів проти всього українського населення. УПА Лебедя пішла лінією масової революції. В наслідок мобілізації населення та популярности гасла збройної боротьби проти окупантів, УПА Лебедя почала чисельно значно зростати і в липні 1943 р. нараховувала понад 100.000 вояків.

19. VIII. 1943 р. відділи Служби Безпеки Лебедя напали на штаб от. Бульби. І по інших районах тієї ж ночі було перепроваджено винищування «бульбівців». Самому от. Бульбі, сотн. Ждановичеві, (що був відпоручником від ОУН Мельника), сотн. Раєвському, хорун. Мітринзі та іншим старшинам оперативного штабу вдалося вихопитися, але другу частину штабу — адміністративно - вишкільну, було схоплено і тих, хто не захотів вступити в лави УПА Лебедя, було розстріляно. Тоді ж трагічно загинула й дружина от. Бульби-Боровця, Анна Йосипівна Боровець.

З того часу під назвою УПА починає діяти тільки вже друга УПА„ що в ній керували бандерівці. Головним її командувачем був РОМАН ШУХЕВИЧ, що прибрав собі псевдо ТАРАС ЧУПРИНКА, А після його смерти полк. Вас. КОВАЛЬ.

Абстрагуючи від трагічних початків другої УПА, коли від української ж руки загинуло чимало українських патріотів, треба ствердити, що заслуги другої УПА в її героїчній боротьбі проти обох окупантів України — німецьких гітлерівців та московських совєтів — дуже великі. Ця героїчна боротьба УПА вкрила її славою і створила великий політичний і моральний капітал для дальших визвольних змагань українського народу. Див. ХРІН СТ, Шухевич Ром.

УПЕРЕДЖЕННЯ — необґрунтована думка; осуд речі, без попереднього її пізнання. А. Моруа писав: «Ми не рівні, а викривлені дзеркала. Ми приходимо до проблем не з прозорою й свіжою поверхнею, а з упередженнями нашої родини, нашого пляну; наша вдача, наша спадковість, наше виховання відбиваються в наших почуваннях . . . Наші інтереси — друга причина наших упереджень. Паскаль говорив, що, коли б геометрія так не допасовувала до наших пристрастей, як політика, ми б не були такі логічні в наших теоремах . . . Все, що сприяє нашим пристрастям, видається нам правдивим; все, що їм протиставиться, нас іритує. Коли любов або ненависть командують нашим розумом, він мусить знаходити виправдання для їх абсурдних учинків . . . Дехто вважає себе незалежним від свого оточення, або від своєї країни, бо події їх життя надхнули їм почування обурення й бунту. Але ворожість не свідчить про незалежність. Навпаки це гостра форма упередження. Письменник, що в дитячих роках терпів від тиранії старших, позуватиме на людину вільної думки, нападаючи на релігію, чи на родину, але його бунт — бунт раба. . . . Одні думають із своїм оточенням; другі думають проти свого оточення, — але обидві форми думання — тільки дві рівновартісні форми упередження». («Мистецтво жити». Париж, 1939, ст. 21-23). «Упередження в ніякім разі недопускальне, як почування безпідставне». 'Т. Шевченко — Із листа до В. Репніної, 7. III 1850 р.).

УПЕРТІСТЬ — витривалість дурнів. «Упертий, як осел». Існує чимало людей на цьому світі, що витворюють пекло собі й іншим, вперто обстоюють свою помилку, замість її визнати і виправити. Рошфуко писав, що впертість походить з дріб'язкової амбітности. Треба розріжняти впертість від справжньої витривалости, якої навчився Роберт Брюс від павука, що шість разів падав, поки закріпив свою павутину, а на сьомий таки осягнув своєї мети. Витривала людина переслідує свою мету, знаючи її вартість; вона заздалегіть передбачує труднощі, що знайде на своїй дорозі, і саме тому має надію і навіть певність їх зрештою перебороти. Вперта людина — просто в'язень своєї ідеї, нездатний від неї звільнитися. Він нічого не передбачує, бо в вузьку клітку його упереджень не проходить досить світла, і брак уяви не дозволяє йому передбачувати всі наслідки його впертости. Сказавши: «Я так думаю», вперта людина додає: «І я ніколи своєї думки не зміню», і дійсно вона її ніколи не змінює . . .

УПИР — мерлець, що, ніби вертається вночі до живих і ссе кров із сплячих, особливо дітей. Проте, за українськими віруваннями упирі можуть бути й живими людьми і пробувати непомітно між людьми. Називали упирями також і дітей, хворих на англійську хворобу, — хоча більш звичайно називали їх ВІДМІНАМИ (див.).

Живого упира пізнавали по тому, що він «має інакші полові органи, в наслідок чого залишається безплідний і бездітний, а на лиці все червоний» (Кольберг «Покуття», III, ст. 113). Він ніби має також маленький хвостик, а на хвості чотири волоски (Гнатюк «Знадоби. . . » п. 716). Над клубом, під коліном, або над задом має ґулю, під тою ґулею дірка, і тою діркою виходить душа упиря, коли йде на свої мандрівки (там же, II, 711). «У нас здавна вірять люди, що на Юрія відьму або упиря можна пізнати в той спосіб, що, як спить, обернути його там, де був головою, ногами. То поки його не обернуть знову так, як він був ліг, то він не збудиться, аби лежав хто зна доки, бо його душа не може трапити назад до тіла» (Снятинщина. Етн. Зб. НТШ, XXXII, 324). Упиря звуть звичайно ДВОДУШНИКОМ: «Опир має два серця і два духи: один завмирає, а другий ходить».

Мертвого упира пізнавали по тому, що в нього обличчя залишалося червоним. Крім того, він по смерті лежав звичайно долілиць. Міг лежати й горілиць але тоді скидав з себе покривало в долину, лежав червоний попід руку дивився на людей (Гнатюк «Знадоби . .» I, 273,275). Треба думати, що ці описи відносяться до людей, що були поховані в летаргічному сні і, що прокинувшись у гробі робили всі можливі зусилля, щоб піднести віко труни, і вмирали від браку повітря.

Коли вмирав живий упир, схоплювалася велика злива (там же, II, 727). Проте, більшість упирів ставали такими вже по смерті.

Ними робляться звичайно всі самогубці, що переймаються ненавистю до всього живого і протягом семи років мусять провадити земне життя, виходячи з гробів та відвідуючи хати (див. САМОГУБЦІ). Також, якщо кіт перескочить через тіло небіжчика, коли він ще лежить у хаті, той покійник стане упирем (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 230). «Та й тоді станеться по смерті упирем, коли в церкві дивиться догори, коли пан-отець виходить із чашею, та й люди голови схиляють . . .» (там же).

Щоб упирі не шкодили, по ночах не ходили, людей не потинали, — «зв'язували їм ожиною ноги й руки. Ожину треба було принести з лісу між мізильними пальцями на нозі . . . Ладили також гачки з дроту — клали упиреві під язик. Кобатиха в Махнівці веліла сипати собі під язик дикий мак . . .» (там же, 219). Але найрадикальніший засіб звільнитися від упиря — пробити його осиковим колом, або й вбити в голову за вухами два зубці від борони. (К. Ст. 1890. I, 63-66).

Найдавнішу звістку про упирів знаходимо вже в доріканнях Серапіона в XIII в. його сучасникам, що не хотіли ховати повісельників та потопельників, а навпаки викопували їх із могилок, приписуючи їм посухи та неврожаї. Осібний розділ про упирів знаходимо і в требнику, що його видав 1620 р. в Києві Памва Беринда. Численні архівні звістки з XVIII ст. виказують, що й тоді віра в упирів була дуже поширена й дуже активна. Обвинувачувано їх головно в спроваджуванні посухи, або пошестей. Щодо пошестей, то найдавнішу звістку, яка відноситься до вірування в упирів (хоча вони й називаються тут просто НАВ'Є — покійники) знаходимо в літописі під 1092 р. про події в Полоцьку, де вночі «нав'е» напали на місто і постинали людей на смерть. Зрештою, вже в «Фастах» Овідія оповідається, що душі померлих, яким римляни, зайняті довгими війнами, забували віддавати шану в святі Фералій, повиходили із своїх гробів і опанували Рим, сіючи смерть і пошесті.

Полк. А. Танського († 1734 р.) та генер. обозного В. Борковського (†коло 1686р.) сучасники вважали за упирів: останнього навіть пробили осиковим колом- а всю подію вимальовали на стіні Троїцького собора в Чернігові. Люди з Геменця, стрінувши вночі шляхтича Матковського (в 1738 р.), що шукав свої загублені коні, признали його за упиря і спалили його, обвинувачуючи в занесенні пошести (Чубин. I, 425 - 32). Так само зроблено й з зайшлим і з Туреччини О. Мароніном (там же 339). В Гуманській Війтівці на Київщині кинули люди підозріння на власного священика, побили його майже на смерть, кинули в яму, пробили осиковим колом і засипали ще живого землею. (К. Ст. 1890, II, 338 - 41). Подібні звістки знаходимо і в інших народів. Особливо поширені вони у болгар і білорусинів, де ще упирі ясно відріжняються від ВОВКУЛАКІВ (див.): у сербів і взагалі в усіх південних слов'ян обидва типи вже змішані. (Кузеля в Зб. НТШ. т. 80, ст, 111-14), Див. ЯРИТНИК.

УПІДЛЕННЯ ЛЮДИНИ — втрата почуття людської ГІДНОСТИ (див.), втрата почуття СОРОМУ, що про нього писав Ів. Франко:

. . . Що в інших ганьби знак,
То ми приймаємо, як хліб насущний,
У інших ренегат — у нас добряк,
У інших підлий — у нас старшим послушний . . .
Не стало встиду в нас! Ми в супокою
Упідлились, ще й горді підлотою . . .

УПОДІБНЮВАННЯ — частий засіб народньої магії. Дівчина в веснянковій грі, стоячи посередині кола, уподібнює жайворонка. Хор до неї звертається: «Чи ти, жайворонку, не рано з вир'я вилетів: ще по гореньках сніженьки лежать, ще по долинах криженьки стоят«». Дівчина, наслідуючи рухи птаха, що махає крильцями, відповідає: «А я ті сніженьки ножками потопчу, а я ті криженьки крильцями розжену . . . » Очевидно, що це уподібнювання дівчини до жайворонка, має прискорити прихід весни. В нашій УМЕ зібрано багато прикладів уподібнювальної магії.

УРЯД — люди, що керують державою і мають т. зв. ВИКОНАВЧУ ВЛАДУ, що обмежується в демократичних державах ЗАКОНОДАТНОЮ (ПАРЛЯМЕНТ) та СУДОВОЮ владою. Уряд складається з МІНІСТРІВ, кожний з котрих кермує одною визначеною йому галузею ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ. Збираючись разом міністри творять РАДУ МІНІСТРІВ, що обговорює спільні державні справи, на її чолі стоїть ГОЛОВА УРЯДУ, який в багатьох країнах носить назву ПРЕМ'ЄРА. В деяких державах, як США, Аргентіна та інші функції голови уряду має ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛІКИ. В інших країнах президент республіки, як і конституційний монарх, має тільки репрезентативні функції.

Здавалось би елементарною правдою, що кожний уряд повинен дбати про загальний добробут усіх громадян своєї держави, ставлячи добро держави понад усякі вузько - партійні чи клясові інтереси. Але К. Маркс висунув теорію, що всякий уряд — тільки виконавчий комітет економічної групи, що в той момент панує. Парляментарна ж система перетворила уряд в виконавчий комітет політичної партії, що в даний момент має більше прихильників в країні. Міністри почали склада-

ти звіти не стільки перед народом, перед суспільством, що об'єднує в собі всі економічні й політичні інтереси, як перед своїми партійними однодумцями. Урядовці почали служити не державі, а партії. Це ми особливо яскраво бачимо в СССР, де комуністична партія перебрала всю владу і творить уряди відповідно до своїх партійних інтересів. Але і в США уряди складаються в залежності від виборчої перемоги одної з двох партій — республіканської або демократичної. З перемогою партії, що була перше в опозиції, увесь державний адміністративний апарат заступається іншими людьми — з членів партії, що перемогла в виборах. А що програми обох партій по суті мало чим ріжняться, то все зводиться до питання, члени котрої партії користуватимуться вигодами, що їх дає участь в державній адміністрації.

УСИНОВЛЕННЯ — прийняття чужої дитини в родину за свою. Усиновлення мало вдавнину явно релігійне походження: в основу права усиновлення ліг обов'язок продовження родинного культу. Старі закони індусів проголошували: «Той, кому природа не дала сина, може усиновити когось, щоб похоронні церемонії не припинилися» (Ману, IX, 10). Збереглася цікава промова атенського адвоката в обороні громадянина, законність усиновлення якого була піддана сумнівові: «Менеклес, — говорив він, — не хотів умерти бездітним, він дбав про те, щоб залишити за собою когось, хто б його поховав і потім відбував похоронні церемонії . . .» Коли б усиновлення було визнане незаконним, «ніхто не приносив би більше жертв на його вшанування, ніхто не приносив би йому більше похоронних страв, і він залишився б без культу». (Фюстель де Кулянж «Давнє місто» Фран. вид. ст. 55).
Усиновити когось, отже, означало дбати про продовження родинної релігії, про порятування родинного вогнища, про продовження похоронних бенкетів, про спокій предків. І саме тому, що усиновлення мало на увазі врятування родинного культу, що загрожував вигаснути, його дозволялось тільки тому, хто не мав сина. Закони індусів щодо цього дуже формальні (Ману, IX, 168, 174). Те саме бачимо і в Атенах: вся промова Демостена проти Леохареса служить тому доказом. І Ціцерон у Римі, виступаючи проти Клодія, заявив, щс всиновлення Клодія було незаконне, бо Клодіїв всиновитель мав сина, отже це всиновлення було суперечне вимогам релігії.

Коли когось всиновляли, його тим самим приєднували до родинного культу. Але тим самим він відмовляється від культу своєї попередньої родини. Одна й та сама людина не сміла приносити жертв на двох вогнищах. ані вшановувати дві серії предків (там же ст. 57).

У середніх віках усиновлення сторонньої людини відбувалося таким чином, що її клали під сорочку прийманого батька, чи матері. Пізніше її підводили під киреюю (мантеля) прийманого батька, і тому пізніше, коли вже й самий цей звичай зник, усиновлених дітей називали — МАНТЕЛЛЯТІ (Сумцов в К. Ст. 1889, X, 31).

Пережитки подібного звичаю зберегалися у нас до останнього часу. Навіть власну дитину «усиновляли», себто визнавали законною подібним способом. На Харківщині новонароджену дитину, без ріжниці статі, загортали в ношену батьківську сорочку. Деінде в Україні і на Курщині, хлопця загортали в батьківську сорочку, а дівчинку в материю. В Болгарії хресна мати після хрестин віддавала дитину батькові, який чекав її на порозі з новою сорочечкою. У білорусів і литовців Виленщини існував такий обряд: після хрестин, кума віддавала дитину батькові, який клав її на кілька хвилин на порозі. В цьому обряді зливалися дві ідеї: I. освячення дитини через ПОРІГ (див.) і 2. ідея правного визнання дитини членом родини. До цього обряду підходив і давній римський обряд усиновлення: баба клала дитину на землю, а батько підіймав її з землі. Подібний обряд існував і в давніх ґерманців. Він мав величезне значення, бо невизнану батьком дитину, не усиновлену ним, іноді викидали, або й забивали, особливо дитину жіночої статі (там же ст. 24-30).

Католицьке канонічне право встановляло, що діти, народжені до шлюбу, визнавалися законними, якщо їх батько й мати брали шлюб. Але в Польщі, а тому і на українських землях під Польщею, взяло гору Саксонське право, яке не дозволяло узаконення передшлюбних дітей. Папа Григорій IX не захотів визнати ці правила Саксонського права, як надто суворі, і король Олександер Яґелончик скасував їх і відновив канонічне право. Проте, поляки вважали далі, що жінка-коханка не змивала своєї ганьби шлюбом, і за конституцією 1578 та 1633 рр. передшлюбні діти, хоча й не вважалися байстрюками і отримували свою частину спадку з рухомого добра матері, всеж відсувалися від спадкоємства батьківської землі і батьківського шляхетства. Литовський Статут також не дозволяв узаконювати, себто усиновляти передшлюбних дітей, а післяшлюбних дітей від колишньої коханки хоча й не вважав за байстрюків, все ж не визнавав за ними права на батьківську землю і не допускав до клейноду лицарського (Ґлоґер «Енциклопедія . . . I, ст. 10-111).

За українським Кодексом 1743 р. всиновляти могли тільки особи вільного стану, осіб вільного стану, а не дітей невільних. Усиновлення мусить бути добровільне, засноване на взаємній згоді всиновителя й всиновленого і записане до урядових книг. Після смерти бездітного всиновителя спадкує всиновлений, і навпаки. Коли б у всиновителя народилися власні діти, тоді всиновлений одержує по смерті всиновителя тільки 1/8 частину майна всиновителя, решту одержували діти всиновителя. (Зб. НТШ. т. 159, ст. 141-42).

УСПЕННЯ БОГОРОДИЦІ — свято на пам'ятку смерти Божої Матері 15 серпня ст. ст. Точна дата смерти Богородиці залишилася невідома. Невідоме і місце смерти. Традиція і ряд творів вказують на Єрусалим, і гріб Марії мав би бути зложений в Гетсиманському саді. Про це говорить апокриф із IV ст. «Про перехід Марії». В XVII ст. виникло припущення, що Богородиця померла в Ефесі, але воно не знайшло обґрунтовання. Перше урядове проголошення про святкування Успення Богородиці 15 серпня походить із часів імператора Маврікія (582-602). У нас свято Успення Богородиці стало дуже популярним із перших днів християнства, і йому було присвячено багато церков, а в тому й Десятинна церква Володимира Вел. в Києві.

День Успення 15 серпня називали в нас також ПРЕЧИСТОЮ (див.), в'яжучи її з початком весільних обрядів: «Прийшла Пречиста, розносило старостів . . . »

УСПІХ — осягнення поставленої собі мети. Кожна людина хоче мати успіх. Це одне з її найприродніших жадань. Але одні ідуть до успіху, звертаючи увагу на Божі закони й на законні права інших людей; інші — йдуть до своєї мети, попираючи всі людські й Божі закони, виходячи з відомого заложення «Переможців не судять». Для таких людей всі засоби добрі, аби лише осягнути те, що вони вважають своїм успіхом. Про КУЛЬТ УСПІХУ див. Є. Онацький «Розбудова Нації» 1934 р., ст. 162-169». і «Самостійна Думка» 1934 р., ст. 715-727.

УСТАВ — найстарший тип КИРИЛИЦІ (див.) XI - XIV вв. Це було письмо, що визначалось великою простотою: переважали в ньому прості лінії, більш-менш правильні кути, або частї кола. Від XIV - XV на місце Уставу приходить ПІВУСТАВ із ломаними лініями. УСТАВНИК, дяк церковний в Україні XVI ст. Часто йому ставили в обов'язок «школу держати». (М. Грушевський «ІСТ. УР.» VГ, ст. 333.). Пізніше він одержав тому назву БАКАЛЯРА, або ДІДАСКАЛА (там же ст. 3332).

УСТАНОВЧІ ЗБОРИ — збори народніх представників для встановлення нового державного устрою, або для зміни конституції. 14. XI. 1917 р., себто через 3 тижні після т. зв. жовтневої більшовицької революції, відбулися в Росії вибори до всеросійських установчих зборів, що підготова до них розпочалася ще за Керенського. Микола Попов, член Центр. Комітету КП(б) У. в своїй книжці «Нариси історії КП (б) У., виданій в 1931 р. писав про наслідки виборів . . . «В Північному краї (Московщині) большевики дістали 40% усіх голосів, у Центрально - промисловому краї — 44%, в армії й фльоті — 38%, а на Україні лише 10%» . . . » «У Волинській губ. за большевиків голосували 4%, у Київській — 3%, у Полтавській, ближчій до Росії — 6%, у Харківській, де є сильний пролетаріят і зв'язок із Росією — 11%, у Чернігівській — 12%. Нагадую, що сюди належали великоруські повіти Чернігівської губ., тепер від України відокремлені . . . »

« . . . Тепер я наведу, скільки голосів дістали в Україні українські есери: у Київській губ. — 71%, у Полтавській — за один список УПСР голосували 60%, але там були два списки: другий виставила частина українських есерів спільно з російськими есерами. Далі йдуть губерні, де українські есери виступали самостійно, проти російських соціял революціонерів. У Чернігівській губ. вони дістали 60%, а в Катеринославській, де селянство далеко більше зрусифіковане, тільки 30%, все таки втроє більше, ніж большевики, і це тоді, коли до тієї губернії належав майже ввесь Донецький Басейн». (Цитовано Д. Ф. Соловея »Україна в системі совколоніялізму» 1959 ст. 31-32).

УСТІЯНОВИЧ КОРНИЛО (1839 - 1903) — маляр і письменник, представник клясичности й академізму в Галичині. Кращі малярські праці «Христос перед Пилатом» та «Мойсей». Малював також ікони для іконостасів, побутові образи гуцулів, карикатури. Редагував гумористичний часопис «Зеркало», писав поеми, історичні драми, ліричні вірші.

УСТІЯНОВИЧ МИКОЛА (1811 - 1885) — батько Корнила, священик, товариш славної «Руської Трійці», що пізніше зійшов зі стежки М. Шашкевича і став москвофілом. Але свого часу він був, як писав В. Дорошенко, «справжнім пробудником галицької України». В рр. 1861 - 66 був послом до галицького сойму. В 1849 р. видавав часопис «Вістник». Писав поезії та оповідання, що тепер нас вражають невиробленістю мови.

УТИЛІТАРИЗМ — форма матеріялізму, що в підставу всякої дії покладає, як єдину ціль, власну егоїстичну користь, заперечуючи тим самим всяку вищу етичну вартість. Про утилітаристів писав Дж. Мацціні: «Люди Фур'є, Сен-Сімона і комунізму! Я знаю останнє слово всіх ваших доктрин. Ви всі свідомо, чи несвідомо, яке б ім'я не носили, яку б формулу всесвітнього братерства й любови не узурпували в демократії . . . обожуєте користь. Ви всі походите більше чи менше від Бентама і Вольнея, ви не маєте моралі іншої від моралі інтересів: ваша релігія — культ матерії. Ви кажете: оздоровімо тіло, і воно буде сильне, грубе й добре нагодоване, в нього зійде душа. А я вам кажу: ні, лише шляхом душі можна оздоровити тіло, в ній джерело лиха, рани тіла — лише зовнішні вияви внутрішньої хвороби. Джерело сучасного лиха — брак спільної віри, спільної думки, що в'яже землю до неба світ до Бога . . . » («Інтереси і Принципи». Цитовано в Редано «Історія політичних доктрин» ст. 390). Ґ. Кайзерлінґ зі свого боку, після подорожі по США, завважував: «Концепція утилітарного життя повинна логічно вважати КОМФОРТ (див.) за найвищу вартість. І це ми бачимо в більшості американців. Отже, комфорт, піднесений до висот ідеалу, ніколи не може зробитися знаряддям творчости культурних вартостей. Культура розвивається, коли краса, як така, а не її користь, коли правда, як така, а не її практична вартість займають перше місце . . » («Психоаналіза Америки» фр. вид. 1930. ст. 88).

Шеллінґ теж писав: «Немає більш несталого правила і менш певного мірила правди, як ота засада пожиточности, бо те, що вчора було корисним, пожиточним, сьогодні вже таким не здається. До того ж, коли засада користи робиться панівною в якійсь нації, вона нищить в її лоні всякий зародок величі, всяку моральну енергію . . . » Барон Де Майерберґ, що був послом імператора Леопольда в Московії, писав в 1688 р. в описі своєї подорожі: «Московити нічого не роблять безкорисно, і тому, що вони вимірюють духовість інших своєю власною, вони не можуть припустити, що б хтось робив якесь добро, не переслідуючи в тому власної користи, і тому мучать себе постійними підозріннями . . » (Леграп «Русска душа» фр. вид. 1934 р., ст. 66).

На жаль, і українці в своїй переважній більшості терплять на хворобу вузького егоїстичного утилітаризму, що була одною з головних причин нашої кількасотлітньої не-державности. Про це писав Дм. Донцов: «Хто любив землю через кров і предків, того амбіцією було — не випускати спадщини предків із рук. Хто любив її з утилітарних причин(«аби добра була для городу»), той цю спадщину легко випускав за обіцянки, за миску сочевиці . . . Як Есав право первородства Якову. Не дурно Біблія оповідає, що Есав був «орачем», а Яків «мешкав у шатрах», як ще й тепер бедуїни, лицарі пустині. «Чабани» й «орачі» завжди воліли повну миску ніж повноту влади . . . Якраз за це, що дали себе здеґрадувати до байдужої на все (до всього, Є. О.), опріч вузькоутилітаристичного ідеалу феллахської маси, дивився зневажливо на «плебеїв» Т. Шевченко. Тому звав їх «прадідів великих правнуками поганими». Не була це погорда до стану, з якого вийшов сам поет. В цім була зневага до того МУЖИКА (див.), якого в Драгоманові, напр., бачив Франко; до «мужика, що не бачив світу . . . понад свою громаду або свій повіт», що «одиноку підвалину суспільного зв'язку бачив у своїй користі й приємності (ЛНВ. 1906. т. XXXV). В тім було «споглядання згори вділ пануючої касти на підвладну». (Ніцше «По той бік добра . . . »), в тім була «природна відраза воїна до хлібороба» (Платон). За вузький утилітаризм касти «орачів» відвертався від неї Т. Шевченко . . . Не з погорди до того стану, лише з обурення, що до нього одного звелася лицарська колись нація, з обурення до його туподумства й вузької корисности (корисполюбности Є. О.), що переходять значення рідної громади, чи повіту.» («Вістник». 1935 ст. 371).

Християнська етика відмовилася від утилітаризму, який твердив, що добро і користь — це те саме, і що взагалі, якщо треба робити добро, то це тому, що робити добро корисно. Так бодай говорив свого часу Франклін, що коли б злодії знали, як вигідно бути чесним, то перестали б бути злодіями! Добро в розумінні християнства треба робити без корисно. Вимога робити добро безкорисно випливає з того, що християнин живе духом, а не жаданнями матеріяльної користи: «Якщо ми живемо духом, то духом і ходити маємо» (п Павла до Галат. V, 25). Той, хто хоче морального вдосконалення, повинен якнайменше думати про матеріяльні користи: «Якщо хочеш бути звершеним, іди, продай, що маєш і дай убогим, а матимеш скарб на небі . . . » (Матв. XIX. 21). Тому в християнстві безкорисна любов — вища від усіх інших чеснот, бо вона — найпевніший шлях до духового довершення: «Над усім же цим любов, як сукупність звершення» (Павла до Колос. III, 14).

Коли б усі люди перейнялися утилітаризмом не було б ні святих, ні героїв, що віддають життя на службі вищих ідеалів батьківщини, коряться внутрашньому законові любови і високо зрозумілому обов'язкові, що переборюе страх смерти і не шукає для себе жадної користи.

УТОПИТИСЯ — загинути в річці, взагалі в воді. Якщо ПЕРЕПЛИСТИ (див.) річку в українських народніх піснях означає — переборо-

ти труднощі, що лежали на шляху до одруження, то втопитися, себто не переплисти, не перебороти перешкод, значить — не оженитися: «Приобіцявсь НН. віночок поняти, віночок поняти і дівочку взяти: як ступив ногою — по пояс водою; як ступив другою — на дно головою . . . » (Грушевський «Іст. У.» літ. І, 264-65). З другого боку й одруження порівнюється з утопленням: «Не кажи, коню, що я втопився, а кажи, коню, що я оженився: круті береги — бояри мої, холодна вода — да то молода . . . » (Метлинський, 19).

УТОПІЯ — назва вигаданого острова з ідеальним політичним і суспільним устроєм в творі Томаса Мора (1480 - 1535), що був канцлером Генріха VIII англійського і був покараний смертю за те, що не хотів визнати духовної суверенности свого монарха, який, пірвавши з папою. проголосив себе головою англійської Церкви. Від назви того острова УТОПІЄЮ називають неосяжну химерну ідею, мрію головно суспільного характеру. Таких було багато. Італійський католицький монах - домініканець Кампанелля написав книжку «Соняшна держава». а протестанець Йоганн Валентін Андреес «Християнську республіку». Французи Фур'е, Кабе, Симон і німець В. Вайтлінг були соціялістами утопістами XIX ст. Всі їхні книжки розповідали про забезпечене земне щастя без терпінь і болів, про утопії, до яких можна дійти шляхом розв'язки соціяльних питань. Були спроби реалізації утопій. 1535 року в м. Мюнстері існувала «Божа держава». Католицькі єзуїти на початку XVII ст в Парагваї заснували свою спільну державу. Також большевицький експеримент 1917 р. в своїх початках мав явні прикмети утопії, бо її творці прагнули нереального соціялістичного ладу. Напередодні революції Ленін писав: «Наша остаточна мета усунути державу, цебто організоване і систематичне насильство взагалі, а насамперед насильство над людиною. Люди призвичаються дотримуватись елементарних правил громадського співжиття без насильства і гніту», (Держава і революція. 1917 р.). Але розвиток тоталітарних ідей в Росії з вічним плянуванням державного господарства, з ідеологічним удностайненням і нормуванням буденного життя советської людини. породив у принципі далеко не те. що мріялось. Советська людина не живе ідилічно, як накреслювали утопісти соціялісти. Утопійний міт Третього Райху так, як і СССР, переродився в диявольську діяльність.

Жорж Сорель влучно розріжнив утопію від МІТУ (див.): «Революційні сучасні міти майже чисті: вони дозволяють зрозуміти діяльність, почуття й ідеї народніх мас, що готуються ввійти в вирішальну боротьбу: вони не описують речі, але виявляють жадання. Утопія, навпаки, продукт інтелектуальної праці; вона твір теоретиків, які, спостерігши й продискутувавши факти, намагаються виготувати зразок, з яким вони могли б порівняти існуючі суспільства, щоби зміряти їх добрі й погані прикмети; це твір уявних установ, що проте мають з дійсними установами досить аналогій, щоб правники могли над тим подумати; це розбірна побудова, що в ній окремі частини так зроблені, що можуть пройти (шляхом деяких допасовань) в пізніше законодавство. Тоді, як наші сучасні міти провадять людей до бою, щоб знищити те, що існує, утопія завжди скеровувала людей до реформ, що можуть бути введені вводячи окремі закони. Тому не треба дивуватися, якщо стільки чистих утопістів могли зробитися, придбавши великий досвід політичного життя, вмілими державними мужами . . . » («Роздумування про насильство» 1936 ст. 46).

Не бракувало утопістів і в нас. Серед них особливо визначився В. Винниченко своєю «Соняшною машиною». У «Відродженні Нації» (т. II, ст. 183 - 84) він так змалював утопії своїх товаришів - соціялістів: «Це буде щось цілком нове. ідеально невинне, сентиментально гарне. Всі люди будуть смирні. як ягняточка, всі житимуть у прекрасних палатах, літатимуть на аеропланах у гості одні до одних, а навкруги буде все так чисто, так естетично гарно, навіть машини, що виконуватимуть за людей всю працю, будуть, як коштовні твори нового мистецтва . . . » В. Винниченко до цієї ідилічної картини життя, де люди, не маючи. що робити, вмиратимуть із нудьги. додавав: «Це, дійсно, приблизно так колись і буде. Але як, якими шляхами, через які етапи до цього дійде, про це такі «реальні», не «утопісти» соціялісти ніколи не думають. От собі буде та й годі. неначе з неба упаде . . . » (там же. ст. 184). Сріблянський (Мик. Шаповал) теж малював собі й іншим стан будучого щастя, коли «буде стояти лише тиша, повна соняшного сяйва. дихання квіток, музики без слів, віршів, краси перехрещуваних у повітрі променів . . . » («Етюди про футуризм» 1924).

З приводу подібних утопій Леся Українка писала: «Нам ніяково в тому прийдешньому товаристві. Нам сумно серед того безкрайного щастя, бо наша уява страждає від довгої плетениці картин без тонів, перспективи і півтонів . . . Це не життя. а повільне вмирання від щастя. від безжурного, непотрібного добробуту. Нема боротьби, цієї конечної умови життя, нема трагедії,. що дає глибший зміст життю . . . » («Про утопію в белетристиці »).

УТОРИ — нарізи на дні бочки, що в них вставляються КЛЕПКИ (див.). Служать у нас за символ самоопанування, стриманости: «Бабка на утори слабка» (Номис, 12409). В «Енеїді» Котляревського: «Богині в гніві ті ж баби

і так же на утори слабі», себто не вміють самоопановуватися.

УХОДИ — в XVI XVII ст. безкраї, невичерпно багаті землі степової України, де промишляли всякі УХОДНИКИ, не знаючи над собою нічиєї власти. Серед розкішного степового дозвілля жили вони «уставично на м'ясі, на рибі, на меду з пасік», «ситили собі мед, як дома», не платячи за це ніяких податків, і з багатими запасами риби, меду, шкір верталися на зиму в городи. Не тільки з східньо - українських міст, а й з дальших поліських та волинських околиць кожної весни сотні сміливих і підприємчивих людей розходилися по степах уходах і до глибокої осени там пробували. Черкаські міщани скаржилися, що староста, охотячися до більших поборів, роздає уходи «чужегородцям» — киянам, чорнобильцям, мозирцям, петриківцям, бихівцям, могилівцям, — отже тут приходні не тільки з українського, а й з глибшого, білоруського Полісся. Чимало їх все зростало, збільшалася між ними конкуренція, і, користаючи з неї, українські старости збільшали свої побори. Місцеві міщани, процесуючись в 1544 р. з черкаським старостою, заявляли, що їм за їх военну службу належить вільне користання з уходів, та старости на ці скарги не зважали, а, як тільки уходники верталися додому, відбирали в них частину їхньої здобичі. (М. Грушевський «Іст. УР. — VI, ст. 51-54). Вже в XV в. уходництво так розвинулося, що уходники сформували окрему верству населення й окрему назву КОЗАКИ.

В Україні XVII - XVIII ст. залишились ще численні УХОДИ, чи ВХОДИ, що мали досить поважне господарське значення: поля, сади, сіножаті, рибні озера й стави, звіринні ловища, борті, боброві гони і т. п. Ці вгіддя виникли в лісах, які ще ніколи не належали на праві власности, але пізніше, коли, в наслідок розподілу громадської власности, надання актами верховної влади або й захоплення, ліси й землі перейшли в приватну власність, угіддя опинились серед приватної власности, або й самі стали об'єктом такої власности. Для господарської експлуатації угідь необхідно було мати право вільного проходу й проїзду через чужі землі й ліси, а також і право користування чужим лісом для потреб уходів і ловищ. В наслідок цього виникають силою закону різні форми реальних сервітутів, при яких суб'єктом сервітутного права є уходи, ловища та інші вгіддя, а об'єктом, службовою річчю, приватні землі, ліси й води, що оточують головну річ. За українським кодексом 1743 р., хто мав в чужій пущі, лісі або ґрунті борті, пасіки, озера, рибні або звіринні ловища, сіножаті з куренями при них і без куренів, той мав право до своїх угідь вільно входити або в'їздити, однак не мав права брати з собою іншого знаряддя, крім того, яке потрібне для визиску угіддя. Крім права проїзду й проходу власники угідь мали право користуватися лісом, що оточував угіддя, напр., хто мав сіножать, міг рубати в лісі дерево на жерді для укріплення стогів сіна, для куреня або для огорожі; хто мав пасіку з бортями, міг дерти лико для виготовлення ЛІЗИВА (див.), а також луб'я, щоб виготовляти знадоби для збирання меду і т. інш.

УЦЕРКОВЛЕННЯ — див. ВИВОДИНИ. Н. Полонська - Василенко писала: «В Українській Церкві було прийнято, що після народження дитини, мати протягом 10 днів не входила до церкви, а після того вносили дитину до церкви; це звалося УЦЕРКОВЛЕННЯ. Священик освячував матір та дитину окремою молитвою в дверях храму і брав на руки дитину і ніс до Райських дверей; якщо був хлопчик, він вносив його у вівтар і обносив навколо престолу; якщо дівчинка підносив лише до Райських дверей». Покликається вона на митроп. Іларіона «Таїнство св. хрещення» в «Віра і Культура» 1955. ч. 3/15, ст. 9-10. (Український Збірник. Мюнхен ч. XIV. 1958 ст. 69).

ПОПРАВКИ

У цій книзі завважено прикрі помилки:

У гаслі ТМУТОРОКАНЬ, видруковано рік 1983, а має бути рік 1083.

У гаслі ТОВАРИСТВО З'ЄДИНЕНИХ СЛОВ'ЯН видруковано рік 1946 а має бути рік 1846.

Se terminó la impresión de este libro en
los Talleres Grafios "Champión"
c. Mercedes 2163, Buenos Aires
en el mes de Enero de 1966